

ISSN No : 1300-302 X

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ DERGİSİ**

SAHİBİ

Eğitim Fakültesi Adına
Dekan: Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

Sorumlu Müdür

Doç. Dr. Zekerriyya ULUDAĞ

Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Ali UZUN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI
Doç. Dr. Memduh ERKİN
Doç. Dr. Ramazan ABACI
Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Zeki KARAKAYA

Kurucusu: Prof. Dr. Bayram KODAMAN

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Ali UZUN	
Sinop İlinin Bazı Doğal Turistik Çekicilikleri.....	1
Doç. Dr. Zekeriyya ULUDAĞ	
Postmodern'e Dönüş.....	11
Yrd. Doç. Dr. M. Emin YOLALICI	
Samsun Belediyesi'nin 1922-1923 Yıllarında Fakir ve Acizlere Yardım Faaliyetleri.....	31
Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ	
Polis ve Emniyet Görevlilerinde Mesleki Tükenmişlik.....	43
Yrd. Doç. Dr. Zeki KARAKAYA	
Öğretici ve Eğitimci Edebiyat Üzerine Bir Deneme.....	77
Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ	
Sinop-Kastamonu Yöresinde Geçici Bir Mesken Tipi: "GELİK".....	89
Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ	
Türkiye'de Fındık Ziraatının Plansız Gelişimi ve Sonuçları.....	101
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan BOZKURT	
İlköğretimde Vatandaşlık Bilgisi Dersinin Amaçlarının Gerçekleşmesinde İletişim Yeterliliğinin Önemi.....	115
Yrd. Doç. Dr. Metin EKER	
Kültürel Etkileşimin Niteliksel Dinamikleri Olarak Sanatta Norm'al ve Form'al Çelişkiler.....	121
Yrd. Doç. Dr. Tuncer ÇAĞLAYAN	
İngiltere'nin Kafkas Cumhuriyetleri Siyaseti.....	125
Yrd. Doç. Dr. Osman KÖSE	
Rusların Samsun'u Bombardmanı (1915).....	139
Yrd. Doç. Dr. H. İbrahim ZEYBEK	
22 Mayıs 1998 Havza Sel-Taşkın Felaketi.....	157
Yrd. Doç. Dr. Yavuz ERLER	
Sicil-i Umumî Defterlerine Göre Samsun Merkez İnâs Mektebi.....	165

Yrd. Doç. Dr. Şaban SAĞLIK	
Dârü'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuâsı ve Bu Mecmuânın I. Cildinde Yer alan Dil ve Edebiyat Konulu Makale.....	178
Dr. T. Fikret KARAHAN	
Empatik Beceri ve İnsan Doğası Anlayışı.....	201
Çev. Sıddık YÜKSEL	
Edebiyat Biliminde Barok Kavramı.....	209
Araş.Gör. Dursun Ali TÖKEL	
Muallim Naci - Recâizâde Mahmud Ekrem Tartışmaları Zâviyesinden Tanzimatta Tenkit Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış.....	237
Araş.Gör. Rıza KARAGÖZ	
Canik Sancağı'nda Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri (1894 -1896).....	251
Öğr.Gör. Selim ÖZCAN	
1883 (1299) Samsun Hükümet Konağı Yangını.....	259

SİNOP İLİNİN BAZI DOĞAL TURİSTİK ÇEKİCİLİKLERİ

Doç. Dr. Ali UZUN¹

Özet

Son yıllarda çarpıcı bir şekilde gelişen ve "bacasız sanayi" olarak tanımlanan turizm, dünyada ve ülkemizde bir çok yörenin iktisadî kalkınmasında lokomotif görevi yapmaktadır. Bilindiği üzere, bir bölgede turizmin gelişmesinde doğal ve/veya kültürel çekicilikler doğrudan etki etmektedir. Bu bağlamda, temiz, ılıman ve güneşli bir hava, kumsallar, denizler, göller, akarsular, çağlayanlar; ormanlar, mağaralar ve dağlar gibi doğal çekiciliklerden birine veya bir kaçına birden sahip olan yöreler, güvenli kısa ve kolay bir ulaşımına sahip iseler, yeterli bir tanıtım ile turist çekim merkezleri olabilmektedirler. Bu bakışla incelendiğinde Sinop, Gelincikburnu çevresindeki (Ayancık) topoğrafik şekiller; Aklıman'daki biyojenetik şekiller; Hamsilos limanı; Sarıkum ve Karakum plajları; İnaltı (Ayancık) ve Buzluk (Durağan) mağaraları; Akgöl ve Sarıkum gölü gibi mesire yerleri ile gerçekten önemli doğal turistik çekiciliklere sahip bulunmaktadır.

Bugün iktisadî yönden geri kalmış ve sürekli göç veren bir ilimiz olmasına rağmen. Sinop, mevcut turizm potansiyelinin lâyıkıyla değerlendirilebilmesi durumunda, bu kara talihini yenebilecek güçte görünmektedir. Bu amaçla, öncelikle ulaşım, alt yapı ve tanıtım gibi problemlerinin çözülmesi gerekmektedir. Ancak turizm, coğrafi görünümü hızla değiştiren bir faaliyet olması nedeni ile bazen doğal güzelliklerin tahribatına da neden olabilmektedir. Böyle durumlarda, ortaya çıkan olumsuzlukları düzeltmek için sağlanan yarıardan çok daha büyük fedakârlıklar gerekmekte, hatta kaybolan değerlerin geri kazanımı bazen imkânsız bir hale gelmektedir. Bu nedenle, turizme açılacak yöreler için çok yönlü ve ayrıntılı projeler hazırlanmalı ve bir an önce hayata geçirilmelidir.

Giriş

Sinop şehri, İnceburun yarımadasının doğusunda, Sinop yarımadasının güney kıyısındaki İç Liman'ın çevresinde kurulmuş çok eski bir yerleşme merkezidir. Ancak binlerce yıldan beri iskâna açılmış olmasına rağmen, Sinop ve çevresi, bugün ülkemizin geri kalmış ve az nüfuslanmış yöreleri arasında yer almakta ve onlar gibi gerek batı illerimize ve gerekse yurt dışına devamlı göç vermektedir.

Sinop, doğal turistik çekicilikleri itibarı ile bir turizm merkezi olabilecek potansiyele sahiptir. Ancak, yörede turizmin gelişmesini engelleyen bazı temel sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı yörenin doğal coğrafi özelliklerinden kaynaklanırken,

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun.

diğer bir kısmı ise, bütünü ile turizmin üst yapı kuruluşlarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, yörenin coğrafi özellikleri iyi incelenir ve turizm için ilk bakışta olumsuz gibi görünen şartlar uygun turist kitlelerine sunulurlarsa, birer çekicilik şekline dönüştürülebilirler. Örneğin Sinop, ülkemizde rüzgar hızı ortalamasının en yüksek olduğu yörelerin başında gelmektedir (Tablo 1). Bu sebeple, bazı yaz günlerinde yağış olmadığı halde, denize girmek zorlaşmaktadır. Halbuki, orta kuşak ülkelerinde böyle yerler parmakla gösterilecek kadar azdır ve sörfçüler için ideal mekânlar olarak aranmaktadır. Örneğin Sarıkum plajı böyle bir amaca rahatlıkla hizmet edebilir. Ayrıca, böyle havalarda, yörenin muhteşem görsel zenginliğe sahip ormanları içinde yürüyüşler organize edilerek turizm faaliyetleri çeşitlendirilebilir (Foto 1).

Tablo 1: Sinop ve çevresinde turizmi doğrudan etkileyen başlıca iklim elemanları.

Meteorolojik Eleman	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Ort. Sic. C ⁰	7,1	6,7	7,1	10,2	14,5	19,4	22,5	22,8	19,7	16,0	13,0	9,6	14,0
Deniz Suyu Sic. C ⁰	8,4	7,9	8,5	11	16	21	24	25	23	19	15	11	15,7
Aylık Yağ. Mik.(mm)	76,2	56,0	50,9	39,1	34,9	36,1	27,7	36,5	67,8	75,0	88,6	90,8	679,6
Yağ. gün sa. (>0,1 mm)	15,5	14,0	13,6	10,3	9,7	7,3	4,7	5,6	9,0	11,4	12,6	14,9	128,6
Nispi Nem Mik. (%)	76	77	79	81	83	80	78	78	78	79	78	76	79
Ort. Bulutluluk (1-10)	7,7	7,8	7,5	6,9	6,3	4,7	3,5	3,5	4,8	6,0	6,8	7,3	6,1
Ort. Rüz. Hızı (m/sn)	5,4	5,8	5,6	5,0	4,1	4,1	4,4	4,2	4,1	4,1	4,4	4,9	4,7

Kaynak:

D.M.İ.G.M. (1974): Ortalama ve Ekstrem Kıymetler Meteoroloji Bülteni. Ankara.

D.M.İ.G.M. (1984): Deniz Suyu Sıcaklıkları Bülteni. Ankara.

Gelincikburnu (Ayancık) Çevresindeki Topoğrafik Şekiller

Doğal anıt olabilecek özellikte insan, balık, aslan, dinazor, çiçek ve benzeri ilginç topoğrafik şekillerin yer aldığı Gelincikburnu çevresi, Ayancık (Sinop) ilçe merkezinin 500 m. kadar batısında yer alır. Söz konusu saha, buradaki falezlerin etek kısımları ile bunların önünde yer alan bir kaç 10 m² lik ada biçimindeki kayalıklardan oluşmaktadır. Yörede yapılan bir çalışmada (UZUN 1995a), söz konusu şekillerin oluşmasında kimyasal, fiziksel ve biyolojik olayların çoğunlukla bir arada etkili olduğu ifade edilmiştir.

Yörede, anakayayı kireçli bir çimento ile tutuşmuş Eosen kumtaşları meydana getirmekte ve bunların oluşturduğu tabakalar 25-30° lik bir açı ile güneybatıya (karaya) doğru dalmaktadır. Bu kumtaşları, zaman zaman yağmur, zaman zaman da dalgalardan sıçrayan sularla ıslanmakta ve üzerlerinde başta kaya yüzeyini dantel gibi işlemiş alveoller olmak üzere, ilginç mikrotopoğrafya şekilleri meydana gelmiş bulunmaktadır (UZUN 1995a).

Yöredeki bu şekiller, bilimsel araştırmalar için yer bilimcilerin ilgisini çektiği kadar, meydana getirdikleri görüntü kompozisyonları açısından da şairlerden fotoğraf sanatçılarına kadar çok yönlü insan kitlelerinin ilgisini çekebilecek özgün manzaralar arz

etmektedirler (Foto 2). Bu şekillerin Ayancık ilçe merkezine yakınlıkları da dikkate alındığında, yeterli tanıtımları yapılırsa, yöre turizmini olumlu yönde etkileyeceklerini söylemek mümkündür.

Akliman Çevresindeki Biyojenetik Şekiller

Akliman ve çevresi, Anadolu kıyılarının Karadeniz'e doğru en fazla çıkıntı yaptığı İnceburun yarımadasının doğusunda, Sinop şehir merkezine 10 Km. mesafede yer alır. Her yıl çok sayıda yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilen bu saha, denizle ormanın birbirine kavuştuğu emsalsiz güzelliklere sahip mesire yerlerinden biridir. Zaten, çok bilinen söz konusu çekicilikleri dikkate alınarak Resmi Gazete'de yayınlanan Bakanlar Kurulu kararları (R.G.: 9 Nisan 1987: 19426 ve 19 Nisan 1989: 20144) ile turizm merkezi ilân edilmiştir. Bununla birlikte, yörenin mevcut turistik potansiyeli henüz tam olarak değerlendirilebilmiş değildir. Nitekim, yörede gelişmiş olan biyojenetik karakterli mikro topoğrafya şekilleri yeterince bilinmediğinden gözden kaçmakta ve yöreyi ziyaret edenler tarafından bile incelenmeden geri dönülmektedir. Halbuki bu şekiller yakından incelendiğinde, insanların ilgisini çekmekte ve oluşumları büyük bir merak uyandırmaktadır. Bu sebeple, yeterince tanıtıldıkları takdirde, çok sayıda doğa meraklısını buraya çekebilecek bir potansiyele sahip görünmektedirler. Ayrıca, oluşumları itibarı ile jeomorfologlardan ekoloğlara kadar çok çeşitli bilim adamlarının da ilgisini çeken söz konusu şekiller, geliştikleri yerlerin çok özel koşullar arz etmelerinden dolayı deniz seviyesi değişimleri ve kıyı şekillenmeleri bakımından kılavuz şekil olarak kullanılmakta ve araştırmalara konu olmaktadır (UZUN 1995b). Kireçli kumtaşları üzerinde meydana gelmiş olan bu şekiller, başta kaya havuzcukları (*rocky pools*) olmak üzere, sürtünme izleri (*tracks*), küçük delikler (*pits*), çentikler (*notchs*) ve benzeri çok sayıda mikrotopografik ünitelerden oluşmaktadır (Foto 3).

Hamsilos Limanı

Akliman'ın 1 Km. kadar kuzeyinde yer alır. Denizin bir vadi boyunca karaya doğru ilerlediği ilginç bir yöremizdir. Bakanlar Kurulunun Resmi Gazete'de yayınlanan iki ayrı kararı (R.G.: 9 Nisan 1987: 19426 ve 19 Nisan 1989: 20144) ile "*Sinop- Akliman- Hamsilos Turizm Merkezi*" içerisine alınmıştır. Hemen kıyıdan itibaren başlayan ormanı, 100 m. kadar batısında yer alan kıyı mağarası ve güneşin batışı sırasında ortaya çıkan ilginç manzarası ile gerçekten bir doğa harikası yöremizdir (Foto 4).

Bu arada, bir düzeltmeye de özellikle dikkat çekmek istiyoruz. Zira, burası çeşitli broşürlerde, hatta şehir içindeki turistik belde levhalarında bile "*Hamsilos fiyordü*" ya da "*Türkiye'nin tek fiyordü*" gibi yer almakta, fakat oluşum ve özellikleri itibarı ile fiyortlarla hiç bir ilgisi bulunmamaktadır. Çünkü, fiyortlar eski buzul vadilerinin buzulların erimesinden sonra denizin istilası ile oluşmuş, ancak yukarı enlemlerde (İskandinavya ülkeleri gibi) görülebilen bir kıyı şeklidir. Halbuki Hamsilos limanı, anakayayı volkanik aglomeraların oluşturduğu yörede, Hamsilos deresinin son buzul döneminde (Würm)

yatağını derine yarması ve buzul dönemi sonrasında denizin yükselerek vadinin aşağı çığırını işgal etmesi ile oluşmuş genel anlamda "ria"lı bir kıyıdır. Bu terim pek bilinmediği için tercih edilmeyebilir. Bunun yerine İstanbul'da olduğu gibi "halıç" demek daha uygun olabilir. Ya da en azından yörede zaman zaman kullanıldığı gibi "Hamsilos Limanı" terimi tercih edilmelidir.

Sarıkum Lagünü

Sarıkum lagünü, eski bir koyun ağzının kıyı kordonu ile kapatılması sonucu oluşmuş bir kıyı set gölüdür. Bu göle, Sarıkum deresi, Keçi deresi, Büyükdüz deresi ve Dereönü deresi su getirmekte ve fazla sularını denize boşaltan bir gideğeni bulunmaktadır (Foto 5). Yapılan ölçümlere göre, Sarıkum lagünü halen söz konusu derelerin getirdiği alüvyonlarla dolmaktadır. Nitekim KARADÜMAN (1993), eskiden 160 cm. olarak ölçülen göl derinliğinin yeni ölçümlerde 100 cm. olarak tespit edildiğini belirtmektedir. Bu durum, lagün göllerinin genel bir özelliğidir. Bilindiği üzere, lagünlerin ekolojik şartları zaman içerisinde değişmekte ve önce bataklık, ardından da bütünü ile kara durumuna geçmektedirler. Bugün, Sarıkum gölünün güney ve kuzeybatı kesimlerinde nispeten geniş bataklıkların oluşmuş olması, göldeki alüvyonlaşma ve buna bağlı sığlaşmanın önemli göstergelerinden biridir. Ayrıca, göl ile deniz arasındaki alanda ve özellikle Sarıkum mahallesi batısında nispeten geniş bir sahada kumullar bulunmaktadır. Bu kumullar henüz aktif durumda olduklarından buradan rüzgarlarla havalanan kum taneleri zaman zaman mahalleye kadar ulaşmakta ve yöre sakinlerine zarar vermektedir.

Sarıkum Tabiatı Koruma Alanı, 102 hektarı göl ve 82 hektarı bataklık olmak üzere, toplam 184 hektarlık bir saha kaplamakta ve göl suyunun sıcaklığı, yıl içinde 17.1 C⁰ lik bir değişme göstermektedir. Göl suyunun sıcaklığı mart ayında 6,9 C⁰ ile en düşük değerde iken, ağustosta 24 C⁰ ile en yüksek değere ulaşmaktadır (KARADÜMAN 1993). Gölde, dil balığı, kaya balığı ve kefal gibi balık türlerine rastlanmakta ve sınırlı da olsa balıkçılık yapılmaktadır. Göl ve çevresinde ayrıca, çok sayıda ördek, balıkçın, toyebesi ve kakanuz kuşlarının çeşitli türleri yaşamakta kaz ve turna gibi çeşitli göçmen kuşlara da rastlanmaktadır. Göl çevresinde ise, geniş dışbudak korulukları dikkati çekmektedir. Bütün bu özellikleri bir arada değerlendirildiğinde, Sarıkum lagünü ve çevresi, önemli bir rekreasyon alanı olarak değerlendirilebilir görünmektedir.

Mağaralar

Sinop'ta henüz turizme açılmış mağara bulunmamaktadır. Ancak, yörede yaptığımız incelemeler sırasında, bazı mağaraların turistik potansiyele sahip olduğu gözlenmiştir. Nitekim, Hamsilos limanının 100 m. kadar batısında aglomeralar içerisinde meydana gelmiş olan kıyı mağarası, yöreye gelenler tarafından ziyaret edilmektedir. Bu tür mağaralar oluşum itibarı ile karstik mağaralardan farklı olduklarından içerilerinde sarkıt dikit gibi ilginç damlataşları oluşmaz. Bununla birlikte, turistik bir yörede bulunması, deniz

seviyesinde ve dalga tesiri ile oluşmuş olması, gizemli yapısı ve akustik özellikleri ile ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

Yörede az bilinen bir diğer mağara ise, Durağan'daki Buzluk mağarasıdır. Bu mağara Durağan ilçe merkezinin kuzeydoğusunda, Orman İşletmesi'ne ait dinlenme ve gözetleme yerinin 100 m. kadar batısında yer almaktadır. Mağara, karstik bir oluşuma sahiptir. Ancak içerisinde damlataşları yerine buz sarkıtları ve kalın buz tabakaları oluşmuştur. Girişi kuyu şeklindedir. Mağaranın içerisine doğru 20 m. kadar ilerlemek mümkündür. Fakat daha sonra mağara ağız daraldığından insan geçmesine izin vermemektedir.

Çevredeki gözlemler sırasında, güneye bakan yamaçlar üzerinde, bazı sığ dolin ve bataklıklara da rastlanmıştır. Bu durum, yörede şartların karstlaşma için uygun olduğunu ve daha başka karstik mağaraların da gelişmiş olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim, söz konusu mağaralardan ayrı olarak, yörede ismini duyurmaya çalışan bir diğer mağara da Ayancık ilçe merkezinin güneyinde, İnalıtı (Ayancık) köyünü güneyden çevreleyen yüksek kalker kornişler içerisinde gelişmiştir (Foto 6). Bu mağara, yatay yönde gelişmiş olup, havalandırma zonunda bulunmaktadır. Ancak, tavandan sızan sular zaman zaman zemindeki çatlakları tıkadığından, galeri boyunca zeminde su birikintilerine rastlanmaktadır. Büyük bir galeri şeklinde içeriye doğru daralarak devam eden mağarada yoğun olmasa da yer yer damlataşı oluşuklarına rastlanmaktadır. Mağara'da dikkati çeken bir diğer özellik ise, galerinin daraldığı bir yerde, insanlar tarafından kapı benzeri bir duvarın yapılmış olmasıdır. Bu durum, tarihi dönemlerde mağaranın savunma amaçlı kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Yöredeki arazi çalışmaları sırasında, Ayancık ve Türkeli güneyindeki sahada söz konusu mağaraların dışında daha bir çok karstik mağaraya rastlanmıştır. Halen, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rektörlüğü'ne, söz konusu mağaraları incelemek amacıyla bir araştırma projesi sunmuş ve öncü çalışmaları başlatmış bulunuyoruz. Çünkü, yoğun damlataşı şekillerine sahip karstik mağaralar, iyi tanıtılıp turizme açıldıklarında çok sayıda turist çekebilmektedirler. Nitekim, 1986'da kamuoyuna tanıttığımız Gümüşhane'deki Karaca mağarası, şu anda ilin en önemli turizm varlıklarından biri durumuna gelmiştir. Öyle ki bu mağara, günde ortalama 1000-1200 kişi tarafından ziyaret edilmekte ve şehrin turizm hareketliliğini belirgin şekilde artırmış bulunmaktadır (UZUN 1996). Netice olarak, Sinop'taki mağaraların incelenerek, turistik çekiciliğe sahip olanların vakit geçirilmeden turizme açılması, yöre ekonomisine önemli katkılar sağlayabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Sinop'ta doğal turistik çekiciliğe sahip diğer alanları da tespit etmek amacıyla ayrıntılı bir turizm envanter projesi yapılmalıdır. Ancak bu bilimsel çalışmadan sonra, gerekli alt yapı ve üst yapı çalışmalarının yürütülmesi, özellikle ve öncelikle yöre halkının turizm hakkında bilinçlendirilmesi ve turistlere karşı davranışları konusunda örgün ve yaygın eğitim vasıtaları kullanılarak eğitilmesi gerekmektedir.

Sinop'un ciddi bir ulaşım sorunu vardır ve halen çözüm beklemektedir. Bu amaçla, Sinop'u dış merkezlere bağlayan karayollarının standardının yükseltilmesi gereklidir. Ancak, yol kalitesinin artırılmasına kadar geçecek sürede, Ankara ve İstanbul gibi büyük şehir merkezlerinden Sinop'a düzenli uçak seferleri konulmalı ve uçak bileti fiyatları düşük tutularak hava yolu ulaşımı teşvik edilmelidir. Ayrıca, deniz yolu ulaşımı geliştirilmeli, Sinop-Samsun ve Sinop-İstanbul arasında diğer Karadeniz kıyı kentlerine de hizmet etmek üzere, tarifeli deniz otobüsleri ve/veya feribotlar konulmalıdır.

Kaynaklar:

- CENBELOĞLU, S. - CENBELOĞLU, M. (1972): *İlimiz Bölgemiz Sinop İli Yakın Çevre İncelemeleri*. İl Yayınları, Kardeş Matbaası. Ankara.
- ERALP, Z. (1983): *Genel Turizm*. Ankara Üniv. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayın No. 3. Ankara.
- GÖKMENOĞLU, T. (1988): *Sinop ve İlçeleri, Ayancık Rehberi*. İstanbul.
- KOMİSYON (1986): *Gerze, Karadeniz'de Bir turizm Vitrini*. Vergi Kanunları Araştırma Gazetesi Tesisleri. İstanbul.
- UZUN, A. (1994): "Tekkeköy'deki Mağara Yerleşmelerinin Turizm Açısından Önemi". Türkiye Kalkınma Bankası, Turizm Yılı, 1994 (308-316), Ankara.
- UZUN, A. (1995a): "Gelincikburnu ve Yakın Çevresindeki (Ayancık - Sinop) Jeomorfolojik Şekillerin Turizm Açısından Önemi". Gazi Üniv. Eğitim Fak. Derg. -GEFAD- Yeni Dönem, Sayı: 4 (195-202), Ankara.
- UZUN, A. (1995b): "Kayalık Kıyılardaki Biyojenetik Şekillenmeye Karadeniz'in Güney Kıyısından Bir Örnek: Sinop - Akliman". Türk Coğr. Derg. Sayı: 29 (161-174) İstanbul.
- UZUN, A. (1995c): *Gerze - Alaçam Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*. Öz Eğitim Yay. No: 3, ISBN: 975-8004-02-6. Konya.
- UZUN, A. (1997): Sinop İlinin Bazı Turistik Çekicilikleri: Sorunlar ve Öneriler. *Sinop İlinin Ekonomik Kalkınması*. İktisadî Araştırmalar Vakfı 1997/127 (245-254), Sinop.

Raporlar, Bültenler vb:

D.M.İ.G.M. (1974): Ortalama ve Ekstrem Kıymetler Meteoroloji Bülteni. Ankara.

D.M.İ.G.M. (1984): Deniz Suyu Sıcaklıkları Bülteni. Ankara.

- KARADUMAN, H. (1993): Sinop Milli Parklar ve Av - Yaban Hayatı Başmühendisliği Görev alanı içinde Bulunan Sarıkum Gölünün Türkiye - Finlandiya Ortak Proje Kapsamına Alınması İle İlgili Bilgileri İçerir Rapordur.
- SİNOP VALİLİğİ SANAYİ VE TİCARET İL MÜDÜRLÜğÜ (1994): *Sinop İlinin Ekonomik ve Ticari Durum Raporu*, Sinop.
- SİNOP İL TURİZM MÜDÜRLÜğÜ (1994): Sinop, İl Turizm Envanteri. Dönmez Ofset. Ankara.
- T.C. SİNOP VALİLİğİ İL TURİZM MÜDÜRLÜğÜ (1992): Sinop İli Turizm envanteri. Namık Karamuk Ofset Tesisleri. İstanbul.
- T.C. BAŞBAKANLIK KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜğÜ (1994): 1994 Yılı Sinop İl Programı.
- UZUN, A. (1996): Karaca Mağarasının son durumu (Temmuz, 1996) ve Gümtüşhane turizmine katkıları (Yayınlanmamış rapor). Ondokuz Mayıs Üniv., Eğitim Fak. Sayı No: B. 30. 2. ODM. 0. 36.00.00/ 200-1260, Samsun

Foto 1: Ayancık güneyinde, köknar ağaçları arasında turist bekleyen eşsiz bir güzellik: Akgöl.

Foto 2: Kumtaşları üzerinde gelişen ilginç topoğrafik şekillerden bir kısmı. Arkada dinazor ve önde aslan başı figürleri (UZUN 1995a).

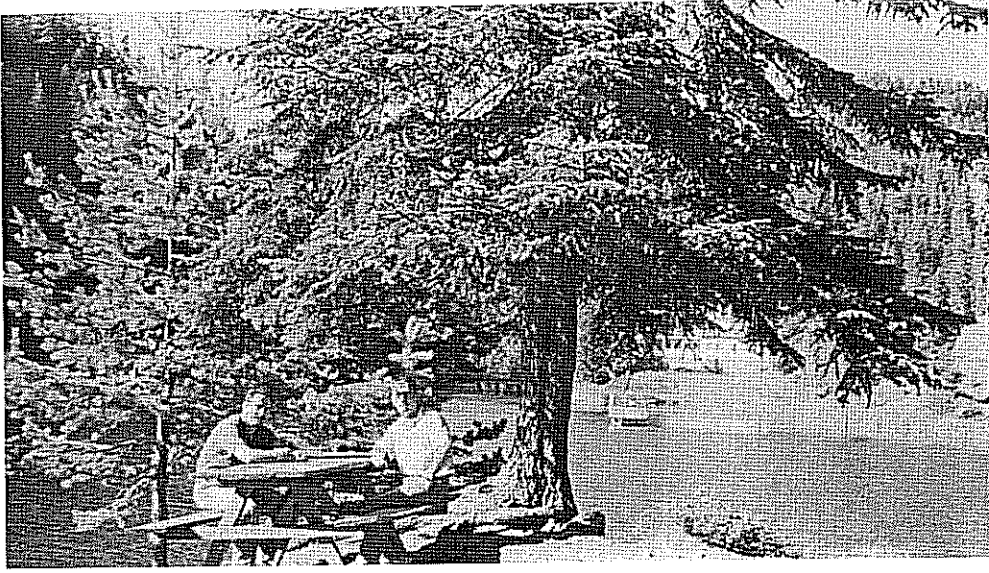

Foto 3: Akliman'da biyojenetik şekiller; kaya havuzcukları (*rocky pools*), sürtünme izleri (*tracks*) ve küçük delikler (*pits*) ilginç görüntüler arz etmektedir.

Foto 4: Bir akşam vakti Hamsilos Limanı. Batıya bakış.

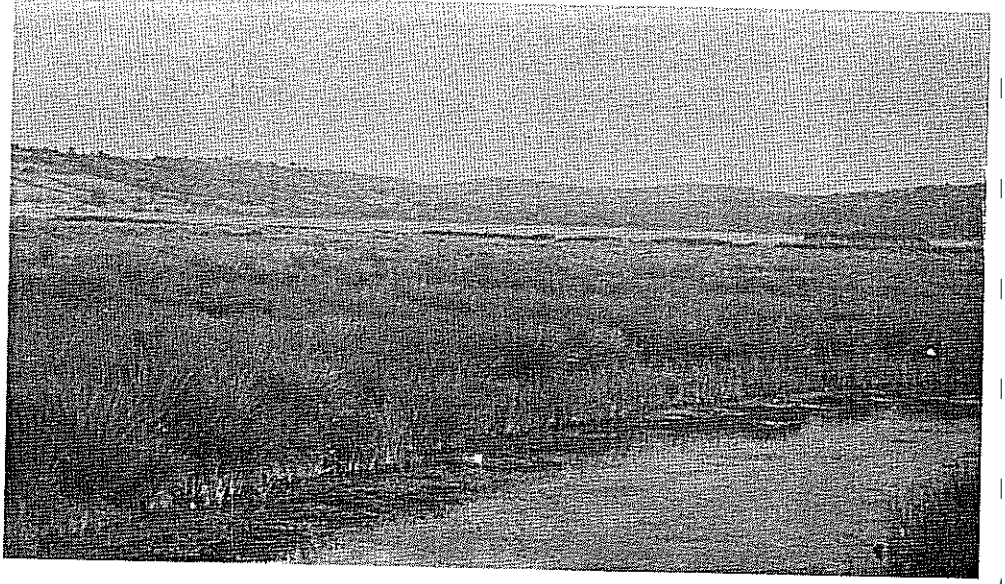

Foto 5: Sarıkum Lagünü; ortada, koyun ağzını kapatan kıyı kordonu ve önde, gölün gideğeni. Güneye bakış.

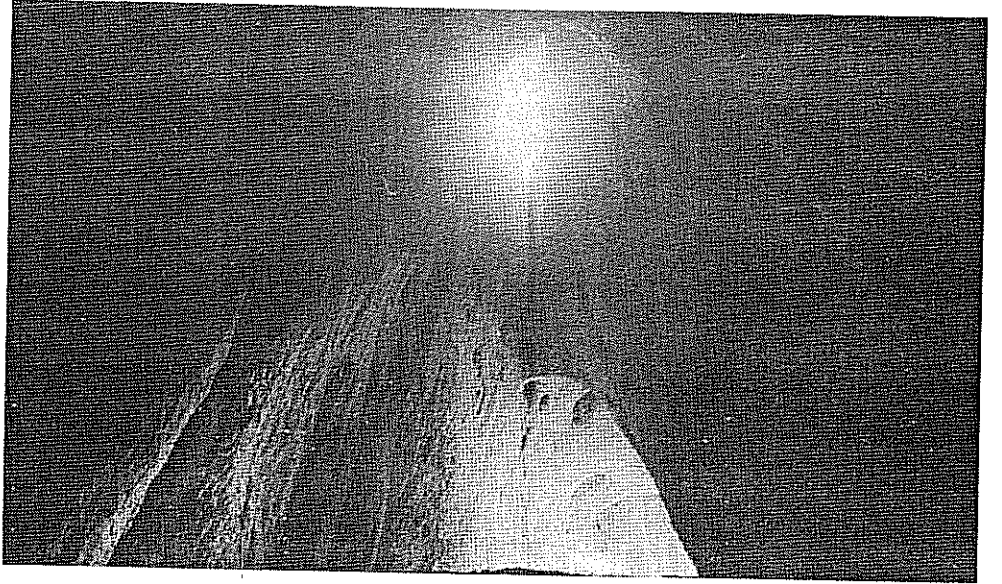

Foto 6: İnaltı mağarasının girişi ve tavandan sızan ışıkların oluşturduğu büyüleyici manzara. Mağara içinden dışa doğru bakış.

POSTMODERNE DÖNÜŞ*

Jürgen Oelkers

Çev. Doç. Dr. Zekeriyya ULUDAĞ¹

“Ne İsa ne de Şeytan
Ah! Hayır! Onlar arasında
Onlar arasında...”

Özet

Postmodern kavramının bir tarafta aydınlanmanın felsefi akli, diğer tarafta yüzyılın dönüşümünde estetiksel “modern” olmak üzere iki ayrı cinsten ilişki noktası vardır. Bugünkü postmoderne doğru yüzyılın değişiminde felsefi, edebi ve sanatsal faaliyetlerinde mevcut olan güçlü analogilerin açıklandığı tarihi tez vardır. Öyleki bugün geri dönüşün önemli anlamından konuşulmaktadır. Her şeyden önce genel geçer aklın yetkisinin kavgasının bulunduğu bu gelişmenin sistematik muhtevası, estetik etikin klasik sonrası ilgilerinde hazırlanmış modern pedagojinin problemleriyle ilişkilidir.

Moderne ait pedagojinin ilişkisi çift yönlüdür: Bir taraftan pedagoji , eğitimi yeni toplumla irtibat haline getirir, diğer taraftan o, başlangıcı teorik olarak moderne eleştirel biçimde karşı koymaktadır. Bu hiç bir şekilde pedagojinin itirazsız bir yönlendirici kategori değil aksine daima sadece “ahlakilik” ve “tabiat”la beraber olduğunu kabul eden saf bilimsel akıl kavramına olan uzaklığı açıklar. Bundan başka klasik pedagoji dinden hiçbir şekilde vazgeçmez. Bilakis her defasında nasrani düşünce ufku içerisinde iyilik taslaklarını teşkil etmiştir. Pedagoji kendi özü içerisinde hiç bir zaman (Fransız aydınlanmacıları gibi) materyalist ve (deneysel bilimler gibi) pozitivist olmadı. Çocuk, ilahi kozmosun (Fröbel), ahlakiliğin (Pastalozzi) ve tabiiiliğin (Rousseau) anlamında eğitilmelidir. Bilimlerin ölçüleri doğrultusunda onu eğitmek kolay değildir. Öncelikle XIX. yüzyılın cereyanı esnasında bilimsel emeller bugünkü anlayışta geliştirilen önceki pedagojinin dinamiği bilimsel akılla değil, hristiyanlık moral değerleri ile teşkil edildi.

Her şeyden önce burada, Kant vasıtasıyla klasik pedagojinin felsefi açıklaması (krş.Weiskopf 1970), idealist akıl kavramı ile onun uygunluğunu ortaya koymak, hatta kendine has pratik formu olarak kavramsal bir şekilde açıklamaya gayret eder. İnsanın tabiatında bulunduğu farz edildiği için, Kant’ın açıkladığı anlamda insanın tabiatının özel olarak mükemmelleşmesine gayret etmek demek olan ahlakiliğe ait eğitimle akla ait eğitim aynı anlamdadır. Fakat pedagoji fazlasıyla somut olan sujesini yönlendirdi ve XIX. yüzyılın sonuna doğru, her şeyden önce yeni çocuk psikolojisinin tesiri altında, felsefi bakıştaki idealist temellerini kaybetti. Bugün pedagojinin bu ilerleyişiyle modern hakkında başarılı

*) Zeitschrift für Paedagogik, 33. Jg. 1987, Nr.1, ss.21-39.

¹) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Samsun Eğitim Fak. Öğ. Üyesi

olup olmayacağı veya onun şekiller problem muhtevasını hemen hemen hiç elde edip edemeyeceği sorusu sorulabilir.

Modernin rasyonel modeli, şu anda postmodern terimi altında geniş bir şekilde tartışılıyor. Fakat çoktandır da yüzyılın sonu saldırıya uğramıştır. Bunun yanında yalın olarak romantizm devam etmeksizin alternatif pozisyonlara sahip olunabilir (Friedel 1904,110). İlk defa, son olarak belirtilen bu yüzyılın dönüşümlerinin teori ürünlerini ve hayat duygularını postmodern öylesine miras aldı ki postmodernin en azından romantizme birleştiği (krş. Garvin 1980) yerden hareket ediyorum. Her halükarda çağdaş tartışmalar bugün, analogik problemin oldukça benzer tutumları yani suje, modernin sonuçları toplumu ve onun yönlendirici kanaatleri araştırıldığı için tesadüfi olarak değil, varlığı ile meydana çıkan bilimin sonuna yönelik farklı yazarların motifleri ve pozisyonlarına ait dikkate değer bir kaç analogiye sahiptir.

Bu makalenin ana fikrini üç aşamada ortaya koymak ve pedagojik yöne kaydırmak istiyorum. Öncelikle, postmodern kavramının izafi olarak istenmeyen kullanımı ile bağlı bulunan birkaç cazibe halini açmaya gayret edeceğim. Sonra postmodernin sürekliliğini ortaya koymak için yüzyılın dönüşümlerinin sanat, edebiyat ve felsefi teorem ve motiflerini açmak istiyorum. Sonuçta, bu gelişmelere ulaşamayan veya azimli bir şekilde her şeyden vazgeçen ve onları buna rağmen tahrik eden modern pedagoji için sonuçlarını sormak istiyorum.

1. Modern ve Postmodern

Postmodern, herhangi bir şekilde tarihsel olarak geriye doğru uzatılabilir (Eco 1986,s.77). Fakat postmodern, bu toplumsal çağın tecil etmiş gibi tasvir edilenin yalın bir sonucu değilmiş gibi tamamen yeni kültürel bir çağ anlamında basit bir "vakıa" da değildir (Jameson 1986a, s.26). Kim "postmodern" kavramından söz ediyorsa, öncelikle durum hakkında ileri sürülen iddiaları kontrol etmeyi, gözlemcinin hangi durumda bulunduğunu ve modern kavramından ne anladığını açıklamak zorundadır.

"Modern"den daima bir sınırlama içerisinde söz edilir. Bu strateji ortaçağın ilk dönemlerine kadar yani öncelikle sadece kronolojik bir ayrımını ilişkilendirilmesinde kullanılan **modern** ve antik kavramlarından ortaya çıkan farkı belirlemeye kadar uzanır (Freund 1957; Zimmermann 1974). Fakat daha sonra XIII. yüzyılda politik-stratejik bir çevre kazanmıştır. Yeni delillendirme ölçekleri üçlü bir yapıya yani, teşkil edilen(kurgulanan) zamanın buutlarının uygun değerlendirmesi, "ilerleme" ve "yıkım" olarak onun tarifi, tarihsel zamanın cereyanından özel çağın açık bir şekilde sınırlanmasına (Gössmann 1974,s.40) müsaittir. Yeni ve müstakbel zenginlik doğrudan doğruya olay gerekliliğinin, yakın zamanın sınırları içinde özel anın tedrici meyilleri olarak da düşünülebilir.

Aydınlanma, birinci imkanı yani antikitenin üstünlüğünü verdi (ibid.s.48). Ve onu istikbalin genel bir tekamülünün lehine değerlendirdi. Bununla beraber kavramsal politik faraziyelerin ölçegi bundan böyle sadece ileriye doğru sınırlanmak zorunda olan, modern zaman yapısı değişmedi. Aynı zamanda tempo yükseldi: Her modern için zamana ait

belirlenmiş bir kemiyet vardır ve bu süre daima “modern” ve “ilerleme”nin özdeşleştirildiği genel tekamül modelinde azalmaktadır. Kim bu süreyi uzatmak isterse, eskiyenin modernliğini iddia ederek bunu yapabilir. Modernlik iddiası her durumda “eski” ve “yeni” arasındaki şiddetli itirazlara ve düşünülen olarak şu anın seyircilerine ait olan özel eğilimin görüldüğü “eski” ve “gelecek zenginliği”nin değerlendirme çizgisinin bir arada bulunmasıyla karşı karşıya gelmek zorundadır.

Bu şanstın postmodern iddialar da nasibini alır. Ve bu da radikalleşmeler yoluyla (Bergfleth 1985,s.91), yönetici kavramının yeniden belirlenmesi (Baudrillard 1982,s.74) ve her şeyden önce diğer yönün aklına itiraz etme yoluyla karşı karşıya gelmek zorundadır. Postmodernin özel nüktesi, belirtildiği gibi postmodern genellikle -Nietzsche ile birlikte(Habermas 1983,s.759)- akla karşı devamlı olarak itirazda bulunur, cümlesinde gösterilebilir. Bu sadece moda bir görüntüş değildir. Bu durumda gerçekten bir problem vurgulanmaktadır (Wellmer 1985,s.58).

Postmodern kelimesinin bugünkü kullanımı, geniş bir şekilde değişen, telkinkar ve vakitsiz olarak belirlenmektedir (Martin 1980,s.143; Honneth 1984,s.893; Bürger 1983,s.177). Fakat bunun içinde alışılmamış hiçbir şey yoktur. Çünkü kavramsal politik faraziyeler çok seyrek olarak açıklamaların analitik ihtiyaçlarını dikkate almaktadır. “Modern” ve “postmodern”in çok çok farklı sahalarda birbiri ile karşı karşıya bulunduğu önemlidir. Her defasında klasikleşmiş moderne karşı avangard bir yetki, kuvveden fiile çıkarması gereken birliktelikleri bunun içinde görünmek zorundadır. Postmodernin polemik oyunu öncelikle edebiyatın klasik moderne, on iki tonlu müziğin eskimiş tecrübesine ve mimarideki Bauhaus’un fonksiyonalizmine karşı yönelmektedir. Felsefi tartışmalardaki kavram, ilk önce ağırlıklı olarak amerikan tartışmalarında ortaya çıktı ve her şeyden önce Fransız postyapısalcılığı ve post endüstriyel toplum sosyolojisi hakkında aracılık yaptı.

Post-yapısalcılıktaki kavgada, sanat ve edebiyatın, aydınlarda meydana gelmiş modernlikteki partikuler yorumlarda eksik olan genelın şu seviyelerine ulaşmış olduğu görünmektedir (Kramer 1986,s.7). Eğer vatandaşlık toplumunun, alman idealizmine verdiği anlamıyla “modern” özdeşleşirse, kavga şüphesiz ki sadece çevre ve heyecan kazanır. Böylece orada nihilizm ve kültürel ahlaki dağılmaya karşı savunulan modernliğin bir projesinden konuşulabilir (Habermas 1981, 1985). Savunma pozisyonu vatandaşlık sağduyusunun yönlendirici idealindeki yönünde, artık o aynı haklara sahip olmadığı bir merhaleye XX. yüzyılda, modern topluma ulaşıp ulaşmadığı soru içerisinde dile gelebilir. Geleneksel tarih felsefesinin parçalanmasından sonra bu soru, Kant’ın evrensel bir yetki ile akıl diye isimlendirdiği dayanıklılığında vahimleşmektedir.

Kim postmoderni böyle tartışır, onun agresif modern yetkisine itiraz etmek ve antik’in isnat edilen pozisyonunu reddetmek zorundadır. İstikbalin zenginliği ve eskimiş olan hakkındaki sansür, karşı çıkanlar uğruna değil, bizzat modernliğin bedeli uğruna terk edilecektir. Diğer taraftan tamamen fundamentalist ayırımda bizzat bu ayırımın her biri yeni çağ ile bir arada durmaktadır. Eğer yeni çağ, geçmiş ile radikal bir kopma vasıtasıyla başlarsa öncelikle bu yeni başlangıçtan bu tarafa, önemli olmak zorunda olanın tanınabildiği ve düşünebildiği tavizi daima içerir (Blummenberg 1976,s.24). Sadece tamamıyla geçerli

olarak formüle edilememiş tarih içinde, esasen daima meydana gelen her prensip keşfedilmek zorunda olduğundan, onun yetkisi uğruna iddia etmek zorunda oldukları akıl yoluyla aydınlanma sözü de bu yetkiden kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan aklın yetkisi deneysel olarak alınamaz. Bilakis Kant'ın pratik olarak açıkladığı şekilde, insanın hürriyetinden vazgeçmeksizin Arşimetçe nokta olarak (WW VI/s.393) görevi ve en yüksek kanun koyucu olarak Tanrı ile (WW VIII/s.808) deruni açıdan müessir ve transandantal bir şekilde temellendirilebilir. Bu temellendirme post-yapısalcılıkta her iki yöne doğru yani deneysel ve transandantal olarak zorlamalı bir şekilde denenmiştir. İlk denemenin temelinde Lyotard (1986,s.34) tarafından, onun temel tezinin temelini yerleştirdiği Wittgenstein'in dil analizleridir. "Dil oyunlarının kuralının temelinde bilgisel akıl bulunur". Bu aklın sadece çevresel yani arşimetçe nokta olarak temellendirilebildiği Kant'ın moderne ait ayrımı, bunun içindedir. "Gerçi aklın aklı çevresiz'i vermeyebilir, fakat iktidar yeni kuralları formüle etmeyi, böyle kurallara göre bir ihtiyaç olarak hissedilir olarak kütle de ortaya çıkar" (ibid.s.35). Bu esas itibarıyla bütün dil oyunları için, -bunlar arasında istisna olmayan (ve bununla modern gerçek kavramı) ilmin de varolduğu- geçerlidir. Eleştirel aklın pragmatik bir şekilde işlediği ve onun dil oyunları her ihtiyaçtan sonra değişebildiği için, eleştirel akıl asla ilimlerden ortaya çıkmaz. "Akla ait şüphenin menşei ilimde değil, aksine meta-dilin eleştirisinde, yani metafiziğin batışı demek olan meta-dilin eleştirisindedir" (ibid.,s.39).

Diğer taraftan Kant'ın metafiziği, Derrida'nın gösterdiği gibi üstün görülebilir. Paradoksal olarak yeterli olan metafizik, ortalama olarak sonsuzluğa değil sonluluğa dayanır (krş.Lyotard 1985,s.36). Fakat aydınlanma apokalipse (incilden) tarafından çözülemez (Derrida 1985,s.59). Kant bunu tarihsel felsefi temelleri itibarıyla konulara ayırmamış bile olsa, Kant'ın "yerde Tanrı'nın imparatorluğu"nun (WW VIII/s.753) muazzam tasarısı, dünyanın sonunun kehaneti arasında durmaktadır (ibid.,s.788). Fakat bu nasrani tarih felsefesi terk edildiği için, Derrida, Apokalipsesiz apokalipse²; vahiysiz, gerçeksiz, vizyonsuz bir apokalipse,...iyilik ve kötülüklerin ötesinde bir apokalipseyi" tespit etmektedir (Derrida 1985,s.87). Kant'ın hayali, ahlaki olan genel varlıkta, kötülük prensipleri hakkında iyilik prensiplerinin zaferini (WW VIII/S.751) iddia etmişti. Derrida, ahlaki genel varlığın sihrini Beckectçe usluup içerisinde bozdu. Ona göre: "Sadece apokalipsesiz apokalipse vardır" (Derrida 1985, s.89) yani son olmak bakımından, zamansal felaket olmayan aksine onun benzeşimi vardır.

Hem pragmatik dil oyun teorileri hem de sonu ilan edilen aydınlanmanın müstehzi eleştirisi yani, Kantçı anlamda aklın idesi ve yüce barışa ait anlaşmanın imkanı yoluyla düzenlenen sonsuzluğa doğru giden tekamülün imkanından, sonlu rasyonelliğin kavgası bütünlüğe sahiptir (ibid. s.128). Akıl kavramının dağılması (yeniden formüle edilmesi değil), Friedrich Jameson'ın, teorisinin "derin model"inden ayrılış olarak tanımladığı postmodernin, bütün zorlukları arkasından gelmektedir. Bu zorluklar, dahili ve harjci olan

² Apokalypsis: (yun.) İ.Ö.200'le İ.S.200 arasında özellikle Musevi ve Hıristiyan edebiyatında kültürel ve dinsel baskı altındaki topluluklara Tanrının umut dağıtmasını konu olarak alan ve sadece inananların anlayacağı gizli bir dil ile yazılan edebi eserler (Bk. Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986, c:2,s.196)(çev.).

hermeneutik model, görünüş ve varlığın dialektik modeli, beyannameler ve gizliliklerin arkadaşı modeli, mevsuk ve mevsuk olmayan egzistansiyalist modeli, hem de önemli ve önemli olmayanın büyük anlam öğretisel muhalefeti” (Jameson 1986, s.56).

Bu kavram çifti çeşitli şekillerde; gerçeklik ve dilin apaçık ilgisi, hakimiyetsiz diyalogu, terapötik aydınlanmanın eleştirel ideoloji foyasının ortaya çıkması ve hermeneutik yoluyla akıl kavramına izafe edilmiştir. Yüzeysel olarak takdim edilen akla daha yakın olan bazı şeyleri derinliğine tanımanın varolduğu her durumda farz edilir. Akıl kavramı yok olursa, muhalefet yok olur, suje körleşir ve modernlik kararır. Ve Jameson bunu sadece ortalama anlam olarak değil kültürel bir vakıa olarak kaydeder ve “postmodern kültür”ün dört vasfını zikreder (Jameson 1986a,s.27): Derinlik boyutunun kaybı neticesi olan yeni bir yüzeysellik; bunun ilişkili olduğu tarihselliğin kaybı; yoğunluğu esas olan tamamen yeni bir hava; onun tarafında yeni bir dünya ekonomik sistemi için duran tamamen yeni bir teknoloji ve bu fenomenin bağımlılığı (Jameson 1986,s.50).

Bu dört kriter post-yapısalcılık teorilerine yani insani olanın sonu (fines hominus) (Derrida 1976); en azından entelektüellerin post-tarihseleliliğine (Lyotard 1985,s.9) enformasyonun üstünlüğüne ve bunun yanında materyalist gerçeğin kaybına (Baudrillard 1982,s.54) hem de dilsel kabul probleminin önde gelen anlamının kesinliğine (Derrida 1976,s.42) müteşekkirdir. Şayet bununla beraber spesifik argo tabirlerde göç ederse , postmodern pozisyon için dört temel hipotetik ölçü belirlenebilir:

1. Subjektifliğin, Descartes ve Leibniz’den beri öznelliğe yönlendirilmiş akli kabul eden bugünkü teoriler genelin yüzeyselliğinden çıkmak zorundadırlar. Bu anlamda öznenin ölümünden konuşulabilir.

2. Hıristıyanlaşan metafizikten beri tarihsel düşüncenin gelişmesi için faraziyelerin varolduğu toplum felsefesi, öznelliğe yönlendirilmiş olan akla bağlıdır. Tarih felsefesinin yıkılması ile şuurun kategorisi olarak tarihsellikte yıkılmıştır.

3. Modern toplum sadece enformasyon teknolojisi olarak anlaşılabilir. Öyle ki şimdiye kadar varolan (XIX. yüzyıl sosyolojisinin) bütün yorumları ortadan kalkmıştır. Ne bu toplumun özel ütopyalarında ne de o kolektif sujenin yardımıyla bu yönde sorumludur. Onun temel niteliği birlik değil heterojen çeşitliliklerdir.

4. Bilginin temel problemi tabii kabulün referansından meydana çıkar ve de dil: Genellikle her teörinin “hile”sinin meydana çıkarılması ve teorik gerçekliğin gerçek bir imkan olmasından sonra, gerçekliğin ve dilin arasında kaldırılamayan ayırım, her yeni, solda da -teori öğretim için şarttır. Teori ve sanat sadece estetik oyunlar olarak tertip ve tanzim edildiği için her ikisi aynı şekilde emniyet altına alınmış görünmektedir.

“Diyalektik” bir şekilde çözülemeyen ve alman idealizmi anlamında “modern”in bu postulasının, aykırı olarak karşı koyduğunda hiç bir şüphe yoktur (Bürger 1983,s.191; Wellmer 1985). Yurtseverliğin toplum felsefesi anlamında modern, genel iyiliklere göre

insana ve onun iyiliklerini teşkil etmeye bilgilendirilmiş insanla toplumsal geleceği akli bir şekilde planlamaya, dil ve gerçeklik arasındaki geçişli ilişkiler sebebiyle bütün ihtilafları çözmeye veya her halükarda savaş dalgaları altında tertip etmeye ümitliydi.

Tesirleri XIX. yüzyıl sonunda kesin olarak görülmüş olan sekülerizasyonun ve endüstrileşmenin tarihsel çağına bu anlamda itiraz edilebilir. Bundan dolayı Lyotard'ın (1986,s.13) burada "postmodern'i başlatması sebepsiz değildir. Çünkü bütün toplumsal ve teknik değişimlerin yanında burada her şeyden önce XX. yüzyıl vatandaşlık çağı olarak ayırt edilmek zorunda olan üç yorum vardır. Bunlar:

1. İnsani hürriyetin çok uzun olmayan tamamen başka bir alana karşı konulabilen bunun yanında mükemmel olarak determine edilmiş fizikteki mekanik nedensellikten vazgeçme.

2. Her şeyden önce Friedrich Nietzsche'nin kabul ettiği yol ile felsefede Hıristiyanlıktan kaynaklanan iyiliklerin, ahlakın çökmesi. Bununla beraber aynı zamanda üstün insanın dahil olduğu yüzyıl, XIX. yüzyılın, bütün gerçek dinin yerine geçen diğer din yorumlarının meşrulaştırma temelini sarsmıştır.

3. Sanatta objektif formların erozyonu, bireyselleşmenin bozulmasına yönelik bu erozyonun akıcılığı, kozmos veya ahlakın yeniden teşkil edilemeyen bizzat estetik subjektifliğin dahil olduğu bütün yeni meyil ve formlarla daima yeniden bozulmanın sabitliği.

Postula haline gelen "genel" sözü bunun için sona ermemiştir. Fakat büyük ölçüde (naiv) meşrulaşturmalar mümkün değildir. Eğer onların yorumları -mekanik, din ve objektif estetik- kaçınırsa, (zorunluluğa karşılık olarak) hürriyetin yurtseverlik temellendirmesinin (iyilik ve kötülüğün kesin farklılığında) ahlaklılığın tamamlanan zatiyet olarak sujenin çözülemeyen çıkmazlarına götürür.

Benzer aşamalar çok yavaş, tutarsız her şeyden önce iç ilişkiler olmaksızın meydana gelmektedir. Ve kaldı ki yüzyılın sonu da gittikçe yaklaşmaktadır. Ortaya çıkan yurtseverlikle açıktan açığa ve daha fazla olmayan kaçış bu yeni olayların akabinde meydana gelmektedir. Ve postmodernin dikkate değer başlangıcını ve onun geri dönüşünü de anlamak için yeniden belirlemek geçerlidir.

2. Yüzyılın Sonu

Yüzyılın sonu sayesinde davet gücünü kazanan edebi uyumu Dorian Gray bir diyalogunda mükemmel bir şekilde yorumlamıştır.

“Yüzyılın sonu, diye mırıldandı Lord Henry

Dünyanın sonu, diye karşılık verdi, ev sahibesi.

Ben de dünyanın sonunu arzu ederdim dedi. İniltiyle Dorian, ‘hayat büyük bir hayal karşılığıdır’ ” (Wilde WW I/S.196)

Dünyanın sonunu aydınlanma felsefesi düşünmemiştir. Çünkü apaçık ilerleme dünyanın mümkün olan sonuna uygun düşmüyordu. Hegel’in mutlak geist dediği kesin büyük spekülasyon ölümsüzlüğünü iddia ediyordu. Fakat XIX. yüzyılın sonu fizikte olmayacak olan, kainatın sıcaklıktan ölümü hakkında termodinamiğin iki temel prensibinin değişmesinde spekülasyon yapmayı mümkün kılıyordu (Boltzmann 1898,II. kısım/s.251). Gerçi kainatın sonu uzak fakat realist görünüyordu. Fizik, tabiri caizse apokalipteyi tasavvur edilemez boyutlarda onaylıyordu.

Kıyamet hayalleri yüzyılın sonuna doğru kronikleşti. Pozitivist yıllarındaki iktisadi gelişmenin iyimserliği çözüldü. Sanat ve edebiyatta ölümün geniş bir şekilde tematize edilmesiyle bu kronikleşme iki kat fazla hız kazandı. Hayattaki ölüm, genç Hoffman Stahl’ın 1891 de paradigmatik bir şekilde kullandığı tercihi bir mecazdı. Hayat bize ölü bir meslek sorumluluğunu, yerine getirmeyi, ilişkisiz görünüşlerin karmaşıklığını sevdirdi. Donuklaşan formüller hazır bulunuyordu. Bütün bir hayat boyunca nakledilen cereyanları bize ulaştırıyor, tesadüf bize yaklaşıyor ve öğretiyordu... Biz ölü bir hayatı yaşıyoruz. Kendi ben’imizi boğuyoruz. Böyle bir hayat içinde tamamen şanslı olunabilir. Fakat elbette korkunç bir sefalettir (G.W. VIII/s.118,119).

Bu her şeyden önce zamanın özel hastalığı ve kimlik kaybı olarak (Hart 1899,s.58) okunan sosyal belirsizliğin arttığı büyük şehirlerde(James 1946,s.114) modern insanlığın trafiğinde, tesadüfler ve temaslar sayısız, sathi, yüzeysel temaslar ve tesadüflere bir reaksiyondur (Zerbst 1904,s.43). Modern hayatın karışıklığı, kurumsallaşan formalitelere ve sathiliğe zorlarken (Zerbst 1904,s.10), bunun karşısında tehdit eden “dahili” merci olarak “ben” iddia edebilir ve radikalleşebilir (ibid.s.123). “Dahili varlık” özel gerçek merci konumuna çıkarılır ve XIX. yüzyılın obfektif insanına karşı konur (Hart 1899,s.52;benzer Bahr 1891,s.146). Gerçek, gerçekliğe (Ball 1946,s.66;hart 1899,s.3). ve yeni sanatın metodu olarak (Bahr 1897,s.193) tamamen kaçınılması mümkün olmayan şekilde görünen bir anlayışa veda etmiştir.

Radikalleşme bizzat “dahilde” ortaya çıkarken artık nasrani ruh olarak değil fakat romantik parça olarak görünmeyen, aksine fikirler zinciri veya yapışma olarak gözlemlenmektedir: “Ben Myriadenin ben’iyim ve dahile bakıştan tamamen bir araya getirilememiş olarak görünen ben-kimliğim sonsuz ben-varlığından dış tetkik için mevcuttur” (Hart 1899, s.258). Egon Friedel bu değişimi empresyonizmin insanileşmesi zaferi şeklinde isimlendiriyordu. Yüzyılın sonunun zihni özeti empresyonizmin kesin zaferi anlamına geliyordu. Cazibenin artan baskısı yoluyla ortaya çıkan ve yükselen izlenimcilik, kabiliyetsizliğe dönüşür ve duysal algı ve idrakin ötesine geçer...İnsan, tecrübeyi birlik olarak tasarlamaya muktedir değildir. Şuurun etkisinde duygulanım birleşen dalgalar gibi etki etmektedir ve batmaktadır. İzlenimcilik, özel amaç haline gelmektedir (Friedel

1912,s.23).

Aydınlanma felsefesi, toplumun yüzeyselleştirilebildiği durgun, eğitilmiş ve öyleki itimat edilebilir sujeji kabul etmiştir. Ruhu bir gerçek olarak onayladığı (ibid.,s.79) için dış dünyanı karıştırıldığı insanın hemen hemen patolojik içsellliğini Friedel kaydetmektedir. Ve ruh, Tanrının damarı olan Hıristiyanlık mitolojisi gibi daha uzun değil aksine, bütün harici şartlardan kurtarılmak istenen dahili aksi seda mekanıdır.

Bu anlayış radikal sonuçlara götürmüştür. Çünkü ilim, felsefe ve mantık yalnız harici gözlem şekilleri olarak görülebilir (Hart 1902,s.132). Ve bir kere her şeyin genel olarak sorumlu olduğu bütün genelliklerle (ibid.,s.167) mücadele edilebilir. Sonra kurtarma otantik idrak ile, keyifle aynı anlama gelir veya ortak hayatın yeni ve tabii şekillerinin organik varlığıdır da ((ibid.,s.33). Bu şekildeki kurum kendi yapıştırması olan çağrışımların hür zincirine kışkırtıcı şekilde karşı konan insanın düşmanı olarak (Friedel 1912,s.33; Zerbst 1904,s.10) görünebilir.

Bununla beraber postmodernin dört konusu açıkça vaktinden önce meydana gelmiştir. Aklın sujesinin veya sanat formu sujesinin ölümü, özelin ve genelin birliğinin dağılması olarak empresyonist tekilliğin radikalleşen bir teorisinin lehine düşünülür. Tarihselliğin yıkılması şimdi ve burada hayatta indirim olarak tezahür eder (Hart 1902,s.151). Toplumsal ütopya, içsellğe doğru bertaraf edilir. Bütün otorite ve her inanca karşı olduğu iddia edilen anarşist şüphe içinde modern ruhun bizzat kendini göstermesi olarak tasarlanır (Messer 1899,s.91). Resmi dil, avangardı yüksek derecede soyut ve konvensiyonel olarak anlarken; onun, ne gerçekliğin aynası olarak itimat edilebilir ne de yaşananın ifadesi için ve içsel gerçeklik için uygun olduğunu kabul etmektedir (Hart 1902,s.127).

“Modernliğin Cagliostro-hareket tarzı” (Ball 1946,s.178) çöküş olarak yorumlandı, ki orada her şeyden önce Nietzsche'nin takipçilerinin gayretleri vardı. Bunu moderndeki “zihni ilerlemenin” şartı gibi göstermeye çalıştılar (Kaatz 1892,s.78;Pannwitz 1909,s.138). Nasrani iyiliklerin yerle bir olması (Knepf 1892, s.14) şartı onaylanabilir. Tekil ben'in bağımsız hareketinden ortaya çıkan sorumluluk ve özgürlük düşünülebilir. Davranışın “mutlak iyiliklerden” daha uzun süre bağımlı kılması (Zerbst 1904,s.119) gerektiği veya kılabilirdiği iyilik, “hayat ve kendi kendisi olmaktır” (Schellwien 1892,s.107).

Aydınlanmanın özgürlüğü, sujenin istediği kadar sahip olamadığı objektif akla bağlanmıştır. Yüzyılın sonu, özgürlüğe değil aksine köleliğe götüren bir şey (Hart 1899,s.300) ve “kavramsal soyut” (Hart 1899,s.59) olarak bu aklın foyasını meydana çıkarmıştır. Bilimsel nedensellikler ve kanunların rasyonel sisteminden iki çıkış olabilir. Bu ise, fantezi içerisinde akıl çağının üstesinden gelme (ibid.,s.59) veya onun ölümünde üstesinden gelmedir. Huysmans (1981,s.226), “varlığa karşı eğilimler büyüyor, tuhaflıklar üstesinden gelmedir. Ve Tolstoy bizzat vazgeçmenin radikal teklğinde insan türünün batışına katlanıyor (Tolstoy 1901,s.86). Bu alternatiflerin karşısında aydınlanmanın ilerleme modeli için teorik de olsa daha fazla yer kalmıyor (krş.1892,s.106).

Postmoderne ait yüzyılın sonunun öncülüğü elbette bir bakışta ihata edilemez.

Fakat çoğunlukla pesimizmin vecizesi altındaki nesnelere nazaran (Lyotard 1986, s.120; Honneth 1984,s.898) veya aynı şekilde bu analoginin muhtevası inceden inceye tetkik edilemeyen çözümler olarak gözlenebilir (Lyotard 1985,s.27; 1985 s.60). Belirsiz pesimizm içinde tükenmeksizin, estetik avangardın konularını makul şekilde kavramayı aynı şekilde denemeyi nazarı dikkate almak zorunludur. Bu tez her şeyden önce Viyana modernliğinde (krş.Schorske 1982) teyit edilebilir; bu modernlik içinde sujenin teorisi, dil felsefesi, seksüalitenin eleştirisi, fiziğin nedensellik kavramı ve sanatın teorisi sonuç zenginliği olarak değişimleri idrak etmektedir; onlardan dolaysız olarak postmodernizm ortaya çıkmaktadır, ki postyapısalcılığın müdahalesinin asla gerekli olmayacağı görülmektedir.

(1) Friedell, “empresyonizmin insanlaşmasını, ben’i unsurlara ayıran ve sujenin tözsel tahdidini terk ederken Ernst Mach’a geri dönmüştür. Yorumlanamayan aksine “asli unsurlar (duygular) olan onun birliği ve ben asıl değildir. “Ben”, değiştirilemeyen, belirli, keskin, sınırlanmış birlik değildir... Sadece elementlerin sürekliliği önemlidir, yani duruma göre grupsal ben-kompleksidir (Mach 1900,s.16). Bundan dolayı Mach’ın “genel insan” düşüncesi, diğer insanların “tesadüfi özelliklerini” tetkik eden radikalleşen özelliklerin lehine terk edilebilir (ibid.,s.215). Dostlukla bir araya getirilen “ben” derinlik boyutu olmaksızın ortaya çıkmaktadır. Ve ben sadece bir sınırın ölümüyle zaman içinde akılcı olarak düşünülür.

(2) Yüksek seviyede konvensiyonelleşen bir dilin fonksiyon şekli, yani dilin “kaybedilen prototipi”ni üsluplaştıran (Kraus 1913,s.69) bir çöküş teorisi ile cevaplandırma Karl Kraus tarafından araştırılmıştır (krş. Heller 1981). Fritz Mauthner problemi, yani örnek teoriye karşı koyan dil pragmatizminin nominalizminin yardımıyla radikal bir şekilde konulaştırdı (Mauthner 1982 c.II/s.21). Ve subjektif rölativizme tahammül etti (Mauthner 1982 c.I, s.422). Dil, özel olarak, sadece felsefenin büyük soyutlamaları dışında, yani tözsel biçimde takdir ettiği, fonksiyon gören gerçeğin sosyal kurumları olarak ve oyun kaidelerine yönelik özel olarak tasvir edilmektedir (ibid.,s.25; 42). Fakat felsefi kavramlar sadece kelimelerdir ve tekliği kelimelerde tasavvur eden küçük kişisel tecrübelerin çöküşüdür (Mauthner 1982, c.III/s.628, 635). Dilin “İç”inde ilgili kullanım şeklinin çoğulluğunu aşabilecek olan genelin muhtevası yoktur.

(3) Sexüalite tedrici olarak açık olan çağın bir şeyleri saklayan esas konusudur. Bunun için prensip itibariyle Freud’un psikanalizi diğer tarafta Weininger’in kadınlık sexüalizminin tecavüzkar eleştirisi bulunan iki modeli ortaya koymaktadır. Karl Kraus (1913,s.20), psikanalizi aşağılık olanın intikamı olarak ortaya koyduğu zaman yarı yarıya haklı idi. Çünkü psikanalizi kendi üzerinde kullanmayı meşru olarak da görmek mümkündür. Erkek ve kadın, madde ve şekil gibi uzlaşmaz bir şekilde karşı karşıya buldukları için, Weininger’in cinsiyetlerin mücadelesinde vazgeçtiği yerde Freud’un terapi modeli tamamiyle diyalog yoluyla aydınlanmayı sorumlu tutmaktadır (Weininger 1980,s.391). Fakat bu mücadele Viyana çevresinde sevilen ideolojiye doğru gelişti ve biyolojik temel modeli benimseyen ve sadece toplu birliği tersine döndüren, tamamen paradoksal şekilde radikal feminizmin yolunu açmaktadır.

(4) Julius Hart’ın (1899,s.300) hakir gördüğü “nedenselliğin Tanrısı” Ernst Mach

tarafından kapsamlı bir teklifle “matematiksel fonksiyon kavramı yerine kaynak kavramını geçirmeyi” çoktan beri ikmal etmişti (Mach 1900,s.66; krş.Mach 1872). İlimin ekonomisi yoluyla bilginin örnek teorisiyle Mauthner’e benzer şekilde Mach da mücadele etti (Mach 1982, s.457). Her bilgi, kurallarını Mach’ın da “benzer talimatlar” olarak isimlendirdiği uygunluğunun ve seleksiyonun ekonomik şartları altında durmaktadır (ibid.,s.478). Bunun yanında “nedensel kanun” determinizm, karşılıklı olarak farazi bir gerçekliği aksettiren biri diğerine olan görünüşün bağımlılığından söz etmektedir. Çoğunlukla şöyle: Her bilim bizim alışkanlık duygumuz olarak kopya edilebilir veya hazırlanarak şekillendirilebilir. Burada bu elementlerin ilişkisi söz konusudur (ibid.,s.484). Bilimsel bilginin, elementlerin ilişkisini bir gerçek olarak doğru bir şekilde tespit ettiği ve dile getirdiği onun test durumunun içinde yoktur. Onun kavramını, kendisi olmayan (Mach 1976, s.136) objenin beklenen reaksiyonları belirlemektedir (Mach 1976 s.134) Ve bu şekilde tasvir edilen vakıalar sabit olmayan kuantum “gerçeğini” meydana çıkarmaz.

(5) Nihayet sanat teorisi XIX. yüzyıl boyunca kesin olarak sanatçıların teorisi oldu. Fakat yüzyılın sonunun empresyonist subjektifliği, “sokak şairleri”ni meydana çıkaran büyük şehir tecrübesinin benzerleri bir kere daha bu teoriyi yükseltti. Yeni gerçekliğin hızını yakalaması ve ifade etmesi gereken Peter Altenberg’in “empresyonist yazılarını” Friedell (1912,s.123) böyle isimlendirdi (Wysocki 1986,s.35). Altenberg empresyonizmi, elde edilen akortsuzluk olarak kalan (Altenberg 1979, c.II/s.103) bundan dolayı sadece tecrit edilmiş edebi form olarak temsil edilebilen ton ile karşılaştırmaktadır. Bu ortalama musikideki akord-düzen olarak değil aksine sadece bağlı olmayan, yekun ve bütünü meydana çıkarmayan küçük ayrıntıların bir sıralaması olarak tesir eder (Altenberg 1979,c.I/s.195). Bu Schönberg’in harmoni öğretisinde düşünüldüğünden çok daha radikaldir ki orada yabancı tonların ahengi olabilir (Schönberg 1911,s.355). –Her şeyden önce “Hayalperestin Filikası’nda (Ball, 1984,s.377-417)- dilin rasyonalizmini kurtarmak için özellikle edebi parçalarda mantıklı neticeleri çıkaran Hugo Balls’ın dadaizminin diğer tarafında en radikal olan Altenberg’dir.

İlim ve sanat açıkça farkedildiği ve edebiyatın (mahlas olarak devrim yetkisi) yetkisi terk edildiğinden dolayıdır ki bu konular, sükuna kavuşturulmuştur (Lublinski 1909,s.308). Suje hakkında tözsel kabuller, dilin geniş bir metafiziği, yönlendirilmiş sanata ait biçimler ve geleneksel kurallar, tesirler ve sebepler arasında muntazam relasyonun hüküm sürdüğü tabiatın kesin determinist bir manzarası ve seksüalitenin kabul garantisi ve problem boşluğu gibi konular tamamıyla “tekamül” ve “aklın” belirli temel pozisyonlarına karşı koydukları için çoğunlukla uzun zaman tesirli olmaktadırlar.

Postmodernin bugünkü tartışması gelişim temayülüne karşı devam etmektedir ve o felsefi akıl problemi post yapısalcılığa dayanmak suretiyle radikalleşmektedir. Fakat onun dört temel konusu açıkça yüzyılın sonu içinde düşünülmüş ve önemli ölçüde daha önceden yaşanmıştır.

1. Genel ve özellikler arasındaki bağın kesildiği radikal sonucu içerisinde varolan “izlenimcilik” terimi altında tartışılan “dahili” idrakin radikalleşmesiyle aynı anlamda olan sujenin ölümüdür. Stirner ve Nietzsche’nin başladığı ne ise (Schellwien 1892), Mach’da

aynı şekilde ilerledi ve edebiyatta Altenberg değerlendirdi.

2. Tarihselliğin kaybı, bir tarafta post-tarihselciliğin felaketini diğer tarafta ise estetik iç değişimi bir kere daha göstermiştir. Her iki durumda kolektif gelecek ile, kesin olarak klasik tarih felsefesinin beslendiği determinist nedenselliğin dağılmasında en temel sebebe sahip olan geçmiş de kaybolup gitti.

3. Modern, artık toplum demek değildir. Aksine yeni sanat ve edebiyat genellikle dünyevileşme ve endüstrileşmeye yönelik birinci yüzyıl dönüşümünün zaman duygusudur. Hür bir şekilde hızlanan subjektivizmden temin edilen ve takriben toplumsal politik bir programa borçlu olmayan edebi protesto, bununla karıştırılmamak şartıyla bunun içinde sosyal ütopya yoktur

4 “Dil eleştirisi”, hermeneutik standartlaşma büyük medyada yeni estetik kodlarla pratik açık bir şekilde meydana gelebilen kamusal dile karşı prensip olarak yanlış anlamalar meydana çıkar. Teorik olarak, Wittgenstein’in “dil oyunları”nın rölativist bir teorisi biçiminde yazarak yayınladığı ve modern dönemin bir çok eleştirmeni tarafından temsil edilen bugünün onay problemini Mauthner vaktinden önce icra etmiştir.

3. Pedagoji ve Modern

Vatandaşlık toplumunun geleceği ile idealist felsefenin bağlı olduğu “modern” kavramı altında yani pratik akla göre bir organizasyon formu anlaşılırsa, bu modern pedagojik proje olarak anlaşılabilir. Eğer toplumun sujesi bu prensibe göre eğitilirse, toplum “aklı” olabilir. Politik ve pedagojik proje az bir şekilde de olsa birbirleriyle bağlı olduğu gibi zaten uzun zaman önce bunu Rousseau “Emile” ve “Toplum Sözleşmesi”nde ikili bir şekilde temellendirme denemesini göstermiştir. Fakat buna rağmen idealist pedagoji insanın eğitiminde (vatandaşlığın yalınlığı yerine) genel kültür okullarında maddileşmesi gereken onun uyum formülünü bulabilirdi.

Bu mutabakat inkar kabul etmez değildir. XIX. yüzyılda okul sisteminin kurulmasında meşrulaştırma mercii olarak maksada uygun bir şekilde kurulabilirdi. Bununla beraber, eğitimin hukuki eşitlik teorisi ve onun kurumsal formu, yani endüstri toplumunun devlet okulları, modernin pedagojik projesinin önemli iki elementini şüpheli gören radikal okul eleştirisi yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Bu eleştirinin metodu benzetmedir: “Pedagojinin bütün reformcuları çocuğun akıllı, uslu olduğuna inanıyorlardı; onların hepsi fasik dünya reformistleriydi. Çocuğun eline özel bir fantezi tutuşturmak için çocuğu herhangi bir eğitime tabi kıldılar. Gelecek uğruna, ütopya uğruna, okulu eğitim evi yaptılar” (Mauthner 1980,s.388).

Bu eleştiri, çoğunlukla pedagojik post-tarihsel şekilde biçimlendirilen kötümser bir çıkışa sahiptir (ibid.,s.397; Hauer 1910,s.38; Hart 1899,s.11, 44, 63). Büyük düşünceler okullarda bütün canlılığını kaybetti. “Onların içine kastilik yerleştirildiği için büyük düşünceler can sıkıcı ve soyut olarak teşkil edilmiştir” (Rilke 1965,s.588). Okul, modern devletin hakimiyet aracı olarak nitelenebilir (Kaatz 1893,s.44). Okulun bildirdiği öğretim,

her şeyden önce kurum formu olarak organize edilmesi yüzünden (Horneffer 1908,s.39) barbarlık olarak görünür (Hart 1899,s.11). Bununla beraber ilk defa aydınlanmadan beri, hiç bir şekilde sadece avangard aleniyet için okulun meşruluğu söz konusu değildir. Şu anda oldukça büyük revaç gören yurtseverlik inkılabının bu önemli aracı elverişsiz ve vakitsiz görünebilir.

Pedagoji bu eleştiriye karşı sadece ikili bir reaksiyon gösterebilmektedir. Pedagoji bu eleştirilere moral açıdan üstün gelmek zorundadır. Gelebilir fakat, bizzat kendi değerlendirmesi çerçevesinde “anti-mödem” veya “anarşist” görüşlerini de bir kenara bırakır (krş.Guex 1913,s.627). Pedagoji, postmodernin uzun süreci içerisindeki çıkışla eskisi ile kendi sonunu hazırlayan bir programı üstlenebilir. Fakat problemden nasıl çıkılacağı ise ayrı bir problem oluşturmaktadır. Dilin göz ardı edilemeyecek referans problemini dikkate alarak, modern düşüncesinden hareketle subjektif bir ilişki içerisinde günümüz anı ile alanını oluşturarak genel bir akıl olmaksızın eğitim nasıl oluşturulur. Pedagojik teoriler her zaman genelin mantığına tarihsel dönüşüm ümidine, toplumsal bir reform programı ile dilin ve gerçeğin değişmez bir referansına olan güvenilirliğine muhtaçtır. Eğer burada sözü edilen her şey topluluk olarak düşünülmezse, eğitimin klasik yorumları açıkça halledilebilir.

Yüzyılın değişmesinden beri pedagojide teori gelişmeleri, bununla beraber post modern sonuçların çıkarılmayan bu durumların deneyselliği olarak anlaşılabilir. XVIII. ve XIX. yüzyılın pedagojik görüşlerine dahil olmayan yeni teori durumlarına uygunluğu gerekli olmasına rağmen, yüzyılın sonu görüşü eğitimin klasik motifleri yerine geçmemesi gerekirdi. Bu rizikolu strateji, XX. yüzyılın pedagojisi için önemli bir anlama sahip olan üç örnekle gösterilebilir: Yirmili yılların manevi bilimsel kültür pedagojisi, XIX. yüzyılda tarihsel şuurun gelişmesine ve böylece idealist sistemin çöküşüne tepki gösterdi. Pragmatizmin, progresiv(ilerici) eğitimi demokratikleştirme sürecini ve politik hukuki eşitlik hareketinden ortaya çıktı; ve hem de eğitimi, ilimlerin gelişme şartları ile bağlantı haline getirdi; nihayet radikal pedagoji çocuktan hareket eden gelişim biyolojisinde olduğu gibi yeni çocuk psikolojisinin tetkikini benimsedi ve bireysel çocuğun varoluş duygusunun gelişmesi olarak “tabii” eğitimi hedefledi.

(1) Kültür pedagojisi, tekamül teorisinin yardımıyla uzun olmayan aksine bizzat modern toplumun bütünlük tecrübesi olarak anlaşılan dünya tarihselliğinin temel esaslarından onun problematiğini kazandı. Sürekli tarihsel değişim mütemadiyen değil bilakis anti-teolojik ve anti-doğrusal olarak cereyan etmedi. Fakat değişim, rölativist şüphe faraziyesi gibi sonuçsuz değildi. Değişimde geleceğe yönelik uzun sürecek olan yeni yapılar ortaya çıktı. Bu kurumsallaşan delil, objektif kültürde süjenin “teşebbüsü” (W: Flitner) olarak tasvir edilebilen pedagojik fonksiyonun tanımını destekledi. Dünyanın tarihselliğine rağmen burada hiçbir şey yalnız bir defada değiştirilemez ve kaldı ki eğitim de mümkün olamaz.

Arka arkaya gelen problemler şüphesiz ki ağırlaşmaktadır. Çünkü tarihsel şuur, kurallar ve prensipler için zamansal ve mekansal bir geçerliliği talep ettiği genel anlamda değil, relativ bir çağa doğru giden meşrulaştırma problemine yani ibarenin gelişine cevap verebilir. Ne yazık ki pedagojik prensipler daima formüllendirilmektedir: “İnsan türünün

öğretimi" veya "çocuğa saygı", sözün gelişine veya zaman sınırına uyması gereken veya gerekmeyen rölatif prensipler değildir. Prensiplerin geçerliliği mutlak ve teori çerçevesinde idealisttir. Çünkü pratik vasıtasıyla eğitimin genel prensiplerinin yürütülmediği aksine en yüce şeylerin talep edildiği, yönlendirici kabuller bundan hareket etmektedir. Zihne dayalı bilimsel kültür pedagojisinin yönlendirici kategorileri için baskıcılığı da geçerlidir.

(2) Diğer bir pedagojik modeli; odak noktasında demokratik toplumun gelişimi ve bilimsel tecrübenin bulunduğu modern eğitimin temel çizgisini "Eğitim ve Demokrasi" (1916) isimli kitabında gösteren John Dewey geliştirdi. Kültür pedagojisinin çıkmazları için hala merkez olan metafizik kriz bu pedagojinin içerisinde mevcut değildir. Çünkü felsefi şüphe, bizzat düşünce olarak anlaşılan gerçekliğin melodik araştırmasında kontrol altına alınmış şüphedir (Dewey 1964,s.198). Doğru eğitim, yaş gruplarına göre değişmek zorundadır. Eğitim bundan dolayı gelişmedir (ibid.,s.75), fakat ereksel olarak değil bilakis bizzat tecrübenin mütemadiyen yeni organizasyonu olarak anlaşılmalıdır (ibid.,s.75).

Bu tasarının problemleri, iyiliklerin sınırlandırıldığını göstermektedir. Bu bir taraftan pragmatik olarak göreceli (ibid.,s.453), diğer taraftan iyi toplumda tamamiyle soyut bir anlam ifade etmektedir (ibid.,s.458). Hedefi, bizzat ilerici eğitimin değerini ortadan kaldırmayabilir. Fakat bu aksiyomun kullanılışı manidardır: İlerici eğitimin, negatif ve pozitif diyalektik ilişkilerini kurmayı başardığı (Sydow 1921, s.258), böylece negatif tanındığı ve esas itibarıyla güzelliklerden yana katılmadığı geçen XIX. yüzyılın ve başlayan XX. yüzyılın karakteristik bir özelliği ise, Dewey'in reform kabul edilen pedagojisi modern değildir. İyiliğe sadece iyiliğe göre yetiştirmek gerektiği, gerilemenin veya can sıkıntısının, kötülük demetlerinin veya kültürel çöküşün burada hiç bir izinin bulunmadığı tabiidir.

(3) Eğitim sadece moralist biçimde, yani iyiliklerden, düşünüldüğü için, dekadans (kültürel çöküş), yüzyılın pedagojisinde veya önlemenin konusu olarak aforozdur (Lietz 1897,s.84; Gurlitt 1906,s.66; Horneffer 1909,s.19). Bu, iyilik şüphesiz ki çocuğun dahili gelişmesinden anlaşıldığı ve gücün pozitif ilerlemesi ile hesaplandığı yalnızca harici şartlara uyduğu, çocuktan yola çıkan psikolojik pedagoji için de önemli bir şekilde geçerlidir. Pedagojinin bu liberal şartları, çocuğa ait olan ve onun tarafından meydana getirilen ifade biçimlerinin gelişmesi olarak açıkça ortaya çıkışındaki bütün orijinalitesini irsiyetten alan sanatkar olarak gözükebilir (Götze 1898; Sully 1909, Böl. IX). Eğitimin hedefi ve hipotezi olarak "şahsiyet" (Gurlitt 1905) her şeyden önce orijinalliğinde takdir edilir.

Bireysel kendini gerçekleştirmeye hizmet eden ve böylece organize edilmiş öğretimin temel yapısını zorlayan eğitim, en iyi pedagojinin görünüşü ile yüzleştirmek için bu pedagojik iyimserlik de, sadece genel eğitimde eleştiriyi kabul etmekte, çöküş ve çözümlenmeyle çatışmaktadır (Key 1906,s.290,408). Şüphesiz kültür pedagojisi ve John Dewey'in düşüncelerinden daha açık olmasının yanında klasik pedagoji ile radikal bir kopma meydana gelmiştir. Çünkü "çocuk ruhunun gelişmesi" (Gansberg 1909,s.196) genel insan tabiatı veya evrensel iyiliklerle değil, aksine öncelikle kendiliğinden meydana gelir. İyi, bireysel gelişmeye yardım edendir. Basit bir şekilde kendini gerçekleştiremediği takdirde her şeyin en iyi olamayacağı bir gerçektir.

Fakat her üç taslak adeta postmodernin gölgesinde yaşamaktadır. Çünkü onlar

idealizmde, bireysel öznenin ve harikulade gelişmenin lehine felsefi genelin çözülmesi ve iyiliğin toplumsal tarifi olan tarihi eleştiriyi onaylamaktadırlar. Yine onlar cümlelerini genelleme halinde formüle ediyorlar. Onlar cümlelerin tarihsel veya toplumsal olarak sınırlandırılmış geçerliliklerinden hareket etmektedirler. Bu sonucu, tamamen XX. yüzyılın felakete benzeyen olgusu ısrarla tavsiye etmiş olmasına rağmen, rölativizm ve çöküşe karşı yönelen idealist kurumları kullanmaktadırlar. Fakat ona, doğru şekilde davranacak olumsuz gerçekliğin diğer tarafı da gelecek ümidine izin veren eğitimin yönlendirici bir güç olduğu her üç durumda da herhangi bir şekilde tespit edilmektedir.

Eğer genellikle eğitimden konuşmak gerekirse bu iyimserliğin geri götürülemediği açıktır. XX. yüzyılın pedagojisinin rizikolu azaltılmasından ne öğrenilirse, potansiyel olarak varolan ümitler sembolik bir şekilde ifade edildiği için pedagojik taslakların yardımıyla geleceği zamanından önce (düşünce olarak) meydana getirmek gereklidir. Bu, yüzyılın sonundan beri düşünülen antipedagojinin her şekli içinde telaffuz edilebilir. Sadece bu şekilde, görülemeyen geleceğe yönelik bir tür güven kazanılabilir. Fakat bununla beraber ortaya çıkışta düzenlenmiş kültürel ve entelektüel dinamiklerdeki yeni, özel tasarıların daima çok hızlı bir şekilde izafileşmesidir. Eğer eğitimin gerçekleştirilemeyen sonu görülürse, iyileştirilen eğitimin gelecek tasarılarına ait inanç daima zorlaşacaktır.

Malzemenin sağlam olarak sınırlanması, tarihin tekamül teorisi, pratik akıl ve ideolojikleşmiş özne gibi çok basit teori ilişkileri modernin pedagojik bir projesi idi. Yüzyılın sonu ve onun "postmodern" akışı, bu münasebetlerin artık ortaya çıkmadığını öğretmiştir. Fakat kesin olarak ortadan da kalkmamıştır. Çünkü öncelikle bu, modernin proje özelliğinin tamamlanmadığı, eğitim ve eğitim teorisinin ideolojikleşmek zorunda olduğu burada diyalektik şekilde görülebilir. O, tarif edilen münasebetleri kabul edip, temel tecrübeye ait farklılığı ortaya çıkardı ki bu tamamen modernin özelliğini teşkil eder. Onun "uygun" karakterini -henüz pedagojik gayretler yoluyla- ortaya çıkarılabilir olanı "parçalanmışlık" olarak anlamlandırmak kolay değildir. Çoğunlukla, hazır vaziyette konulan, davranışın ve düşüncenin bütün imkanlarının prensipleri içerisinde durmaktadır. "Genel" teorisinin dikkatli olmak zorunda olduğu açıktır. Fakat pedagoji, onun gelenek gücüyle bu durumda ideolojik hale gelebilir.

Pedagoji, yüzyılın bitiminde zorluklarıyla daha ziyade hafifseyen bir şekilde geçip gittikten sonra, belki aşağıdaki düşünceler bu konuya yardım eder: Eğer onun aksiyomlarının problem yapılması radikal şekilde yeterse, pedagojik cümlelerde genelliğin tarzının daima çok hızlı meşrulaştırma problemi meydana çıkmaktadır. Fakat düşünülen her cevap, Gödelschen'in delillerinin geçerliliği farz edilen, buna karşılık aksiyomatik olandan daha değişik bir sonuç vermeyebilir. Yeni aksiyomların ilerletilmesi sonra kesin olabilir, bütün aksiyomları ortadan kaldırmaksızın, ya daha eski aksiyomlar onların yerine geçer ya da basit diğer sahalarda reklam edilebilir. Modernizmlerini inanılır yapabilmek için genellikle pedagojik düşüncüyü terk etmeksizin çocuktan hareket eden pedagojiyi veya progresiv(ilerici) eğitim, kültür pedagojisinin oyunları ortalama bir kabulü buldular ve geçip gittiler. Yeni teorik görüşler ortaya atılmaktadır. Buna rağmen kendi yapısı içerisinde -genele olan eğilim, iyiden hareketle yapılan tanımlama yani idealist çerçeve-değiştirilmemiştir. Meydan okuyanların kendilerini harap etmeleri adına da

değiştirilmemiştir. Niçin bu, yeni postmodern düşünce içerisinde değişik şekilde cereyan etmektedir.

Bibliyografya

- Altenberg, P.: *Ausgewählte Werke. Aphorismen, Skizzen und Geschichten.* Hrsg. v.D. Simon. 2 Bände. München 1979.
- Bahr, H.: *Zur Kritik der Moderne. Gesammelte Aufsätze. Erste Reihe.* Zürich 1890.
- .....: *Die Überwindung Des Naturalismus.* Als zweite Reihe von "Zur Kritik der Moderne". Dresden/Leipzig 1891.
- .....: *Renaissance. Neue Studien zur Kritik der Moderne.* Berlin 1897.
- Ball, H.: *Die Flucht aus der Zeit.* Luzern 1946. (Erstausg. 1926)
- .....: *Tenderanda der Phantast.* In: Ball: *Der Künstler und die Zeitkrankheit.* Ausgewählte Schriften. Hrsg. v. H.B.Schlichting. Frankfurt a.M. 1984, s.377-417. (geschrieben 1914-1920; erste Veröff. 1967)
- Baudrillard, J.: *Der symbolische Tausch und der Tod.* Übers. v.G. Bergfleth u. a. München 1982. (frz. Orig. 1976)
- Benda, Th.: *Nervenhygiene und Schule.* Berlin 1900.
- Bergfleth, G.: *Die Allheit der Welt und das Nichts. Metaphysische Fragmente.* In: B.Mattheus/A. Matthes (Hrsg.): *Ich gestatte mir die Revolte.* München 1985, s.66-93.
- Blumenberg, H.: *Aspekte der Epochenschwelle: Cusaner und Nolaner.* Erw. u. überarb. Neuausg. v. "Die Legitimität der Neuzeit", vierter Teil. Frankfurt a.M. 1976.
- Bohringer, H.: *Die Ruine in der Posthistoire.* In: *Merkur* Nr. 406 (1982), s.367_375.
- Boltzmann, L.: *Vorlesungen über Gastheorie. II. Teil.* Leipzig 1898.
- Bürger, P.: *Das Altern der Moderne.* In: L.v. Friedeburg/J. Habermas (Hrsg.): *Adorno-Konferenz 1983.* Frankfurt a.M. 1983, s.177-197.
- Derrida, J.: *Fines hominis.* In: J. Derrida: *Randgänge der Philosophie.* Übers. v.E. Pfaffenberger-Brückner u.a. Frankfurt/Brückner u. a. Frankfurt/Berlin/Wien 1976, s.88-123. (frz. Orig 1972)
- Derrida, J.: *Die Schrift und die Differenz.* Übers. v. R. Gasche. Frankfurt a. M. 1976. (frz. Orig. 1967)
- .....: *Apokalypse.* Übers. v.M. Wetzel. (=Edition Passagen, Nr. 3) Graz/Wien 1985. (frz. Orig. 1983)

- Dewey, J.: Demokratie und Erziehung. Eine Einleitung in die philosophische Paedagogik. Übers. v. E. Hylla. Braunschweig 1964. (amerik. Orig. 1916)
- Eco, U.: Nachschrift zum "Namen der Rose". Übers. v. B. Kroeber. München 1986. (ital. Orig. 1983)
- Fiedler, L.: Collected Essays. 2 vols. New York 1971.
- Freund, W.: Modernus und andere Zeitbegriffe des Mittelalters. Köln/Graz 1957.
- Friedell, E.: Novalis als Philosoph. München 1904.
- ..... : Ecce Poeta. Berlin 1912.
- Gansberg, F.: Produktive Arbeit. Beitrage zur neuen Paedagogik. Leipzig 1909.
- Garvin, H. R.: (ed.): Romanticism, Modernism, Postmodernism. Lewisburg/London/Toronto 1980.
- Grossmann, E.: "Antiqui" und "Moderni" im 12. Jahrhundert. In: A. Zimmermann (Hrsg.): alter. Berlin/New York 1974, s.40-57.
- Götze, C.: Das Kind als Künstler. Hamburg 1898.
- Guex, F.: Histoire de l'instruction et de l'education. Deuxieme edition, revue et corrige. Lausanne/Paris 1913.
- Gumprecht, R.: Modernes Seelenleben. Betrachtungen über die Tendenz des modernen Seelenlebens. Leipzig 1892.
- Gurlitt, L.: Der Deutsche und sein Vaterland. Politisch-paedagogische Betrachtungen eines Modernen. Berlin 1903.
- .....: Pflege und Entwicklung der Persönlichkeit. Leipzig 1905.
- .....: Erziehung zur Mannhaftigkeit. Berlin 1906.
- Habermas, J.: Die Moderne -ein unvollendetes Projekt. In: J. Habermas: Kleine politische Schriften. I-IV. Frankfurt a.M. 1981. S.444-464.
- .....: Der Eintritt in die Postmoderne. In. Merkur Nr. 421 (1983), s.752-761.
- .....: Der phlosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen. Frankfurt a. M. 1985.
- Hart, J.: Der neue Gott. Ein Ausblick auf das kommende Jahrhundert. (=Zukunftsland. Band I) Florenz/Leipzig 1899.
- .....: Die neue Welterkenntnis. (=Zukunftsland. Band II) Leipzig 1902.
- Hassan, I.: The Dismemberment of Orpheus. Toward a Postmodern Literature. New York 1971.

- Hauer, K.: Von den fröhlichen und unföhlichen Menschen. Gesammelt Essays. Wien/Leipzig 1910.
- Heller, E.: Karl Kraus. In: E. Heller: Enterbter Geist. Essays über modernes Dichten und Denken. Frankfurt a.M. 1981, s. 331-370.
- Hofmannstahl, H. von : Mauriese Barres. (1891) In: von Hofmannstahl.: Gesammelte Werke. hrsg. v. B. Schoeller. Bd. VIII: Reden und Aufsätze I: 1891-1913. Frankfurt a.M. 1979, s. 118-126.
- .....: Ludwig Gurlitt. (1907) In: H. von Hofmannstahl.: Gesammelte Werke, hrsg. v. B. Schoeller, Bd. VIII: Reden und Aufsätze I: 1891-1913 Frankfurt a.M. 1979, s. 619-621.
- Honneth, A.: Der Affekt gegen das Allgemeine. Zu Lyotards Konzept der Postmoderne. In: Merkur Nr. 430 (1984), s. 893-902.
- Horneffer, A.: Erziehung der modernen Seele. Leipzig 1908.
- .....: Künstlerische Erziehung. (I. Teil von E. und A. Horneffer. Das Klassische Ideal. Sonderausgabe.) Leipzig 1909.
- Huysmans, J. K.: Gegen den Strich. Übers. v. H. Jacob. Zürich 1981. (frz. Orig. 1884)
- James, H.: The American Scene. With Three Essays Form "Portraits of Places". Ed. and introd. by W. H. Auden. New York 1946. (Erstausg. 1907)
- Jameson, F.: Postmoderne - zur Logik der Kultur im Spätkapitalismus. In: A. Huysen/K. R. Scherpe (Hrsg.): Postmoderne Zeichen eines kulturellen Wandels. Reinbek b. Hamburg 1986, s. 45-102.
- .....: Ideologische Positionen in der Postmodernismus-Debatte. In: Das Argument Nr. 155 (1986a), s. 18-28.
- Jaus, K. R.: Literarische Tradition und gegenwärtiges Bewußtsein der Modernität. Wortgeschichtliche Betrachtungen. In: H. Steffen (Hrsg.): Aspekte der Modernität. Göttingen 1965, s. 150-197.
- Kaatz, H.: Die Weltanschauung Friedrich Nietzsches. Erster Teil: Kultur und Moral. Dresden/Leipzig 1892.
- .....: Die Weltanschauung Friedrich Nietzsches. Zweiter Teil: Kunst und Leben. Dresden/Leipzig 1893.
- Kant, I.: Von einem neuerdings erhobenen vornehmen Ton in der Philosophie. (1796) In: Werke, hrsg. v. W. Weischedel, Band VI: Schriften zur Metaphysik und Logik 2. Frankfurt a.M. 1968, s. 377-396. (zit. WW VI)
- .....: Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. (1793) In: Werke, hrsg. v. W. Weischedel., Band VIII: Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie 2.

- Frankfurt a. M., 1968, s. 645-879. (Zit. WW VIII)
- Key, E.: Der Lebensglaube. Betrachtungen über Gott, Welt und Seele. Übers. v. F. Maro, Berlin 1906.
- Kniepf, A.: Theorie der Geisteswerthe. Leipzig 1892.
- Köhler, M.: "Postmodernismus": Ein begriffsgeschichtlicher Überblick. In: Amerikastudien 22 (1977), s. 8-18.
- Kramer, H.: Modernism and its Enemies. In: The New Criterion 4, 7 (March 1986), s. 1-7.
- Kraus, K.: Nachts. In: Die Fackel Nr. 381/382/383 (1913), s. 69-74.
- .....: Nachts. In: Die Fackel Nr. 376/377 (1913a), s. 18-25.
- Lietz, H.: Emlohstobba. Roman oder Wirklichkeit? Bilder aus dem Schulleben der Vergangenheit. Gegenwart oder Zukunft? Berlin 1897.
- Lublinski, S.: Der Ausgang der Moderne. Ein Buch der Opposition. Dresden 1909.
- Lyotard, J. F.: Apathie in der Theorie. Übers. v. C.-C. Haerle/L. Kurzawa. Berlin 1979. (frz. Orig. 1977)
- .....: Grabmal des Intellektuellen. Übers. v. C.-C. Haerle. (=Edition Passagen, Nr. 2) Graz/Wien 1985. (frz. Orig. 1984)
- .....: Die Mauer des Pazifik. Übers. v. H. Rutke/C.-c. Haerle. (=Edition Passagen, Nr. 4) Graz/Wien 1985 a. (frz. Orig. 1979)
- .....: Das Postmoderne Wissen. Ein Bericht. Übers. v. O. Pfersmann. (=Edition Passagen, Nr. 7) Graz/Wien 1986. (frz. Orig. 1979)
- Mach, E.: Die Geschichte und die Wurzel des Stazes der Erhaltung der Arbeit. Prag 1872.
- .....: Die Analyse der Empfindungen und das Verhaeltnis des Physischen zum Psychischen. Jena 1900. (Erstausg. 1886)
- .....: Der Begriff. In: E. Mach: Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Forschung. Darmstadt 1976, s. 126-143. (Repr. Nachdr.) (Erstausg. 1905)
- .....: Die Mechanik. Historisch-kritisch dargestellt. Darmstadt 1982. (Repr. Nachdr.) (Erstaufl. 1883)
- Martin, W.: Postmodernism: Ultima Thule or Seim Anew? In: H. R. Garwin (Ed.): Romanticism, Modernism, Postmodernism. Lewisburg/London/Toronto 1980, s. 142-154.
- Mauthner, R.: Schule. In: F. Wörterbuch der Philosophie. Neue Beitræge zu einer Kritik der Sprache. Band II. Zürich 1980, s. 388-398. (Erstausg. 1911)
- .....: Beitræge zu einer Kritik der Sprache. Bd. III: Zur Grammatik und Logik.

Frankfurt?Berlin?Wien 1982. (Repr. Nachdr.) (Erstausg. 1901/1902)

Messer, M.: Die moderne Seele. Leipzig 1899.

Novak, B.: Nature und Culture. American Landscape and Paintig 1825-1875. London 1980.

Oelkers, J.:Professionsmoral oder pedaegogisches Ethos? Eine historische Kritik. In: Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Paedagogik 62, 4 (1986), s.487-506.

.....: Reformpaedagogik. In: R. Winkel (Hrsg.) Paedagogische Epochen von der Antike bis zur Gegenwart. Düsseldorf 1987.

Ostwald, W.: Wider das Schulelend. Ein Notruf. Leipzig 1909.

Pannwitz, R.: Die Erziehung. (=Die Gesellschaft, hrsg. v. M. Buber, Bd. XXXII.) Frankfurt a.M. 1909.

100	1.
101	1.
102	1.
103	1.
104	1.
105	1.
106	1.
107	1.
108	1.
109	1.
110	1.
111	1.
112	1.
113	1.
114	1.
115	1.
116	1.
117	1.
118	1.
119	1.
120	1.
121	1.
122	1.
123	1.
124	1.
125	1.
126	1.
127	1.
128	1.
129	1.
130	1.
131	1.
132	1.
133	1.
134	1.
135	1.
136	1.
137	1.
138	1.
139	1.
140	1.
141	1.
142	1.
143	1.
144	1.
145	1.
146	1.
147	1.
148	1.
149	1.
150	1.
151	1.
152	1.
153	1.
154	1.
155	1.
156	1.
157	1.
158	1.
159	1.
160	1.
161	1.
162	1.
163	1.
164	1.
165	1.
166	1.
167	1.
168	1.
169	1.
170	1.
171	1.
172	1.
173	1.
174	1.
175	1.
176	1.
177	1.
178	1.
179	1.
180	1.
181	1.
182	1.
183	1.
184	1.
185	1.
186	1.
187	1.
188	1.
189	1.
190	1.
191	1.
192	1.
193	1.
194	1.
195	1.
196	1.
197	1.
198	1.
199	1.
200	1.

SAMSUN BELEDİYESİ'NİN 1922-1923 YILLARINDA FAKİR VE ACIZLERE YARDIM FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr. M. Emin YOLALICI

Osmanlı Devleti'nde Belediye ve Belediye Meclisleri İstanbul'da 1854'de kurulmuş, taşralarda ise 1876 yılından sonra kurulmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde ülke genelinde bütün vilâyet, sancak ve kazalarda örgütlenen Belediyeler, toplumun pek çok ihtiyaçlarına cevap verir hale gelmişlerdir.

Hiç şüphesiz belediyelerin faaliyetlerini bize aktiren en önemli kaynak, Belediye Meclisleri'nin tuttukları zabıt defterleridir. Genellikle " Belediye Meclisi'ne Mahsûs Zabıt Defteridir " adı ile bize ulaşmışlardır. Bu defterlerde Belediye Meclisi'nin oturum tarihi, oturumda hazır bulunan azaların adları, meclise intikâl eden dilekçeler ve görüülecek konuların özeti, sonunda ilgili konu ile ilgili olarak meclisin aldığı kararın özeti yazılıdır.

Belediye meclis kararları, şehrin sosyal, kültürel, siyasî, malî, idarî, ekonomik vs. durumlarını bize aktaran en önemli belgelerdir. Bu kararlar içerisinde Belediye Meclisi başkan ve azalarının seçim usûlünü, belediye görev ve çalışanlarını, belediyenin gelir kaynaklarını, giderlerini, projelerini, istimlâk işlerini, ceza ve mükâfat uygulamalarını, sosyal faaliyet ve sosyal yaraları, fiyat hareketlerini, elektrik, su ve tramvay projelerini vs. gibi konuları görmek mümkündür.

Bu makalede ele almaya çalışacağım, Samsun'daki fakir ve acizlere yapılan yardımlar konusu, 1922-1923 yıllarına ait Samsun Belediye Meclisi Zabıt Defteri'nden yararlanılarak incelenmiştir. Samsun'a ait elde bulunan en eski zabıt defteridir. Maalesef, daha önceki yıllara ait defterler bulunamamıştır. Öyle zannediyoruz ki, ilgisizlik, vurdumduymazlık, ihmalkârlık diğer zabıt defterlerinin yok olmasına, tarihe ışık tutacak bilgilerin de ortadan kalkmasına neden olmuştur. Temennimiz, bundan sonra elde bulunan eser ve belgelerin titizlikle saklanması, bunlardan yararlanmak isteyen bilim adamlarına gerekli kolaylıkların sağlanmasıdır.

A. ACEZE (FAKİRLİK) MAAŞI

1. Aceze Maaşı Bağlanması Gerekçeleri

Fakirlere söz konusu maaşın bağlanmasının en önemli gerekçesi, sosyal dengeyi kurmak, dilencililiği önlemek, toplumun muhtaç kesimini başkasına muhtaç bırakmadan yaşasını temin edecek bir seviyeye getirmektir. Öyle zannediyoruz ki, 1922-1923 yıllarında, fakirlere destek veren vakıf kurumlarının bozulmuş olması ve dolayısıyla acizlere ve fakirlere gerekli yardımların yapılmaması, bu konuya mahalli yönetimlerin el atmasına neden olmuştur.

Ayrıca, 1911 yılından beri devam eden savaşların toplumun hemen bütün kesimlerini etkilemesi, bu savaşlar sebebi ile fiyatların artması sonucu alım gücünün düşmesi de fakirliğin artması ve fakirlere yardımın azalması sonucunu doğurmuştur. Kendisi zaten zor geçinmekte olan şahıslar, fakirlere yardım imkânını bulamamışlardır. Toplumun bazı zengin kesimlerinin de, acıma duygusunu kaybetmeleri, " komşum açken, ben nasıl karnımı doyurabilirim " düşüncesinden uzaklaşmaları da, " tok açın halinden ne anlar " düsturunu benimsemelerine neden olmuştur.

İşte bu ve buna benzer gerekçeler, fakirlerin kendi hallerine bırakılmasını sağlamıştır. Mahalli idarelerden olan belediye örgütleri kurulmaya başlayınca, bu toplumsal yara Belediye Meclisleri'nde gündeme gelmiştir. Gerekliğinde bizim veya bizim çocuklarımızın da düşebileceği açlık, fakirlik, geçim sıkıntısı gibi gailelerin ortadan kaldırılması veya azaltılması amacıyla belediye örgütleri tarafından fakir olanlara " Aceze Maaşı " adı altında aylık bağlanmıştır.

2. Aceze Maaşı Müracaatı ve Kararı

Fakirlik maaşı talebinde bulunanlar bir dilekçe ile Belediye Meclisi'ne müracaat etmektedirler. Ancak dilekçelerine, fakir ve aciz olduğuna, kimsesi bulunmadığına, kendisinin ihtiyaçlarını karşılayacak derecede mal ve mülkü olmadığına dair, oturduğu mahalle veya köyün İhtiyar Hey'eti'nden alınmış bir " Şehâdetnâme " eklemek zorundadırlar.

Belediye Meclisi, şehâdetnâme ekli dilekçeyi içtima gününde ele alır. Meclis azaları, özellikle mahalle ihtiyar hey'etinin hazırladığı şehâdetnâmeyi inceleyerek olumlu veya olumsuz kararını verir. Eğer meclis, dilekçe sahibi kişinin gerçekten muhtaç olduğu kanaatine varır ise, kişinin maddî gücüne ve belediyenin imkânlarına göre ona aylık bağlar. Bu aylığı da hangi ayın, hangi gününden itibaren alacağı yine meclis kararında belirtilir.

Meclis, şehâdetnâmeyi inceleyerek, aceze maaşı talebinde bulunan kişinin isteğini red edebilir. Bu red olayında, ya şehâdetnâmede gösterilen, dilekçe sahibi kişinin mal ve mülkünün yeterli olması, kendisine bakacak çoluk ve çocuğunun bulunması etkili olur. Ya da, dilekçe sahibini tanıyan meclis azalarından bazılarının, o kişinin varlığını beyan

eden görüşleri sonucu red edilir.

Meclisin, bazen de dilekçe sahiplerinin maaş talebini red etmesinin nedeni, o sene bütçenin yeni maaş tahsisine uygun olmamasıdır. Meselâ, 17 Haziran 1922 tarihli Samsun Belediye Meclis kararında, “ acizlerin istidası üzerine, bu sene onlara maaş tahsisi imkânı olmadığı “ yazılmıştır. Bazen de, yine maaş bağlanması talebinde bulunan bir kişinin müracaatı üzerine, yine mevcut tahsisat olmadığı belirtilerek, maaş talebi reddedilmektedir. Meselâ, 21 Mayıs 1923 tarihli kararda, maaş talebinde bulunan Süleyman Paşa Camii müezzini Hacı Hakkı'nın müracaatına meclis, “ mevcut tahsisat olmadığından belediyece muavenet imkânı bulunmadığı “ belirtilerek red edilmiştir.

3. Aceze Maaşı Bağlananlar

Daha önce belirtildiği üzere, fakir olduğunu beyan ederek, mahalli İhtiyar Heyeti'nin şehâdetnâmesini de ekleyerek müracaatta bulunan şahısların, bu talepleri belediye meclisinde görüşülerek karara bağlanır. Ancak her yıl, bu maaşa bağlananların durumu yeniden gözden geçirilerek, topluca tasdik yoluna başvurulur. Nitekim 18 Nisan 1923 tarihli Samsun Belediye Meclis kararında, o güne kadar aceze maaşı alan ve almakta olanların listesi görüşülmüş, ünvan ve isimleri ile aldıkları maaş miktarı yazılmış, sonunda da maaşlarının o surette ödenmesi şerhi konmuştur.

18 Nisan 1923 tarihine kadar Samsun Belediyesi'nden aceze maaşı alanların listesi aşağıda verilmiştir.

Tablo.1

1923 Yılında Samsun'da Belediye'den Aceze Maaşı Alanların Listesi

Mahallesi	Maaş Alanın Ünvan ve İsimleri	Maaş Miktarı(Kuruş)
Saidbeğ	Laz Ali zevcesi Safınaz	150
“	Hacı Hasan zevcesi Mühri	150
“	Kaşgar-oğlu Ali validesi Melek	150
“	Kör-oğlu Salih Efendi zevcesi Hanife	150
“	“ “ “ “ Hadice	150
“	Hacı kızının Fatma	200
“	Ekmekçi Halil Usta zevcesi Ayşe	150
“	Hikmet-oğlu Mustafa hemşiresi Emine Hanım	250

“	Müteveffa Ahmed zevcesi Atike	150
“	Şeyh Aziz Efendi kerimesi Feride	400
“	Tahtacı Ali zevcesi Zühre	150
“	Müteveffa Ahmed Usta kerimesi Hanife	150
“	Uzun Hahil-oğlu Ahmed zevcesi Hediye	150
“	Mustafa-oğlu kerimesi Ulviye	150
“	Kambur Mehmed Ali Ağa	200
“	Bekir Çavuş zevcesi Behiye	100
Kal'e	Hüsrev Efendi zevcesi Şerife	150
“	Şeyh Fevzi zevcesi Lebibe	200
“	Salih zevcesi Hayriye	150
“	Mahmud kerimesi Kezban	150
“	Seyyid Ağa zevcesi Emine	200
“	Mahmud-oğlu kerimesi Emine	200
“	Hidayet zevcesi Emine	200
“	Kavaklı Mustafa zevcesi Fatma	200
“	Cezayirli-oğlu Hayri zevcesi Cevahir	200
“	Kabartay Mehmed Beğ zevcesi Rabia	150
“	Köylü Ahmed kerimesi ve Hakkı hemşiresi Fatma	150
“	İshak Ağa kerimesi Fitnat	150
“	Laz Bayram zevcesi Şakire	150
Kılıçdede	Hacı Bolad-oğlu Ömer Abdülhakim	150
“	“ “ “ “ zevcesi Leyla	150
“	Cafer zevcesi Akile Hatun	150
“	Çerkes Mehmed zevcesi Medine	150
“	Veli-oğlu Rüşdi validesi Fatma	200
“	Ahmed-oğlu Abdi zevcesi Fatma	150
“	Müteveffa Kasap Ali zevcesi Fatma	150
“	Mehmed-oğlu Abdullah zevcesi Hadice	150

“	Müteveffa Hasan Çavuş zevcesi Üzrat	150
“	Süleyman Efendi zevcesi Zahide	150
“	Ahmed-oğlu zevcesi Asiye	100
Pazar	Müteveffa Mahmud zevcesi Esmâ	150
“	Ahmed zevcesi Hediye	150
“	Mehmed zevcesi Zekiye	150
“	Akif zevcesi Münire	150
“	Süleyman zevcesi Seher	250
“	Müteveffa Hafız Hilmi kerimesi Emine	150
“	Hacı Ömer’in Gülsüm	150
“	Çam-oğlu Hasan	150
“	Toy Kadı-oğlu Şakir zevcesi Fatma	150
“	Merhum İsmail Hakkı Efendi kerimesi Fatma	150
“	İki çocuğa bakan Bevvâb İsmail Ef. zevcesi Peyker Hanım	1.900
	Hançerli Kantarcı Mehmed Besim zevcesi Mahbube	200
“	Çarmar-oğlu zevcesi Sıdika	600
“	Kurı Hasan-oğlu Rasim validesi Emine	200
“	Kösef-oğlu Aşir zevcesi Fatma ve evladlığı Seniye	200
“	İbrahim-oğlu Hasan zevcesi Fatma	150
“	Yetim-oğlu Ahmed gelini Asiye	150
“	Müteveffa Hüseyin Efendi zevcesi Fatma	250
“	Mahmud zevcesi Fatma	200
“	Müteveffa Hüseyin Efendi zevcesi Bakiye	250
“	Hacı İbrahim damadı Ömer kerimesi Ayşe	250
“	Sivaslı-oğullarından Hacı Şükri	200
Kökçioğlu	Hamdi zevcesi Fatma	100
“	10 aylık Ahmed ismindeki çocuğun iâşesi için halasına	100

“	İbrahim ismindeki çocuğun halası Şaziye	500
Cedid	Telgraf Muhabere Memuru Mehmed Beğ'in validesi Hadice	150
“	Yakub-oğlu İbrahim zevcesi Dursune	150
“	Ali Efendi kerimesi Vasfiye	150
“	2 yaşındaki Abdullah ve 3 yaşındaki Emine'nin iaşesi için Şerife Hatun'a	400
“	Hasan Kavas-oğlu Aşur zevcesi Fatma	100

Tabloda görüldüğü üzere, genellikle aceze maaşları 150-200 kuruş civarında tahsis edilmektedir. Ancak bazı fakirlere 250, 400, hatta 600 kuruş gibi daha yüksek rakamlarda maaş verildiği de görülmektedir. Bunda, kişinin daha fakir olması yanında, verilen şahsın önemli bir mevkiden olan birinin eşi olması da etkili olmaktadır. Ayrıca, kimsesiz çocuklara bakanlara da yüksek bir maaş bağlanmaktadır. Hatta, iki çocuğa bakan Peyker Hanım'a 1.900 kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Yine, Belediye Meclisi'nin 18 Nisan 1923 tarihli kararının şerh bölümünde, Tablo.1'de gösterilen maaş tahsislerinin tasdik edildiği, ayrıca, bu aceze maaşı alanlardan, Saidbeğ Mahallesi'nden Şeyh Aziz Efendi kerimesi Feride Hanım'ın maaşının 200 kuruştan 400 kuruşa çıkarılması belirtilmiştir. Aynı şerhde, yeni müracaatta bulunan, Hançerli Mahallesi'nden Sivashlı-oğulları'ndan Hacı Şükrü'ye de 200 kuruş maaş tahsis edildiği yazılıdır.

Mart 1923 tarihine kadar aceze maaşı alanların listesi tablo.1'de verilmiştir. Bu tarihten sonra müracaat edenlere de maaş bağlanmıştır. Meclis zabıtlarında Ağustos 1923'e kadar yeni müracaat sonucu maaşa bağlananlar ise aşağıda gösterilmiştir.

Tablo.2

Mart 1923-Ağustos 1923 Arası Aceze Maaşı Bağlananlar

Mahallesi	Aceze Maaşı Alanın Ünvan ve İsmi	Karar Tarihi	Maaş Miktarı (Kuruş)
-----------	----------------------------------	--------------	-------------------------

Kale	Cezayirli-oğullarından Receb Efendi zevcesi Bakiye Hanım	19 Ağustos 1923	150
“	Kuru-oğlu Mehmed kerimesi Gül Hatun	“	100

“	Akçaabatlı Çam-oğlu Mustafa zevcesi		
	Nesime	“	100
Kılıçdede	Hasan zevcesi Zehra Hanım	16 Haziran 1923	125
“	Nalband Nuri zevcesi Hafize Hatun	8 Temmuz 1923	200
“	İsmail Efendi zevcesi Şakire	19 Ağustos 1923	100
	Saidbeğ Zeyneb Hanım	22 Mayıs 1923	100
-	Eski Rüsûmât Kapu Memuru Ahmed		
	Efendi'nin zevcesi Hedayi	31 Mayıs 1923	150

Ağustos 1923 tarihi itibariyle, Samsun Belediyesi'nden aceze maaşı alanların miktarı 79'dur. O günlerde Samsun'un nüfusu, ülkenin savaş durumu, belediyenin imkânları da düşünülürse, aceze maaşı verilenlerin miktarının küçüksenmeyecek bir rakam olduğunu görürüz. Yani belediye, bütün imkânlarını kullanarak, fakirlerin sıkıntılarını az da olsa azaltmak amacı ile elinden gelen gayreti göstermektedir. Bu durumu bir de belediyenin bazı harcama kalemleri ile kıyaslırsak, konuya daha da açıklık getirebiliriz. Belediyenin 1923 bütçesinden Rüsûmât Memurları ve diğer harcamalar için 220.400 kuruş ayrılmıştır. Buna karşılık 1923 Ağustos ayı itibariyle aceze maaşlarının aylık tutarı 16.000 kuruştan, yıllık olarak 192.000 kuruşa bâliğ olmaktadır. Böylece belediye, bütçesinin önemli bir kısmını aceze maaşlarına tahsis etmektedir.

Konuya bir de şahısların aldıkları aceze maaşı tutarları açısından yaklaşırsak, 1923 Ağustos ayı itibariyle, 100 kuruş alanların sayısı 8, 125 kuruş alanların 2, 150 kuruş alanların 43, 200 kuruş alanların 15, 250 kuruş alanların 5, 400 kuruş alanların 2, 500 kuruş alanların 1, 600 kuruş alanların 2 ve nihayet 1.900 kuruş alanların 1 kişi oldukları görülmektedir. Dolayısıyla aceze maaşları ortalama 150 ile 200 kuruş arasında değişmektedir. Buna karşılık 100 kuruş alanlar olduğu gibi, 1.900 kuruş alan da vardır.

4. Aceze Maaşına Zam Yapılması Uygulamaları

Belediyeden aceze maaşı alan aciz ve fakirlerden bir kısmı, halen almakta oldukları maaşın yeterli olmadığını belirterek, zam talebinde bulunmaktadırlar. Belediye Meclisi, bu talepleri inceleyerek, eğer uygun görür ve belediyenin de bütçesi imkân dahilinde ise, bu istekleri karşılamaktadır. Dolayısıyla söz konusu kişilerin aceze maaşlarına zam yapmaktadır.

Bu konuda Samsun Belediyesi Meclis zabıtlarında iki örnek vardır. Birincisi 18 Nisan 1923 tarihli mazbatadır. Burada halen 200 kuruş aceze maaşı alan Saidbeğ Mahallesi'nden Şeyh Aziz Efendi'nin kerimesi Feride Hanım'a 200 kuruş daha zam yapılarak, maaşı 400 kuruşa çıkarılmıştır.

Diğer bir mazbatanın tarihi ise 7 Haziran 1923'dür. Burada da, halen almakta olduğu 200 kuruş maaşın kâfi gelmediğini belirten Aşir Efendi zevcesi Fatma'ya, belediye meclisi 200 kuruş daha zam yaparak aceze maaşını 400 kuruşa yükseltmiştir.

5.Aceze Maaşının Kesilmesi Uygulamaları

Belediyece fakirlere verilmekte olan aylık aceze maaşları, ya maaş alan kişinin ölümü, ya da fakirlik durumunun düzelmesi veya kendisine bakacak kişinin olması durumunda kesilmektedir.

Maaş alan bir kişinin ölümü ile ilgili örnek 23 Haziran 1923 tarihli Samsun Belediye Meclisi kararında görülmektedir. Burada, aceze tertibinden 600 kuruş maaş alan Hançerli Mahallesi'nden Çarmar-oğlu İsmail zevcesi Sıdika Hanım'ın ölümü üzerine maaşının kesilmesi kararı verilmiştir. Yine aynı zabıt kaydından öğrendiğimize göre, verilmekte olan aceze maaşı hem Sıdika Hanım'a, hem de iki torununa aittir. Ancak iki toruna verilen maaş da kesilmesine rağmen, bu çocukların Darüleytam'a yerleştirilmesi kararı verilerek, onların aç ve açıkta kalmaları önlenmiş, bakımlarının devamı sağlanmıştır.

Fakirlik durumunun düzelmesi ile ilgili örnek ise 5 Eylül 1923 tarihli meclis kararında mevcuttur. Bu kararda, halen 100 kuruş aceze maaşı alan Pazar Mahallesi'nden Muhacir İsmail zevcesi Şakire Hatun'un maaşının 1 Eylül 1923 tarihinden itibaren kesilmesi belirtilmiştir. Kesilme gerekçesi olarak da, oğlunun askerden gelmesi ve annesinin işesini sağlayacağını bildirmesi gösterilmiştir.

B.KİMSESİZ ÇOCUKLARA YAPILAN YARDIM UYGULAMALARI

Samsun Belediyesi'nin yardımında bulunduğu kişiler arasında kimsesiz, yetim veya şehit çocuklarının da bulunduğunu görmekteyiz. Mahalli yönetimler, bölgelerinin kimsesiz ve yetimlerine sahip çıkmışlar, onların bakım ve işeleri için belediyelerin imkânları dahilinde yardımda bulunmuşlardır.

Samsun Belediye Meclisi, eğer kendilerine bakacak durumda ve yaşta iseler, bu tür kimsesiz çocukların işelerini karşılamak üzere nakdi maaş bağlama usulünü uygulamıştır. Buna örnek olarak 7 Haziran 1923 tarihli meclis zabtını gösterebiliriz. Burada, polis kanalıyla belediyeye getirilen biri erkek, diğeri kız ikiz çocukların erzak ve işelerinin karşılanması için 750'şer kuruştan 1.500 kuruş maaş tahsis edildiği yazılıdır.

Eğer, kendisine bakamayacak yaşta kimsesiz çocuklar olur ise, bunların bakımı bir olgun ve yaşlı kişiye (daha çok kadınlara) verilmektedir. O kişilere de maaş tahsis edilmektedir. Samsun Belediye Meclis zabıtlarında bununla ilgili çok sayıda örnekler vardır.

Meselâ, 3 yaşında olup, Darüleytam'a kabul edilmeyen İstanbullu Hasan Efendi'nin çocuğu olup, kimsesiz olan Seyfeddin'in bakımı, Kavak'ın İrmak Mahallesi'nden Halil-oğlu İsmail'in zevcesi Hafize Hatun'a verilmiştir. Çocuğun işe, nafaka ve bakımı için de Hafize Hatun'a 25 Ekim 1922 tarihinden itibaren aylık olarak 700 kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Yine, 2 aylık ve kimsesiz bir kız çocuğunun bakımı önce Bayburtlu Bilâl'e, bir hafta sonra da Bevvâb İsmail Efendi'nin zevcesine bırakılmıştır. Bu çocuğun da bakımı için bakıcısına 9 Aralık 1922'den itibaren 1.300 kuruş maaş bağlanmıştır. Hatta çocuğa bir hafta bakan Bilâl'in de bir haftalık ücreti belediyece ödenmiştir.

Aynı şekilde, 1 aylık bir çocuğun bakımını üstlenen halasına 600 kuruş, İbrahim adlı bir çocuğun bakıcısı olan halası Şaziye'ye 500 kuruş, 2 yaşındaki Abdullah ve 3 yaşındaki Emine'nin bakımını üstlenen Şerife Hatun'a 400 kuruş, iki çocuğa bakan Bevvâb İsmail Efendi'nin zevcesi Peyker Hanım'a 1.900 kuruş maaş bağlanmıştır.

Görüldüğü üzere, kimsesiz çocukların bakımlarını üstlenen kişilere yüksek maaşlar bağlanmaktadır. Aceze maaşlarının ortalama 150-200 kuruş olmasına karşılık, kimsesiz çocukların bakımlarını üstlenenlere ödenen aylıklar ise 400 kuruş ile 1.900 kuruş arasındadır. Böylece, kimsesiz çocukların özellikle gıda ihtiyaçlarının iyi karşılanması yönünde Samsun Belediyesi'nin hassas davrandığını söyleyebiliriz.

Samsun Belediyesi'nin kimsesiz çocukların bakımı yönünde uyguladığı bir sistem de, bu çocukların bakımını üstlenecek şahsı veya aileyi, belediye meclisinin seçmesi ve tayin etmesidir. Bu seçim ve tayin de, müracaat edenlerin iyi tahkik edilmesi sonucunda yapılmaktadır. Nitekim 16 Aralık 1922 tarihli kararda, bir hafta önce 2 aylık bir kız çocuğunun bakımı Bayburtlu Bilâl'e verilmişken, sonradan ondan daha iyi bakacağına inanılan Bevvâb İsmail Efendi ailesi tercih edilmiştir.

Belediyenin kimsesiz ve yetim çocukların bakımı için takip ettiği en önemli uygulama da, onların Darüleytam'a yerleştirilmesi çabasıdır. Bununla ilgili örneklerle zabıt kayıtlarında rastlanmaktadır. Meselâ, Samsun Belediyesi'nden 600 kuruş aceze maaşı alan Hançerli Mahallesi'nden Çarmar-oğlu İsmail zevcesi Sıdıka Hanım'ın ölümü üzerine, ona ve iki torununa verilen maaş kesilmiş, buna karşılık kimsesiz kalan Kadir ve İsmail adındaki torunları Darüleytam'a yerleştirilmiştir.

Samsun Belediye Meclisi, bu ülke için can veren, şehit düşen kişilerin çocuklarını da ihmal etmemiştir. Nitekim 13 Ocak 1923 tarihli zabıt kaydında bu konu ile ilgili bir örnek vardır. Bu kayda göre, Rum çeteleri tarafından şehit edilen, Dereler karyesinden Abdullah-oğlu Mahmud'un 2 çocuğu yetim kalmıştır. Bu çocuklardan biri 3, diğeri 4 yaşındadır. Şehit düşen Mahmud'un köyde arazi ve emlakı ve çocuklara da yardım edecek kimsesi olmadığından, Dereler köyü İhtiyar Heyeti'nin bizzat meclise gelerek verdikleri izâhat ve yapılan tahkikattan anlaşılması gerekçesi ile çocuklara 200'er kuruştan 400 kuruş maaş tahsis kararı verilmiştir. Ayrıca çocukların bakımı, Cedid Mahallesi'nden Abdullah Paşa Medresesi'nde oturan Şerife Hatun'a bırakılması ve maaşın ona verilmesi kayıtlıdır. Böylece Samsun Belediyesi, kimsesiz ve yetim çocuklar yanında, şehit çocuklarını da sefaletten kurtarmak, bakım ve ihtiyaçlarını karşılamak yönünde hayırlı hizmetler vermektedir.

C.FAKİRLERE YAPILAN DİĞER YARDIMLAR

Samsun Belediyesi'nin, mahallinde mevcut fakirlere veya yardıma muhtaç

durumda olanlara veyahut çeşitli kurumlara da yardımlarda bulunduğunu gösteren zabıt kayıtları vardır.

Bu kayıtlardan birinde, malûl olan kocası ve iki evladı ile oturan ve fakir olan Zekiye nam kadına 1.000 kuruş nakdî yardım kararı yazılıdır. Burada, kimsesiz, yardım ve merhamete muhtaç olduğu belirtilmekte, ancak aceze maaşı bağlandığına dair bir kayıt mevcut bulunmamaktadır. Öyle zannediyoruz ki, bu yardım bir defaya mahsus görünmektedir.

Samsun Belediyesi, hasta, muhacir ve muhtaçların başka yerlere naklinde de destek vermektedir. Hatta, " hasta ve muhtacının nakli için geçmiş yıllarda olduğu gibi Müfettiş Süleyman Efendi'ye 500 kuruş i'tâ " şeklinde yazılmış meclis zabıt kararından, bu tür yardımların eskiden beri devam ettiğini anlamaktayız. Nitekim, İspir muhacirlerinden müteveffa Ahmed'in zevcesi Ayşe'nin meccanen memleketine gönderilmesi dileğindeki dilekçesi, mecliste görüşülmüştür. Bu görüşmede, meclis azasından Hacı Molla Efendi'nin, vapurla meccanen göndereceğini beyan etmesi üzerine, durumun söz konusu kadına bildirilmesi kararı alınmıştır.

Samsun Belediyesi sadece yardıma muhtaç fakir, aciz, yetim, şehit çocuklarına yardım yapmakla kalmamış, ayrıca mahallin yetimhâne, hastahane gibi sosyal ve sağlık kurumlarına da yardım ve destek vermeyi sürdürmüştür.

Bu yardımlardan biri Darüleytam'a, yani yetimhaneye yapılan yardımlardır. 5 Ağustos 1923 tarihli Darüleytam'ın 3.000 lira (300.000 kuruş) yardım yapılması yönündeki tezkeresi belediye meclisinde görüşülmüştür. 7 Ağustos 1923 tarihinde meclisin aldığı kararda, yetimlerimize her türlü yardımı yapmanın Belediye heyetimizin en büyük arzusu olduğu belirtilmekte, ancak şu anda bu yardımı yapmanın belediyenin ödenekleri açısından mümkün olmadığı kaydedilmektedir. Yetimhanenin yardım isteği bu tarihte olumlu karşılanmamakta ise de, belediyenin bundan önceleri yetimhaneye her türlü desteği verdiği sonucunu çıkarmak yanlış olmasa gerektir. Hiç şüphesiz Samsun Belediyesi'nin yetimhaneye yardımları bundan sonra da devam etmiştir.

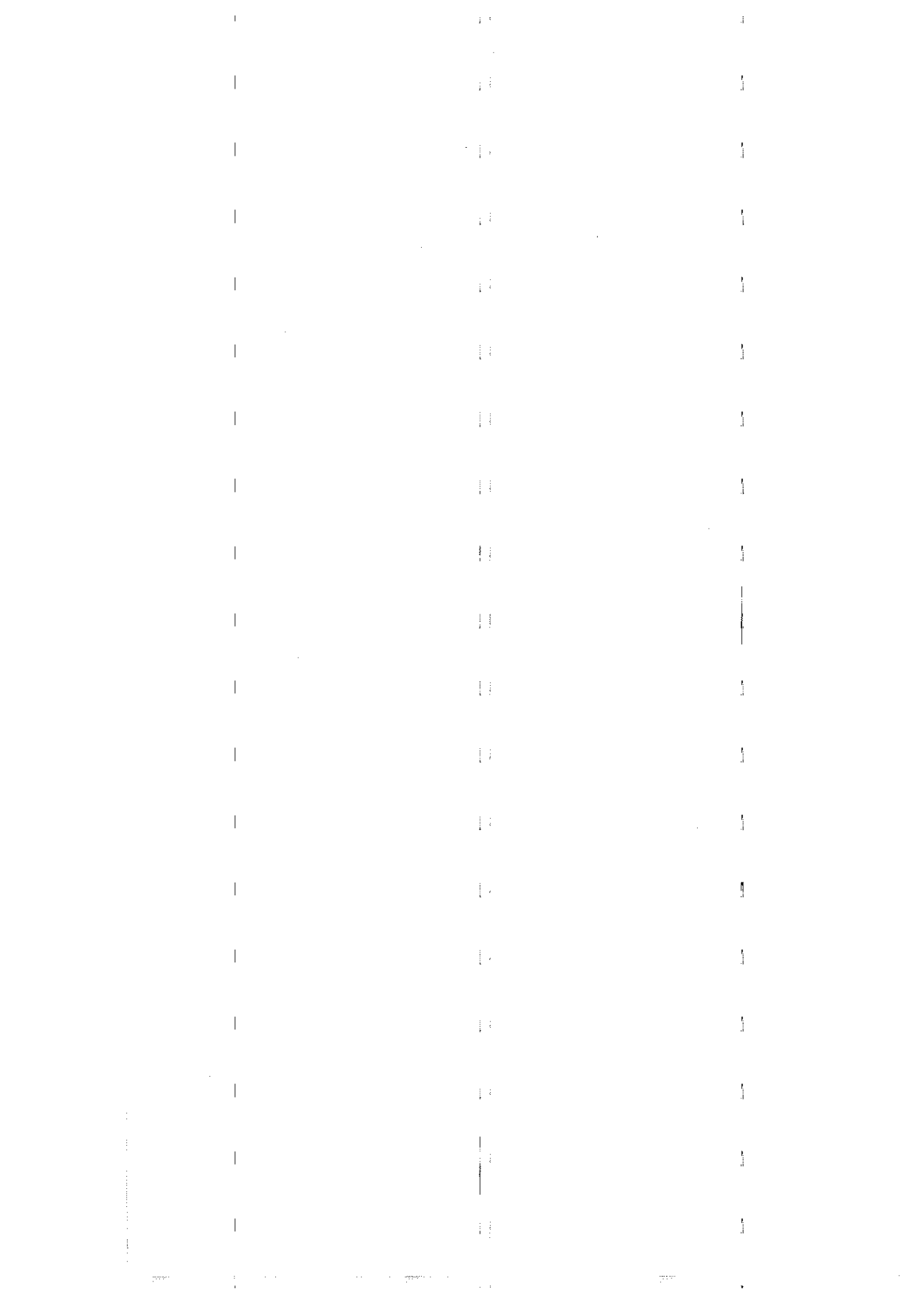
Samsun Belediyesi, bir sağlık kuruluşu olan Samsun Gureba Hastahanesi'ne de yardım yapmaktadır. Nitekim hastahanenin tamiri için Gureba Hastahanesi Baştabibliği'nin tezkeresi 11 Temmuz 1922 tarihli oturumda ele alınmıştır. Bu oturumda, belediye bütçesinin 17. Faslında yazılı olduğu üzere, hastahaneye yardım tertibinden 50.000 kuruş ayrıldığı belirtilerek, bu tertipten tamirat ve diğer masrafların karşılanması kararı yazılmıştır. Bu karardan öğrendiğimiz bir sonuç da, Gureba Hastahanesi'nin bütün masraflarının Samsun Belediyesi'nce karşılandığıdır. Öyle zannediyoruz ki, bu hastahane Samsun Belediyesi'ne bağlıdır.

Samsun Belediyesi'nin diğer bir yardım türü de, vefat eden fakirlerin techiz ve tekfin masraflarını karşılamasıdır. Nitekim meclisin 15 Nisan 1923 tarihli kararında bu yardım, büyükler için 300 kuruştan 600 kuruşa, küçükler için 200 kuruştan 300 kuruşa çıkarılmıştır. Küçüklerin yaş sınırı da 15 olarak gösterilmiştir.

Samsun Belediyesi'nin diğer bir yardım şekli de, belediyeden emekli olanlara

verilen maaşlarının artırılmasıdır. Bu artırmada hayat pahalılığının yükselmesinin önemli rolü olsa gerektir. Nitekim, Seyfeddin'den eşi Afife Hatun'a bağlanan 700 kuruş maaş, 5 Aralık 1922 tarihinde 1.000 kuruşa çıkarılmıştır. Yine belediyeden emekli olan ve 250 kuruş maaş alan Ömer Hüseyin Usta'nın maaş artırımını ile ilgili dilekçesi mecliste görüşülmüştür. Sefalette olduğunu belirten söz konusu bu kişinin müracaatı üzerine, maaşına 100 kuruş zam yapılarak, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren 350 kuruşa çıkarılmasına, ayrıca bir yıllık farkın da ödenmesine karar verilmiştir.

POLİS VE EMNİYET GÖREVLİLERİNDE MESLEKİ TÜKENMİŞLİK

Yrd. Doç Dr. Ali YILMAZ

GİRİŞ

Mesleki tükenmişlik, ilk kez 1970 li yılların ortalarında, sosyal hizmet uzmanlığı gibi hizmet üreten mesleklere has bir sendromu ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır (Cherniss, 1980). İlk kez Freudenberg (1974 ve 1975) tarafından ortaya konan tükenmişlik kavramı, daha sonra Maslach ve Jackson (1981,1982 ve 1986) tarafından tanımlanmıştır. Maslach ve Jackson (1986) tükenmişlik kavramının işe vuruk tanımını yaparken duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı eksikliğine ilişkin duyguları sınıflandırdıkları üç ayrı kategori ortaya koymuşlardır” (Ergin,1992). “*Duygusal Tükenme*” (emotional exhaustion) çalışanların yorgunluk ve duygusal yönden kendilerini aşırı yıpranmış hissetmeleri gibi duygulardaki artış olarak tanımlanmaktadır. “*Duyarsızlaşma*” (depersonalization) başkalarına karşı olumsuz ve alaycı tutumları ifade etmektedir. Üçüncü kategori ise kişinin kendisini olumsuz değerlendirmesi ve “*kişisel başarı*” (personal accomplishment) noksanlığı olarak tanımlanmaktadır.

Tükenmişliğin özünde “duygusal tükenme” boyutunun bulunduğu, “duyarsızlaşma” ve “kişisel başarı” noksanlığının buna eşlik eden değişkenler olduğu ileri sürülmektedir (Ergin,1992; Örmen, 1993). Bu araştırmada kendi adı ile anılan envanteri kullanılan Maslach (1982) tükenmişlik kavramını; “fiziksel tükenme, kronik yorgunluk, çaresizlik ve ümitsizlik hisleri negatif bir benlik kavramının gelişmesi ile iş, yaşam ve diğer insanlara yönelik olumsuz tutumlarla belirginleşen fiziksel duygusal ve mental bir tükenme sendromu” olarak tanımlamıştır (Örmen, 1993). Bir diğer görüşe göre, tükenmişlik bir stres denklemi, ilerleyici bir stres sürecidir (Mc Carty,1985; Wilson &Kneist, 1979; Ergin, 1992). Maslach` (1982) a göre tükenmişlik; a) “duygusal tükenme”, b) “insanlara karşı duyarsızlaşma” ve c) “kişisel başarı ve yeterlik duygularının azalması” olmak üzere üç boyutlu bir sendrom olup, daha çok insanlarla yüz yüze olmayı gerektiren mesleklerde görülür. Tükenmişlikten hangi meslek gruplarının ne ölçüde etkilendiğini kesin bir biçimde gösteren bulgulara literatürde henüz rastlanmamaktadır. Ancak üzerinde çok çalışılmış bir grup olan öğretmenlerde, meslek grubunun yaklaşık %20’sinin bu sorunla yüz yüze olduğu

ve insanlarla ilgili mesleklerde çalışan diğer kesimlerde de hiç küçümsenmeyecek bir oranla karşılaşılabileceği tahmin edilmektedir. Tükenmişlik, insanlarla yüz yüze ilişkiyi gerektiren meslek adamlarının bu ilişkilerinde birtakım problemlerle karşılaşmaları sonucu oluşan sürekli stres durumunun doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin işleri gereği karşılaştıkları insanlara karşı duyarsızlaşmaları, duygusal yönden kendilerini tükenmiş hissetmeleri, kişisel başarı ve yeterlilik duygularının azalması şeklinde ortaya çıkan bir semptom örüntüsüdür. Kesin etiolojisinin bilinmediği, sinsi bir süreçtir. Tükenmişliğin semptomları, üst üste eklenmişliği ve birbirine geçmişliği ile fenomenin kompleks bir görüntüsünü sağlar. Semptomların çeşitliliğine karşın, bu çeşitlilik sinsi gelişen tükenmişlik sürecini ayrıntılı olarak açıklayan bir bütünlük gösterir. Tükenmişlik ters giden birşeylerin bulunduğu ve bireyin buna inanmayı reddeder olduğunda gelişir. Bu durum kişisel kaynakların sona dayandığı, normal günlük olaylar karşısında sürekli ümitsizlik ve negativizmin yeraldığı, enerjinin bir tükenişidir. Buna göre tükenmişlik; değişimi imkansız görünen durumların insan ruhuna çizdiklerinin birikimi ile oluşan bir durumdur. Bu bir "mesleksi otizm"dir" (Çam,1992). Tükenme, yavaş ve sinsi başlar. Ortaya çıkışı ne kadar ani olsa da tükenme sürekli gelişen bir durumdur. Tükenmiş kişiler zayıf yönlerini gizleyebilen, becerikli ve yeterli insanlar oldukları için, çoğunlukla bu durumun ilk dönemlerinde içlerinde olup bitenlerin farkında değillerdir (Şahin, 1994).

Yapılan son araştırmalar, tükenmişliğin düşünüldüğünden çok daha ciddi bir problem olduğunu ortaya koymuştur. Bu sendroma yakalanan şahıslar sağlık problemleri, psikolojik sorunlar, kendilerine güvensizlik ve işlerine karşı gittikçe büyüyen bir hoşnutsuzlukla içiçedirler. Tükenmişliğin duygusal yorgunluğu fiziksel yorgunluğu da beraberinde getirir. Bu durumdaki şahıslar kendilerini yorgun ve boşlukta hissettiklerini, sabah kalkıp yeni bir güne başlamanın çok zor geldiğini anlatmışlardır. Yorgunluklarının nedeni gerginliktir. Devam eden duygusal gerginlik uyumayı veya derin uyumayı engellediğinden uykusuzluk önemli bir problem haline gelebilir. Kötü rüyalar ve kabuslar kişinin hayatını altüst edebilir. Kişi kendini kötü hisseder ve olayları karamsar şekilde değerlendirir. Sonuçta kendini diğer insanlardan izole eder ve katılımcı olamazlar (Torun, 1995; Tevrüz, 1996).

Tükenmişliğin zarar verici etkileri bu kadarla kalmaz, şahısların kendilerini aşar; Düşük nitelikli hizmet ve moral değerler dışı davranışlarla muhatap olan alıcılar; düşük performans ve yüksek maliyetlerle çalışan kurumlar, sürekli çekişme ve tartışmaların yaşandığı aileler de tükenmişliğin olumsuz etkilerinden paylarını alırlar (Örmen, 1993). Goppelt ve Maslach gibi araştırmacılar tükenmişliğin etkisinin en çok görüldüğü durumun kişinin iş performansındaki düşüş olduğunu iddia ederler (Küçükaskan, 1994; Torun 1995). Düşüş işin niceliğinde olmasa da niteliğinde ve kalitesinde kendini gösterir. Kişi düşüncesiz, saygısız, kaba ve alıcının duygularına karşı hassasiyetsiz bir yaklaşımla hizmet sunabilirler. Kararlarını verirken dikkatli olmazlar; sonuçlarını da önemsemezler (Örmen, 1993). Birçok insanla çalışmanın yarattığı duygusal gerginlik hizmet sunan kişileri psikolojik olarak çekingenliğe ve insanlarla minimum kontak kurmaya itebilir.

Pek çok farklı tanımları yapılmış olmakla birlikte, mesleki tükenmişliğe (burnout) ilişkin semptomların teşhisi oldukça kolaydır. Duygusuzluk, çözülme, kişiler arası

ilişkilerde soğukluk, yalnızlık ve duygusal olarak tükenmişlik bu semptomların en belirginlerindedir. Tükenmişliği yaşayan kişi, genelde, kişisel mesleki doyumsuzluk ve yorgunluğun karmaşık bir duygulanımını yaşadığının farkına varır. Ancak bu duyguların dile getirilmesinin acı oluşu ve belirgin belirtilerin olmayışı, bu durumun sıklıkla gözardı edilmesine neden olur. Araştırmalar tükenmişliğin bireysel düzeyde yaşanan bir olgu olduğunu, olumsuz bir duygusal yaşantıyı içerdiğini ve kronik, kesintisiz süren bir duyguya dayandığını göstermektedir (Küçükaslan, 1994). Bunun bedeli ise gittikçe artan bir şekilde işten soğuma ve insan ruhunun çöküşüdür (collapse). İşe gitmeyi istememe, yüklenmişlik, tahammülsüzlük, kendinden şüphelenme kendi imajına uygun olmayan şekillerde davranma görüldür. Tükenmişliğin üzücü yönlerinden biri bunu yaşayan bireyin insanlara uygunsuz davranmasından rahatsızlık duymuyor olmasıdır.

Mesleki tükenmişliğin nedenleri hususunda araştırmacılar arasında bir birliklilik sağlanmış değildir. Bazı araştırmacılar, iş koşullarının ağırlığını tükenmişliğin ana nedeni olarak görürlerken, diğer bir kısmı bireysel mizacın doğal özelliği olarak nitelendirmektedirler. Bu araştırmada, mesleki tükenmişlik sadece kişilik özelliklerine bağlı bir sonuç olarak değil, daha çok çalışma şartları ve iş koşulları ile ilgili bir oluşum olarak değerlendirilmektedir. Aslında, mesleki tükenmişlik ile, mesleğin ifasında yüz yüze bulunulan insanların duygusal talepleri (Lewinson, Conley & Blessing-Moore, 1981) ve insanlarla yüz yüze bulunulan zaman arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Cronin-Stubbs & Brophy, 1985). Bunun da ötesinde, bazı araştırmalar bu tür mesleklerde çalışan meslek adamlarının mesleki tükenmişliği üzerinde, iş yükü fazlalığı (Landsbergis, 1988), yetersiz mesleki yardımlaşma (Firth, McIntee, McKeown, & Britton (1986), rol kargaşası ve belirsizliği (Mor & Laliberte, 1984) ve mesleki deneyim fazlalığı (Hack, 1988) gibi faktörlerin önemli etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yine bazı araştırmalar, düşük motivasyon düzeyi (Topf, 1989), memnuniyetsizlik (Dolan, 1987), fiziksel rahatsızlıklar (Firt & Britton, 1989) ve ölüm anksiyetesi (Mallett, Price, Jurs & Slenker, 1991) gibi bazı bireysel faktörlerin de mesleki tükenmişlik üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Ancak, mesleki tükenmişlik üzerinde, işin niteliği ile ilgili faktörlerin, bireysel faktörlerden daha fazla etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tükenmişliği oluşturan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme boyutlarının izlediği sıra, konu üzerindeki kuramsal tartışmaların odak noktalarından birini oluşturur. Tipik olarak, duygusal tükenme, mesleki tükenmişliğin bağımsız değişkenlerden en çok etkilenen alt boyutu olup, sırasıyla kişisel başarıdaki azalma ve duyarsızlaşma onu izlemektedir. Lertor ve Maslach'a göre (1988), öncelikle aşırı iş yükünün bireylerin duygusal kaynaklarını bitirmesiyle duygusal tükenme ortaya çıkar. Aşırı iş yükü ile başa çıkmak için insanlardan uzaklaşmaya çalışmak, tükenmişliğin ikinci aşaması olan duyarsızlaşmayı doğurur. Son aşamada bu mesafeli tutumların, çalıştıkları kuruma ve topluma katkılarını kısıtladığını algılayan işgören, iş başarıları ve insan ilişkileri ile ilgili bir yetersizlik duygusu içine girer.

Golembrewski ve arkadaşlarının (1986) tükenmişlik modelinde ise sürecin duyarsızlaşma ile başladığı, bunun kişisel başarıda düşmeye yol açtığı ve en sonunda duygusal tükenmenin ortaya çıktığı görülmektedir (Lee ve Ashforth, 1993). Öte yandan

Schwab ve Lwanicki (1982 a) gibi araştırcılar, tükenmişlikte belirli bir sıranın izlenmediği, tükenmişlik boyutlarından birinin, diğerinin kaçınılmaz bir sonucu olmadığını belirtmişlerdir” (Torun, 1995).

Tükenmişlik önceleri başkalarına sosyal yardımda bulunmakla yükümlü mesleklerle ilgili bir olgu olarak kavramlaştırılmış, daha sonra çerçeve genişletilerek iş gereği insanlarla etkileşimde bulunan diğer mesleklerinde tükenmişlik tehlikesi ile karşı karşıya olduğu kabul edilmiştir. Türkiye’de yapılan tükenmişlik araştırmaları yeni başlatılmış olup meslekler arasındaki yaygınlıkla ilgili ip uçları vermekten henüz uzaktır. Tükenmişlikle ilgili olarak ilk yapılan çalışmalarda, hemşirelik, sosyal hizmet uzmanlığı ve öğretmenlik gibi meslekler üzerinde durulmuştur. Daha sonraları subaylık, polislik, gardiyanlık, kütüphanecilik, yöneticilik gibi işleri gereği diğer kişilerle sıkı etkileşim gerektiren meslek grupları da tükenmişlik araştırmaları kapsamına alınmıştır (Ergin, 1992, Örmen, 1993; Küçükaslan, 1994; Torun, 1995; Kalkan, 1996).

Ülkemizde tükenmişlikle ilgili araştırmalar çok yeni olmakla birlikte, özellikle Batı’da 1980’li yıllardan başlayan sistemli ve görgül çalışmalar, tükenmişlik kavramının açıklık kazanmasına katkıda bulunmuştur. Yine bu yıllarda tükenmişliğin ölçülmesi için standardizasyonu yapılmış ve psikometrik özellikleri sınanmış ölçme araçları geliştirme çabaları artmıştır. “Ancak bu dönemde de Chermis (1980 a) Edewich ve Brdosky (1980), Pines & Aronson (1988), Maslach (1982 a, 1982 b), Golembiewski ve ark (1983) gibi araştırcıların tükenmişliği farklı biçimde tanımladığı ve ölçtüğü görülmüştür” (Tevrüz,1996). Özellikle 1980’lerden sonra tükenmişlik konusuna duyulan ilginin artması, konuyu çalışma ortamları dışında kalan alanlarda da ele alınmasına yol açmıştır. Shirom (1989)’un konuyla ilgili taramasında tükenmişliğin, üstün yetenekli çocukların potansiyellerinin değerlendirilememesi (Solinc, 1987), üniversite öğrencilerinde motivasyon kaybı (Meiner-Schmeck, 1985), şizofreni hastalarında patolojinin ağırlaşması (Mc Ginness, 1987) ve evlilik ilişkilerinde samimiyet ve sevginin yakalanması (Pines, 1988) gibi olayları açıklamak için kullandığı araştırmalara rastlanmaktadır.

Bu olgunun daha önce incelenmiş doktor, hemşire, banka yöneticisi, telefon operatörü ve öğretmenlik gibi meslekler (Çam, 1992; Ergin, 1992; Küçükaslan, 1994; Örmen, 1993; Kalkan, 1996) ve aile destek ilişkileriyle bağlantısı (Torun, 1995) gibi araştırmaların dışında, insanlarla ilgili görev yapan diğer mesleklerde de araştırılması, konuyla ilgili bilgilerin genişletilmesine yardımcı olabilir.

Polis ve emniyet görevlilerindeki mesleki tükenmişliği konu alan bu çalışmada, yaş, mesleki kıdem, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve eşinin çalışıp çalışmaması gibi bağımsız değerkenler ile mesleki tükenmişlik arasındaki ilişki incelenmektedir. Yaşlı olanların genç olanlara, mesleki kıdeminin yüksek olanların, meslekte yeni olanlara, evli olanların bekar olanlara ve eğitim düzeyi düşük olanların eğitim düzeyi yüksek olanlara oranla mesleki tükenmişlik açısından daha dezavantajlı olacakları düşünölmektedir. Bunlara ek olarak aşağıda açıklanan ve stres yaratıcı olarak nitelendirilen şu üç faktörün de mesleki tükenmişlik üzerinde etkili olacağı düşünölmektedir. Bunlardan birincisi, düşünce ve duyguların netleştirilmemiş olması durumunu ifade eden “belirsizlik” tir. İlk bakışta polis ve

emniyet görevlilerinin görev ve sorumluluk sınırları net olarak belirlenmiş gibi düşünülse de, görevlerin yerine getirilmesindeki belirsizlik bu birinci faktörü etkili kılmaktadır. Yetki ve sorumluluk sınırlarının belirsizliği, özellikle hizmet sektöründe çalışan meslek adamlarında önemli bir stres kaynağı olarak görülmekte ve mesleki tükenmişliğe yol açmaktadır (Cherniss, 1980).

Stres yaratan ve dolayısıyla mesleki tükenmişliğe neden olan ikinci faktör ise, hizmet vermek için harcanan çaba ve alınan karşılık arasındaki dengesizliktir. Sosyal Değişim Teorisi (Walster, Walster & Berscheid, 1978)'nin de ortaya koymuş olduğu gibi, hizmet verdiği insanlardan memnuniyet ve minnettarlık gibi karşılık beklemek, insan doğasının bir gereğidir. Ancak, emniyet mensupları çoğu zaman bu beklentilerinin karşılığını bulamamaktadırlar. Bunun sonucu olarak, polis ve emniyet mensupları, hizmet verdikleri insanların, verdikleri hizmetin değerini takdir etmediklerini düşünmektedirler. Genellikle zor şartlar altında verilen hizmet ve alınamayan karşılık arasındaki bu dengesizlik, mesleki tükenmişliğin üç alt boyutu ile de ilişkili bulunmuştur (Van Yperen, Buunk & Schaufeli, 1992).

Üçüncü stres kaynağı ve pek çok stres teorisine göre, çalışanların ruh ve biyolojik sağlığını olumsuz etkilemek suretiyle tükenmişliğe neden olan faktör ise, iş çevresindeki etkenlerin kontrolündeki güçlüklerdir (Sauter, Hurrell & Cooper, 1989). Taktir edilmelidir ki, polis ve emniyet mensupları, diğer mesleklerle kıyaslandığında, oldukça güç çalışma şartları altındadırlar.

Yukarıda açıklanan faktörlere ek olarak bazı kişilik özelliklerinin de mesleki tükenmişlik üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Özellikle kişisel başarının azalması ile düşük özgüven arasında yakın bir ilişki vardır. Araştırmalar, meslekle ilgili özgüven azlığının, geçici olsa bile, kişisel başarının azalmasında önemli bir etken olduğunu ortaya koymuştur (Caron, Corcaran & Simcoe, 1983). İçsel ve dışsal uyaranlara gösterilen tepkinin yoğunluğu, mizacın bir boyutu olan tepkiselliği ifade eder. Tepkisel bir mizaca sahip kişilerin, aynı şiddetteki içsel ya da dışsal uyaranlara karşı gösterdiği fizyolojik stres tepkisi, mizacı gereği tepkisel olmayan bireylere göre çok daha yüksektir. Araştırmalar, tepkisel insanların, tepkisel olmayan insanlara oranla, mesleki tükenmişliğin üç alt boyutunda da daha dezavantajlı olduklarını göstermektedir (Noworol & Marek, 1994).

Polis memurları toplum içinde farklı psikolojik, sosyal ve duygusal problemleri bulunan bireylerdir. Emniyet Müdürlüğü'nün açıklamalarına göre yılda ortalama 30 polis intihar ediyor (Saygı, 1995). Sözlü ve yazılı basında sık sık polislerin içinde buldukları sorunlar dile getirilmektedir. Bir TV haber programında polisin temel sorunları sıralanırken "yetersiz ücretler" birinci sırayı; "ağır çalışma koşulları" ikinci sırayı; "kendilerini anlaşılmamış hissetmeleri" üçüncü sırayı; "siyasi baskılara dayalı sorunlar" da dördüncü sırayı almaktadır (Altaylı, 1996). Polisin fazla çalışması sonucunda evine hakimiyeti azalmış ve evindeki huzursuzluk işine yansımaya başlamıştır.

Polis memurlarının problemlerinin çözülebilmesi için bu problemlerin neler olduğu bilirse çözüm daha kolaylaşır. Bu çalışmada Samsun Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı emniyet birimlerinde görev yapan polislerin psikolojik durumlarına etki eden bazı faktörler

incelenmiştir. Böylece, polislerin tükenmişlik düzeylerini etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılabilmesi açısından araştırma önem kazanmaktadır.

Sauter ve ark. (1989)'na göre stres düzeyi yüksek mesleklerin başında gelen mesleklerden birisi de polisliktir. Bu anlamda polislik gibi zor bir mesleği icra eden bireylerin ülkemizin şartları içerisindeki durumlarını inceleyen Görgülü, (1990) ilginç bulgular elde etmiştir. Görgülü'nün bu çalışmasında, güvenlik sorununa genel bakışı, polislerin sorunlarının kaynağını göstermesi bakımından incelenebilir. Söz konusu araştırma bulgularına göre; polis atamalarının polis kaynaklı kişilere yaptırılması emniyet içinde klikleşmeye ve dolayısıyla bölünmeye yol açabilmektedir. İllere ne kadar polis memuru verileceği belli olmadığı için yığılma ve boşluk, iş ve çalışma hayatına aksetmekte ve bazı illerde 18 saate yakın çalışan polis memurları varken bazılarında normal mesai saatlerinin altında görev yapan lar da vardır. Ülkemizde polisin sayısal açıdan genel nüfusa oranı %1 iken dünya genelinde bu oran %3 tür. Polisin orta derecede iyi yetişmiş amir (komiser-komiser yardımcısı) sıkıntısı vardır. Yaygın ve geniş bir eğitim yapılmadığından polisin yıllık emniyet kurumunda eğitim kapasitesi 10.000 civarındadır. Polis, merkezde rasyonel biçimde kullanılmadığı için bu alanda büyük personel israfı göze çarpıyor. Buralarda polis memuru çalıştırılması söz konusudur. Son yıllarda polis halkı nazarında itibarını ve saygınlığını kaybetmiştir. Terör olaylarının önlenememesinde suç polise yüklenmiş ve polis hak etmediği bir saldırı ile karşılaşmıştır. Polis herşeyden önce insandır ve bu iş yoğunluğunda bir takım psikolojik bunalımların içinde bulunmaktadır. Onun ekip amirinden başka daha üst mevkilerde bulunan amirleri ile konuşma ve dertleşme şansı yoktur. Kısaca polis, iyi bir amir-memur ilişkisi içinde değildir (Görgülü, 1990).

YÖNTEM

Bu çalışmada Samsun Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı il ve ilçe karakollarında, Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü'nde ve Özel Harekat Şube Müdürlüğü'nde görev yapmakta olan polislerin tükenmişlik düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmektedir. Araştırmanın evrenini, 1996 yılında Samsun ili sınırları içinde yer alan Emniyet Müdürlüğü bünyesinde görev yapan polis memurları oluşturmaktadır. Örneklem ise Şehit Ahmet KAYA, Atakent, Merkez Polis, İlyasköy, 19 Mayıs, Çarşı, Unkapanı ve Yeni karakolları ile Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü ve Özel Harekat biriminde çalışan polisler arasında random tekniği ile seçilen 144 kişidir. Örneklem kapsamına giren birimler ve polis sayıları Tablo-1'de verilmiştir.

Şube veya Karakol Adı	Örneklem		Toplam
	Kız	Erkek	
Şehit Ahmet Kaya Karakolu	1	14	15

Merkez Polis Karakolu	2	8	10
İlyasköy Karakolu	-	10	10
19 Mayıs Karakolu	-	7	7
Atakent Karakolu	1	14	15
Bilgi İşlem Şubesi	1	7	8
Çarşı Karakolu	1	5	6
Unkapanı Karakolu	-	8	8
Yeni Karakol	1	11	12
Çevik Kuvvet Şubesi	-	20	20
Özel Harekat	-	12	12
Değirmendere K. (Çarşamba)	-	8	8
İlçe Emniyet Müd. (Çarşamba)	1	12	13
Toplam	8	136	144

Tablo-1: Örneklem Kapsamına Giren Birimlerin ve Polislerin Sayısı

Araştırma boyunca cevap aranacak sorular şunlardır:

1. Eşi çalışan polislerin duygusal tükenme düzeyi ile eşi çalışmayan polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Eşi çalışan polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile eşi çalışmayan polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Eşi çalışan polislerin kişisel başarı düzeyi ile eşi çalışmayan polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Cinsiyetler açısından erkek polislerin duygusal tükenme düzeyi ile bayan polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Cinsiyetler açısından erkek polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile bayan polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?
6. Cinsiyetler açısından erkek polislerin kişisel başarı düzeyi ile bayan polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?
7. Yaşları 20-25 arasında olan polislerin duygusal tükenme düzeyi ile yaşları 26-35 ve 36 üstü olan polislerin duygusal tükenme düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

8. Yaşları 20-25 arasında olan polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile yaşları 26-35 ve 36 üstü olan polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

9. Yaşları 20-25 arasında olan polislerin kişisel başarı düzeyi ile yaşları 26-35 ve 36 üstü olan polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

10. Evli polislerin duygusal tükenme düzeyi ile bekar polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

11. Evli polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile bekar polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

12. Evli polislerin kişisel başarı düzeyi ile bekar polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

13. Akademi ve üniversite mezunu olan polislerin duygusal tükenme düzeyi ile lise polis okulu mezunu polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

14. Akademi ve üniversite mezunu olan polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile lise-polis okulu mezunu polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

15. Akademi ve üniversite mezunu olan polislerin kişisel başarı düzeyi ile lise-polis okulu mezunu olan polislerin başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, araştırmanın bağımlı değişkeni olan bireyin tükenmişlik düzeyinin ölçülmesinde Maslach tarafından geliştirilmiş bir araç olan “Maslach Tükenmişlik Ölçeği”nin, Ergin (1992) tarafından Türkçe’ye uyarlanan formu kullanılmıştır. Araştırmada bağımsız değişkenler olarak ele alınan bireyin tükenmişlik düzeyini etkileyen faktörlere ilişkin bilgilerin toplanması için araştırmacı tarafından bir “Kişisel Bilgi Formu” geliştirilmiştir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği

Maslach tarafından geliştirilmiş bir araç olan “Maslach Tükenmişlik Ölçeği” üç alt ölçekten meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi 9 maddeden oluşan “Duygusal Tükenme”, ikincisi 5 maddeden oluşan “Duyarsızlaşma” ve üçüncüsü ise 8 maddeden oluşan “Kişisel Başarı” alt ölçekleridir. Duygusal tükenme alt ölçeği, kişinin mesleği ya da işi tarafından tüketilmiş ve aşırı yüklenilmiş olan duyguları içerir. Duyarsızlaşma alt ölçeği; kişinin hizmet bakım ve eğitim verdiklerine karşı, onların insan olduklarını dikkate almaksızın ve duygudan yoksun olarak davranımları tanımlar. Kişisel başarı, alt ölçeği, insanlarla çalışan bir kimsenin kendisini yeterli ve başarılı hissetmesini tanımlar. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt ölçeklerindeki yüksek puan ve kişisel başarı alt ölçeğindeki düşük puan tükenmişliğin yüksekliğini gösterir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği, Ergin (1992) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılmıştır. Ölçeğin önce Türkçe çevirisi yapılmış, birden fazla karşılık önerilen bazı maddeler için çeşitli meslek sahiplerinden oluşan 15 yargıcıya başvurularak üzerinde en fazla uzlaşa sağlanan ifadeler seçilmiş ve görünüş geçerliği sağlanmıştır. Daha sonra öğretmenler, doktorlar, hemşireler, avukatlar, polisler ve memurlardan oluşan 235 kişilik bir denek grubuna ölçeğin ön uygulaması yapılmış ve veriler değerlendirilirken madde analizi ve her maddenin ayırdedicilik özelliği incelenmiş ve ifadelerde gerekli düzeltmeler yapılmıştır (Ergin, 1992).

Ölçeğin güvenilirliği iki yöntemle incelenmiştir. Bunlardan birincisi, ölçeğin her üç alt boyutu için iç tutarlılığın hesaplanmasıdır. Toplam 552 doktor ve hemşireden oluşan denek grubundan elde edilen verilerin söz konusu üç alt boyuta ilişkin Cronbach Alpha katsayıları şu şekildedir: Duygusal tükenme .83; Duyarsızlaşma .65; Kişisel başarı .72'dir. Ölçeğin güvenilirliği bir de test-tekrar-test yöntemiyle incelenmiştir. İlk uygulamadan 2-4 hafta sonra 99 denekten elde edilen verilerin tekrar test güvenilirlik katsayıları şu şekildedir: Duygusal tükenme .83; Duyarsızlaşma .72; Kişisel başarı .67'dir (Ergin, 1992).

Çam (1992) tarafından da ölçeğin güvenilirliği incelenmiştir. 276 hemşireden oluşan denek grubunun verdikleri yanıtlara dayanarak Kuder-Richardson 20 formülüne göre elde edilen güvenilirlik katsayıları; duygusal tükenme için .89; Duyarsızlaşma için .71; Kişisel başarı için .72 bulunmuştur. Ölçeğin yarıya bölme tekniği ile saptanan korelasyon katsayılarının Sperman-Brown düzeltilmesi yapıldıktan sonra elde edilen güvenilirlik katsayıları ise; Duygusal tükenme için .84; Duyarsızlaşma için .78 ve Kişisel Başarı için .72'dir (Çam, 1992).

Ergin (1992)'in çalışmasında ölçeğin yapı geçerliği faktör yapısının incelenmesi yoluyla ele alınmıştır. Bu amaçla yapılan faktör analizi önce beş doğal faktör ortaya koymuşsa da, bunların üç faktörde yığıldığı görülmüştür. Bu nedenle Varimax rotation yapılarak yeniden değerlendirilmiş ve üç temel faktör elde edilmiştir. Bu da ölçeğin Türkçe uyarlamasının, özgün İngilizce ölçek ile tutarlı olduğunu göstermiştir. Geçerliğe ilişkin diğer analizde, deneklerin sosyal beğenirlik yönünde davranıp davranmadıkları incelenmiştir. Bu amaçla Kazan (1983)'in "Sosyal Beğenirlik Ölçeği" 99 deneye verilmiştir. Tükenmişlik ölçeğinin üç alt boyutunun, sosyal beğenirlik ölçeği ile gösterdiği korelasyon katsayıları şu şekildedir: Duygusal tükenme -.32; duyarsızlaşma -.48; kişisel başarı .36. Söz konusu korelasyon katsayıları manidar olmakla birlikte yüksek değildir (Ergin, 1992).

Çam (1992) tarafından yapılan geçerlilik çalışmasında *birlikte geçerlik* (Convergent Validity) tekniği kullanılmıştır. Bu amaçla deneklerin kendi değerlendirmeleri ile arkadaşlarının değerlendirmeleri arasında fark incelenmiş ve anlamlı bir fark bulunmamıştır (Çam, 1992).

Ölçeğin Puanlanması

Puanlama, ölçeğin her alt boyutu için ayrı ayrı yapılmaktadır. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutları olumsuz, kişisel başarı boyutu olumlu ifadelerden oluşmaktadır. Bu nedenler puanlama sırasında, kişisel başarı boyutundaki sorular tersine puanlanabilir.

Ancak, her alt boyutun puanı ayrı ayrı kullanıldığı ve bu ölçekten birleşik bir puan elde edilemediği için bu işlem gerekli değildir (Ergin, 1992).

“Tükenmişlik bir süreç olduğu ve değişik fonksiyonları içerdiği için tek bir puanla ifade edilmez. Bir bireyde var veya yok denilemez. Her üç alt ölçeğin birlikte değerlendirilmesi ile mevcut durum anlaşılır.” (Çam, 1992).

Kişisel Bilgi Anketi

Emniyet memurlarının tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi olabileceği düşünülen değişkenleri belirlemek amacı ile, araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Anketi kullanılmıştır. Anketin hazırlanmasında benzer araştırmalarda kullanılan anketlerden yararlanılmıştır. Bu anketle deneklerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, meslekteki çalışma süresi, gelir düzeyi, medeni durumu ile evli deneklerin eş durumu hakkında bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında mesleğe bakış açıları ve duygularının etkilenmesi, iş doyumu ve mesleki sorunların neler olduğu hususuna da bu ankette sorulan sorularla cevap aranmıştır.

Bilgilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için öncelikle Samsun İli Emniyet Müdürlüğü'nden gerekli resmi izin alınmıştır. Araştırma örneklem grubuna giren emniyet memurlarına Maslach tükenmişlik ölçeği ve kişisel bilgi anketi birlikte asistanlar aracılığıyla verilmiştir. Cevaplama işlemine başlamadan önce araştırmacının amacı hakkında kısaca bilgi verilmiş ve ölçeklerin nasıl cevaplanacağı açıklanmıştır. Uygulama yaklaşık olarak 20-30 dakikalık bir sürede tamamlanmıştır. Bilgi toplama işlemi bitirildikten sonra ölçeklerden elde edilen bilgiler SPSS uygulamasına uygun biçimde kodlanarak istatistiksel işlemler yapılmak üzere hazır hale getirilmiştir.

Araştırma ile cevap bulunmaya çalışılan her bir problemin özelliğine göre, değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve gruplar arasındaki farkı incelemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından mesleki düşüncelerle ilgili olarak oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu” ndaki sorular için de yüzde oranları hesaplanmıştır.

BULGULAR

Örnekleme giren polis ve emniyet görevlilerinin yaş, cinsiyet, medeni durum, eş durumu ve eğitim düzeylerine ilişkin bağımsız değişkenler ile bu değişkenlerin polislerin tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için önce, ele alınan her bağımsız değişkenin “Duygusal Tükenme”, “Duyarsızlaşma” ve “Kişisel Başarı” puanlarına göre ayrı ayrı denek sayıları, puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları

hesaplanarak tablolar halinde verilmiştir. Gruplar arasındaki farklılığı ortaya koymak amacıyla tek yönlü varyans analizi uygulanmış ve F değerleri tablolarla gösterilmiştir. Ayrıca örnekleme giren polislerden kişisel bilgi anketi yoluyla, mesleki düşüncelerle ilgili toplanan verilere ilişkin bulgular yüzde oranları ile aşağıda verilmiştir.

1. Örnekleme giren polislerin kendi kişilik özellikleriyle icra etmekte oldukları meslek arasındaki uyuma ilişkin görüşlerin dağılım şu şekildedir: Deneklerin %50'si (72 kişi) yetenek-ilgi, %22,2 (32 kişi) mizaç-karakter, %20,13'ü (30 kişi) sosyal güç-statü, %3,47'si (5 kişi) aile mesleği oluşu, %4,16'sı (6 kişi) parasal gücü açısından meslekle kendisi arasında uyumlu alan olduğunu ifade etmektedirler.

2. Örnekleme giren polislerin meslekle kişilik yapısını uyumlu görüp görmediğine ilişkin olarak sorulara verdikleri cevapların yüzdesi şu şekildedir; Deneklerin %65,97'si (95 kişi) mesleği ile kişiliğini uyumlu bulurken, %34,03'ü (49 kişi), uyumlu olarak görmemektedir.

3. Örnekleme giren polisler, mesleğin en önemli üç sorununu şu şekilde sıralamaktadırlar: Birinci sırada %47,22 ile (48 kişi) yetersiz maaş; ikinci sırada %23,6 ile (34 kişi) yetersiz yetki; üçüncü sırada ise %27,08 ile (39 kişi) siyasal baskı yer almaktadır.

4. Örnekleme giren polisler sorulan "sağlık açısından kendini dengeli görme durumu" sorusuna verilen cevapların dağılımı şu şekildedir: Kendini sağlık yönünden dengeli görenlerin oranı %40,97 (59 kişi); dengeli görmeyenlerin oranı ise %59,03 (85 kişi)'dir. Bu sonuç tükenmişliğe yakalanma riski yüksek olan bir mesleğin de polislik olduğunu göstermesi açısından incelenebilir bir sonuç olarak bulunmuştur.

Polislerin Eşlerinin Çalışıp Çalışmama Durumu ile Duygusal Tükenme Arasındaki İlişki

Eşi çalışan polislerin duygusal tükenme düzeyi ile eşi çalışmayan polislerin duygusal tükenme düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma probleminde ait sayısal bilgiler Tablo-2'de verilmiştir.

Eş durumu	n	$\bar{X}$	s
Eşi çalışan	19	16,20	6,23
Eşi çalışmayan	80	17,01	6,52
Bekar	45	17,02	7,98

Tablo-2: Eşlerin Çalışıp Çalışmama Durumuna Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duygusal tükenme puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. Bu uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-3' de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	2	.904	.0452	.1078	Önemsiz
Gruplar içi	141	59,1318	.4194		
Toplam	143	59,2222			

$P < 0,05$

Tablo-3: Eşlerin Çalışıp Çalışmama Durumuna Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları.

Tablo-3'deki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkın önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, eşin çalışıp çalışmama durumu ile polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Polislerin Eşlerinin Çalışıp Çalışmama Durumu ile Duyarsızlaşma Arasındaki İlişki

Eşi çalışan polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile eşi çalışmayan polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-4'te verilmiştir.

Eş Durumu	n	$\bar{X}$	s
Eşi çalışan	19	4,526	2,502
Eşi çalışmayan	80	4,862	3,784
Bekar	45	4,822	3,345

Tablo-4: Eşlerin Çalışıp Çalışmama Durumuna Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duyarsızlaşma puanı ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. Bu uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-5'te verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	2	0,0394	0,0197	0,805	önemsiz
Gruplar içi	141	34,5162	0,2448		
Toplam	143	34,5556			

$P < 0,05$

Tablo-5: Eşlerin Çalışıp Çalışmaması Durumuna Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları.

Tablo-5'teki varyans analizi sonuçlarına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın önemsiz olduğu görülmüştür. Buna göre eşin çalışma durumu ile duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

İlişki.

Eşi çalışan polislerin kişisel başarı düzeyi ile eşi çalışmayan polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-6' da verilmiştir.

Eş Durumu	n	$\bar{X}$	s
Eşi çalışan	19	4,526	2,502
Eşi çalışmayan	80	4,862	3,784
Bekar	45	4,822	3,345

Tablo-5: Eşlerin Çalışıp Çalışmama Durumuna Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların kişisel başarı puanı ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. Bu uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-7'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	2	1,4879	0,7440	2,7415	Önemsiz
Gruplar içi	141	38,2621	0,2714		
Toplam	143	39,75			

$P < 0,05$

Tablo-7: Eşlerin Çalışıp Çalışmama Durumuna Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-7'deki ANOVA sonuçlarına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın önemsiz olduğu görülmüştür. Buna göre eşin çalışma durumu ile kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Polislerin Cinsiyetleri ile Duygusal Tükenme Düzeyi Arasındaki İlişki.

Erkek polislerin duygusal tükenme düzeyi ile bayan polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-8 'de verilmiştir.

Cinsiyet	n	$\bar{X}$	s
KIZ	8	16,875	11,07
ERKEK	136	16,919	6,692

Tablo-8: Polislerin Cinsiyetlerine göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duygusal tükenme puanı ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-9'da verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,0016	0,0016	0,0039	Önemsiz
Gruplar içi	142	59,2206	0,4170		
Toplam	143	59,2222			

P<0,05

Tablo-12: Polislerin Cinsiyetlerine Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları.

Tablo-12'deki ANOVA sonuçlarına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın önemsiz olduğu görülmektedir. Buna göre cinsiyet ile duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Polislerin Cinsiyetleri ile Duyarsızlaşma Düzeyi Arasındaki İlişki

Erkek polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile bayan polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-10'da verilmiştir.

Cinsiyet	n	$\bar{X}$	s
KIZ	8	4,25	2,815
ERKEK	136	4,83	3,52

Tablo-10: Polislerin Cinsiyetlerine Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duyarsızlaşma puanı ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-11'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,0261	0,0261	0,1075	önemsiz
Gruplar içi	142	34,52	0,2432		
Toplam	143	34,55			

$P < 0,05$

Tablo-11: Polislerin Cinsiyetlerine Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-14'de ANOVA sonuçlarına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın önemsiz olduğu görülmüştür. Buna göre cinsiyetler ile duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Polislerin Cinsiyetleri Kişisel Başarı Düzeyi Arasındaki İlişki.

Erkek polislerin kişisel başarı düzeyi ile bayan polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-12'de verilmiştir.

Cinsiyet	n	$\bar{X}$	s
KIZ	8	18,62	6,093
ERKEK	136	22,96	4,113

Tablo-12: Polislerin Cinsiyetlerine Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların kişisel başarı puanı ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-13'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	1,4706	1,4706	5,4552	önemli
Gruplar içi	142	38,2794	0,2696		
Toplam	143	39,75			

P<0,05

Tablo-13: Polislerin Cinsiyetlerine Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-13'deki ANOVA sonuçlarına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın önemli olduğu görülmüştür. Buna göre cinsiyetler ile kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Polislerin Yaşları ile Duygusal Tükenme Düzeyleri Arasındaki İlişki

Yaşları 20-25 arasında olan polislerin duygusal tükenme düzeyi ile yaşları 26-35 ve 35'in üstü olan polislerin duygusal tükenme düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-14'de verilmiştir.

YAŞ DURUMU	n	$\bar{X}$	s
20-25	61	17,50	7,556
26-35	55	16,56	6,548
36 üstü	28	16,32	6,423

Tablo-14: Polislerin Yaş Durumuna Göre Duygusal Tükenme Düzeylerine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duygusal tükenme puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ait sayısal bilgiler Tablo-15'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	2	0,3702	0,1851	0,4434	önemsiz
Gruplar içi	141	58,85	0,4174		
Toplam	143	59,22			

P<0,05

Tablo-15: Polislerin Yaş Durumlarına Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-15'deki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkların önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, yaş ile polislerin duygusal tükenme düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Polislerin Yaşları ile Duyarsızlaşma Düzeyleri Arasındaki İlişki

Yaşları 20-25 arasında olan polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile yaşları 26-35 ve 35'in üstü olan polislerin duyarsızlaşma düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-16'da verilmiştir.

YAŞ DURUMU	n	$\bar{X}$	s
20-25	61	5,049	3,11
26-35	55	4,80	3,45
36 üstü	28	4,28	4,21

Tablo-16: Polislerin Yaş Durumuna Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duyarsızlaşma puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-17'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	2	0,1208	0,0604	0,2474	önemsiz
Gruplar içi	141	34,4347	0,2442		
Toplam	143	34,5556			

P<0,05

Tablo-17: Polislerin Yaş Durumuna Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-17'deki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkların önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, yaş ile polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Polislerin Yaşları ile Kişisel Başarı Düzeyleri Arasındaki İlişki

Yaşları 20-25 arasında olan polislerin kişisel başarı düzeyi ile yaşları 26-35 ve 35'in üstü olan polislerin kişisel başarı düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-18'de verilmiştir.

YAŞ DURUMU	n	$\bar{X}$	s
20-25	61	21,59	3,891
26-35	55	23,27	4,498
36 üstü	28	24,10	4,458

Tablo-18: Polislerin Yaş Durumlarına Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların kişisel başarı puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-19'da verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	2	3,5104	1,7552	6,8291	Önemli
Gruplar içi	141	36,2396	0,2570		
Toplam	143	39,750			

$P < 0,05$

Tablo-19: Polislerin Yaş Durumlarına Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-19 daki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkların önemli olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre yaş ile polislerin kişisel başarı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Polislerin Medeni Durumu ile Duygusal Tükenme Düzeyi Arasındaki İlişki

Evli Polislerin duygusal tükenme düzeyi ile bekar polislerin duygusal tükenme düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-20'de verilmiştir.

Medeni Durum	n	$\bar{X}$	s
Evli	99	16,78	6,629
Bekar	45	17,02	7,981

Tablo-20: Polislerin Medeni Durumuna Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duygusal tükenme puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-21'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,0020	0,0020	,0048	Önemsiz
Gruplar içi	142	59,2202	0,4170		
Toplam	143	59,2222			

P<0,05

Tablo-21: Polislerin Medeni Durumuna Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-21'deki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkların önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, medeni durum ile duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatürde de bu konuda yapılan çalışmalarda belirgin bir fark olmadığı görülmektedir. Ayrıca Ergin'in (1992) çalışmasında hemşireler arasında da bu bağımsız değişken açısından fark bulunamamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olabilecek faktörlerin, örgütsel kaynaklı olduğu ve aile-sosyal destek sistemlerinin tükenmeyi engelleyici değişkenler olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Örmen, 1993; Küçükaslan, 1994; Torun, 1995).

Polislerin Medeni Durumu ile Duyarsızlaşma Düzeyi Arasındaki İlişki

Evli polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile bekar polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-22'de verilmiştir.

Medeni Durum	n	$\bar{X}$	s
Evli	99	4,797	3,565
Bekar	45	4,822	3,345

Tablo-22: Polislerin Medeni Durumlarına Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duyarsızlaşma puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler

Tablo-23'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,0020	0,0020	0,0083	önemsiz
Gruplar içi	142	34,5535	0,2433		
Toplam	143	34,5556			

$P < 0,05$

Tablo-23: Polislerin Medeni Durumuna Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-23'deki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkların önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre medeni durum ile duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Medeni Durum ile Kişisel Başarı Arasındaki İlişki

Evli polislerin kişisel başarı düzeyi ile bekar polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-24'de verilmiştir.

Medeni Durum	n	$\bar{X}$	s
Evli	99	23,393	4,327
Bekar	45	21,244	4,012

Tablo-24: Polislerin Medeni Durumuna Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların kişisel başarı puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-25'te verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,9284	0,9284	3,3960	önemsiz
Gruplar içi	142	38,8216	0,2734		
Toplam	143	39,7500			

P<0,05

Tablo-25: Polislerin Medeni Durumuna Göre Kişisel Başarıya Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-25'deki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkların önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, medeni durum ile kişisel başarı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Eğitim Durumu ile Duygusal Tükenme Arasındaki İlişki.

Akademi ve üniversite mezunu olan polislerin duygusal tükenme düzeyi ile lise-polis okulu mezunu polislerin duygusal tükenme düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-26'da verilmiştir.

Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	s
Lise-P.Okulu M.	130	17,091	6,692
Üniv.-Akademi M.	14	15,285	9,143

Tablo-26: Polislerin Eğitim Durumlarına Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duygusal tükenme puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-27'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,3302	0,3302	0,7907	önemsiz
Gruplar içi	142	58,8726	0,4175		
Toplam	143	59,2028			

P<0,05

Tablo-27: Polislerin Eğitim Durumlarına Göre Duygusal Tükenme Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-27'deki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkın önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, eğitim durumu ile duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Eğitim Durumu ile Duyarsızlaşma Arasındaki İlişki

Akademi ve üniversite mezunu olan polislerin duyarsızlaşma düzeyi ile lise-polis okulu mezunu polislerin duyarsızlaşma düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-28'de verilmiştir.

Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	s
Lise-P.Okulu M.	130	4,84	3,54
Üniv.-Akademi M.	14	4,428	2,97

Tablo-28: Polislerin Eğitim Durumlarına Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların duyarsızlaşma puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-29'da verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,0413	0,0413	0,1698	önemsiz
Gruplar içi	142	34,5143	0,2431		
Toplam	143	34,5556			

P<0,05

Tablo-29: Polislerin Eğitim Durumuna Göre Duyarsızlaşma Düzeyine Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-29'daki varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasındaki farkların önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, eğitim durumu ile duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Eğitim Durumu ile Kişisel Başarı Arasındaki İlişki

Akademi ve üniversite mezunu olan polislerin kişisel başarı düzeyi ile lise-polis okulu mezunu polislerin kişisel başarı düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin araştırma problemine ait sayısal bilgiler Tablo-30'da verilmiştir.

Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	s
Lise-P.Okulu M.	130	22,838	4,123
Üniv.-Akademi M.	14	21,642	6,046

Tablo-30: Polislerin Eğitim Durumuna Göre Kişisel Başarı Düzeyine Ait Sayısal Bilgiler

Grupların kişisel başarı puan ortalamaları arasında görülen farkların önemli olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve uygulamaya ilişkin sayısal bilgiler Tablo-31'de verilmiştir.

Varyans kaynağı	Serbestlik derecesi	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	ÖNEM DÜZEYİ
Gruplar arası	1	0,0413	0,0413	0,1698	önemsiz
Gruplar içi	142	34,5143	0,2431		
	143	34,5556			

$P < 0,05$

Tablo-31: Polislerin Eğitim Durumuna Göre Kişisel Başarıya Ait ANOVA Sonuçları

Tablo-31'de verilen tek yönlü varyans analizi sonuçları incelendiğinde ortalamalar arasında farkların önemsiz olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, eğitim durumu ile kişisel başarı arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu sonuç Torun (1995) ve Küçükaslan (1994)'in bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Bu araştırmacılar da eğitim durumu ile kişisel başarı arasında ilişki bulunmadığını söylemişler; Örmən (1993) ise ters bir ilişki bulunduğunu bulmuştur. Eğitim düzeyi yüksek olanların kişisel başarı puanlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

TARTIŞMA

Tükenmişlik, insanlarla yüz yüze ilişkiyi gerektiren meslek adamlarının bu ilişkilerinde birtakım problemlerle karşılaşmaları sonucu oluşan sürekli stres durumunun doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Diğer mesleklerle karşılaştırıldığında, görevlerinin stres oluşturu ve duygusallık gerektirmesi nedeniyle polis ve emniyet görevlilerinde **mesleki tükenmişlik**'in (burnout) üst düzeylerde olacağı düşünülmektedir. Polis ve emniyet görevlilerindeki mesleki tükenmişliği konu alan bu çalışmada, yaş, mesleki kıdem, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve eşinin çalışıp çalışmaması gibi bağımsız değişkenler ile mesleki tükenmişlik arasındaki ilişki incelenmektedir. Araştırma sonucunda cevap bulmaya çalışılan toplam 15 araştırma problemi beş grupta toplanarak, her bir probleme ilişkin bulgular aşağıda tartışılmıştır.

1. Polis ve emniyet görevlilerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düzeyleri ile eşlerinin çalışıyor ya da ev hanımı olması arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu konuda literatürde de fazla bilgi yoktur. Sadece aile hayatıyla tükenmişlik arasındaki ilişki iki eşinde çalıştığı ailelerde yaşanan iş-aile çatışması çerçevesinde incelenmiştir. Mesleki rollerle ailedeki roller arasında bocalayan ve bu iki alan arasında doyuru bir denge kuramayan bireylerde bu sorunun tükenmişliğe yol açtığı gösterilmiştir. Eşlerin çalışıyor ya da ev hanımı olmalarının aile ekonomisi açısından farklılık oluşturacağı aşikardır. Torun (1995)'un, ailenin gelir düzeyi ile tükenmişlik arasında ilişki olmadığı konusundaki bulguları bulunan sonucu desteklemektedir. Gelir düzeyinin tükenmişlik faktörlerini (duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda

azalma) etkilememesine karşın, aile ve sosyal destek sistemlerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı üzerinde belirleyici iki önemli faktör olduğu da aynı araştırma ile bulunmuştur. Bu sonuç, bireyin başarı düzeyini artırmak için gelir düzeyinden önce sosyal ve aile destek sistemlerinin etkisine daha fazla önem vermek gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tükenmişlikle sosyal desteğin ilişkisi incelendiğinde; yakın, devamlı ve ulaşılabilir bir aile, dost ve iş çevresi içinde bulunmak hem bireye güven kazandırmakta ve hayatına olumlu yönler katmakta hem de stres yapıcı bir olayla karşılaştığında bu durumla daha etkili bir biçimde mücadele etmesini sağlamaktadır. Gündüz bakım evleri, ilk ve orta okullar, hastaneler, hukuk acentaları ve ruh sağlığı merkezleri gibi çeşitli kurumlarda yapılan araştırmalarda, sosyal destek kaynaklarından yararlanabilen bireylerde düşük, bu kaynaklardan yoksun kişilerde yüksek düzeyde tükenmişlik bulunduğunu göstermiştir. (Torun, 1995).

Maslach ve Jackson (1982)'in polisler üzerinde yaptıkları çalışmada, işe karşı geliştirilen olumsuz tutumları, eşlerin de büyük ölçüde paylaştığı görülmüştür. Bu bulgu, tükenmişliğin olumsuz sonuçlarının, çalışan kişinin yakınlarını da etkilediğini ortaya koyması açısından anlamlıdır (Tevrüz, 1996).

2. Polis ve emniyet görevlilerinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, kişisel başarı düzeyleri ile cinsiyetleri, arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ülkemizde yapılan başka çalışmalarda da cinsiyet ile duygusal tükenme arasında ilişki olmadığını gösteren bulgulara rastlanmaktadır. Ergin (1992), Örmen (1993) ve Torun (1995)'da aynı sonucu bulmuştur. Ayrıca Kalekin & Fischman (1986)'ın çalışmasında da duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile cinsiyet arasında manidar bir fark bulunamamıştır. Ancak literatürde farklı sonuçlara da rastlanmaktadır. Sonuçlardaki bu farklılık, çalışılan örneklem grubunun mesleklerinin farklılığı ile izah edilebilir.

Polislerin hizmet verdikleri kişilerin genellikle suçlu insanlardan oluşması onların duygusal tükenme ve duyarsızlaşmalarını, cinsiyetler açısından farklı kılmaya engel olmaktadır. Hizmet verilen kitlenin cinsiyet açısından farklılaşmadığı da bir gerçektir. Bayan polislerin de hergün bu insanlarla çalıştığı düşünüldüğü takdirde bulunan sonuç anlamlı kabul edilebilir.

Ergin'in (1992) çalışmasında da cinsiyet, tükenmişlik faktörlerinden duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile cinsiyet açısından manidar bir farklılık göstermezken, bir diğer tükenmişlik faktörü olan kişisel başarıdaki azalma ile cinsiyet arasında farklılık bulunmuştur. Bir başka ifade ile, kadınların kişisel başarıda düşmeyi erkeklerden daha fazla yaşadıkları görülmüş, ancak duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yönünden cinsiyetler arası bir farka rastlanmamıştır. Bu bakımdan, Ergin (1992)'in çalışması ile şimdiki çalışma arasında bir benzerlik vardır. Literatürde de bu konuyla ilgili olarak benzer bulgulara rastlamaktayız (Örmen, 1993). Bayanların kendilerini ispatlama ve kabul ettirebilme çabaları, varılan bu sonucu etkilemiş olabilir. Çünkü ülkemizde polislik zor bir meslek olarak kabul edildiğinden bayanlar için cazip değildir. Bu mesleğe girmiş olan bayanların kendilerini

kabul ettirme çabası içerisinde olacağı gerçeği, bulunan sonucu anlamlı hale getirmektedir.

3. Tükenmişliği etkileyen bir etmen de yaş ve çalışma süresidir. Türkiye’de yapılan bir araştırma da işgörenin yaşlandıkça veya kıdemi arttıkça işinden edindiği deneyimden, örgütünü yararlandırma isteğinin azaldığı anlaşılmıştır. Aynı çalışmada işgörenlerin öğrenin düzeyleri yükseldikçe iş doyumlarının düştüğü bulunmuştur (Tosun 1981). Araştırmalar işgörenlerin yetke sıra dizininde örgütsel konumu yükseldikçe işten doyumlarında arttığını göstermektedir (Korkut, 1990). “Randal ve Scott (1988); Maslach ve Jackson, (1981); Scwab ve Iwanicki, (1982) gibi araştırmacılar da işe yeni başlayanların tükenmişlik düzeylerinin eskilerden fazla olduğunu bulmuşlardır” (Ergin, 1992). Bununla beraber bu çalışmada polis ve emniyet görevlilerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düzeyleri ile yaşları ve mesleki kıdemleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Bu konudaki çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Maslach (1982), duygusal tükenmeyi gençlerin daha fazla yaşadığını belirtirken; Cherniss (1994) bu konuda fark olmadığını ortaya koymaktadır. Ülkemizde ise Küçükaslan (1994) ve Torun (1995)’un bulgularında da belirgin bir farka rastlanmamış ancak Ergin (1992) mesleğe yeni girenlerde duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın daha fazla olduğunu bulmuştur. Bu sonuç, polislerin gelir düzeyi ve çalışma koşullarının aynı olması neticesinde her yaş grubunun aynı şekilde etkilendiğini göstermektedir. Yaş burada belirleyici bir değişken olmamaktadır. Çıkan bu sonuç, polislerin duyarsızlaşma yönünden fark göstermemesinde başka faktörlerin etkisi olabileceğini düşündürmesi açısından önemlidir. Bununla beraber eskiler diyebileceğimiz polislerde kişisel başarı artışı görülmesi bu yaşlardaki bireylerin daha olgun, dengeli ve tükenmişliğe dirençli hale gelmesine bağlanabilir (Örmen, 1993). Bu faktörlerin bütün polisler için aynı etkide bulunması söz konusu olmasa bile büyük çoğunluğu etkilemesi de mümkündür. Bu kişilerde iş değiştirme ihtimalinin düşük olmasının da başarı düzeyini etkileyen bir faktör olabileceği düşünülmektedir.

Cherniss (1980), insanlarla yüz yüze çalışmayı gerektiren mesleklerde, mesleğe yeni giren gençlerin pek çok niteliğe sahip olduğunu, ancak deneyimle elde edilen stresle başa çıkma yolları, sezgi ve iç donanımdan yoksun olduklarını söylemektedir. Randal ve Scott (1988) ise, işe yeni başlayanlarda ortaya çıkan bu tepkinin, meslek hayatına bağlanmanın henüz gelişmemiş olmasıyla açıklanabileceğini düşünmektedir. Ancak araştırmacılar mesleklerde bu durumun görülmesini, tükenmişliğin, yapılan işin ortamına ve kişiye göre değişebilmesine bağlamaktadır. (Küçükaslan, 1994).

4. Polis ve emniyet görevlilerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düzeyleri ile medeni durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatürde de bu konuda benzer sonuçlar vardır. Ergin (1992) hemşirelerde, Örmen (1993) doktorlarda, Küçükaslan (1994) telefon operatörlerinde belirgin bir fark bulamamışlardır. Ancak, bazı araştırmacılar farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Mesela, Aryee (1993)’nin Singapur’da yaptığı çalışmada tükenmişliğin evli kadınlarda evli erkeklerden daha yüksek olduğunu bulunmuştur. Araştırmacı bu farklılığı doğu toplumlarında batıya göre kadınlara daha çok sorumluluk yükleyen katı bir cinsiyet rolleri sistemi bulunmasına ve erkeklerin olumsuz bir

sonuç olan tükenmişliği yaşadıklarını ifade etmekten çekinmelerine bağlar. (Torun, 1995). Maslach ve Jackson (1985)'a göre, evli olanların, kişiler arası ilişkiler ve krizler ile başa çıkmada deneyimleri fazla olup, problem çözme becerileri gelişmiştir. (Çam, 1992). Ayrıca ailenin, bireyin iş stresi ile başa çıkabilmesi için sosyal destek ortamı sağlıyor olduğu görüşündedirler. Zaten sosyal desteğin stres ve tükenmişlik durumlarıyla başa çıkmada en önemli etmenlerden biri olduğu bilinmektedir. (Çam, 1992; Torun, 1995).

Literatürde bu konuda farklı bulgular göze çarpmaktadır. Maslach (1982), bekarlarda fazla düzeyde duyarsızlaşma olduğunu söylerken; ülkemizde yapılan çalışmalarda Ergin (1992), hemşirelerde duyarsızlaşmanın fazla olduğunu, diğer araştırmacılar fark olmadığını göstermiştir (Örmen, 1993; Küçükaslan, 1994; Torun, 1995). Bu konuda değişik sonuçların ortaya çıkmasında, üzerinde çalışılan örneklem grubunun ve mesleklerin yapısal özelliklerinin etkili olabileceği gibi, çalışmanın yapıldığı toplumdaki insani ilişkilerin niteliği de önem kazanmaktadır. Ülkemizde aile bağlarının kuvvetli olması, evlilerde ve bekarlarda destek bulma sorununu ortadan kaldırmaktadır. Oysa bu durum tükenmişlik çalışmalarının yapıldığı başka kültürlerde çoğunlukla sağlanamamaktadır.

Bu sonuç, toplumda tükenmişliğe yol açan faktörlerin polisler üzerinde farklı kaynaklardan geldiğini göstermesi açısından ilginçtir. Polislerin evli ya da bekar olmalarına göre kişisel başarı artışı göstermesi arasında belirgin fark olmayışı; mevcut sosyal, ekonomik ve örgütsel şartların tüm polisleri aynı düzeyde etkilemesi ve yükselme imkanının çok kısıtlı olmasıyla bağdaştırılabilir.

5. Tükenmişliği etkileyen bir etmenin de eğitim düzeyinin olduğu bilinmektedir. Ülkemizde kamu yönetiminin sorunlarını araştıran bir çalışmada, kamu yönetiminin en önemli sorunu olarak "bilgi ve beceri yetersizliği" nin %31 ile birinci sırayı aldığı bulunmuştur" (Sencer, 1982). Şimdiki araştırmada ise polis ve emniyet görevlilerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düzeyleri ile eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatürde de bu konuda benzer bulgulara rastlanmaktadır. Küçükaslan (1994) ve Torun (1995), eğitim düzeyi ile tükenmişlik faktörleri arasında ilişki bulamamışlardır. Bir başka ifade ile şimdiki bulgular Torun (1995) ve Küçükaslan (1994)'ın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Örmen (1993) ise, eğitim düzeyi yüksek olanların duygusal tükenmeyi daha yoğun yaşadığını bulmuştur. Bunun ortaya çıkmasında etkili nedenlerden biri yasal koşulların zorlayıcılığının tüm polisler için aynı olması ve ekonomik teşvik edici faktörlerin sınırlılığıdır. Bu durumun ortaya çıkışında önemli olan başka etkenler de olabilir. Bunlardan birisi yasal koşulları içinde yükselme imkanı çok az olan polislerde, kişisel başarı da bu yönde etkilenmektedir. Yükselme umudu olmayan ve ekonomik çekiciliğe sahip olmayan polislik mesleğinde, gruplar arasında fark bulunmaması normal karşılanması gereken bir durumdur. Ülkemizde üniversite mezunu kişilerin iş bulma zorluğu gözönüne alındığında diğer okul mezunlarıyla aynı sorunu paylaştıkları, dolayısıyla da duygusal tükenmeyi aynı oranda yaşadıkları söylenebilir. Mevcut şartların tüm polisler için aynı düzeyde olması da farkın görülme nedenlerinden birisi olabilir.

Araştırma bulgularındaki farklılıkların muhtemel kaynakları; tükenmişliğe maruz

kalan meslekler, tükenmişlik olgusunun çalışma yaşamı dışında ele alınması, tükenmişliği oluşturan boyutların (duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme) ortaya çıkış sırası ve tükenmişlik ölçeklerinin puanlama biçimi konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca üçlü bir tepki örüntüsü olarak ele alınan tükenmişlik olgusuyla ilgili bireysel farklılıklar incelendiğinde, bazı demografik değişkenlerin de etkili olduğu belirlenmiştir. Genç, bekar, çocuksuz bireylerde yaşlı, evli ve çocuklulara göre; üniversite mezunu olanlarda, üniversiteye devam etmemiş veya bitirmemiş olanlara göre; iş deneyimi bir kaç yıllık olanlarda bir yıldan az ve beş yıldan uzun süredir çalışanlara göre daha yüksek düzeyde tükenmişliğe rastlanmıştır." (Ergin, 1992; Örmən, 1993; Torun, 1995). Öte yandan kişilik ve beklentilerin tükenmişlikle ilgili önemli bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Başlarına gelen olaylardan kendileri dışındaki güçlerin sorumlu olduğuna inanan, dış kontrol odaklarında ve çalıştıkları kurum, meslek ve kişisel yeterlilikleriyle ilgili gerçekçi olmayan, karşılması güç beklentiler geliştirenlerde daha fazla tükenmişlik görüldüğü bulunmuştur (Örmən, 1993; Küçükaslan, 1994; Torun, 1995). Doyumun ve aile yapısının uyumlu olarak algılanmasının düşük düzeyde tükenmişlikle ilişkili olduğu bulunmuştur (Torun, 1995).

Bunların yanında tükenmişliği etkileyen iş ortamının niteliğiyle ilgili çatışmalar da literatürde önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmalarda tükenmişliğin üç boyutunun farklı demografik değişkenlerle anlamlı ilişkiler gösterdiği ve meslekten ve ortamdaki memnuniyet, iş doyumunu, işin önemi, iş-aile çatışması, yalnız kalma isteği, iş değiştirme isteği, iş-yetenek uyumunu, iş yükü, endişe, görevde belirsizlik, izin alma, geç kalma, aile yapısı ve sosyal destek gibi değişkenlerin tükenmişlik üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. İş yerinde kişiler arası çatışma, çalışma saatlerinin esnek olmaması, vardiyalı çalışma düzeni, terfi imkanlarının kısıtlı oluşu, örgüt politikalarının adil ve eşitlikçi olarak algılanmayışı ve monotonluk, tükenmişliğe katkıda bulunan etkenler olarak belirlenmiştir (Aryee, 1983; Cordes ve Dougherty, 1993; Kandolin, 1993).

SONUÇ

Elde edilen bulgulara göre eşin çalışma-çalışmama durumu ile tükenmişliğin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Cinsiyetler açısından ise tükenmişliğin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarında belirgin bir fark olmamasına karşın, kişisel başarı boyutunda erkeklerde bayanlara göre daha fazla gerileme görüldüğü bulunmuştur. Yaş durumu ile tükenmişlik arasındaki sonuçlarda da duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarında görülen farkın önemsiz olmasına karşın, kişisel başarı alt ölçeğinde önemli düzeyde farklılık görülmüştür. Bunun dışında medeni durum ve eğitim durumu ile tükenmişlik arasında ilişki olmadığı görülmüştür. Ayrıca polislerin %60'ının sağlığının bozulduğu görülmüş ve dışsal kaynaklı sorunlardan rahatsızlık hissettiklerini söylemişlerdir.

KAYNAKLAR

- Akalın, Ş. (1988). "Polis ve Stres"; Ankara, TODAİE, Yayınlanmamış Uzmanlık Çalışması.
- Aldemir, C. (1983). "Yöneticilerin Güç Tipleri ile İşe Yabancılaşma ve İş Doyumu Arasındaki İlişkiler" Ankara, TODAİE Yayınları.
- Ataylı, F. "Teke Tek Programı", 30.01.1996, SHOW TV.
- Aydın, B. (1990). "Sağlıklı Yaşam İlkelerine Uyum ve Depresyon" İzmir, V. Ulusal Psikoloji Kongresi Bildirileri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, sayı 8.
- Baltaş, A & Baltas, (1990). *Stresle Başa Çıkma Yolları*. İstanbul, Remzi Kitabevi 10. Basım.
- Caron, C., Corcaran, K. J. & Simcoe, F. (1983). Interpersonal correlates of burnout: The role of locus of control in burnout and self-esteem. *The Clinical Supervisor*, 1, 53-62.
- Cherniss, C. (1980 a). *Staff burnout*. Beverly Hills, CA: Sage
- Cherniss, C. (1980 b). *Professional burnout in human service organizations*. New York: Praeger.
- Çam, O., (1992). "Tükenmişlik Envanterinin Geçerlilik ve Güvenirliliğinin Araştırılması" VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Ed.R.Bayraktar ve İ. Dağ. Ankara: Türk Psikolog Derneği Yayınları.
- Doğan, H., (1986). *İş Psikolojisi*. İstanbul, Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, C., (1992). "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması" VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Ed.R.Bayraktar ve İ. Dağ. Ankara: Türk Psikolog Derneği Yayınları.
- Firt, H., & Britton, P. (1989). "Burnout" absence and turnover amongst British nursing staff *Journal of Occupational Psychology*, 62, 55-60
- Freudenberger, N. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issues*, 159-165.
- Freudenberger, N. J. (1975). The staff burnout syndrome in alternative institutions. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 12 (1), 73-82.

- Görgülü, F. (1990). Güvenlik Sorununa Genel Bakış, *Anne İdaresi Dergisi* . TODAİE Yayınları, 1 (13).
- Kalkan, M. (1996). Lise Öğretmenlerin Öğrenci Eğitiminin Tükenmişlik ve Çeşitli Değişkenler ile İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Korkut, H. (1990). *Üniversitelerde Akademik Olmayan Personelin İş Doyumu ve Örgütle Özdeşleşmesi*. Ankara YÖK Matbaası.
- Küçükaslan, A. (1994). İstanbul Telefon Başmüdürlüğünde Çalışan Telefon Operatörlerinin Stres-İş Doyumu İlişkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Lerter, M. (1995). The Dreams Denred: Professional Burnout and The Constraints of Human Service Organizations. *Canadian Psychology*, 32, No:4.
- Mallett, K., Price, J. H., Jurs, S. G., & Slenker, S. (1991). Relationships among burnout, death anxiety, and social support in hospice and critical care nurses. *Psychological Reports*, 68, 1347-1359.
- Maslach, C. (1982 a). *Burnout: The cost of caring*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Maslach, C. (1982 b). Burnout: A social psychological analysis. In J. W. Jones (Ed.) *The burnout syndrome: Current research, theory and interventions* (pp. 30-53). Park Ridge: London House Press.
- Maslach, C., Jackson, S. E. (1985). The rôle of sex and family variables in burnout. *Sex Roles*, 12 (7-8), 837-851.
- Maslach, C., Jackson, S. E. (1986). *Maslach Burnout Inventory Manual* (2nd. Ed.) Palo Alto, CA: Consulting Psychologist Press.
- Mc Carty, P. (1985). Burnout in psychiatric nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 10 (4), 305-310.
- Müdürrisoğlu, D., (1984). Adalet ve Norm Tercihleri ve İş Tatmini. *III. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. Boğaziçi Üniversitesi., İstanbul, Psikologlar Derneği Yayınları.
- Noworol, C., Marek, T. (1994). *Burnout among scientists*. Manuscript submitted for publication.
- Örmen, U., (1993). Tükenmişlik Duygusu ve Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Pines, A., Aronson, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures*. New York, Free Press.
- Randall, M., Scott, W.A.(1988). Burnout, job satisfaction and job performance. *Australian Psychologist*, 23 (3), 335-347.

- Saygı, Ö. (1995). Sabah Gazetesi. 8-9 Kasım.
- Sauter, S. L., Hurrell, J. J., & Cooper, C. L. (Eds.). (1989). *Job control and worker health*. Chichester: Wiley.
- Schwab, R.L., Iwaicki, E.F. (1982). Who are our burned out teachers? *Educational Research Quarterly*, 7 (2), 5-16.
- Sencer, M., (1982). Kamu Görevlilerinde İş Doyumu ve Moral. *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara: 1 (15).
- Shirom, A. (1989). Burnout in work organizations. In C.L. Cooper & I. Robertson (Eds.), *International review of industrial and organizational psychology*. (p. 25-48) Chister: Wiley.
- Şahin, H., (1994). *Stresle Başa Çıkma*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.
- Tevrüz, S.(1996). *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi: Stres ve Tükenmişli.*, Türk Psikologlar Derneği ve Kalder Kalite Derneği Yayınları, Ankara .
- Torun, A., (1995). Tükenmişlik, Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ünal, M. (1989). Bir Grup Poliste MMPI Testi Sonuçları . *XXV. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, Türkiye Ruh Sağlığı ve Tedavi Vakfı Yayınları 1, Ankara.
- Van Yperen, N. W., Buunk, A. P., & Schaufeli, W. B. (1992). "Communal orientation and the burnout syndrome among nurses". *Journal of Applied Social Psychology*, 22,173-189.
- Walster, E., Walster, G. W., & Berscheid, E. (1978). *Equity: Theory and resresearch*. Boston: Allyn & Bacon.
- Wilson. H.S., Kneist, C.R. (1979). Burnout as a consequence of empathy, *Psychiatric Nursing*. Ca: Addison-Wesley Publishing Co. 58-59.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32

ÖĞRETİCİ VE EĞİTİCİ EDEBİYAT ÜZERİNE BİR DENEME

Zeki KARAKAYA*

Öğretici edebiyat denince aklımıza eğitim bilimlerinde kullanılan *didaktik* kelimesi gelir. Bu kavramı ilk anda edebiyatla bağdaştırmak zor görünmektedir.

Bilindiği gibi edebiyat kavramı bugün çok geniş bir anlam yelpazesine sahip olmuştur. Günümüzde edebiyat üç farklı anlamda tartışılmaktadır: Yazılı olan herşey, bir toplumun duygu ve düşüncelerini veya kültürünü yansıtan eserler ve de edebî estetik değeri taşıyan (imaginative) eserler.¹

İnsan sosyal bir varlık olarak *beşikten mezara* öğrenme süreci içerisinde-dir. Her sosyal bilimin de öğreticilik özelliği vardır. Öğretici edebiyattan kastedilen *doğrudan* veya *dolaylı* yoldan öğretici olan, yani bilgi veya düşünce veya davranışı yönlendirici içerik taşıyan, her türlü edebî teknik ve anlatım özelliklerinden yararlanan (dil sanatları, mecazlar, kafiye mısra vs) özel bir alandır.

Bu edebiyatı değerlendirirken önümüze çıkan sorun edebiyatın tanımından kaynaklanmaktadır. Edebiyat kavramını kullananların, onu ne anlamda kullandıklarını açıklamaları faydalı olacaktır. Böylece kavram kargaşasına neden olan gerekçeler de ortadan kalkmış olur.

Eğer biz edebiyatı dar anlamda sadece estetik bir olgu ya da kurgusal metinlerin özel bir biçimi (eğilimsiz, güdümsüz ve soyut) olarak ele alırsak, öğretici edebiyatı kabullenmek çok zordur ve bu estetik edebiyatla çelişir. Öğretici edebiyat, aynı zamanda belgesel veya gerçekçi olan edebiyattan farklıdır. Buradaki amaç, eserde verilen içeriğin alıcı tarafından hayata geçirilmesinin düşünülmesidir.

Öğretici edebiyat, tarihî gelişim süresi içerisinde mahiyet ve işlevinden dolayı edebiyatın içerisinde yer almış, zaman zaman da ayrı sınıflamalara tabi tutulmuştur.²

İlk yazılı metinler olarak kabul edilen kutsal kitaplarda *kutsal söz* (scriptura) öğretici metinler (kıssalar) yer alır. Antik dönemlerde kaleme alınan klasik eserler (*Vergil, Platon, Aristo*), bunların hepsinin temelinde *yararlı olma* ve *gerçekliklerin* aktarılması vardır. *Aristoteles*, öğretici edebiyatın insan davranışlarının ve ilişkilerinin edebi karakteristik taşıyan anlatım ile taklit (mimesis) edilmesi olarak görür.³

* (Yard Doç. Dr.) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.

¹ Armin Paul Frank, "Wozu Literatur an der Schule", in: *Literatur im Unterricht*, Wilhem Fink Verlag, München 1979, s. 107

² Bernhard Sowinski, "Didaktische Literatur", *Handlexikon der Literaturwissenschaft* 2, (yay. Diether Krywalski), München 1984, s. 90

³ Bernhard Sowinski, agy., s. 90

Rönesans da edebiyata *humanae litterae*, daha sonra *belles lettres* veya *lettres munaines* gibi isimler verilmiştir. 18. yüzyılda "literature", "literatur" adı altında tarih ve felsefe yazımı kapsamında *değerli* olan anlamında kullanılmıştır. 18.Yüzyılın ikinci yarısında edebiyat, *estetik* felsefenin kaynağı olarak algılanmasıyla *güzel* (imaginative) olarak ele alınır. Edebiyat bu zamana kadar *dulce, utile* kavramlarına dayanan, belirli bir kullanım amacına yönelik ve *pure didatik* (öğretici) olarak değerlendirilmiştir. Kant'ın, *güzel, iyi, gerçek ve faydalı* kavramları arasında ilk defa ayırımı *Kritik der Urteilskraft* (1790) adlı eserinde ortaya koymasıyla beraber, edebiyatta önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Edebiyat 19.yüzyılda geniş anlamda *yazılı olan her şey* anlamında kullanılır.

Daha sonra edebi devirler içerisinde de ağırlıklı olarak *öğretici edebiyatın* yer aldığını biliyoruz. 20. yüzyılda öğretici edebiyatın önemli temsilcilerinden birisi *Bertholt Brecht*'tir. Bu bağlamda Brecht'in *epik tiyatrosu* çok önemlidir.

Bugün için artık böyle bir edebiyatın varlığını reddetmek, gereksiz görmek, veya hafife almak mümkün değildir. Yapılması gereken onun bilimsel yerini tesbit ederek bir kategoriye sokmaktır. Bunun için öğretici olan içerik, biçim ve üslup özelliklerinin ortaya konması faydalı olacaktır.

Güncel Hayatımızda Edebiyat

Artık edebiyat ifadesinin kullanımı hakkında daha fazla şeyler söylemek mümkündür. Edebiyat insanın sosyal yaşamı ile doğrudan ilgilidir ve ilgili olduğu bağlamların açıklanması gereklidir. Biz edebiyatın pratik yansımalarının ve sonuçlarının yeterince ele alındığı kanısında değiliz.

Kuramsal edebiyatın ötesinde uygulamalı edebiyatta eserlerin kullanıcı-sının, alımlayıcısının devreye sokularak, edebiyat incelemelerine işlevlik ve işlev kazandırılmıştır. Belki böyle bir inceleme metodunun, kuramsal edebiyat bilimciler açısından sakıncalı olacağı düşünülebilir, fakat çok hızlı gelişmeye tabi olan dünyamızda, edebiyat biliminin de yerine getirmesi gerekli olan işlevler olsa gerek.

Bugün artık sanat ve edebiyatta hedef; alıcıların ideal seçilmiş kişi ve gruplar yerine, hiç bir sınır ve sınıf tanımayan her türlü okuyucuyu kapsamasıdır. Aksi takdirde edebiyat sınırlı koşulların ve kişilerin elinde soyut kalacaktır. Bilimsel çabaların amacı var olan gerçeklerin adını koymak, sınıflamaya tabi tutmak ve gerekli verileri tesbit etmektir. Bu nedenden dolayı yaygın alıcının veya geniş halk kitlelerini benimsediği edebiyatın mutlaka önemsenmesi gerekmektedir.

Edebiyatın güncel hayat ile bağlantısını, pratik hayata neler kazandırabileceğini; kısacası edebiyatın yaşantıdaki yerini, rolünü iyi bilmemiz gereklidir. Gerçi belirli zaman diliminde belirli kişilerle yapılan bazı anket çalışmaları vardır, bunlar basım, yayım ve dağıtımla ilgili çalışmalardır, fakat yeterli ve belirleyici değildir. Buradaki temel espri okuyucu, seyirci ve dinleyicinin alımlama verilerinin değerlendirilmesidir.

Bir kısım eleştirmenler edebiyatın yaşantımızdaki işlevini ve alımlayıcının yaşantısı ile edebiyatın değerlendirilmesine karşı çıkmaktadırlar. Bu bir anlamda edebiyatın iletişimsel rolünü kabul etmemek demektir. Edebiyatın güncel hayattaki rolünü araştırırken, edebiyat ile güncel hayatın bağlantısı, edebiyatın içinde ve dışındaki bir çok sorunun ele alınması gerekmektedir. Ede-

biyat kavramı, mahiyeti, işlevi, amacı, yani edebiyat hakkındaki her türlü bilginin kullanım ve yönlendirmesinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Ayrıca insan güncel hayatta nasıl, ne zaman ve niçin edebiyatla bağlantı kurar? Eser seçiminde hangi faktörlere dikkat edilir? Okumak, anlamak ve yorumlamak eylemi nedir? Okurun hangi davranış, duygu ve düşünceleri edebi esere dayanır? Okunan eserin iletişime katkısı nedir? gibi daha bir çok soru sorulabilir.

Bu soruların hem edebiyat sosyolojisi, hem de edebiyatın sosyolojisi ile ilgisi vardır. Buna göre sorulması gereken soru: Edebiyat toplumsal olayları mı belirler? veya toplumsal olaylar edebiyatı mı belirler? Bu sorulara cevap verebilmek ve bir çok bağlamın ele alınması için göstergebilimden ve sosyoloji teorilerinden yararlanmak gereklidir. Edebiyat içerisindeki güncel toplumsal olayların ve güncel hayattaki edebiyatın açıklığa kavuşması için bazı sınırların çizilmesi, diğer taraftan da bazı ölçüt ve kriterlerin belirlenmesi gereklidir.

Her şeyden önce kişinin edebiyatla bağlantısını ve *boş zaman* olgusunu ele almak gereklidir. Burada ele alınacak kişilerin, doğrudan edebiyatla ilişkisi olmayan, yani aktif görev ve mesleki icraatı olmayan alıcılardır. *Kenneth Robert* sosyologlar tarafından *boş zaman* mevhumunun yeterince araştırılmadığını belirtmiştir. Boş zaman ve boş zaman meşguliyetleri, boş zamanın yapılandırılması hakkında bilgiler bizim açımızdan önemlidir. Edebiyatın bu kapsamda yerini tesbit edebiliriz.

İşte bu noktada eğitim devreye girmektedir. İnsanlar güncel hayat süreci içerisinde sistemli yaşamayı aile, okul ve toplumda yaygın ve örgün eğitim aracılığıyla almaktadır.

Edebiyat ve Eğitim İlişkisi

Eğitimin amacının insanlarda, sosyal hayata ve zamana uygun davranış değişikliği sağlamak olduğunu biliyoruz. Eğitimin işlevinin ise, insanları bu amaç doğrultusunda etkilemek ve dolayısıyla yetiştirmektir. Eğitim, insanın düşünme, yorumlama ve üretme özelliklerinden yararlanarak, güzeli, faydalı olanı buldurur.

Edebiyat sözcüğü köken olarak *edeb*, yani *terbiye* ve *eğitim*den gelmektedir. Edebiyatla eğitim arasında sıkı bir bağ vardır. Eğitimciler edebiyatın doğruyu, güzeli ve faydalı olanı vermesiyle eğitim açısından güdümlü tarafını incelemişlerdir. *Cahit Kavcar*, insanla uğraşma bakımından bu iki dalın birbirlerini tamamladığını, çünkü her iki bilim dalının konusunun insanın yeryüzündeki serüvenlerini, doğal ve toplumsal çevresiyle ilişkisini, sağlıklı bir yaşam özlemini dile getirmek olduğunu söylemektedir. Kavcar'a göre sanat "*kalpten kalbe giden en sıcak, en dolaysız ve en sağlıklı araçtır*". İnsanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltme, güzellik duygusunu geliştirme ve toplumun ilerlemesi yolunda hizmet etme, sanatın temel işlevleri arasında yer alır. Yazar bu görevini bazen iyiyi, bazen de kötüyü sergileyerek veya canlandırarak yerine getirir. Vereceği dersi emir ve yasaklarla değil, yaşantı, telkin, sezgi ve estetik yoluyla verir. Bu yönüyle, sanat genel anlamda eğitimin bir organı ve aracıdır.⁴ Son zamanlarda yapılan a-

⁴ Cahit Kavcar, *Edebiyat ve Eğitim*, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak.,Yayımları, Ankara 1982, s.2

raştırmalarda insan eğitiminde *duygusal zekanın* önemine dikkat çekilmiş ve bu noktada edebiyatın işlevi yeniden ele alınmıştır.⁵

İnsan eğitimi kişilik gelişimine dayanmaktadır. Bu da insanın çok çeşitli alımlamalar sayesinde, düşünme ve davranış değişmesini ve geliştirmesini sağlar. Bu özellikler edebiyatın işleviyle bağdaşmaktadır, çünkü edebiyat, yaşanan, duyulan ve düşünülen her şeyi en güzel ve etkili bir biçimde ortaya koyma sanatıdır.

Edebiyat ile eğitim ilişkisi sistemli bir yaşam çerçevesinde ele alınabilir, tesadüfî ve rastgele bir yaşam varsa onu her hangi bir sınıflamaya sokmak oldukça zordur. Bu konuda devletler kendi toplumsal yapılarına göre vatandaşlarını yetiştirmektedirler. İstatistiki verilere bakılırsa ulusların gelişmişlik düzeyi okuma alışkanlığı ile paralellik gösterdiği görülmür. Çünkü okuma alışkanlığı bir insan ve toplum için üreticiliğin ön koşuludur.

Bir okul içerisinde sınıftan sınıfa ve öğrenciden öğrenciyeye farklılıklar görürsünüz: çok eser okutulan sınıfların okuma alışkanlığını elde ettiklerini ve bunun da bireysel başarıya yansıdığını tesbit edebilirsiniz.

Okuma alışkanlığının edebiyatla ve edebiyat eğitimi ile doğrudan ilgisi vardır. Edebiyat eğitimi içerisinde okumayı sevdirmek esastır; Yazar, eser seçimi, metin okuma ve inceleme metodları vs burada önemli faktörlerdir. Kısaca edebiyat eğitimi ve öğretiminin sorunlarının, edebiyatın güncel hayattaki bağlamı ile ele alınıp teorilerin geliştirilmesi şarttır.

Boş zaman olayının analizi, metin tüketimiyle ilgili olduğu için, bazı hususlarda yardımcı olacaktır. Örneğin reklam metinlerinin etkisi hakkında bilgi sahibi olunabilir. Reklam metinlerin boş vakit meşguliyeti olarak alıcının eğilimleri ve angajelerine göre kurgulanmaktadır. Metin çeşitlerinin, hangi metinlerin alıcı tarafından revaç gördüğünün tesbiti mümkündür. Metin içerisinde etki unsurlarının ne olduğunu, yani edebi unsurlar mı yoksa diğer görsel göstergeler mi olduğunu araştırılmalıdır.

İkinci vurgulanması gereken husus, kitle iletişimi ve boş zaman olayına sosyolojik yaklaşımlardır. Burada metinlerin teorik iç yapısı da çok önemlidir. İletişimi oluşturan ve etkileyen olayların ve iç kriterlerin tesbiti önemlidir. Bilhassa insanların eğilimlerinin ve güdümlenmesinin metin içi ve dışı faktörleri ile beraber ele alınarak, kişinin eğilimleri içerisinde yer alan çocukluk veya psikolojik ve sosyolojik açlığın yoğun dönemlerinin irdelenmesi ile bu yönlendirici faktörleri tesbit edebiliriz. Burada yapılan, alıcı açısından metin nasıl oluşturulur, faktörü vardır. Edebiyat ise okur isteğine veya amacına yönelik metin üretmez. Metnin en küçük anlam birimlerini ortaya çıkarabilmek için göstergebilimin geliştirdiği metodlardan yararlanmak gerekir. Eğilimlerin sosyal gruplara göre de değerlendirilmesi gerekmektedir. (işçi, kadın) Sınıflar içinde bulunduğu şartlar, zaruretlar, istemler doğrultusunda farklılık göstermektedir. Aslında karşımıza yine aynı problem çıkmaktadır: bu da kurgunun özelliklerinin yeniden gözden geçirilmesidir. Eleştirmenlerin metin okuma ve inceleme yöntemleri içerisinde alıcının alımlamasının mutlaka dahil edilmesidir. Okuyucunun eğilimlerini de göz önüne almak gerekmektedir.

Okullardaki Öğretici Edebiyatın İşlevi

⁵ Daniel Goleman, *Duygusal Zeka*, Varlık Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1998

Öğretici edebiyatın ilk kullanıldığı müesseselerden birisi okullardır. Burada edebiyat insan yetiştirilmesinde aracı kurum olarak kullanılmaktadır (edebiyat öğretimi). Bu edebi bilginin öğretilmesi noktasında da olsa, kullanılan edebiyat öğreticidir. Öğretici edebiyatın alıcıları arasında çocuklar ve gençlerin çok önemli bir yeri vardır. İnsanın hayatında çocukluk ve gençlik dönemi yoğun eğitim ve öğretim dönemidir.

Edebiyat öğretiminin belirli amaçlarından biri, eleştirel düşünme ve okumayı öğrenmektir. Estetik yapının yaşatılarak edimi, sadece eğlenmek anlamında değil, edebiyatın kendi varlığının fark edilmesi, ayırıcı özelliğinin korunması bağlamındadır. Edebi malzemeler, anlatım teknikleri, üslup, dil sanatları kullanımını ve öğrenilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu da insanı gerçek olan ile edebi olanın birbirinden ayırmasına götürür.⁶

Edebi metinlerde problemi tesbit etme, açıklama ve çözme metin çeşitlerine göre değişmektedir. Öğrenci, bunu bir bulmaca misali metinden çıkarır. Kurgusal bağlam içerisinde yer alan problem, öğrenciyi düşünmeye sevk eder. Örneğin fablda prensip olarak, özel içerisinde genelin çıkarılması ön plandadır. *Özel* anlatım içerisinde bir nesnellik ve buna bağlı olarak soyut bir *genellik* vardır. Tilkinin ulaşamadığı üzüme kötü (signifikant) demesi, hiç ulaşılmaz, herhangi bir kimsenin de ulaşmasına engel gösterilir. İşte bu fabl içerisinde renkli bir tablo ve verdiği bir soyut ders vardır. Max Black'ında dediği gibi edebi iletişim veya anlam *kristal* gibi şeffaftır, renklidir ve çok anlamlıdır ve öğrenme sürecine de katkıda bulunur.⁷

Bir edebi göstergede eşzamanlı ve artzamanlı sosyal yük mevcuttur. Bu yapı bilgi taşımayı ve dolayısıyla bilgilenmeyi gerektirmektedir. Bulunulan zaman içerisinde güncel değerleri, geçen zamanla birlikte tarihi realiteyi taşır. Goethe'nin Schiller'in, Sheakespear'in veya başka herhangi bir yazarın herhangi bir eserini okuduğunuzda içinde mutlaka bir bireysel, toplumsal veya evrensel gerçeklik yatmaktadır. Eser, toplumsal boyutta aynı zamanda bir kültürün taşıyıcısıdır. Bu bağlamda tarihi bilgi taşıyıcısıdır. Estetik özelliği ile sanatsal bilgi taşıyıcısıdır. Düşünce boyutu ile felsefi bilgi taşıyıcısıdır. Ekonomik ve siyasal boyutu da vardır. Kısaca bireysel, toplumsal ve evrensel seviyede bilgi taşıyıcılığı işlevi de vardır.

1. Dolaylı Öğretici Edebiyat

a. Anlatı Metinlerde

Tarihi olarak geriye baktığımızda, bütün dünya edebiyatlarında önceleri şiirsel metinlere rastlarız. Yazının icadından önce ağızdan ağıza nakledilen bu metinler eğitim ve öğretim amaçlıdır. Bunların çoğu tarihi, toplumsal ve dini bilgi özelliği taşımaktadırlar. İlk edebi tür örnekleri destanlardır. Çoğunlukla toplumsal kahramanlıkları ele alan destanlar, o toplumun tarihsel, toplumsal, psikolojik ve çevresel koşullarını anlatan bilgiyi aktarmaktadırlar. Bugün bir çok topluluk kendi tarihini, geleneklerini ve ilkel yapılarını destanlardan çıkarmaktadırlar. Bunlarda anlatım tutumu elbette olumludur, eleştirel bakış açısı yoktur.

Öğretici edebiyat içinde kısa anlatı metinlerinin önemli bir yeri vardır. Bu noktada ilk akla gelen *çocuklar ve gençler* için yazılan eserlerdir. Buradaki en

⁶ Herbert Mainusch (yay), *Literatur im Unterricht*, Wilhelm Fink Verlag, München 1979

⁷ Max Black, *Sprache*, (Almancaya çev.:Herbert E.Brekke), Wilhelm Fink Verlag, München 1973

önemli amaç, çocukların ve gençlerin zihinsel ve duygusal gelişimini tamamlamak, okuma kabiliyeti ve alışkanlığını kazandırmaktır. Konu, içerik ve biçim buna göre seçilmektedir. Tasarım, basım ve dağıtım, sadece estetik ve teknik açıdan değil, aynı zamanda psikolojik ve pedagojik bakımdan da göz önünde bulundurulur.⁸

İnsanın ruhsal gelişimi içerisinde çocukluk ve gençlik dönemi çok önemlidir. Bu dönemler içerisinde yoğun öğrenme süreci gerçekleşmektedir. Nuran Özyer, gençlik edebiyatının amacının, gençlerle sohbet etmek, onları bu sohbet havası içinde sıkmadan eğitmek; toplumsal ahlakı, dini, gelenek ve görenekleri öğretmek olduğunu ifade etmektedir. Özyer "*Türkiye'de ve Almanya'da Gençlik Edebiyatı*" üzerinde dururken, 19 yüzyıl genç kız kitaplarının görgü ve ahlak yönünden eğitmek, onları ileride iyi bir anne, iyi bir eş, iyi bir ev kadını olmaya hazırlamak amacı taşıdıklarını söyler.⁹

Edebiyatın gençlik üzerindeki eğitici ve öğretici etkisini Goethe'nin "*Genç Werther'in Acıları*" eserinde görmekteyiz. Eser de 18. yüzyılın gençlik sorunları konu edilmiştir. Bu eser çok büyük bir yankı göstermiştir. Eserde geçen konu bağlamında hayat sürdürmeye çalışan ve hatta intihar eden gençler olmuştur.¹⁰

Türk edebiyatında *Yunus Emre (Risaletü'n Nushiyye: öğüt kitabı)*, *Mevlana (Mesneviyi)*, *Nabi*, *(Hayriye)*, *Namık Kemal*, *Ahmet Mithat*, *Tevfik Fikret*, *Mehmet Akif Ersoy*, *Refik Halit Karay*, *Reşat Nuri Güntekin*, *Halide Edip Adivar*, *Yakup kadri Karaosmanoğlu* gibi yazarlar yönlendirici ve güdüleyici eserler kaleme almışlardır.

Ülkemizde cumhuriyet döneminde kültürel değişmeyi konu alan gençlik eserleri vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanan roman ve hikayeler cumhuriyeti okuyucusuna tanıtmış ve erdemlerinden bahsetmişlerdir. Bunun tipik örneklerini *Reşat Nuri Güntekin*, *Halide Edip Adivar*, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* gibi yazarlar vermişlerdir. Amaç bellidir: yeni neslin cumhuriyet değerleri doğrultusunda eğitilmesi ve yetiştirilmesidir.

Daha sonra ele alınan öğretici eserler de, kültürel değişme ve kültürel çatışmayı konu edinirler. Burada gençlerin sorunları dile getirirler. *Ahmet Mithat Efendi*, *Recaizade Ekrem*, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, *Peyami Safa*, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, *Ahmet Hamdi Tanpınar* gibi yazarlar en önemlilerindendir. Ayrıca batı klasikleri *Voltaire*, *Victor Hugo*, *Defoe*, *Dumas*, *La Fontaine*, *Tom Sawyer*, *Oliwer Twist* gibi yazarlardan çeviriler yapılmıştır.¹¹

Kısa edebi türler arasında masal, fabl ve hikaye kitaplarının tüketicisi çocuklar ve gençlerdir. Bu kısa türler toplumsal; ahlak ve din alanında eğitici, öğretici işlev yerine getirmektedirler.

Masal, fabl ve hikayeler tür itibari ile hoşsohbet ortamında çocukluk ve gençliğin duygu, düşünce, hayal ve fantazilerine uygundur. Sadece bilgilerin değil (insanlar, hayvanlar ve bitkilerin özellikleri), duygusal ve düşünsel melekelerin geliştiği bu dönem masal dünyası özelliği taşır. Edebiyat eserlerinin önemli bir işlevi de *kültür ve tarih taşıyıcısı* olmasıdır. O, bir zamanlar cereyan eden o-

⁸ Hans E., Giehl, "Jugendliteratur", *Handlexikon der Literaturwissenschaft*, age, s.208

⁹ Nuran Özyer, *Edebiyat Üzerine*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 56

¹⁰ Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyat Tarihi*, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1974, s.104

¹¹ Meral Alpay, Robert Anhegger, *Kinder und Jugendbücher der Türkei*, İstanbul 1977, s.XX

layların zamanüstü aktarıcılığını yapmaktadır (Padişah veya krallarla karşılaşan kahramanlar). Hiç bir topluluk yoktur ki, çocukları masal okumasın veya dinlemesin.

Rus yapısal araştırmacı *W. Propp* masalın çok çeşitli olmasına rağmen işlevinin aynı olduğunu ifade etmektedir.¹² Kötüler güçlü de olsa kaybederler, iyilerin, masumların, mağdurların ve zayıfların dayanak noktaları *iyilik* olduğu için her zaman kazanırlar. Masallar, çocukların bir çok şeyleri öğrenecekleri, her zaman olumlu model karakteri taşırlar. Masal kahramının eylemci olması ve sürekli olarak kendisi ile de hesaplaşması, çocuğun dünyasına, bir gerçekçi *tiyatrosal çerçeve* kazandırır, onun fantazilerini, hayal dünyasını genişletir. Çocuğun potansiyel yapısı masal sayesinde yönlendirilir ve geliştirilir. İnsandaki uç özellikleri törpülenerek vasata çekilir. Korkuların aşılması, dünyada yaşama sevincinin aşılması, güven ve emniyetin sağlanması gibi olumlu model karakterlerinin masal aracılığı ile yaşatılır.

Çocuk masallarda *kötülerin* var olduğunu ve bunların *iyiler* sayesinde aşılabildiğini öğrenir. Bu özelliği ile masal psikolojik gelişime, olgunlaşmaya ve doyuma sebep olur.¹³ Masallarda insan imajı zamanüstü bir geçerliliğe sahiptir. Adı belirli kahramanlar veya tarihsel kişiler değil, onlar her zaman yaşayan kişilik taşırlar.

Masallar sadece küçükler için yazılmaz, büyükler için de masal vardır. En azından masalın insan bilinçlenme sürecine etkisi vardır ve motifler uzun süreli olan bellekte her zaman yer alırlar. *Kül kedileri, şamaroğlanlar ve iyilik melekleri* evrensel sosyal motiflerdir. Burada tek yönlülük veya boyutluluk yoktur: gerçek ve olağanüstü dünya içiçedir. Ayrıca gerçekçi çocuk hikayeleri de vardır. Toplumsal ve sosyal eleştiri ihtive eden hikayeler de önemli bir yer tutar.

Sosyalist edebiyat içerisinde sosyal içerikli ve işlevi olan masallar tercih edilmiştir. Çünkü masal sosyal bir ütopye ve sosyal açlığın giderilmesi için maddi bir anlatıdır. Masal: sosyal eleştiri niteliği de taşır; köylüler, işçiler, çiftçiler, özlülüler vs. Masalın müdavimleridir. Böylece fakirler her zaman iyi, zenginler de kötüdür. Her *külkedisi* sömürülenlerin temsilcisidir. Yine kahramanlar, bir lokma ekmeği muhtaçtır ve herkes ile paylaşmaya hazırdır.¹⁴

Güdümlü edebiyat kapsamına giren eselerin çoğunu da amacı eğitmek ve öğretmektir. Bu bağlamda siyasi, dini, sınıfsal eserler vardır. Bu yazın türleri hem konuları, hem de amaçları doğrultusunda, bilhassa ideolojik güdümlüdür, dolayısıyla eğitici ve öğreticidir.

Burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekmektedir: Her eser belirli bir noktaya kadar güdümlüdür. Akşit Göktürk'ün ifade ettiği gibi, metinde *güdümlü-kurgu* vardır. Her kurmaca metin, okuyucuya yol gösterecek bir düzenlenişe sahiptir. Metin içi anlam somutlanması, metnin güdümlü kurgusu ile gerçekleşir. Güdümlü kurgusu her metnin teknik özellikleriyle de ilgilidir.¹⁵

Her estetik kurgunun bir işlevi vardır. Okuyucu, yazarın seçtiği göstergeleri kendi göstergeleri ile birleştirerek işlevsel bağlantıyı gerçekleştirir. Ancak metnin güdümlü kurgusu okuru bütünüyle kesin bir anlama yöneltmesi güdümlü-

¹² W. Propp, *Morphologie des Märchens*, München 1972

¹³ Lutz Röhrich, "Märchen", *Handlexikon der Literaturwissenschaft*, s.303

¹⁴ age., s.303

¹⁵ Akşit Göktürk, *Okuma Uğraşı*, İnkilap Kitabevi, üçüncü baskı, İstanbul 1988, s. 88

lülüğü meydana getirir. Bu gibi metinlerin içerik ve biçim kurgusu güdümlüdür. Bunu ele aldığı konularda ve kullandığı dilde de görmek mümkündür.

Yaşamakta olan gerçeklik veya herhangi bir amaç ile okuyucuya doğru-
dan veya dolaylı bilgi vermek ve onun düşünce ufkunu istenilen yönde de-
ğiştirme veya anlatılan soruna istenilen çözümü bulmak doğrultusunda zorlayan
tek yönlü bir edebi eğilim tarzıdır.¹⁶

Bugün eğitici çocuk kitapları reyollarında daha çok fantastik çocuk ki-
tapları bulunmaktadır. Bu kitaplarda hayal ürünü bir dünya içerisinde, gerçek o-
laylar anlatılmaktadır. Bu kitaplar çocuğu kapsayan şartlar çerçevesinde yazılır.
Çocuk burada adeta masal ve düş dünyaların gerçekleştiğini hisseder. Çocuk bu-
rada gerçek ile düş arasında olduğu için mantıklı olan ile olmayanı ayırt etmeyi
öğrenir. Gerçeklik çocuklara farklı bakış açılarından aktarılır.¹⁷ Bu tür kitaplara
batı çocuk edebiyatında çok rastlarız. Bu kitaplar ülkemizde de okunmaktadır;
Adnan Özyalçın'ın *Sabırtası Çatladı*, Christine Nöstlinger'in *Konrad-
Konserve Kutusundan Çıkan Çocuk*, Carlo Collodi'nin *Pinokyo* ve Antoine de
Saint-Exupéry'nin *Küçük Prensi* Thorbjörn Egner'in *Karius ve Baktus* tipik ör-
neklerindedir. Pinokyo da düşsel öğeler masal gibi belirli çerçevede işlenmez,
burada gerçek hayatla sürekli bağlantılar kurulmaktadır.

Yine çocuk kitaplarında olan bir başka özellik, yani eğlendirme ve gül-
dürmenin yer almasıdır.¹⁸ Thorbjörn Egner'in *Karius ve Baktus adlı kitabında*
çocuğun dünyasına girilerek, diş temizliği için fantastik yaklaşımlarda bulunul-
muştur. Kitapta, iki küçük mikrop olan *Karius ve Baktus*'un küçük Jens'in
ağızındaki hikayeleri anlatılmaktadır:

Küçük Jens'in ağızındaki tek diş bu iki mikrop tarafından oyulmakta-
dır. Onlar oydukça zevk duymaktadır, çocuk ise acı duymaktadır. Jens bir gün
annesine diş doktoruna gitmiştir. Dişler önce temizlenmiş sonra doldurulmuştur.
Orada bulunan bu iki mikrop önce lavaboya sonra lağım sularının içine karışmış
gitmişlerdir. Artık Jens her gün dişlerini düzenli olarak fırçalamakta ve böylece
mikropaların tutunmasına fırsat vermemektedir. Burada fantastik ve çekici bir
anlatım içerisinde çocuk bilgilendirilmektedir. Bu kitabı okuyan çocuk kendini
hoş bir ahımlama ile ikna eder. Artık ağız ve diş temizliği soz konusu oldukça bu
konu akla gelecektir. Zorlama ve dayatmalar yerine tatlı dille güller yüzle ikna
etmek çocuklarda çok etkili olmaktadır. İkna olan çocuk ise çok çabuk uygula-
maya ve davranış değiştirmeye başlayacaktır. Büyüklerin günlerce açıklamala-
rından açıklamalarından veya ikna etmelerinden bu anlatı daha etkili olmaktadır.

Bu eserlerin özelliği gerçeklerin abartılmış bir şekilde sergilenmesidir. Bazen bu-
rada yer ve zaman gerçek bağlantılar içerisinde verilir. Nitelikli bir fantastik çocuk
kitabında, çocuğun düş gücünün geliştirilmesinin yanında ona gerçeklikleri farklı açı-
lardan göstererek, onda kendini bulabilme, özgürlüklerini tadabilme ve geliştirebilme,
başkalarının gerçeklerinin de olabileceğini kabullenme anlayışı bulunmalıdır.¹⁹

¹⁶ Zeki Karakaya, "Kitle Edebiyatı ve Güdümlü Edebiyat Sosyolojisi", *Akademik Açı*, Samsun 1997/1, s. 100

¹⁷ G.Haas, G.Klingberg, R.Tabbert, "Phantastische Kinder- und Jugendliteratur" (yay) Haas Gerhard, *Kinder- und Jugendliteratur*, Philipp Reclam, 1984 Stuttgart, s.269

¹⁸ Klaus Doderer (yay) *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur*, 3.Cilt Beltz Yayınevi, 1975 Weinheim und Basel, s.37

¹⁹ Malte Dahrendorf, *Kinder und Jugendliteratur im Bürgerlichen Zeitalter*, Scriptor Taschenbücher, 1980 Regensburg, s.240

b.Şiir

Şiiri bir *sapma* sanatı olarak düşünürsek, eşyaların, olayların nesnel yüzünü (referenz) direkt aktarmadığını görürüz. Şiirde gerçeklik direkt görünmez, anlatı yapısına göre dolaylı olarak aktarılır ve alıcıda dolaylı etki eder.

Şiirin sezgisel ve duygusal etki yoluyla öğreticiliği vardır. Bu etki insanın içinde bulunduğu psikolojik hazır bulunuşluğa göre değişir. Genç yaştaki duygular veya gelişen melekeler, duygusal araçlar ve alıcılar sayesinde etkili ve öğretici olurlar.

Daha çok sezgisel ve duygusal yapıya bağlı olan sosyal kurumlar vardır. Bunlar akli ve düşünceyi duygu ve sezgi sayesinde geliştirirler. Örneğin, doğada bulunan sanat, ahenk, sistem vs. öğretici unsurun ana maddesidir. Makro ve mikro kozmoz içinde yer alan kozmik yapıların ve sistemlerin var olan güzelliğinden hareketle çağırışmalar ve aktarımlarda bulunur.

Şiir seçilen konu alanına göre de öğreticilik işlevi vardır. Örneğin dini şiirler tamamıyla dini öğreticiliğe güdümlüdür: Dini bilgiyi direkt olarak anlatan şiirler vardır. Yaratılış, emirler, yasaklar, peygamberler tarihi, cennet, cehennem veya tasavvuf ehli vs konu alan şiirlerdir. Türk ve İslam edebiyatında bu şiirlerin çok çeşitleri vardır: Naatlar, ilahiler, maniler gibi...

Burada seçilen kelimelerin veya göstergelerin çağrışımsal anlamları kullanılmaktadır, ancak çağrıştırılan göstergeler de dini içeriklidir. Çok yönlü olarak değil, sadece seçilen alanda bir kaç yönlü yan anlam vardır. Okuyucunun ilk karşılaştığı kelime dini içerik taşır, bu gösterge diğerlerini de sezgi sayesinde zincirleme bir biçimde çağrıştırır.

Bu kapsamda toplumsal ahlakla alakalı şiirler de ele alınabilir. Gelenekleri, görenekleri veya toplumsal davranış örneklerini konu alan bu şiirler de öğretici nitelik taşımaktadırlar. Avrupada daha çok ortaçağda, bizde her dönemde yer alır. Bunlar arasında belirli yaş gruplarına hitap eden şiirler de vardır. Babadan oğula, çocuklara, annelere ve babalara nasihatlar şeklinde olmaktadır.

Bilimsel içerikli şiirler, eskiden beri gök, yer bilim, mimari, güzel sanatlar, tıp ve bütün diğer bilim dallarını konu alan eserlerdir. Goethe'nin "*Metamorphose der Pflanzen*" (1798) adlı eseri bitkilerin doğal gelişiminden bahseder. Geceyi, gündüzü, mevsimleri, ayları, yıldızı, ayı ve güneşi tasvir eden anlatan bir çok şiir vardır. Bunlar doğal güzelliklerin direk aktarımına yarayan veya insana direkt ve dolaylı bilgi veren mısralardır.

Felsefi öğretici şiirler de ise konusu ne olursa olsun, genel düşünsel boyutlu veya eşyaların, varlıkların soyut ilişkiler sistemini anlatan şiirlerdir. Somut dünya, insan eşya, insan insan ilişkisi, var olan sistemlere izafi yaklaşımlar, ruhsal, mantiki vs aktarımları dile getirir. İnsanlık tarihinin belirli dönemlerinde belirli içerikler ağır basmıştır. Örneğin 18 yüzyılda felsefe içerikli şiirler daha çok yazılmıştır. Felsefe bir dünya görüşünü veya bireysel izafi bir düşünceyi yansıttığından dolayı öğretici niteliğe sahiptir.

Direkt öğretici şiirlerin edebi şiirlerle aynı statüde tutulup tutulmayacağı veya retorik iletişimin özel bir biçimi olarak kabul edilmesi, edebi değerlendirmenin kapsamına girmektedir. Burada en önemli husus: tarih boyunca *öğretici* edebiyat hep var olması ve var olmaya da devam etmektedir. Bu edebiyat gerçekliğinin adına *öğretici edebiyat* demenin faydası olacağı kanaatindeyiz. Yoksa kesin çizgilerle ayrılan sınıflama birbirlerini bütün bütün dışlamaya devam ede-

cektir. Sanat ile toplum, sanatçı ile toplum, edebiyat eseri ile okuyucu arasının açılması ve uçurumlara doğru sürüklenmesine sebep olabilir.

2.Direk Öğretici Edebi Tür:

Tiyatro

Tiyatronun oluşum faktörleri içerisinde genel olarak beş faktör vardır: *E-ser, oyuncu, yönetmen, sahne ve seyirci*. Tiyatro en büyük gücünü bütün duyu organlarımıza hitap etmesinden almaktadır; aslında bu bir anlamda bütün görsel ve işitsel sanatları kapsadığını da gösterir. Hiçbir aracı kurum veya şart olmaksızın (okuma, yazma vs.) alıcı ile vericilerin karşı karşıya gelmesi söz konusudur. Tiyatro direkt iletişim esasına dayanır.

Cahit Kavcar, tiyatronun amacını şu sözlerle anlatır:

*“Bir eğitim sistemi, bireyi bilgi ve beceriyle donatma yanında çevreye uyum sağlama, çevreyi değiştirme, toplumun kültürel değerlerini aktarma ve geliştirme amaçlarına yöneliktir. Bütün bunları tiyatro, ders anlatma biçiminde değil, hemen tüm duyu organlarını harekete geçirecek, estetik yolla, yaşantı yoluyla verir. Asıl gücü de buradan gelmektedir.”*²⁰

Eğitimciler *görerek ve işitilerek* edinilen davranış örneklerinin birey için daha kalıcı olduğunu söylemişlerdir. İster çocuk eğitiminde ister yetişkin eğitiminde olsun bu önemli bir öğrenme şeklidir. İnsan bilgiyi dil ile edinir; dil taşıyıcıdır, dil öğrenimi de dil aradünyasının kazanımı ile elde edilir. Dil ara dünyası da yaşayarak ve yaşatarak kazanılır. Dil ara dünyasında yer alan düşünce, veya bilginin yaşayarak elde edilmesi gerekmektedir. Bu çıkış noktasından hareketle bugün dil öğrenimi metodları arasında en çok benimsenen psikodrama metodudur. Bu metodun en belirgin özelliği tiyatrosal çerçeveye dayanmasıdır. İnsan taklit ettiği davranışı çabuk öğrenmektedir.

Tiyatro, insanın eşya ile, çevresi ile, başka insanlarla olan karmaşık ilişkiler sistemi içerisinde nasıl davranacağını, kendi gücünü, karşısındaki insanı nasıl değerlendirebileceğini, kısaca aklını, bilgisini, yeteneğini nasıl kullanacağını öğrendiği bir sanattır. Kavcar, eğitici ve öğretici olan okul ve tiyatroyu karşılaştırırken şunları yazıyor:

*“Çok yönlü bir güzel sanat olan tiyatro okuldaki kadar güçlü, daha etkilidir. Ayrıca okul belli yaşlardaki insanları, tiyatro ise her yaşta insanı kabul eder. Bu nedenle tiyatro etkinliklerinin okullara girmesi çok yerinde olur. Gelişmiş ülkelerde durum böyledir ve tiyatro, aynı zamanda etkili bir eğitim aracı sayılır. Çevreye de açılan okul tiyatroları kurmakta, eğitim ve kültürel kalkınma bakımından sayılmayacak kadar yarar vardır.”*²¹

²⁰ Cahit Kavcar, age, s.115

²¹ Cahit Kavcar, age., s. 118

Dram sanatı, düşüncelerin iletişimde en temel ilkelerinden biri, daha önemlisi, insan davranışlarını sergilendiği kaçınılmaz bir tarzdır. İletişim teorisinde yer alan imaj veya resimleme bir sahneleme örneğidir. Resime dönüşen göstergeler insan hafızasında çok daha kalıcıdır.

Bir dramatik gösterinin işlemi, böylece, bilerek algılanan ve bilinçaltına işleyen, gelişerek sentezlenen, filtrelenen, çakışan ve karmaşık yapıları ortaya çıkaran göstergelerin sürekli birikimi olarak görülebilir. Bu karmaşık gösterge yapıları, tiyatronun tamamlanmış anlamını veren, artırılarak daha da sıkıştırılmış, özümsemiş ve genellenmiş “*Gestalt*”lere (seyirci katkısı) dönüşür. Böylece, bu anlam piramidinin tabanında çok çeşitli göstergeler, tepesinde de ‘ne hakkında’ olduğunu karmaşık, ama birleşik izlenimleri (seyircide izlenim, yorum, düşünce) vardır. Bunların dozajı seyirciyi fazla etkilerse, duygu ve düşüncesini etkiler, değiştirir.

Aynı şekilde, bir oyunun veya da filmin gösterimi sırasında göstergelerin büyük bölümü bilerek algılanmaz, bilinçaltını etkiler, sezgisel alanın sınırında veya biraz ötesinde, farkında olmadan emilir. Seyirci bilerek aldığı göstergelerden çok, farkında olmadan aldığı göstergelerle beslenir.

Seyirci özelliği klasik ve epik tiyatroya göre değişir. Brecht’in eğitici tiyatrosunda (epik) *Lehrstück* ünde seyirci ve oyuncu rolleri bazen değişebilir.

Gösteri sanatları içerisinde epik tiyatro öğreti amaçlı olarak karşımıza çıkar. *Bertholt Brecht* epik tiyatro yazarları arasında epik tiyatronun teorisini de ele alan ender yazarlardandır. Onun sahip olduğu dünya görüşü kuramsal yazıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sosyalist dünya görüşüne göre her sahnenin, toplumsal ve siyasal bağlamlarla birlikte gösterilmesini istenmektedir. Burada yorum aracılığıyla öğretiye götüren bir tiyatro gereklidir.

Bu tiyatronun bilimsel boyutlu olması gerekir. Bilimsel boyut toplumsal düzen açısından tiyatronun işlevini ve görevlerini irdelemektedir. Brecht’in çıkış noktası ve amacı güdümlüdür; kısaca politiktir. Brecht, sanatın işlevinin eğitici bir disipline dönüşmesini istiyor ve sanatı sadece hoşya giden *eğlencelikten* kurtarıp akılcı yöntemle bu işlevine kavuşturmaya uğraşıyordu. Bu anlamda ilk oyunu “*Ozeanflug*” bir öğreti oyunudur. Bu oyunun *keyif verici* değil “*öğretici*” olduğunu da idda ediyordu.²²

Brecht “*Die Strassenszene, Grundmodell einer Szene des Epischen Theaters*” adlı yazısında epik tiyatronun yeni konu problemlerinin üstesinden gelebileceğini, çünkü toplumsal sorunlar ve karmaşık ilişkilerin nedensellik bağlantısıyla çözülebileceğini söylüyor ve şöyle açıklıyor:

“*insanın özünü, her çeşit toplumsal ilişkiler bütünü olarak kavramamız gerekiyor; dünya tablosu kapsamında tiyatronun konusu olan süreçleri kucaklayabilecek tek şekil, epiktir.*”²³

Brecht’in ortaya koyduğu değişiklik, olayın sahnede gösterim veya aktarım biçimiyle ilgilidir. Onun oyunları öğreti amaçlıdır. Alıcı veya seyirci faktörü önem kazanmaktadır. Brecht sahne ile seyircinin arasındaki engelleri kaldırmaya

²² Marianne Kesting, Tarihte ve Çağımızda Epik Tiyatro, (çev., Yılmaz Onay), Adam Yayınları, İstanbul 1985, s.69

²³ Bkz: Bertholt Brecht, “Bir Epik Tiyatro Sahnesi İçin Temel Örnek”, (çev.Kamuran Şipal), İstanbul 1964

çalışmaktadır. Bu öğreti tiyatrosu herşeyden önce felsefi yönden aydınlatıcı bir tiyatrodur. Hem gösterim biçimiyle, hem de sahne ve seyirci arasındaki iletişim ve dolayısıyla öğreti köprüsü olması nedeniyle felsefidir. Brecht, dünya görüşünde var olan bir değeri gerçekleştirme çabasıdadır. Walter Benjamin bu konuda "Sanatsal kaygılarla siyasal kaygıların birbirinden nasıl ayırd edilmez olduğunu, epik tiyatrosunun oynanış tarzından kolaylıkla anlayabiliriz" demektedir. Ernst Bloch, Brecht tiyatrosu'nu daha çok örnek üstünde deney olarak görüyor ve tiyatro tarihinde ilk kez öğretirken öğrenilen oyunlar niteliğinde ortaya çıktığını söylüyor.²⁴

Brecht, kendi eğitici ve öğretici tiyatrosunu "toplumdan, onu etkileyebilecek nitelikte, uygun imgeleştirmeler yapan bir eğitim ve öğretim kurumu" olarak tanımlamıştır. O eserlerin çoğunda seyirciye sonucu sunmamıştır, sadece sorunu ortaya koymuştur, (örneğin "Der Gute Mensch von Sezuan" ve "Mutter Quarage"). Seyirci o oyunu gözlemleyerek birşeyler öğrenmektedir. Marianna Kesting, Brecht'in epik tiyatrosunu şöyle yorumlar:

"Brecht'in epik tiyatrosu, düşünme sürecine göre boyutlandırılmış bir tiyatrosal biçimdir. Oyun bir kanıtlamadır. (...) Oyun bir sorun üstüne bir çeşit "sunuş"tur (referat), bir "içeriğin tartışılmasını" işlerliğe sokar. Böylece epik oyuncu da bir "gösterimci" ve bir "önerici" oluyor; bir felsefe sürecinin taşıyıcılığını üstlenen bir kişi, kendisi bir şeyi bilen, o şeyi başkalarının da fark etmesinin yolunu açan bir kişi oluyor epik oyuncu. İşte Brecht'in "yabancılaştırma etmenleri" kuramı bu yaklaşımlar üzerine kuruludur."²⁵

Sonuç:

Edebiyat her şeyden önce estetiğe güdümlüdür, fakat edebî eserinde belirli bir noktaya kadar güdüm kurgusu vardır; yani orada *olabilirliğin* kurgusu yazılır. Yaşanmış ve yaşanabilecek olayların esere konu olması zaten okuyucu açısından bir bilgidir.

Edebi Türler yapısal bakımdan birbirlerinden farklıdırlar, bu farklılık her türe yeni bir işlev kazandırır. Örneğin *anlatıve şiir* dolaylı bir aktarıma dayanırken, tiyatro direkt akatarımla izleyicisinin karşısına çıkar. Bu aktarımlar bir kıma *dolaylı ve dolaysız öğreticilik* anlamına gelir.

Çocuklar için yazılan edebiyat, daha çok okur grubuna göre tasarlandığından, öğretici ve eğitici bir amaca sahiptir, çünkü çocuk orjinaltisine estetik araçlarla eğitim ve öğretim vermek çok uygundur.

Son söz olarak olarak diyebiliriz ki, bilgi çağına girmemiz edebiyat kavramı hakkında çok şeyler söylenebileceğini bize göstermektedir. Günümüzde insan eğitiminde *duygusal zekanın* çıkış noktası kabul edilmesi, ayrıca olayların ve araçların artması, edebiyatın işlevinin yeniden tesbit edilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

²⁴ Ernst Bloch, "Die Schaubühne als paradigmatische Anstalt und die Entscheidung in ihr", in: *Das Prinzip Hoffnung*, Berlin 1953, s.144

²⁵ Marianne Kesting, Tarihte ve Çağımızda epik tiyatro, (çev., Yılmaz Onay), Adam Yayınları, İstanbul 1985, s.74

SİNOP-KASTAMONU YÖRESİNDE GEÇİCİ BİR MESKEN TİPİ: “GELİK”

Cevdet YILMAZ*

GİRİŞ

Beşeri faaliyetlerin en çarpıcı örnekleri olan yerleşmeler ve bunları meydana getiren meskenler açısından Türkiye adeta bir açık hava müzesi görünümündedir. Ülkemizin özel konumu, uzun tarihi geçmişi, çeşitli kavimlere ev sahipliği yapmasından kaynaklanan kültürel birikimi, sosyo-ekonomik özellikleri vb. faktörler yanında, bölgeden bölgeye değişen ve her bölgenin kendine has belirgin özelliklerini yansıtan iklim, yeryüzü şekilleri, jeolojik yapı, bitki örtüsü vb. coğrafi çevre faktörleri, Türkiye meskenlerindeki bu çeşitliliğin nedenlerinden sadece bazılarıdır.

Türkiye genelinde görülen meskenler yapı malzemesi açısından olduğu kadar, fonksiyonları açısından da büyük farklılıklar gösterirler. Yapı malzemesi itibarıyla taş, toprak, ağaç vb. gruplara ayrılırken, kullanım süreleri itibarıyla da daimi ve geçici olarak iki büyük kısma, iktisadî fonksiyonlarına göre de tarım, hayvancılık, turizm vb. amaçlı olarak çeşitli alt gruplara ayrılırlar. Fakat bunlardan bir kısmı, yapı malzemesi ve çevre şartları ile isimleri farklı olsa da fonksiyon itibarıyla aynı işi görmektedirler. Sinop-Kastamonu yöresi kıyı kuşağında görülen ve “gelik” adı verilen geçici meskenler bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Sinop-Kastamonu yöresi sahil kesiminde, köyün ekonomik faaliyet alanı içinde yer alan ve orman açmaları ile elde edilen tarlalarda, genellikle mısır ve buğday yetiştirilmektedir. Daimi yerleşme alanı olan köylerden uzakta yer alan bu tarlalar, özellikle mısır ekili olduğu dönemde hasat zamanı yaklaştıkça ormandan gelen domuz vb. çeşitli zararlı hayvanların tehdidi altına girmektedir. Ürünlerin olgunlaşma döneminde bu zararlılarla mücadele etmek ve ürünü kurtarmak için tarlalarda nöbet tutmak zaruri hale gelmektedir. Gerek mahsulü korumak gerekse nöbet bekleyen kişinin kendisini güvence altına almak için bu tarlaların kenarlarına veya ortalarına basit kulübeler inşa edilmiştir. Bu

---

* 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi

kulübelerin Sinop-Kastamonu yöresindeki adı "gelik"tir. Yukarıda da ifade edildiği gibi yılın (hasat öncesine rastlayan) belli bir zamanında kalınan bu kulübeler Türkiye kır iskânında görülen geçici meskenlere tipik bir örnektir.

Yapı malzemesi farklı olmakla birlikte, bazı istisnalar hariç, hemen hepsinin temel amacı tarlalardaki ürünü korumak olan bu geçici meskenlere Türkiye'nin her yöresinde rastlamak mümkündür. Fakat ilginç olan husus bu meskenlere verilen isimlerin yöreden yöreye farklılık göstermesidir. *Araştırmanın amacı*; isimleri yöreden yöreye farklılık gösterse de şekil ve fonksiyon bakımından birbirine benzeyen bu meskenlerin aslında farklı tipteki meskenler değil, birbirlerinin hemen hemen aynı olduklarının vurgulanmasıdır. Yani *gelik, kelif, sayvan, hayma* vb. isimlerle anılan bu basit kulübeler Türkiye İskân Coğrafyasına bir çeşitlilik katmaktan ziyade kavram kargaşası yaratan, aynı fonksiyonu icra eden ve yapılış şekli itibariyle birbirine oldukça benzeyen geçici mesken tipleridir. Fark, bu meskenlerin tip ve fonksiyonlarından ziyade yöresel isimlendirmelerden kaynaklanmaktadır.

1.BÖLÜM: ÖZELLİKLERİ, İNŞAA MALZEMELERİ VE YAPILIŞ ŞEKİLLERİ

a) Genel özellikleri:

Yöresel isimleri farklı olmakla birlikte Sinop-Kastamonu yöresinde "gelik" ismiyle anılan kulübelerin başlıca amacı, yukarıda da belirtildiği gibi, hasat zamanına yakın dönemlerde tarlalardaki ürünleri zararlılara karşı korumaktır. Bulzararlılar, yabancı hayvanlar olabileceği gibi, hırsızlık vb. kötü amacı olan insanlar da olabilir.

Korunan ürünler ise yörelere göre değişmektedir. Ör. Sinop-Kastamonu sahil kesiminde bu genellikle mısır olurken, Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde fındık ve mısır, Ege'de bağlar, pamuk ve tütün tarlaları, Adana ve Nevşehir yörelerinde kavun-karpuz bahçeleri, Afyon yöresinde haşhaş, Çorum çevresinde ve Güneybatı Trakya'da çeltik tarlalarıdır. Giriş'te belirtilen istisnai durum ise Kuzeydoğu Anadolu'da Kars ve Ardahan yörelerinde köye uzak meralarda otlatılan hayvanların gününbirlik köye getirilip götürülmesinden kaynaklanan zorluklara karşı köy ile mera arasında kalan bir sahada gecemelerinin sağlanması ve başlarındaki çobanın da güvenli bir şekilde geceyi geçirmesi için benzer kulübelerin yapılmış olmasıdır. Kuzeydoğu Anadolu'daki bu kulübelerin bir diğer örneğini de Adana ve Osmaniye'nin Toros Dağları'na bakan yamaçlarında görüyoruz. Bir başka istisnai durum da bu tür kulübelerin bazı bölgelerimizde (ör. Meriç nehri deltası ile K.Maraş'ın Göksun ilçesi ve Sivas'ın Gürün ilçeleri çevresinde) avcılık amacı ile kullanılmasıdır. Bu istisnalar haricinde, diğer tüm yörelerde bu kulübelerin temel inşa amacı meskun mahalden uzaktaki tarla, bağ ve bahçeleri hasat öncesinde, özellikle geceleri, zararlılardan korumak içindir.

Tarla kenarlarına veya içlerine inşa edilen bu kulübelerin yukarıda ifade edilen temel fonksiyonları dışında diğer önemli yönleri de, hasat sırasında, yağışlı veya aşırı sıcak havalarda geçici olarak sığınılan bir yer olmasıdır¹. Tarlayı korumak için hasat öncesi bu kulübeye gelen kişi yanında o gece yiyeceği yemeği ve suyu ile yatağını getirir. Bir sonraki gece için ihtiyacı olan erzak ya başkaları tarafından getirilir, ya da kendisi gündüz bir ara köye giderek ihtiyacını karşılar. Bu durum tarladaki ürün hasat edilene kadar devam eder. Bu kulübelerin muhafazalı olanlarında, köye getirip götürme zahmetinden kurtulmak için, bir takım alet edevat da saklanabilmektedir. (Avrupa'da Alp Dağları'nın otlak alanlarında da görülen benzer kulübeler, orada da çayır biçme dönemlerinde kullanılmakta ve bu işte gerekli olan malzemeler için birer depo görevi görmektedir).

Başlangıçta çok basit olarak inşa edilen bu kulübelerin zaman içinde ülkemizin bazı bölgelerinde bağ evlerine dönüştükleri de görülmektedir.

b) İnşa malzemeleri:

Bu kulübeler de tıpkı meskenler gibi (dışarıdan getirilen yapı malzemeleri hariç) fiziki coğrafya şartlarının etkisi altındadır. Ör. Karadeniz Bölgesinde ormanların içlerine inşa edilenlerin yapı malzemesi ağaç iken, iç bölgelerimizdekiler toprak ve taştandır. Genellikle coğrafi çevredeki malzemeden yararlanılmıştır. Ör. Ürgüp-Göreme yöresinde doğal çevreye uygun olarak tüflerin içinin oyulması ile meydana getirilmişlerdir.

c) Yapılış şekilleri:

Genellikle yerden 1-1,5 m. yüksekliğinde, 4 direk üzerine oturtulan küçük bir odadan ibaret olarak inşa edilmektedirler. Basit tiplerinde su, tuvalet vb. herhangi bir teferruatları yoktur. (Bu tür eklentiler ancak bir süre kullanmak üzere bağ evine dönüştürülenlerde olabilir). Hemen hepsinde tarlanın tümünü görebilecek pencereler vardır. Bunlar da genellikle camsızdır. Bu özellikleri ile de ancak yaz aylarında, havaların sıcak olduğu gecelerde kullanmaya elverişlidirler (bkz. Foto-1, 2, 3, 4, 5, 6).

¹ Yerleşim alanlarının uzağında inşa edilen "gelik" türü kulübelerin dışında, çeşitli bölgelerimizde tarlaların ekim veya hasat zamanlarında aşırı sıcak veya yağıştan geçici bir süre korunmak üzere inşa edilen ve genelde "gölgelik" olarak adlandırılan basit yapıların varlığı da unutulmamalıdır. Aralarındaki fark, "gölgelik"ler gününbirlik inşa edilirken, "gelik"ler uzun süre kullanıma amacı ile inşa edilmekte ve yıllarca hizmet görmektedirler.

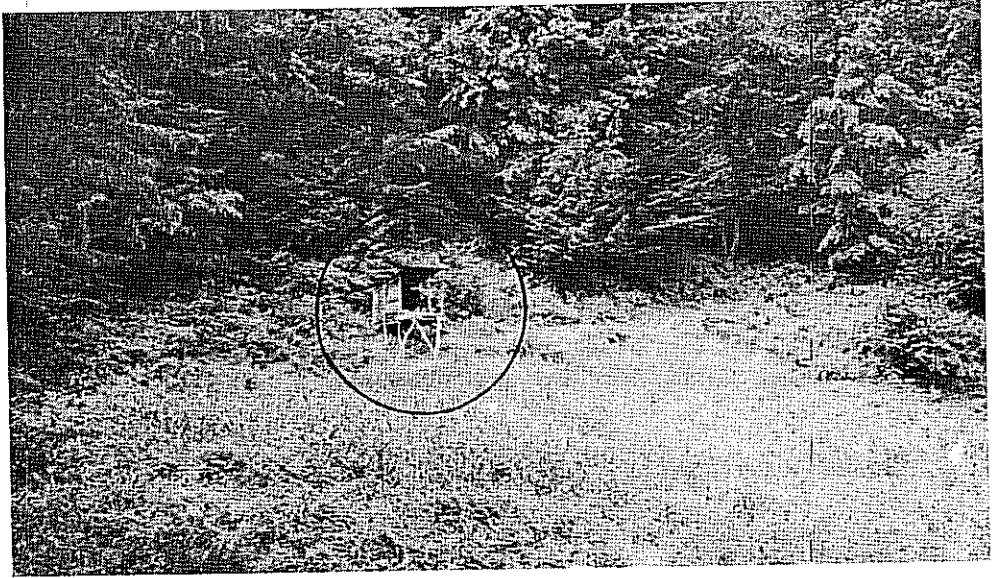

Foto-1: Orman içindeki bir mısır tarlası kenarında "gelik" (Sinop-Ayancık, Zindan vadisi). (Fotoğraf Temmuz-1997'de çekilmiştir).

Foto-2: Yerleşim alanlarından uzaktaki tarlalar üzerinde bir "gelik" (Sinop-Ayancık yakınları). (Fotoğraf Ağustos-1997'de çekilmiştir).

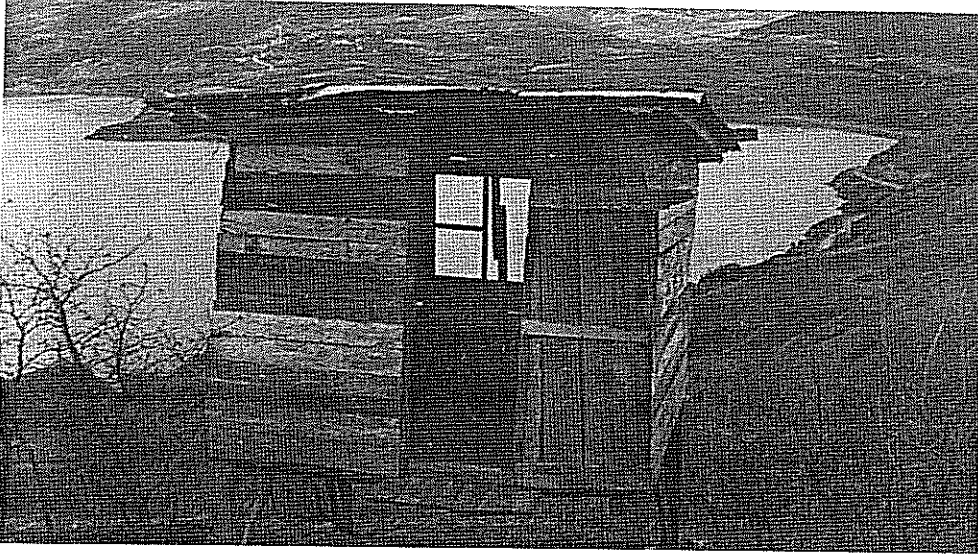

Foto-3: Fındık bahçesinin en hakim yerine inşa edilmiş bir "gelik" (yöresel adı ile "kelif"), (Samsun-Bafra, Derbent Barajı gölüne bakan yamaçlar üzerinde). (Aralık-1997'de çekilmiştir).

Foto-4: Yukarıdaki "gelik" in ("kelif" in) bir başka açıdan görünümü, (Samsun-Bafra). (Fotoğraf Aralık-1997'de çekilmiştir).

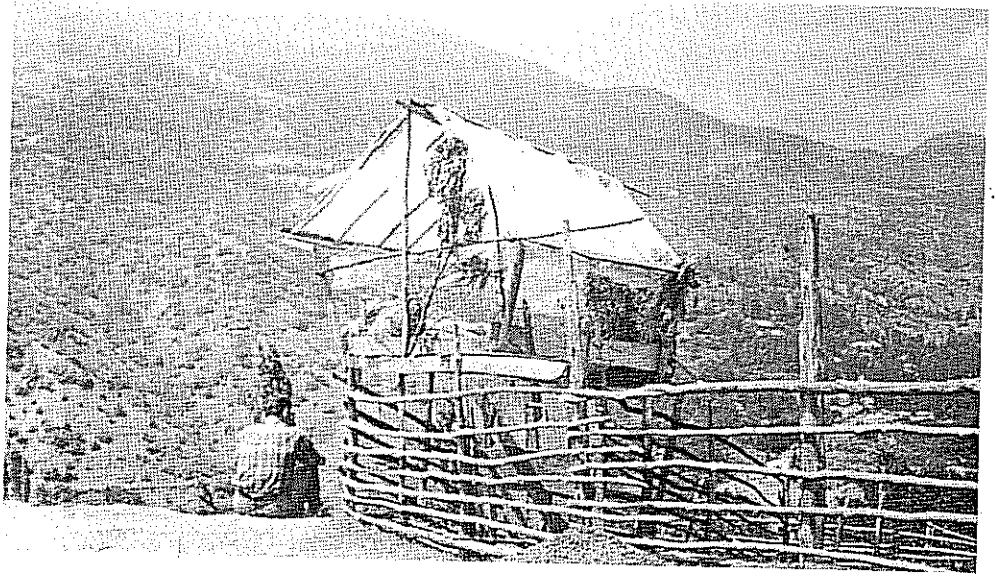

Foto-5: Çoban "hayma"sı (Osmaniye, Yarpuz köyü). (Fotoğraf; M.Ali Savcı, Temmuz-1997).

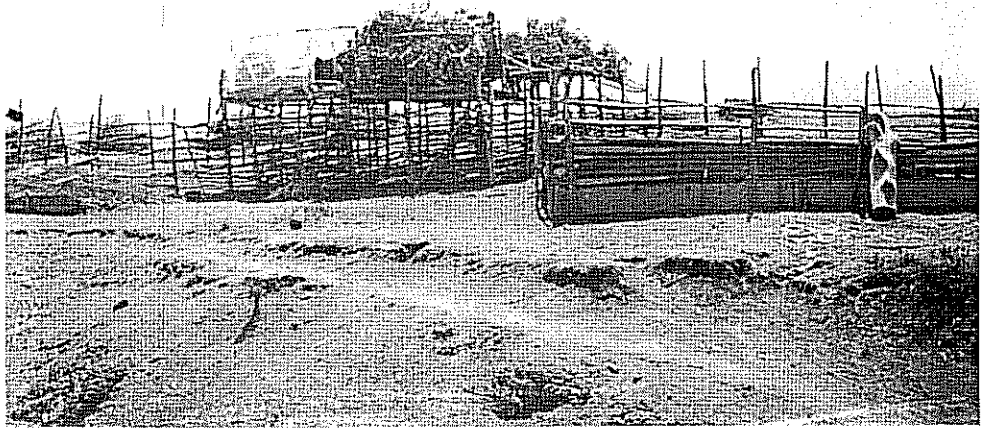

Foto-6: Aynı çoban "hayma"sının uzaktan görünümü (Osmaniye, Yarpuz köyü). (Fotoğraf; M.Ali Savcı, Temmuz-1997)

2.BÖLÜM: TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Yıllar süren arazi gözlemlerimiz yanında, 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde yapılan Coğrafi Yöre Araştırmaları tezleri ve özellikle köy kökenli öğrencilerin yoğunlukta olduğu Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencileriyle yapılan mülakatlardan elde edilen bilgilerden yola çıkılarak "gelik" benzeri geçici meskenlere Türkiye genelinde verilen isimler Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: Sinop-Kastamonu yöresinde "gelik" ismi ile anılan geçici meskenlere Türkiye genelinde verilen isimler².

İL	İLÇE	VERİLEN İSİM
Adana	Ceyhan	Hayma
"	Kadirli	Hayma / Taka
Afyon	-	Huyma
Amasya	-	Gümele
"	Merzifon	Kelik
"	Taşova	Seyvan
Ardahan	Çıldır	Değelek
Artvin	-	Koğ
"	Şavşat / Ardanoç	Kolt
Aydın	Çine	Baraka
"	Koçarlı / Söke	Çardak
Bartın	-	Sayvan / Sayfan
Bolu	-	Sayvan / Pısak / Korugan
Çorum	-	Gümele

^{2 3} Bu tablo bugüne kadar sadece bizim tespit ettiğimiz isimleri kapsamaktadır. Türkiye genelinin tamamını yansıtmamaktadır. Araştırmalar devam ettikçe ileride benzer isimlerle karşılaşılabileceği gibi, farklı terimler de ortaya çıkabilir.

“	Alaca	Kelik
“	Dodurga	Alançuk
“	Osmancık	Kelik / Gözleme
Edirne	İpsala	Çardak / Bağevi
Elazığ	Kovancılar	Korunak
Eskişehir	Sivrihisar	Güme
Gaziantep	Şahinbey	Hayma
Giresun	Bulancak / Yağlıdere	Sayfan / Sayvan
“	Espiye	Kelif / Baraka
K.Maraş	-	Çardak
“	Elbistan	Huğ / Çatma
“	Göksun	Çardak / Evsin / Hayma
Kars	-	Kalif
“	Arpaçay	Çardak / Değelek
Kastamonu	Araç	Alak
“	Çatalzeytin	Gelik
Konya	Emirgazi	Kulübe
Kütahya	Hisarcık	Kulübe
Malatya	-	Alayçık / Köşk
Manisa	-	Bağevi
Nevşehir	-	Elevçik
“	Hacıbektaş	Höyük
“	Ürgüp	Mekân

Ordu	-	Sayvan / Tâm
Osmaniye	-	Hayma
Rize	-	Kelif
Sakarya	-	Sayfan
Samsun	Alaçam / Bafra / Lâdik / Havza	Kelik
“	Çarşamba	Gelik / Sayvan / Paska
Sinop	Boyabat	Kelik / Aleycük
“	Gerze	Kelik
“	Ayancık / Türkeli	Gelik
Sivas	Şarkışla	Alaçık
“	Gürün	Evsin
“	Ulaş	Alevçik
“	Yıldızeli	Gümele
Tokat	-	Alaçık / Dayama
Trabzon	Beşikdüzü	Sayfan
“	Maçka	Kelif
Şanlıurfa	Ceylanpınar	Holık
Yozgat	-	Alaçık
Zonguldak	Ereğli	Sayvan
Azerbaycan	-	Kepe / Çatma / Çardak
Türkmenistan	-	Keppe / Küme
Rusya	-	Palatka

Tablodan da anlaşıldığı gibi aynı ilin ilçeleri arasında bile bu tür meskenler farklı isimlerle anılabilmektedir. Şüphesiz bunda kültürel farklılıklar ile (sosyal kaynaşmayı engelleyen) fizikî coğrafya şartlarının büyük önemi vardır. Buna karşılık iki farklı ilin birbirine komşu ilçeleri arasında da isim benzerlikleri görülebilmektedir. Sinop'un Türkeli ilçesi ile Kastamonu'nun Çatalzeytin ve K.Maraş'ın Göksun ilçesi ile Sivas'ın Gürün ilçelerinde olduğu gibi. Şüphesiz, yöre araştırmaları derinleştirildiğinde bir bu kadar (belki de daha fazla) yöresel isimlerle karşılaşmak mümkün olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin yerleşme coğrafyası, araştırmacılar için son derece büyük bir zenginliğe sahiptir. Yerleşme tipleri ve meskenler açısından bu zenginlik, denilebilir ki, dünyanın başka hiçbir ülkesinde yoktur. Fakat belli bir metot çerçevesi içinde yapılacak olan bu saha ile ilgili çalışmalarda bizi bekleyen en önemli problem yöresel isimlendirmelerin araştırmacıları yanıltabileceği tehlikesidir. Nitekim daha önce Coğrafyacılar tarafından yapılan ve yayınlanan (Saya Yerleşmeleri, Güme Yerleşmeleri vb.) bazı çalışmalarda bu yöresel isimlerden yola çıkılmış, neticede yukarıda ifade edilen kavram kargaşası ortaya çıkmıştır (bkz. Emiroğlu,1977 / Karaboran,1985 / Ceylan,1996, 1998 / Köse,1996 / vd.). Böylece coğrafi terimlerle ilgili tartışmalar henüz bir sonuca ulaşmamışken (bkz. Sözer,1996), buna yenileri eklenmeye devam etmektedir.

Benzer sorunların giderilmesi ve Türkiye Yerleşme Coğrafyası'nın ayrıntılı olarak ortaya konulabilmesi için, özellikle yerleşmeler ve meskenlerle ilgili yöresel çalışmaların kongre, sempozyum, meslek haftası vb. platformlarda bir araya getirilerek karşılaştırmalı analizlerinin yapılması (ve yöresel isimlerin yanı sıra) genel isimlendirmelere gidilmesi gerekir. Bu durum Türkiye İskân Coğrafyası'nı oluşturan temel esasların öğrenme ve öğretilmesi açısından zorunludur. Aksi takdirde benzer fonksiyonlara sahip ve hatta çoğu yerde yapı malzemesi ve inşaa şekli bile aynı olan meskenlerin (yerel isimlerinden yola çıkılarak) Türkiye İskân Coğrafyası'nı oluşturan farklı mesken grupları gibi gösterilmesi hatasına düşülecek ve bu da biz Coğrafyacılar açısından hoş olmayan sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Önerimiz, özellikle bölge üniversitelerinin kendi yöreleri ile ilgili araştırmalara ağırlık vermeleri, elde edilen bulguların ulusal düzeyde yapılacak olan kongre, sempozyum ve meslek haftalarında, ayrı seksiyonlar içinde karşılaştırmalı analizlerinin yapılması, farklılık ve benzerliklerin ortaya konularak genel isimlendirmelere gidilmesi ve nihayet bu genel bilginin başta orta öğretim öğretmen ve öğrencileri olmak üzere kamuoyu ve diğer ilgililerin istifadesine sunulmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- CEYLAN, S. (1996) "Artvin Yöresinde Geçici Yerleşmelerden Olan Bağ Evlerinin Üç Farklı Örneği: Bağ Evi, Üzüm Ambarı ve Koğ'lar", A.Ü. III. Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (15-19 Nisan 1996), Ankara.
- CEYLAN, S. (1998) "Trakya'nın Güneybatısında Göçebe Evlere Bir Örnek: Güme'ler", Türk Coğrafya Kurumu, 28. Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri, 10-12 Haziran 1998, Edirne.
- EMİROĞLU, M. (1977) "Bolu'da Geçici Bir Yerleşme Tipi: Güzle", A.Ü. DTCF Coğrafya Arş. Dergisi, Sayı: 8, Ankara (97-120).
- KARABORAN, H. (1985) "İki Eğreti Yerleşme Şekli: Banı ve Pey", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 39, İstanbul.
- KÖSE, A. (1996) "İvrindi Çevresinde Saya Yerleşmeleri", A.Ü. III. Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (15-19 Nisan 1996), Ankara.
- SÖZER, A.N. (1996) "Coğrafya Terimleri Sorunumuza Eleştirel Bir Yaklaşım", A.Ü. III. Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (15-19 Nisan 1996), Ankara.
- TUNCEL, H. (1996) "Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar", A.Ü. Türkiye Coğrafyası Arş. ve Uyg. Mrk. Dergisi, Sayı: 5, Ankara (73-98).
- TUNÇDİLEK, N. (1967) Türkiye İskan Coğrafyası: Kır İskanı, İ.Ü. Coğrafya Enst., Yay. No: 49, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. - ÖZGÜÇ, N. (1998) Beşeri Coğrafya, Çantay Kitabevi Yay., İstanbul.
- YILMAZ, C. (1991) "Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye'de Kırsal Kesim Üzerine Etkileri ve Yeni Bir Yerleşme Tipi Örneği: Türkeli-Güzelkent", Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri (20-24 Kasım 1991), İzmir.
- YILMAZ, C. (1996) "Batı Karadeniz Bölümünde (Sinop-Türkeli) Bir Kır Yerleşmesi: Kayabaşı Divanı", A.Ü. III. Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (15-19 Nisan 1996), Ankara.
- YÜCEL, T. (1995) "Türkiye'nin Kır Yerleşmeleri ve Tipleri Üzerine Yeni Görüşler", Türk Kültürünü Araştırma Enst. Dergisi, Sayı: XXXI / 1-2, Ankara (447-469).

TÜRKİYE'DE FINDIK ZİRAATININ PLANSIZ GELİŞİMİ VE SONUÇLARI

Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ *

ÖZET

Dünyada fındık üreticisi başlıca ülkeler: Türkiye, İtalya, İspanya, A.B.D. ve Yunanistan 'dır.

Bunlar içinde Türkiye dünya üretiminin yüzde 70 -75' ini sağlayan en büyük üretici konu- mundadır

Türkiye'de fındık ziraatı yakın zamana kadar Doğu Karadeniz klasik yetiştirme bölgesi sınırları içinde kalmış iken, 1960'lı yıllardan sonra özellikle Orta ve Batı Karadeniz ile Marmara Bölgelerindeki verimli ova arazilerde yayılmıştır.

1963'de başlayan destekleme akımlarıyla verilen pazar garantisi ve yüksek taban fiyat uygulamaları fındık yetiştiriciliği daha cazip hale gelmiştir. Ayrıca Doğu Karadeniz'den Marmara ve Batı Karadeniz kırsal alanına yapılan göçler fındık ziraatının yayılmasında etkili olmuştur.

Fındık ziraatının hızlı ve plansız yayılmasının Türkiye ve bölge açısından üç önemli sonucu olmuştur.

1. Verimli ova arazilerde (Çarşamba, Düzce , Adapazarı ovaları gibi) fındığın yayılması ve yüksek kesimlerde orman alanlarının açılarak fındık bahçesi haline getirilmesi ile ortaya çıkan yanlış arazi kullanımı.

2. Artan üretim pazarlanamadığı için üretim - tüketim dengesinin bozulması ve her yıl önemli miktarlarda fındık stoklarının birikmesi.

3 .Söz konusu gelişmeden, fındıktan başka alternatifi olmayan Doğu Karadeniz' li üreticilerin olumsuz etkilenmeleri .

---

* Onokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Türkiye fındık ziraatında üretimin sınırlandırılması ve tüketimin artırılmasıyla yeniden bir üretim-tüketim dengesi kurulmalıdır. Üretimin sınırlandırılması, dolayısıyla üretim alanlarının planlanması; üretimin kontrolü yanında yanlış arazi kullanımının da önlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Fındık üretiminin planlanması ve dikim alanlarının belirlenmesi hakkındaki 2844 sayılı kanunun bir an önce siyasi endişelerden uzak ve ciddi bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bunun yanısıra dünyadaki gelişmeleri de dikkate alarak Türkiye'nin dünya fındık piyasasındaki etkinliğini ve ihracat potansiyelini artıracak yönelik geleceğe politikalar oluşturulmalıdır.

GİRİŞ

Fındık geleneksel ihraç ürünlerimizin başında gelmektedir. Karadeniz Bölgesi kıyı kesiminde yaklaşık 420 Bin ailenin geçim kaynağı durumunda olan fındık ziraatı ; Türkiye ve bölge ekonomisi açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle Doğu Karadeniz'de Ordu, Giresun ve Trabzon yörelerinde kırsal kesiminin yanısıra şehirlerdeki iktisadi hayat içinde fındığın ticareti ve işlenmesinin önemli bir yeri vardır.

Türkiye'de fındık ziraatının bir başka önemli özelliği de esas itibarı ile ihracata yönelik olmasıdır. Dünyadaki en büyük üretici ve ihracatçı olan Türkiye; dünya fındık üretiminin ve ticaretinin 70-75'ni elinde bulundurmaktadır. Diğer önemli üretici ülkeler ise; sırasıyla İtalya, İspanya ve A.B.D. olmaktadır.

Türkiye'de fındık ziraatı 20. Yüzyılın ortalarına kadar, esas itibarı ile Doğu Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan klasik yetiştirme bölgesinde kalmıştır. 1960'lı yıllardan sonra hızlı bir yayılma göstererek, batıya doğru İstanbul ili sınırlarına dayanmıştır.

Fındık yetiştiriciliği, Karadeniz Bölgesi kıyı kesiminde özellikle Doğu Karadeniz'de yüksek derecede eğimli ve engebeli arazi yapısına sahip yörelerde ziraat faaliyetleri açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Ancak 1960 dan sonraki hızlı genişlemenin daha çok tarım potansiyeli yüksek taban (ova) arazilerde olması , arazi kullanımı açısından sorgulanması gereken bir durumdur. Yine yüksek kesimlerdeki genişlemenin ormanların ortadan kaldırılması şeklinde olması diğer bir önemli konudur.

Bu plansız ve hızlı yayılma , hızlı bir üretim artışını da beraberinde getirmiştir. Uzun bir süredir dünya fındık tüketim artışının üzerinde bir üretim artışının yer aldığı Türkiye , mevcut üretimini pazarlamakta zorlanmakta , önemli miktarlarda stoklar elde kalmaktadır.

Fındık yıllık bir bitki olmadığından , piyasalardaki fiyat oynamaları karşısında arzını azaltmak yada çoğaltmak imkanı yoktur. Ancak fiyatların sürekli bir yönde eğilim göstermesi durumunda dikimini ayarlama yoluna gidilebilir.

1. FINDIK BİTKİSİNİN YETİŞME ŞARTLARI

Nemli ılıman iklim bitkisi fındık :Yeryüzünde 37-42 kuzey enlemleri çerçevesinde yayılma gösterir. Kültüre alınmış fındık bitkisi belli coğrafi özellikler gösteren bölgelerde yetişir Yıllık ortalama sıcaklıkların 13-16 °C kış sıcaklık ortalamalarının 7-8 °C ve yaz sıcaklık ortalamalarının 20-25 °C olması yanında yıl içinde düzenli dağılmış olan yıllık 700 mm' in üzerinde yağışa ihtiyaç duyar. Yıllık 700 - 1500 mm arasındaki yağış alan bölgelere iyi adapte olmuştur.

Fındık ani hava değişikliklerinden sıcak ve soğuk rüzgarlardan ve sürekli karlardan hiç hoşlanmaz. Haziran , temmuz aylarının fazla sıcak ve kurak geçmesi ve özellikle ilkbahar donları fındıkta verim ve kaliteyi önemli ölçüde düşürmektedir.

Fındık yetiştirilen sahalarda havada ve toprakta her zaman belirli bir nemin bulunması , özellikle haziran temmuz aylarında nispi nem oranının yüzde 60'ın altına düşmemesi gerekir. Toprak isteği bakımından fazla seçici olmamakla birlikte ileri derecede asitlilik karakteri göstermeyen humusça zengin derin topraklarda iyi gelişir. Bunların yanısıra bahçelerin gübrenmesi, bir iki yıl ara ile çapalanması, zamanında gerekli budama (gençleştirme) yapılması verimini önemli ölçüde etkilemektedir.

Fındık bitkisi fide olarak dikiminden sonra yaklaşık 5-6 yıl sonra meyve vermeye başlar ve yaklaşık 50-60 yıl kadar ürün verebilir. Ancak ekonomik ömrü 35 yaş olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de Karadeniz Bölgesi kıyı kesimi fındık bitkisinin yetişme şartları açısından oldukça uygun iklimi ve toprak şartlarına sahiptir. Ayrıca yüzyıllar öncesinden kültüre alınmış bir bitki olması nedeniyle de fındık yetiştiriciliğinin beşeri şartları da iyi durumdadır.

2. TÜRKİYE'DE FINDIK YETİŞTİRME ALANLARININ COĞRAFİ DAĞILIŞI

Gerek fındığın yetişme şartlarının gerekse tarihi sebeplere bağlı olarak Türkiye'de fındık bahçelerinin büyük bir kısmı (%95 kadarı) Karadeniz Bölgesinde yer almıştır. Karadeniz Bölgesi kıyı kesimin de 0-800 m. yükseltileri arasında yayılmakla birlikte daha çok 0-500 m. arasında yoğunluk kazanmıştır.

Türkiye'de fındık yetiştirme alanları başlıca dört bölümde incelenebilir:

2a. Doğu Karadeniz Üretim Bölgesi : Fındık yetiştiriciliğinin çok eskiden beri yer aldığı bu bölge ; doğudan batıya doğru Artvin,Rize, Trabzon ,Giresun ve Ordu illeri üretim alanlarından meydana gelmektedir. Türkiye'nin en yoğun ve en geniş bu üretim bölgesinde fındık bahçeleri , doğuda Sarptan batıda Samsun sınırına kadar ,kenar dağlarının kuzey yamaçlarında kesintisiz bir kuşak halinde uzanmaktadır. Türkiye'de ki mevcut üretim alanlarının %73 kadarı Doğu Karadeniz üretim bölgesinde yer almaktadır.

Bölgede fındık ağacı sayısı bakımından Giresun ve Ordu illeri başta gelmekte, bunları Trabzon ili takip etmektedir. Mevcut tarım alanlarının büyük bir kısmının fındık ziraatına ayrıldığı bu yöreler; eskiden beri Türkiye’de fındık ziraatının merkezleri olmuştur. Ordu ve Giresun merkez ilçelerinin yanısıra kıyı boyundaki ilçeler (Ünye ’den Eynesil ’e kadar) fındık bahçeleriyle kaplıdır. Ayrıca Giresun’un Yağlıdere ve Dereli ,Ordu’nun Gököy, Kumru , Korgan , Aybastı gibi iç kesimdeki ilçeleri de önemli üretim alanlarıdır. Yine Trabzon ilinde kıyı boyunca ilçe merkezleri ve çevresinde yoğunluk kazanmıştır. Rize yöresinde Pazar , Ardeşen ve Fındıklı , Artvin yöresinde Arhavi, Hopa ve Kemalpaşa ilçeleri fındık ziraatının önem kazandığı alanlardır.

2b. Orta ve Batı Karadeniz Üretim Bölgesi : Fındık yetiştiriciliğinin daha çok son 50 yıl içinde yer aldığı Samsun ,Sinop ,Kastamonu ,Bartın , Zonguldak ve Bolu illerini içine alır. Bölgede fındık bahçeleri bir kuşak halinde uzanmaz, yer yer kesintiye uğrayarak belirli alanlarda yoğunluk kazanmaktadır. Türkiye’de mevcut üretim alanlarının % 17.5 kadarı bu bölgede yer almıştır.

Samsun yöresinde fındık üretim alanları Doğu Karadeniz üretim bölgesinin devamı olarak Çarşamba ve Terme ilçe merkezleri ve çevrelerinde yoğunluk kazanmıştır. Sinop yöresinde daha çok Ayancık ve Türkeli dolaylarında, Kastamonu’da İnebolu ve Cide ’de , buradan batıya doğru kıyı boyunca Kurucaşile, Bartın, Ereğli , Devrek yöreleri ve Zonguldak merkez ilçesi önemli üretim alanlarıdır. Bolu ilinde Akçakoca yöresi eskiden beri Batı Karadeniz’deki en önemli üretim alanıdır. Yöre fındığının ticari değeri yüksektir. İldeki diğer üretim alanları Düzce ve Yığılca yöreleridir. Bunların yanısıra azda olsa Tokat ilinde de yer alır.

2c. Marmara Bölgesi Üretim Alanları : Sakarya ve Kocaeli illerinde yoğunluk kazanmıştır. Sakarya ilinde Karasu ,Hendek Akyazı ,merkez ilçe ve Kaynarca yöreleri önemli üretim alanlarıdır. Nispeten iç kesimlerde yer alan Sapanca ve Geyve’de dikkate değer üretim vardır. Kocaeli ilinde ise fındık bahçeleri Kandıra ve Gölcük yörelerinde yoğunluk kazanmıştır. Bölgede İstanbul ve Bursa az da olsa fındık üretiminin yer aldığı diğer alanlardır.

2d. Diğer Üretim Alanları : Karadeniz ve Marmara Bölgeleri dışında yaklaşık on beş kadar ilde küçük parseller şeklinde fındık bahçelerine rastlanmaktadır. Söz konusu illerin Türkiye fındık üretimine kayda değer etkileri yoktur. Nitekim toplam üretim alanları Türkiye üretim alanlarının yüzde birine bile ulaşmaz. (% 0.8) .Üretim daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamak yada taze (çerezlik)olarak tüketilir. Söz konusu alanlar: Bitlis,Gümüşhane illeri gibi dikkate değer üretim alanlarının yanısıra Burdur, Isparta , Denizli, Konya , Erzincan ve Amasya gibi alanlardır

3. FINDIK DİKİM ALANLARINDAKİ GENİŞLEME VE ÜRETİM DURUMU

1950-1996 arası döneme ait yıllık istatistiki veriler incelendiğinde Türkiye’de fındık dikim alanlarının sürekli genişlediği görülmektedir.1950 de 159 bin hektar iken ,1970’de 243 bin hektara ve 1996’da 363 bin hektara ulaşmıştır. Alan genişlemesinin

özellikle 1970-1979 yılları arasında daha hızlı olduğu dikkati çekmektedir. 1980 den sonra ise genişleme devam etmekle birlikte yavaşlamıştır. 10'ar yıllık dönemler göz önüne alınırsa fındık alanlarının genişlemesi 1950-1959 arası dönemde %25.2 , 1960-1969 arası %20.1 ,1970-1979 arası % 37.8 , 1980-1989 arası % 14.6 oranlarında olmuştur. Bütünüyle 1950-1996 arası dönemde ise % 127 oranında olmuştur. (Tablo -3)

Alan genişlemesine üretim bölgeleri itibariyle bakıldığında bölgelerin hepsinde genişleme olmakla birlikte ,bölgelere göre hatta aynı bölge içindeki yörelerde farklı oranlarda olduğu görülür. Bu konuda en dikkat çekici özellik Batı ve Orta Karadeniz ile Marmara bölgelerindeki üretim alanlarının, karakteristik Doğu Karadeniz üretim bölgesine göre çok daha hızlı genişlemiş olduğudur. Doğu Karadeniz üretim alanları 1960-1996 arası dönemde %25 oranında genişlerken, Batı ve Orta Karadeniz üretim alanları % 442 ve Marmara Bölgesi üretim alanları % 500 den fazla oranda genişlemiştir. Böylece Doğu Karadeniz dışındaki üretim alanlarının Türkiye toplamı içinde payı 1960'da %11 iken ,1996'da %39'a yükselmiştir. Söz konusu üretim alan- larında fındık ziraatı daha yakın zamanda yer almakla birlikte, hızla yayılarak önemli boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki:1960-1996 arası dönemde alan genişlemesi Zonguldak ta yaklaşık on kat , Sakarya'da yedi kat Kastamonu'da dokuz kat olmuştur. En büyük genişleme ise Samsun ilinde olmuştur (26 kat). Samsun ilinin doğu kesiminde Çarşamba ve özellikle Terme ovalarında hızla yayılmıştır.

Tablo -1 Marmara ,Batı ve Orta Karadeniz Bölgelerindeki İllerde Fındık Üretim larının Gelişimi (hektar)

Yıllar	Samsun		Sinop		Kastamonu		Zonguldak		Bolu		Sakarya	
	Alan	İndeks	Alan	İndeks	Alan	İndeks	Alan	İndeks	Alan	İndeks	Alan	İndeks
960	1.340	100	85	100	210	100	1.280	100	13.820	100	5.470	100
965	1.690	126	97	114	330	157	3.000	234	14.570	105	10.230	187
970	9.910	739	160	188	490	233	5.810	453	18.340	133	14.320	262
975	12.249	914	207	243	632	301	11.198	875	20.715	150	23.897	437
980	12.639	934	308	362	924	440	11.634	909	22.841	165	32.630	596
985	16.362	1213	337	396	884	421	12.378	967	24.077	174	30.614	560
990	20.572	1535	520	611	1920	914	10.827	845	27.938	202	27.001	493
996	36.679	2737	482	567	2.113	1006	13.882	1084	37.593	272	42.728	781

Kaynak :D.İ.E

Doğu Karadeniz üretim bölgesinde ise en dikkat çekici olan genişlemesi bölgenin en batısındaki Ordu ilinde olmuştur.1980'den sonra yavaşlamakla birlikte sürekli bir artışla 1960-1996 döneminde ildeki üretim alanları bir katundan fazla genişlemiştir.(% 114)

.Trabzon ilinde ise üretim alanlarındaki genişlemenin durduğu görülmektedir. Bölgenin doğusundaki Artvin ilinde 1980'e kadar genişleme olmakla birlikte bu dönemden sonra hızla yavaşlamıştır. Rize'de ise; özellikle çay ziraatının genişlemesine bağlı olarak 1965'den sonra fındık dikim alanları giderek daralmıştır.

Türkiye'de fındık yetiştirilen alanların giderek genişlemesinde çeşitli ekonomik ve sosyal faktörler etkili olmuştur. Şöyle ki ;

1. Fındığın ekonomik değerinin artması ; Söz konusu faktörlerin başında gelmektedir. Gerçekten 1964 yılından bu yana uygulanan fındık taban fiyatı ve destekleme alımları politikasıyla fındık alım fiyatları üretimi teşvik edici yüksek seviyelerde tutulmuştur. Böylece fındık üretimi diğer ürünlere (özellikle mısıra) oranla daha cazip hale gelmiştir. Destekleme alımlarıyla verilen Pazar garantisi ve yüksek fiyat fındık dikim alanlarının genişlemesinde en önemli faktör olmuştur.

2. Doğu Karadeniz kıyı kesiminde kalabalık kır nüfusuna karşılık tarım alanlarının azlığı ve yetmezliği, nüfusun bir kısmını göçe zorlamış ve Doğu Karadeniz'den özellikle Bolu Şakarya, Kocaeli ,Zonguldak gibi illerin kırsal alanlarına yapılan göçlerle fındık ziraatı Batı Karadeniz ve Marmara bölgelerinde yayılmıştır.

3. Karadeniz Bölgesinde 1960'lı yıllardan sonra gelişen "gurbetçilik" (yılın belli dönemlerinde iş bulmaya da bağlı olarak yerleşme dışında özellikle büyük şehirlerde işçi olarak çalışmak) şeklindeki mevsimlik göç hareketi ,bütün yıl bakım gerektirmeyen fındık yetiştiriciliğini özendirmiştir .

Tablo-2 Doğu Karadeniz Bölgesindeki İllerde Fındık Üretim Alanlarının Gelişimi (hektar)

Yıllar	Ordu		Giresun		Trabzon		Rize		Artvin	
	Alan	İndeks	Alan	İndeks	Alan	İndeks	Alan	İndeks	Alan	İndeks
1960	50.000	100	89.000	100	31.600	100	5.440	100	2.230	166
1965	67.500	135	53.120	105	34.870	110	5.620	103	3.710	166
1970	65.400	130	84.550	95	37.360	118	4.120	75	1.440	64
1975	87.153	174	104.348	117	37.769	119	3.331	65	1.332	60
1980	92.031	184	105.001	118	45.538	144	3.450	63	8.164	365
1985	97.269	194	102.369	115	44.248	140	1.100	20	5.650	253
1990	103.480	206	105.037	118	45.210	143	1.000	18	3.066	137
1996	107.430	214	82.716	92	28.342	89	1.025	18	3.077	137

Kaynak : D.İ.E

Türkiye'de fındık üretimi devamlı bir artış göstermiştir. Özellikle 1960 sonrası fındık dikim alanlarının hızla plansız yayılması hızlı bir üretim artışını da beraberinde

getirmiştir. 1980'lı yıllara kadar hızlı olan üretim artışı 1980 'den sonra üretim alanlarındaki gelişmenin yavaşlamasına paralel olarak yavaşlamıştır.

Tablo -3 Türkiye'de Yıllara Göre Fındık Üretim Alanları ve Üretim Miktarları

YILLAR	Ocak Sayısı	Üretim Alanları (hektar)	İndeks	Üretim Miktarı (ton)
1950	127.531.000	159.413	100	26.100
1955	147.400.000	184.250	115	52.600
1960	161.000.000	201.250	126	58.500
1965	187.000.000	233.750	146	62.000
1970	194.600.000	243.250	152	255.000
1975	244.000.000	305.000	191	317.000
1980	247.000.000	308.750	193	250.000
1985	277.000.000	346.250	217	180.000
1990	282.490.000	353.112	221	375.000
1996	290.685.000	363.356	227	446.000

Kaynak : D.İ.E.

Son 50 yılda çeşitli dönemler itibari ile ; 1940-45 döneminde ortalama 53 bin ton olan üretim 1960-65 döneminde 100 bin tona , 1980-85 döneminde 282 bin tona 1990-94 döneminde ortalama 400 bin tona yükselmiştir. Bazı yıllar üretim 500 bin tonun üzerinde gerçekleşmiştir. (1989'da 550 bin ton, 1992'de 520 bin ton).

4 . FINDIK DİKİM ALANLARINDAKİ GENİŞLEMENİN SONUÇLARI

1960'lı yıllardan sonra görülen fındık dikim alanlarındaki hızlı gelişme ve üretimde ki artışlar sonuçta bir gelişme olarak kaydedilebilir. Ancak olayın Türkiye ve bölge açısından ortaya çıkardığı bir takım önemli problemleri sonuç olarak ele almak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Biz burada coğrafi prensiplerin ışığı altında hızlı ve plansız gelişmenin sonuçlarını ; *a* . Yanlış arazi kullanımı *b* . Üretim ve tüketim dengesinin bozulması yada pazarlama problemi *c* . Doğu Karadeniz Üretim Bölgesi ekonomisine olumsuz etkileri başlıkları altında ele alacağız.

4.a . Yanlış Arazi Kullanımı :

İki şekilde olmuştur . Bunlardan birincisi : Özellikle Doğu Karadeniz dışında Düzce, Hendek Adapazarı ve Çarşamba ovaları gibi tarım potansiyelleri yüksek ,düz yada az meyilli arazilerde fındık ziraatının giderek yayılmasıdır. Gerçekten 1960'lı yıllardan sonra gerek yüksek fiyat politikaları ve destekleme alımları, gerekse devletin alıcı olarak Pazar garantisi fındık yetiştiriciliğinin tercih edilmesine neden olmuştur. Ayrıca söz konusu alanlara Doğu Karadeniz kır kesiminden (kır dan kıra) göçlerinde etkili oluğu söylenebilir.

Tarım ürünleri açısından geniş alternatif ve potansiyellere sahip söz konusu ova arazilerde diğer ürünlerin aleyhine olarak Türkiye'nin ihtiyacı olmayan ,aksine Türkiye'nin pazarlayabileceğinin üzerinde bir üretim artışını ortaya çıkaracak şekilde fındık ziraatı yayılmıştır. Bunlardan Çarşamba Ovası Doğu Karadeniz'e sınır olması nedeniyle yayılmanın en hızlı olduğu alan olmuştur. Nitekim bugün Çarşamba Ovasındaki tarım alanlarını %25'i fındık bahçeleriyle kaplanmış durumdadır ve giderek diğer ürünlerin ekim alanlarını daraltmaktadır.¹ Bu durum değerli tarım topraklarından faydalanma açısından yanlış bir gelişmedir. İkincisi ise : Gerek Doğu Karadeniz gerekse diğer üretim alanlarında genelde yüksek kesimlerde kalmış olan ormanların açılarak buralarda yeni fındık bahçeleri oluşturulmasıdır. Bu bahçelerin ekserisi ekonomik olarak fındık ziraatı yapılabilecek (750 m.) yükselti sınırının üzerinde kalmaktadır. Yükseltinin artması ve kıydan uzaklaşmaya bağlı olarak sertleşen iklim şartları (özellikle düşük sıcaklıklar , erken don olayları) fındık ziraatını olumsuz etkilemektedir. Nitekim bu kesimlerde verim kıyıya oranla yarı yarıya düşüktür.

Karadeniz Bölgesi kıyı kesiminde (özellikle Doğu Karadeniz Bölümünde) yoğun kır nüfusuna karşılık tarım alanlarının azlığı, fındık ziraatından başka önemli bir gelir kaynağı olmayan bu insanları zor durumda bırakmaktadır. Tarım alanları üzerindeki yoğun nüfus baskısı nedeniyle mevcut tarım alanlarını genişletmek ve yeni arazi elde etmek gibi düşüncelerle orman alanları tahrip edilmektedir. Ayrıca bölgedeki Tapu kadastro işlemlerinin eksikliği de bunu kolaylaştırmaktadır.

4. b . Türkiye Fındık Üretim -Tüketim Dengesinin Bozulması Yada Pazarlama Problemi

Türkiye büyük bir üretici olmakla birlikte yurt içindeki fındık tüketimi azdır. Bunda fındığın zorunlu tüketilen temel gıda maddesi olmaması ,fındık ve mamullerinin pahalı olması alışkanlıklar vb. faktörler etkili olmaktadır. Türkiye'nin iç tüketimi geçmişten günümüze artış göstermekle birlikte halen yıllık 30-40 bin ton kadardır.

¹ ÖZÇAĞLAR A. (1994) " Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma " A.Ü. Türkiye Coğ. Uyg. Merkezi Der. Sayı 3 Ankara .

²Mesela : 1998 mahsulünden 60-70 bin ton ve 1989'da 240-250 bin ton elde kalmıştır. Her yıl biriken bu stoklar eritilmesi için 1988 ürününden 50 bin ton yağlık ve 1989 ürününden 100 bin ton yağlık , 50 bin ton da asker ve öğrencilere dağıtılması kararı alınmıştır.(Yılmaz YÜCE L , (1990)Türkiye' de Fındık Üretim - Tüketim dengesi , Panel ,İstanbul .)

Dolayısıyla Türkiye üretiminin %90'nı ihraç etmek zorundadır. Türkiye'nin ihracatı yıllara göre değişmekle birlikte genele artmıştır. Ancak ihracattaki artışlar özellikle 1970 li yıllardan sonra üretimdeki artışların gerisinde kalmıştır. Bu durum üretilen fındığın pazarlamasında ciddi sıkıntılara neden olmuş, yıldan yıla büyük miktarlara varan stoklar birikmiştir.²

Büyük oranda ihracata bağlı olması nedeniyle , Türkiye'nin üretimi dünya fındık talebi ile direkt ilişkili olmaktadır. Bu durumda Türkiye üretiminin dünya talebiyle paralel bir gelişme göstermesi gerekirdi .Ancak bu paralelliğin sağlanamadığı görülmektedir. 1960-1994 yılları arasında dünya talebi %62 artmasına karşılık Türkiye üretimi %275 artmıştır.

Tablo -4 Belirli Dönemlerde Türkiye Fındık Üretimi ve Dünya Talebi

Yıllar	Türkiye Üretimi (ton)	İndeks	Dünya Talebi (ton)	İndeks
1961-1965	108.788	100	251.792	100
1966-1970	164.800	151	296.560	117
1971-1975	233.580	214	365.400	145
1976-1980	279.000	256	432.630	171
1981-1985	289.000	265	419.520	166
1986-1990	381.500	350	389.220	154
1991-1991	407.500	374	407.860	162

Kaynak :D.İ.E.

Bu gün Türkiye'nin karşılaştığı pazarlama problemi yada başka bir ifade ile üretim fazlalığının temel nedeni hızlı ve plansız genişlemenin sonucu olan hızlı üretim artışıdır.

² Mesela : 1998 mahsulünden 60-70 bin ton ve 1989'da 240-250 bin ton elde kalmıyptır. Her yıl biriken bu stoklar eritilmesi için 1988 ürününden 50 bin ton yađlyk ve 1989 ürününden 100 bin ton yađlyk , 50 bin ton da asker ve öđrencilere dađıtılmasý karary alınmýyptır.(Yýlmaz YÜCE L , (1990)Türkiye' de Fýndýk Üretim - Tüketim dengesi , Panel ,Ýstanbul .)

4. c. Doğu Karadeniz Üretim Bölgesi Ekonomisine Olumsuz Etkisi

Türkiye genelinde ortaya çıkan pazarlama problemi ve bunun getirdiği darboğaz (stoklama, fındığın ekonomik değerinin düşmesi, üreticilere yapılan ödemelerdeki zorluklar vb.) en çok fındıktan başka geçim kaynağı olmayan Doğu Karadeniz' li üreticileri etkilemiştir ve etkilemektedir. Gerçekten Doğu Karadeniz üretim bölgesinde gerek iklim şartları gerekse arızalı topografya ve yüksek eğim değerleri fındık yetiştiriciliğini vazgeçilmez hale getirmektedir. Yer yer denemeler yapılmakla birlikte henüz bölgede fındık ziraatının ciddi bir alternatifi yoktur.

1960'lı yıllarda başlatılan destekleme alımları ve yüksek fiyat uygulamaları başlangıçta Doğu Karadeniz de zor şartlarda daha yüksek maliyette üretim yapan fındık yetiştiricilerini desteklemeyi amaçlarken, zamanla maliyetlerin daha düşük, verimin ise daha yüksek olduğu Doğu Karadeniz dışındaki özellikle ova arazilerdeki üreticileri destekler hale gelmiştir. Onları daha fazla yetiştirmeye teşvik etmiştir.

5. FINDIK ÜRETİMİNİN PLANLANMASI VE DİKİM ALANLARININ BELİRLENMESİ HAKKINDAKİ 2844 SAYILI KANUN İLE KANUNA İLİŞKİN UYGULAMALAR VE SONUÇLARI

Bir önceki bölümde ortaya konulan sonuçlar göz önüne alındığında, Türkiye'de fındık üretimi yapılacak alanların belirli esaslara bağlanması ve üretimin planlanmasının daha 1960'lı yıllarda yapılmasının gereği açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak bu yapılamamıştır.

Bu konuda 1983 yılında yayımlanan 2844 sayılı "fındık üretiminin planlanması ve dikim alanlarının belirlenmesi" hakkındaki kanun geç kalınmış olmakla birlikte oldukça önemli bir adımdır. Kanunun amacı fındık üretiminin en uygun alanlarda yapılması ve üretimin talepteki gelişmelere göre yönlendirilmesi olarak ifade edilmektedir. Kanuna göre fındık üretimi yapılacak alanlar bakanlar kurulunca belirtilecek alanlarla sınırlandırılacak ve fındık üretimine izin verilecek alanların tespitinde fındığın kalitesi ve arazi kullanma kabiliyet sınıfı esas olacaktır. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra izin alınmadan yeni fındık bahçesinin kurulamayacağı ve belirlenen alanlar dışındaki mevcut bahçelerin yenilenemeyeceği hükmü getirilmiştir. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten altı ay içinde Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Köy İşleri Bakanlığının müştereken hazırlayacağı yönetmenliği resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe konulması öngörülmüştür. Ancak söz konusu yönetmelik altı yıl gecikme ile 1989'da yayınlanabilmiştir. Bu yönetmenlikle fındık üretimi yapılacak alanlar:

a) Rakımı en çok 750 m. ye kadar olan yüksekliklerde

b) Meyli en az %12 olan arazilerde

c) Arazi kullanma kabiliyet sınıfı 4.sınıf ve daha yukarıda ki araziler olarak belirlenmiştir.

Ancak ; Ordu ,Giresun ve Trabzon il merkezleri ile ilçeleri ve Bolu ilinin Akçakoca , Zonguldak ilinin Ereğli ilçeleri (b) ve (c) bendlerindeki sınırlamaların dışında tutulmuştur.

Ayrıca yönetmenlikte, mevcut fındık bahçelerine ait beyanname verme usul ve esasları, alınan beyannamelerin incelenmesi ve kontrolü, fındık üreticisi belgesinin verilmesine ilişkin esaslar ile fındık üretimine izin verilen alanların dışındaki yerlerde fındıktan başka ürün yetiştirilmesine yönelik teşvik verileceği de yer almaktadır.

Daha sonra 1990'da ek bir yönetmenlikle; ihtiyaç duyulacak üretim hedeflerini gerçekleştirmek için yeni dikim alanlarının beş yılda bir tesbit ve ilan edileceği belirtilmiştir.

Söz konusu yönetmeliklerin yürürlüğe girmesinden sonra üreticilerden beyanname alınmasına başlanmıştır. Bir yıl içinde tamamlanması öngörülen beyanname verme süresinin bitiminden sonra çalışmalar yapılmış ve nihayet 1993 de fındık üretimine izin verilen alanların siyasi sınırlarını belirleyen Bakanlar Kurulu kararı resmi gazetede yayınlanmıştır. Ancak söz konusu alanların sınırlarının tesbitinde daha önce yayınlanan yönetmelikle belirtilen esaslara uyulmadığı dikkati çekmektedir. Nitekim yönetmenlikle %12 ye kadar eğimli alanlar ile I. ,II. ve III . kabiliyet sınıfı arazilerde fındık ziraatı yasaklanmakta iken, Yeşilirmak Deltasında yer alan Çarşamba ve Terme ilçelerinde fındık ziraatına izin verilmesi şartıdır.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi Çarşamba Ovası fındık ziraatının (yanlış olarak) en hızlı yayıldığı değerli tarım topraklarımızdır. Dolayısıyla en başta yasaklanması gereken sahada izin verilmiştir. Ayrıca daha önce yönetmenlikle fındık üretimine izin verilen alanların dışında kalan yerlerdeki fındık bahçelerinin sahiplerine tebliğ edilerek 6 ay içinde sökülmesi yada söktürülmesinden söz edilirken ,Bakanlar Kurulu kararında bu bahçelerin ekonomik ömrünü doldurmasına kadar üretim yapılmasına izin verilmiştir. Ancak sahibi tarafından kendi isteği ile söküldüğü takdirde, fındık bahçesinden bir yılda elde edilecek net gelirin iki katının tazminat olarak ödeneceği ve tazminatın yarısı sökülme esnasında, diğer yarısı da alternatif ürün ekilmesi halinde ödeneceği belirtilmiştir.

Sonuç olarak 1983'de çıkarılan 2844 sayılı kanun 1989'da yürürlüğe giren yönetmenlikleri ile Türkiye'nin fındık ziraatı ile ilgili yaşadığı problemlere önemli çözümler getirebilecek kapasitededir. Ancak 1989 dan bu yana uygulamalarla ilgili kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır. Ayrıca önceki yönetmenlik maddeleriyle çelişkiye düşen Bakanlar Kurulu kararları ile kanun uygulamasında ciddiyyetten uzaklaşmıştır .

ÖNERİLER

Türkiye fındık ziraatında öncelikle üretimin sınırlandırılması (planlanması) ve tüketimin (ihracat ve iç tüketim) artırılmasıyla yeniden bir üretim - tüketim dengesinin kurulması gerekmektedir. Gerçekten uzun süredir yaşanan üretim fazlalığı darboğazı düşünülürse bir üretim planlaması dolayısıyla üretim alanlarının planlanması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu konuda 2844 sayılı kanun ve yönetmenliklerinin siyasi endişe taşımadan ve ciddiyetten uzaklaşmadan , bilimsel çalışmaların ışığı altında bir an önce uygulanması gerekmektedir. Bizce kanunun en önemli yanı fındık dikim alanlarının tesbitinde rakım, meyil ve arazi kabiliyet sınıfı gibi kriterlerin esas alınmış olmasıdır.

Kanunun uygulanmasında en önemli engel; fındık ziraatının yasaklandığı alanlarda fındıktan daha iyi gelir getirecek alternatif ürün yada ürünlerin henüz ortaya konulmamasıdır. Bize göre söz konusu arazilerde sulamalı ziraat yapma imkanlarının yaygınlaştırılması, fındığın yayılmasını engelleyecek en önemli faktör olacaktır.

Üretim alanlarının planlanması ; üretim kontrolünü sağlayacağı gibi daha da önemlisi yanlış arazi kullanımının önlenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu konuda öncelikle değerli tarım topraklarının yer aldığı ova arazilerde fındık ziraatının yayılması durdurulmalı ve ikinci bir aşamada buralar fındık bahçelerinden arındırılmalıdır. Bu yörelerdeki üreticiler başka ürünlere teşviklerle yönlendirilmelidirler. Bu konuda alternatif ürünlerin neler olabileceği ; söz konusu yörelerin coğrafi özellikleri ve ülke ekonomisi göz önüne alınarak tesbit edilmeli bu ürünlerle ilgili destekleme ve pazarlama politikaları açıklanmalıdır. Böylece ülke ekonomisine daha faydalı ürünler yetiştireceği gibi, eğitim değerlerinin yüksek olduğu arazilerde başlıca geçim kaynağı fındık olan büyük bir üretici kitlesinin ürününü daha ekonomik olarak değerlendirmesi de sağlanmış olacaktır.

Üretim - tüketim dengesinin kurulmasında ikinci önemli husus; Tüketimin(ihracat ve iç tüketimin) artırılmasıdır. Fındık ihracatının üretime paralel artmamasının çeşitli nedenleri yanısıra Türkiye'nin pazarlama politikasındaki eksiklikleri de söylenebilir.

Türkiye'nin fındık ihracatında Avrupa ülkeleri en büyük payı oluşturmaktadır. İhracatın %80 'i AT ülkelerine olmaktadır. Bunlar içinde Almanya fındık işleme sanayinin gelişmiş olması ve büyük fındık piyasasının bulunması nedeni ile ihracatın %45'ini tek başına satın almaktadır. Başka ifadelerle :Türkiye'nin ihracatı AT ülkelerine ve bunlar içinde tek bir ülke Almanya'ya aşırı bağımlı bir yapıdadır. Dolayısıyla Türkiye pazarlama gücünü artırabilecek alternatif yeni pazar alanlarına yönelmeli, AT ülkeleri dışındaki ülke ve bölgelerdeki pazar payını artırmalıdır. Özellikle Japonya ve Güneydoğu Asya'nın gelişen ülkelerinde pazarlama imkanlarını araştırmalı ve geliştirmelidir. Türkiye'den fındık ihracatı özel sektör ve Fiskobirlik tarafından yapılmaktadır. Özel sektörün daha dinamik bir pazarlama anlayışı ile ihracatını giderek geliştirdiği bir gerçektir. Bunda ihracatı desteklemek amacıyla 1977 den beri uygulanan fon indirimleri, ihracat kredileri vb. desteklemeler etkili olmuştur. Dolayısıyla , fındığın ihraç edilmesinde özel sektörün daha etkili rol alması faydalı olacaktır.

Dünya fındık fiyatlarının oluşmasında en büyük üretici ve ihracatçı olan Türkiye şüphesiz etkili olmaktadır. Ancak Dünya Fındık Borsasının Hamburg'da olması Türkiye'nin bu konuda inisiyatifi elinde bulundurmasını engellemektedir. Söz konusu borsanın Türkiye'ye taşınması gerekmektedir.

Bugün dünyadaki diğer üretici ülkelere göre daha düşük verime sahip Türkiye' de fındık üretim alanlarının genişlemesi durdurulsa bile, verimdeki gelişmelerle üretimin

artacağı, en azından belli bir hızla artmaya devam edeceği bir gerçektir. Bu nedenle pazarlama problemi dolayısıyla pazarlamanın önemi daha da artmaktadır.

Türkiye’de fındık üreticilerinin genelde küçük aile işletmeleri şeklindedir. Üretici ailelerin sahip oldukları araziler küçük ve parçalıdır. Mesela ;Türkiye üretiminin % 73 ‘nün yer aldığı Doğu Karadeniz de bir aileye ortalama olarak Giresun ‘da 25.5 dekar ,Ordu’da 15.0 ve Trabzon’da 5.8 dekar fındık bahçesi düşmektedir. Fındık bahçeleri miras vb. nedenlerle giderek küçülmekte ve artan nüfus karşısında daha yetersiz hale gelmektedir. Aileler mevcut topraklarını genişletmeyi orman açarak sürdürmüşlerdir. Bu nedenle fındık yetiştirilen alanlarda optimum işletme büyüklükleri tespit edilmeli ve bunun korunması için arazi mülkiyet sistemi yeniden düzenlenmelidir.

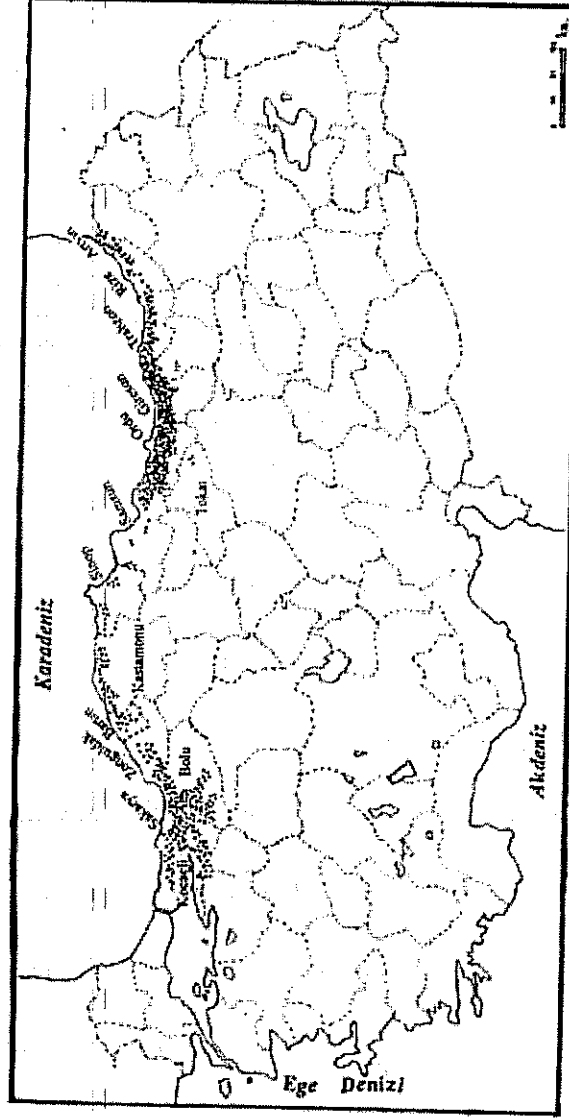
Türkiye’de fındık verimi diğer üretici ülkelere göre oldukça düşüktür. Bu konuda yapılacak çalışmalarla verimin artırılması özellikle Doğu Karadeniz üretim bölgesinde fındıktan başka geçim kaynağı olmayan küçük aile işletmeleri gelirlerini bir derece artıracaktır. Bu durum genel bir üretim planlanması içinde ele alınmalıdır.

Türkiye’nin en büyük üretici ve ihracatçı olması Türkiye’nin fındıkla ilgili kararlarda dış piyasadaki gelişmeleri dikkatle izlenmesini ve buna ilişkin politikalar oluşturulmasını gerektirmektedir.

Bibliyografya

- AYFER .M , KÖKSAL. İ , YAZICIOĞLU. Y (1990) Türkiye’de Fındık Üretim - Tüketim Dengesi , Panel . İ.A.V. Yay. İstanbul.
- GÖNEY .S (1979) Türkiye Ziraatının Coğrafi Esasları I. İ.Ü . Ed. Fak . Yay. No. 2600, İstanbul.
- DOĞANAY .H (1992) Türkiye Ekonomik Coğrafyası Cilt I. A.Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fak . Yay. No.26, Erzurum .
- KILIÇ .O (1996) Türkiye Fındık Politikası , Fındık ve Diğer Sert Kabuklu Meyveler Sempozyumu O.M.Ü. Ziraat Fak. Samsun.
- SAGRA .Ü ,ÖZALP .Y (1988) Türkiye’de Fındık Pazarlaması (İç Tüketim) Türkiye Fındık Politikasının Esasları Semineri . İ.A.V. İstanbul.
- SABİR .S (1988) Türkiye’de Fındık Pazarlaması (İhracat). Türkiye Fındık Politikasının Esasları , Semineri İ.A.V. İstanbul.
- ÖZÇAĞLAR .A (1991) Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Arazi’ den Faydalanma . A.Ü. Türkiye Coğrafyası . Uyg . Araş. Merkezi Dergisi . Sayı .3. Ankara
- YILMAZ .A (1997) Doğu Karadeniz Orman İçi Kır Yerleşmelerinde Nüfus - Toprak İlişkisi Açısından Tarım Topraklarının Durumu O.M.Ü. Eğitim Fak . Der. No. 10. Samsun

Harita-1 Türkiye'deki Fındık Dikim Alanlarının Coğrafi Dağılışı

İLKÖĞRETİMDE VATANDAŞLIK BİLGİSİ DERSİNİN AMAÇLARININ GERÇEKLEŞMESİNDE İLETİŞİM YETERLİLİĞİNİN ÖNEMİ

Yrd.Doç.Dr. Erdoğan BOZKURT*

Bireyin içinde yaşadığı topluma uyum yapabilmesinin birincil koşulu etkili iletişimidir (Voltan 1975,202). Çok geniş ve kapsamlı bir kavram olan iletişim, basit ve yalın anlamı ile, iki birey arasındaki birbirlerine ilişkin mesaj alışverişi şeklinde açıklanabilir ve bireyin bir takım semboller kullanarak karşısındakini etkileme süreci olarak tanımlanabilir (Dökmen 1994,10).

Bireyin kendi dışındaki insanlarla iletişiminde, üç değişik davranış örüntüsünün varlığı araştırmalarla ortaya konmuştur. Bunlar atılganlık (assertiveness), çekingenlik (noneassertiveness), ve saldırganlıktır (aggressiveness). Bu davranış türleri bir doğru üzerinde gösterilecek olursa çekingenlik doğrunun bir ucunda, saldırganlık doğrunun diğer ucunda atılganlık ise ortalarda yer almaktadır (Voltan 1975,202).

Çekingenlik ve saldırganlık kişilik özelliğine sahip olan bireyler topluma uyum sağlamada zorluk çekmektedirler. Bireyler arası iletişim biçimleri açısından çekingenlik kişilik özelliğine sahip olanlar; kendilerini ve haklarını savunamadıklarından hakları diğer kişiler tarafından çiğnenir ve duygu, düşünce, inanç gibi kişiliğine özgü unsurları diğer insanlara iletmede yetersiz kalırlar (İnceoğlu ve Aytar 1994,23). Bireyler arası ilişkilerde saldırgan olanlar ise, ihtiyaçlarını karşılamak için fiziksel ve sözel olarak başkalarını küçük görme ve kırma davranışlarında bulunurlar ve sonuçta toplumda istenmeyen kişi özelliğine sahip olurlar. Çekingen ve saldırgan bireylerin iletişim açısından yetersiz kabul edildikleri söylenebilir.

Atılganlık kişilik özelliği ise "başkalarını küçük görmeden, onların haklarını yadsımadan kişinin kendi haklarını koruyabilme yolu olarak geliştirilen bir çeşit bireyler arası ilişkiler biçimi" olarak tanımlanır (Voltan 1984,202). Bazı yazarlar atılganlık kavramı yerine girişkenlik kavramını kullanmaktadırlar (Sorias 1986,25-29). Aynı şekilde, yabancı kaynaklarda, kişisel etkililik kavramı da atılganlık kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Voltan 1984,203). Atılganlık özelliği gösteren birey; düşüncelerini, duygularını, inançlarını, dürüst ve uygun yollarla başka bireylere aktarmakta, daha etkili iletişim kurup karşısındaki insanlarla etkileşebilmektedir (İnceoğlu ve Aytar 1987,23).

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Atılganlık kişilik özelliği, toplum ve birey açısından istenen ve beklenen bir özelliktir. Özellikle geleneksel tarım kültüründen modern sanayi toplumunun kültürüne geçişin sancılarının yaşandığı ülkemizde belirtilen nitelik daha da önemlidir (Bozkurt 1989,15-47). Voltan, üniversite öğrencilerinin çekingenlik ve saldırganlık özelliklerinin azaltılabileceğini ve atılganlık düzeylerinin yükseltilebileceğini, yaptığı deneysel çalışmasıyla kanıtlamıştır (Voltan 1980,22-24).

Baltaş ve Baltaş (1987), "Stres ve Başaçıkma Yolları" konulu çalışmalarında, insanların birbirleri ile kurdukları ilişkilerin üç yaklaşım türünden birine girdiğini belirterek, bunlara saldırgan, pasif ve güvenli tavır adını vermişlerdir. Güvenli tavrın temel nitelikleri arasında; kendini ortaya koyan, dürüst, doğrudan anlatımı alışkanlık haline getirmiş, kendini ve ilişkiyi yüceltici, başkalarının haklarına saygılı, sosyal sorumluluk taşıyan, doğuştan getirilmiş özelliklerden çok öğrenilmiş ve kazanılmış becerilerin bir bileşkesi, duygu ve düşüncelerini aktarmada yeterlilik sayılabilir. Görüldüğü gibi "güvenli tavır" atılgan kişilik özelliğini anlatmak için kullanılan farklı bir kavramdır (Baltaş ve Baltaş 1989, 230-241).

Bir okulda birbiriyle ilişkili ve birbirini desteklemek zorunda olan üç temel hizmet alanı bulunmaktadır. Bunlar öğretim, yönetim ve denetim ile öğrenci kişilik hizmetleridir. Öğretim hizmeti, okulun kuruluş amacını oluşturan temel bir hizmet alanı olmasına rağmen, öğrencilerin gelişim ve gerçekleştirim ihtiyaçlarını tümüyle karşılayamamaktadır. Bu nedenle öğrenci kişilik hizmetlerine zaman içinde gerek duyulmuştur. Bundan dolayı, öğrenci kişilik hizmeti içinde yer alan psikolojik danışma ve rehberlik hizmeti, alanda çalışan uzmanların ortak kanılarına göre öğrencilerin sahip oldukları sorunları dikkate alınarak mesleki, kişisel ve eğitsel rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Özellikle eğitsel rehberlik okuldaki "öğrenme" sorunları üzerinde durmaktadır.

Kuşkusuz yukarıda belirtilen nitelikte, elemanlar ya da bireyler yetiştirilmesi görevi büyük ölçüde Ülkemiz eğitim sistemine düşmektedir. Nitekim, çağdaş eğitim bilimleri alanındaki gelişmeler; eğitime, bireylere ihtiyaç duyulan davranışlar kazandırma yanında, hızla değişen topluma hem uyum sağlayabilecek hem de bu değişmeye katkıda bulunacak elemanlar yetiştirme işlevlerini yüklemiştir. Nitekim ilgili araştırmamalar, bireyin yaşamdaki başarısını, çevresine uyumunu, toplumsal işlevini doğrudan etkileyen ruh sağlığı ile atılganlık kişilik özelliği arasında bir ilişki bulunduğunu göstermektedir (Çulha ve Dereli 1987, 125).

Bu çalışmada, ilköğretim okullarında okutulan sosyal bilgiler dersi ile özellikle bu dersin içinde yer alan vatandaşlık bilgisi disiplininin özel amaçlarının atılganlık kişilik özelliği ile uyum içinde olup olmadığı tartışma konusu yapılmıştır.

İnsanlar tarafından oluşturulan gerçekle uğraşan sosyal bilimler, doğumdan ölüme, evlenmeden boşanmaya, savaştan barışa, devlet kurmadan yıkmaya kadar çok sayıda olguyu inceler. Hukuk, tarih, coğrafya, ekonomi, psikoloji, sosyoloji, eğitim, antropoloji gibi bilimler sosyal bilimler adı altında toplanabilir. Her sosyal bilim toplumsal gerçeğin bir yönünü inceler. Tarih, milletlerin geçmişteki yaşamını; ekonomi, toplumların üretim dağıtım ilişkilerini; psikoloji, davranışların altında yatan nedenleri incelemeye çalışır. Bu

nedenele sosyal bilimlere insan bilimleri veya davranış bilimleri adı verilir (Sönmez 1994,7).

İlköğretim 4. ile 8. sınıflarda okutulan sosyal bilgiler konularının içine vatandaşlık bilgisi de girmektedir. Ülkemiz ilköğretiminin temel ilkelerinden olan toplu öğretim sisteminin bir gereği olarak, sosyal bilgileri oluşturan disiplinler, birbirlerine yardım etmek ve ortak amaçları gerçekleştirmek için birbirlerini desteklemek zorundadırlar.

İlkokul Programı, ilköğretimin amaçlarını dört genel grup içinde toplamaktadır. Kişisel bakımdan olarak isimlendirilen birinci bölümde; eğitimin kişisel amacı, "ilkokul, çocuğa karşılaması gereken beden, ruh ve toplumla ilgili bir takım ihtiyaçları; geliştirecek çeşitli istidat ve kabiliyetleri bulunan değerli bir varlık olduğunu kavratmayı; onu, kişilik ve ahlaki karakter sahibi iyi bir yurttaş olarak yetiştirmeyi amaç bilir" şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca bu bölümde, psikolojik hizmetlerle ilgili olan diğer amaçlar arasında: "çevresinde bütün canlı cansız varlıklara değer vermesini, onları sevmesini ve korumasını öğrenmiştir, iyi düşünme ve doğru hüküm verme alışkanlığını kazanmıştır, görev ve sorumluluk duygusu kazanmıştır, payına düşen görevi en iyi şekilde yapmaya gayret eder, görev ve sorumluluklarını daima yerine getirme alışkanlığını kazanır, boş zamanlarını iyi kullanmada anlayış ve alışkanlıklar kazanmıştır." şeklinde ifade edilmiştir (İlkokul Programı 1985,13-18).

İlköğretimin ikinci grup genel amacı, insan ilişkileri başlığını taşımaktadır. Bu bölümde vatandaşlık bilgisi dersi ile ilgili amaçlar arasında sayılabilenler şunlardır: "Mutlu bir aile hayatının karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörülük içinde, demokratik bir işbölümüne dayandığını kabul eder;genel görgü kurallarına uymaya, çevresindeki insanlara saygı, anlayış ve güler yüz göstermeye çalışır; bir toplum içinde kendi görüş ve duygusunu savunabilir; grubun çoğunluk kararına saygı gösterir ve uyar; beraber çalışma ve karar verme kurallarını bilir ve uygular; ilişkilerinde iyi niyet sahibi ve yapıcıdır; davranışlarında samimi ve dürüsttür, sözüne güvenilir."

İlköğretimin dördüncü grup genel amacı, "Toplumsal hayat bakımından" şeklinde ifade edilmiştir. Bu grupta konumuzla ilgili olabilecek amaçlardan önemlileri şunlardır: "Her insanın bir değer olduğuna inanır; insanların kanunlar karşısında eşit olduklarını kabul eder."

Paykoç (1987), vatandaşlık bilgisinide içine alacak şekilde sosyal bilimlerin amaçlarını yukarıda sıralananlara benzer bir biçimde kendini gerçekleştirme, insan ilişkileri, ekonomik verimlilik ve vatandaşlık sorumluluğu boyutlarını kapsıyan genel bir çerçeve içinde düşünmektedir. Bu genel amaçlar; ezberciliğin ve bilgi aktarmanın çok üstünde görülmekte ve kültürlerarası bir yaklaşım içinde insan hakları, barış ve uluslararası anlayış gibi boyutları da içermektedir. Araştırmacı sosyal bilimlerin amaçlarını önce üç genel gruba ayırmakta ve daha sonra ise bunları alt bölümler biçiminde ifade etmektedir. Bunlar bilgi kazanmaya ilişkin beceriler; bilgiyi düzenlemeye, kullanmaya ve üretmeye dönük beceriler; kişilerarası ilişkilere ve sosyal katılıma ilişkin becerilerdir. İnceleme alanımızla doğrudan bağlantılı olan son grubun alt amaçları arasında; kişisel beceriler, grupla etkileşim becerileri,sosyal katılım becerileri gösterilmiştir(Paykoç 1987, 247-250).

Sonuç ve Öneriler

Görüldüğü gibi; bireyin kaygı dışındaki olumlu ve olumsuz duygularını birey ya da bireylere en etkili şekilde iletebilme, karşımızdaki kişinin hakkına saygı göstererek, kendi haklarını koruyabilme olarak tanımlanan(Voltan 1984,246) atılganlık kişilik özelliği ile vatandaşlık dersinin amaçları arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Özellikle ülkemizde, eğitim bir bilgi aktarma aracı olarak görülmekte, diğer derslerde olduğu gibi bu derste de bilişsel amaçlara önem verilmekte, devinışsel ve duyuşsal amaçlar ihmal edilmektedir. Bu durum, dersin öğrencilere kazandırmaya çalıştığı amacına ulaşamamasını sağlamaktadır. Her işlenen konuyla ilgili örnek olaylar öğrencilere verilerek, gruplar halinde öğrenciler bu durumlar karşısında rol yapma (sosyo drama) tekniği ile sorunu nasıl çözeceklerini öğrenebilirler. Her öğrenci durum karşısında cevabını davranışlarıyla ortaya koyabilir. Daha sonra tartışılarak en uygun davranışın hangisi olduğunu grup kararlaştırabilir. Örneğin; haksızlığa uğranıldığında şikayette bulunma, sıra olarak bekleyen bir grup insanın önüne geçme davranışını yapan birisine engel olma, toplumsal sorunları demokrasi kuralları ile çözme ... gibi durumlar ilköğretim vatandaşlık bilgisi derslerinde kullanılabilir. Özellikle bu konularda psikolojik danışmanların geliştirdiği davranışçı terapi tekniklerinden faydalanılabilir.

Nitekim ilköğretim 4. ve 5. sınıflarda sosyal bilgiler dersinin vatandaşlıkla ilgili konuları işlenirken sadece ilgi uyandırmak ve bilgi vermekle yetinilmemeli, öğrenciler verilen bilgileri uygulayabilme ve duyguca gelişme, güçlenme imkanına kavuşturulmalıdır.

KAYNAKLAR

- Voltan, Nilüfer.1980. "**Grupla Atılganlık Eğitiminin Bireyin Atılganlık Düzeyine Etkisi**". Ankara: H.Ü. Doktora Tezi.
- .(1984). **Çocukla İletişim**. Ankara: Nüve Matbaası.
- Dökmen, Üstün. (1994). **Okuma Becerisi,İlgisi ve Alışkanlığı Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma**. İstanbul: M.E.B. Yayınları, No 2531, 1994.
- İnceoğlu, Derya. Aytar, Güler. (1987)."**Bir Grup Ergende Atılgan Davranış Düzeyi Araştırması**". Ankara: **Psikoloji Dergisi**, Cilt 6, Sayı 21.
- Sorias, Oya. (1986). "**Sosyal Beceriler ve Değerlendirme Yöntemleri**" **Psikoloji Dergisi**, Ankara: Cilt 5,Sayı 20,1986.
- Bozkurt, Erdoğan.(1989). "**Üniverse Öğrencilerinin Atılganlık Düzeylerini Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörler**". Samsun:Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilm.Ens.,Yük.Lisa.Te.

- Çulha, Meral. Derele, Aynur. (1987). "Atılgnlık Eğitim Programı". **Psikoloji Dergisi**, Ankara: Cilt 6, Sayı 21.
- Sönmez, Veysel. (1984). Sosyal Bilgiler Öğretimi. Ankara: Personel Geliştirme Merkezi Yayınları No 11.
- İlkokul Programı, (1985). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü Yayını.
- Paykoç, Fersun.(1987). "Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilgiler Öğretiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlar Nelerdir?" **Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Sorunları**. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları No 5.
- Baltaş, Acar. Baltaş, Zühal (1989). **Stres ve Başa Çıkma Yolları**. (7. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi A.Ş. Yayını.

KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİN NİTELİKSEL DİNAMİKLERİ OLARAK SANATTA NORM'AL VE FORM'AL ÇELİŞKİLER

Metin EKER *

GİRİŞ

Bir kimlik göstergesi ve toplumsal bir olgu olarak KÜLTÜR'ün dinamik bir ögesi olan SANAT'la diyalektiğinin ortaya koyduğu gerçek; ortak bir yaşayış ve etkileşim sistematüğinde toplumun temel dinamiklerine ve formlarına oluşturuocu potansiyeller üretme müştereğine sahip olmalarıdır.

Sözkonusu diyalektik yapının ortak özellikleri; sürekli değışen ve gelişen dinamikler olarak amaç ve kapsam paralelliğinde aynı potansiyelleri içermeleridir. Kültürel ve sanatsal potansiyellerin örtüşmesi gerek bireysel ve gerekse toplumsal olarak belli bir "zihniyet"ün (dünya görüşü) muhtevasında gözlemlenir.Bu bağlamda bir sanatçı, toplum içinde en komple ve kompleks kişilik karakteriyle ve bunun somut izlerini ortaya koyan anlayışla ön plana çıkar.

Kültürel yaşayış, bünyesinde , bir organizasyonu (teşkilatlanma) zaruri hisseder.Bu organizasyon rafine unsurları içerir.Bu organizasyonun biçimlenmesi, öncelikle şu nitelikleri oluşturmaya çalışır; Kimlik (Identity), Şahsiyet (Personalite), Anlayış (Mentalite) ve Özerklik (Otonomi). Toplumsal içerikli tüm etkenlerin temel dayanakları olan etik, estetik ve lojik değerler de bu kapsamda değeren-dirilebilecek normları ifade eder.

Kültürün ve dolayısıyla sanatın en önemli aracı ve amacı, *insan* merkezli tüm problematiklerdir. İnsan; incelenen ,gözlemlenebilen biçimiyle özel, özerk ve özgür bir varlık olarak sosyolojinin ,psikolojinin ve ontolojinin ana kaynağı, hareket noktası olarak dikkat çeker.

Bir ilişkiler kompleksi olarak insanın dış dünya ile olan temas noktası; mekanik açmazlar içermeyen eşya ile zorunlu ilişkiler kapsamında ortaya koyduğu hesaplaşma

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Anasanat Dalı Öğretim Üyesi

süreci, öncelikle, “çevresini ve kendisini anlamasını sağlayan zihinsel süreçlerin toplamı”¹ olan bilinci sayesinde dengeye kavuşur. Bu, aynı zamanda bir “otokritik mekanizması” olarak da dikkat çeker. Oluşturucu ve dönüştürücü potansiyel kullanım gücünü biyo-psişik dinamiklerle “varoluşsal”(egzistansiyal) içeriklere taşıyan yapıyla sanatçılar, toplum içinde, marjlarını kendi belirleyen insanlar olarak her zaman stratejik önem kazanırlar. İnsanlar arasındaki en önemli farkın, dünyayı algılayış biçimlerinde belirginleştiği görüşünden hareket edildiğinde -buna subjektif realite ile objektif realitenin çatışması da diyebiliriz- marjinal kişilik özellikleriyle diğer insanlarla çelişmesi sözkonusu olmaktadır.

İnsanın bir başarısı olarak sanat, onun bireysel anlayışıyla paralel gelişim gösteren sonuçların biçimlenmesinde tasarimsal ve sistematik olgular içermekte, kavramsal ve biçimsel modellere dayanmaktadır. Sanatçının ve dolayısıyla sanatın çevresiyle, toplumla olan etkileşiminde iletişimsel açıdan yaşadığı sorunların zorunlu bir ilgiyle gündeme gelmesi, toplumsal ve sanatsal platformların ortak sorunu olarak değerlendirilebilmektedir.

Üretim mantığı açısından bir yaklaşım sergilendiğinde sanat eserinin işlev ve varlık gerekçesi, öncelikle, sanatçının ön-kabulünden geçen bir formal amaçlılık ihtiva eder. Bireysel bir oluşum olarak sanatsal ürünün kültürel olma özelliği, zamana ve mekana yayılan niteliğiyle genel kabullenmişliklerin süzgecinden geçmesiyle gerçekleşir. Bu noktada, çelişki gibi görünen ama daha baştan itibaren bir örtüşme olarak gösterilebilen kültür-sanat etkileşiminin kimlik profili özelliklerinin ne olması gerektiği önem kazanmaktadır. Kültürel norm’lar ile sanatsal form’ların bileşke kesitlerinin etki-tepki tiplemesinde gözlemlenmesi gerekmektedir. Norm’al açıdan kültürel bir entropiye sürüklenmeyecek ve form’al açıdan da ontolojik bir karmaşaya yolaçmayacak bir etkileşim mantığının sorgulanması gerekmektedir.

Genel olanın özel olana müdahalesinin kaçınılmaz olduğu bir ortam yoğunluğunda, toplumsal anlayışla sanatsal anlayışın paralelliği, yapay ve zorlama etkenlerin ağırlığını üzerinde hisseder. Bu bağlamda, bireysel tutumlarla toplumsal tutumların değişme süreci ön plana çıkar. “Toplumsal etki sonucu oluşan tutum değişikliği farklı süreçleri içerir. Bunlar; uyma(kabullenme), özdeşleşme (aynileşme) ve benimseme’dir.”² Kültürel normlar bir uzlaşım ortamında oluşur. Ve bunlar rasyonel olma durumundadır. Ancak bir rasyonalite, farklı toplumlarda farklı farklı olabilir. Çünkü burada sözkonusu olan, o toplumun kendisine ait gelenek, görenek, örf ve adetleriyle somutlaştırılmış genel kabullenmişlik bileşkesinin yine o topluma ait rasyonaliteyi ifade etmesidir. Farklı kültürlerin olgusal içerikleri, birbirleriyle olan münasebetlerinde etkilenmeye yolaçan sonuçlar doğurmaktadır. Bunun en bariz gözlemlendiği yer ise daha çok sanatsal formlara yansıyan tesirler olarak gösterilebilir. “Telkin, taklit ve zorlama (otorite baskısı) yollarının hiçbiri de rasyonel değildir”³

Sanatsal formları ortaya çıkaran etkenlerle onu devam ettiren etkenler aynıdır. Ortak bir potansiyel varlıkla doğrudan alakalı olan bu durum, kültür-sanat etkileşimini de ortaya koyar. Bir sanat formunun oluşumu, toplum bünyesinde doğan ve gelişen bütün

¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst.1989(7), s.33-34.

² Metin Inceoğlu, *Tutum-Algı-İletişim*, V Yayınları, Ank.1993, s.30.

³ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İst.1995(9), s.103.

ihtiyaçlara sanatçının verdiği tamamen bireysel cevaplardır. Gelenekselliği içeren kültürel unsurlar, sanatta, yenilikçi unsurlara kanalize olmak zorundadır. Sanat geleneksel kalamaz. “Geleneksel kültür, o ülke kültürlerinin katmanları üzerinde kendisini, evreni ve çağı sorgulamaktan geçer. Kendi dinamikleri üzerinde durarak, çağlar öncesinden günümüze gelerek.”⁴ “Kültürel katılım, sanatsal üretim, kişiyi, yaşam savaşının anlamsızlığı, sıradan ilişkilerin ve yaşantıların boğuculuğu, toplumsal ve siyasal mekanizmaların engelleyiciliği duygularını aşmaya götürür.”⁵

“Bir sosyal norm, bir cemiyette yaşayan insanların neyi, ne zaman ve nasıl yapması gerektiğini bildiren kaidelerdir.”⁶ “Her davranış, her inanç kültürün bir parçasıdır ve kültürün öbür özellikleriyle de bağlantı halindedir. Kısacası her normatif davranışın bir manası vardır. Üstelik her davranış onun oluştuğu ortam ile sıkı sıkıya bağlantı halindedir.”⁷ Sanatta sözkonusu olan norm’ların özelliği ise, toplumsal değerlerin bir göstergesi olarak kültürü yansıtmada gizlidir. Daha önce de bahsettiğimiz kimlik, şahsiyet, anlayış ve özerklik bütünü, sanat-kültür etkileşimi bünyesinde gelişen olgusal bütünlüktür aynı zamanda. “Sanat bir kimlik göstergesi olarak ister istemez, kimliği oluşturan pek çok asal öge ile hem sebep hem de sonuç ilişkisi içinde olmak zorunda kalır.”⁸ Bir kültür hadisesi bağlamında sanat, “özü itibarıyla insanoğlunun kültüre kattığı duygusal bir özellik”⁹ olarak dikkat çeker. “Kültür; inanç ve gelenekler ile sanatsal duygu ve düşüncelerin biçimlendirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerle oluşan geniş anlamıyla bir uygarlıktır”¹⁰ Bir kültür ölçütünün ana karakterini biçimlendiren sanatsal formlar bir kültür organizmasının hayati kaynağı olarak dikkat çeker. Kültür normları ile sanat formlarının özelliği mekanistik ve hümanistik boyutlarıyla fonksiyonellik ifade etmeleridir. Çünkü sanatın fonksiyonu bireysel, eğitimsel, toplumsal ve dolayısıyla kültürel sonuçları içermektedir.

SONUÇ-DEĞERLENDİRME

Kültürel etkileşimin niteliksel dinamiklerinin sanatsal bir platform bünyesinde irdelenmesi , belli olgusal içerikler üzerinde yoğunlaşma ile belli sınırların çizilmesine imkan sağlar. Bu etkileşimin ana teması olarak “norm” ve “form” kavramlarının bu süreçte aracı görev niteliğiyle ele alınması gerekmektedir.

Kültürel etkileşimin niteliksel dinamikleri olarak sanatta sözkonusu olan “norm’al” ve “form’al” çelişkiler belli başlı şu içeriklerde temellendirilebilir:

⁴ Abdülkadir Günyaz, “Geleneksele Çağdaş Yorum”, Türkiye’de Sanat P.S.D., S.12, İst. Ocak/Şubat 1994, s.45.

⁵ Bekir Onur, “Siyasal Toplumsallaşma ve Kültür”, Milli Kültür Dergisi, Kültür Bak. Yay., S.91, Ank.Nisan1992, s.16.

⁶ Erol Güngör, a.g.e., s.88.

⁷ Erol güngör, a.e., s.103.

⁸ Sıtkı M. Erinç, Kültür Sanat-Sanat Kültür, Çınar Yayınları, İst.1995, s.81.

⁹ Nihat Bilgen, “Kalkınma ve Sanat”, Ülke Kalkınmasında Sanatın Yeri (Tebliğler), H.Ü.G.S.F.Yayınları, Ank. 6-8 Mayıs 1991, s.25.

¹⁰ Kemal Baytaş, “Kültür ve Sanatın Toplum Kalkınmasındaki Rolü”, a.e., s.19.

1. Kùltür sanat etkileşiminden bahsedilirken, öncelikle iletişim (communication) sürecinin tahlil edilmesi gerekmektedir. Son derece dinamik bir pratik olarak etkileşim, toplumsal ilişkiler pratiği olarak iletişim kanalıyla sağlandığına göre, bu süreçte, iletişim araçları ve kanallarının etkililiğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. "Bir kişinin davranışını veya zihinsel durumunu ekilemek süreci olarak iletişim, bir süreç okulu kapsamında, toplum birimlerinden, özellikle sosyoloji ve psikolojiden yararlanma ve kendisini iletişim eylemlerine adama eğilimindedir."¹¹

2. Sanatın genel otonomisine bireysel otonominin yansıtış süreci olarak ele alınan etkileşim sürecinde ise, özellikle kùltürün ve sanatın ana kaynağı ve malzemesi olan antropo-dinamiklere yönelmesi zaruriyetinin varlığı gözardı edilmemelidir.

3. Toplumun sanatla olan ilgisi ve ilişkisi, o toplumun bünyesinde gelişen bir dinamik olarak sanatın toplumu yansımasına bağlıdır. Bu bağlamda sanat, toplumsal aracılığa dayalı bir yansı etkinliği niteliğine kavuşmaktadır. Sanatın topluma tabi olması şeklinde bir zorunluluk olmamasına rağmen, toplumdan bağımsız bir sanatın da yaşam savaşı vereceği gerçeği ön plana çıkmaktadır. Buna, sanatın ortaya koyduğu bir kimlik arayışında en önemli dayanağının içinde bulunduğu toplumun kimlik profili ile örtüşmesi gerekliliği de denilebilir.

4. Bir uzlaşım ortamında gerçekleşen ve toplumsal kabullenmişlikleri ifade eden kùltür normları ile bireysel hesaplaşma ve marjinal kişilik oluşumlarıyla somutlaşan sanatsal formların toplumsal ve siyasal etki/lenmelere maruz kalması, özellikle sanat eserini ortaya çıkaran etkenlere müdahale şeklinde algılanabilir. Konformik yapı (uyguculuk) olarak da adlandırılan bu durum, üretim sürecinde geciktirici bir nitelik taşıyabilir. Sanatın özerk yapısında sözkonusu olan bireysel üretim, tüketim aşamasında genele yansımakta ve ortak bir tüketim mantığı oluşturabilmektedir.

5. Sanatsal ürünün hümanistik ve mekanistik boyutu, toplum sistematüğinde tüketimde ortaklığı gündeme getirmektedir. Üretimde ortaklığın değil de daha çok tüketimde ortaklığın sözkonusu olduğu bir ortamda, iletişim araçlarının da son derece aktif etkileriyle bir sistemin hangi rasyonel oluşumlara kapı açtığı önemli olmaktadır. Bu bağlamda bir rasyonelite sorunu kapsamında, sanatın ve dolayısıyla kùltürel anlayışın "milli"lik özelliğinin bir asimülasyona (özümleme) maruz kalmaması önemle vurgulanabilir. Çünkü modele dayalı taklit olarak nitelendirilebilecek simülatif değerlerin asimülasyon süreciyle bir milletin, toplumun kendi kùltürel ve sanatsal değerlerini olumsuz bir şekilde etkileyebilir.

---

¹¹ John Fiske, İletişim Çalışmalarına Giriş, Çev.Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ank.1996, s.16,30.

İNGİLTERE'NİN KAFKAS CUMHURİYETLERİ SİYASETİ

Dr. K. Tuncer ÇAĞLAYAN*

Giriş

Hazar Denizi'nden Karadeniz'e uzanan fevkalade stratejik topraklar üzerinde yer alan Kafkasya tarih boyunca çevresindeki güçlerin sürekli üzerinde nüfûz kurma mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadelelerin neticesinde Rusya 19. yüzyılda burada hakimiyetini tesis etmiştir.¹

Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya ile Osmanlı Devleti rakip ittifaklarda yer aldıklarından iki devlet arasında savaş çıkmış ve bu savaş Kafkasya bölgesinde yoğunlaşmıştı. Fakat Rusya'da meydana gelen 1917 Bolşevik ihtilâli neticesi Rusya savaştan çekilmiş ve bölge Türk-Alman nüfûzu altına girmişti. Kafkasya'nın Türk-Alman nüfusuna girmesi en çok İngiltere'yi tedirgin etmiştir.² Fakat Osmanlı Devleti diğer cephelelerdeki gelişmeler münasebetiyle ateşkes istemek zorunda kalmış ve Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918 tarihinde imza edilmiştir.

Mondros'u müteakip Kafkasya'nın önemli merkezleri İngilizlerce işgal edilmiştir. Bakü-Tiflis-Batum hattı İngiliz idaresine girerken haberleşme de İngiliz kontrolüne geçmiştir. Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilân etmiş olan Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan yaklaşık bir sene (1918 sonlarından 1919 sonlarına kadar) İngiliz

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

¹ Kafkasya'nın hakimiyeti için verilen mücadeleler hakkında bakınız W. E. Allen ve P. Muratoff, *Caucasian Battlefields*, Cambridge: Cambridge University Press, 1953. Bu eserin Türkçe tercümesi 1966'da Ankara'da 1828-1921 Türk-Kafkas Harpleri'nin Tarihi başlığı ile basılmıştır.

² Kafkasya bölgesi stratejik ve ekonomik özellikleri sebebiyle o günün İngiliz idaresi için önem arz etmekteydi. Kafkasya'nın İran'a, Orta Asya'ya ve Hindistan'a köprü olması, bu köprüntün aşılması halinde Hindistan'a kadar Türk-Alman ordusunu durduracak ciddi bir kuvvetin bulunmaması İngiltere'yi çok rahatsız etmiştir. Ayrıca bölgedeki petrol gibi yeraltı kaynakları ve tahıl gibi zirai ürünler ittifak devletlerinin hizmetine girmesi halinde savaşın bitmesini uzatabilirdi. Bu sebeplerle İngiltere bölgenin Türk-Alman hakimiyetine geçmemesi için bazı projeler üretmiştir. Fakat bu projeleri hayata geçirememiş ve bölge Türk-Alman nüfûzuna girmiştir. İngiltere'nin bu projeleri ve başarısızlık sebepleri hakkında bakınız K. Tuncer Çağlayan, *British Policy Towards Transcaucasia, 1917-1921*, (Basılmamış Doktora tezi), Edinburgh Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Doğu ve İslami Çalışmalar Bölümü, 1997, s. 67-138.

işgali altında kalacaktır. Bölge İngiltere'nin işgali altında bulunduğundan Paris'te toplanacak Barış Konferansı öncesi buranın geleceğine dair İngiliz devlet adamları bir politika geliştirmeye çalışacaktır. Bu çalışma esnasında farklı görüşler ve bu görüşler etrafında sert tartışmalar meydana gelmiştir ki bu tartışmalar ile alınan kararlar bu makalenin inceleme konusu olacaktır.

1. Dışişleri Bakanlığı Uzmanlarının Görüşleri

Kafkas Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilân ettikleri zaman bölgede Türk-Alman hakimiyeti söz konusu idi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti tanımıştı. Bu ülkeler Türk-Alman ittifakının insiyatifiyle kurulduğu düşünüldüğünden savaş sonunda İngiltere'nin bu devletleri resmen tanınması pek mümkün görünmüyordu. Savaş esnasında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile işbirliğine gitmesi, Gürcistan'ın Alman himayesine girmesi İngiliz kamuoyunda bu devletlere yönelik antipatinin oluşmasına sebep olmuştu.³ İtilaf devletlerinin yanında yer aldığı düşüncesiyle sadece Ermenistan'ın bağımsızlığı hak ettiği kanaati vardı.

İngiltere'nin bu devletlerin bağımsızlığını tanımada ikinci sıkıntısı Rusya'nın durumundan kaynaklanıyordu. Rusya'nın, ihtilâl neticesi Bolşeviklerin liderliğinde savaştan çekilip İngiltere ve müttefiklerini terk etmesine rağmen, İngiliz devlet adamlarında halen Rusya'ya karşı bir sempati vardı. Bu anlayışa göre Rusya, savaşın başından savaştan çekildiği ana kadar Almanya'ya karşı çok kayıp vermiş, müttefiklerine çok hizmeti olmuştu. Ayrıca gelecekte Rusya'nın tekrar dünya siyasetinde söz sahibi bir devlet olacağı beklenildiğinden İngiltere'nin menfaatleri açısından Rusya'dan kopmak isteyen devletlerin tanınmasında temkinli davranmak gerekiyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı siyasi istihbarat ve enformasyon bürosunda görevli olan Arnold Toynbee, henüz Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce Kafkasya'ya dair görüşlerini şu şekilde ortaya koymaktaydı. O'na göre yapılabilecek en ideal iş Türk-Alman insiyatifiyle Kafkasya'da tesis edilmiş olan siyasi yapıları reddetmekti. Diğer bir ifade ile bağımsızlığını ilân etmiş olan Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'ı tanımamak ve burayı Rus toprağı olarak telakki etmekti.⁴ Aksi takdirde İngiltere Enver Paşa ve akrabalarının kontrolünde olan ve Dağıstanlıların da işbirliği yaptığı bağımsız bir Azerbaycan (güney-kuzey birleşik) ile uğraşmak zorunda kalabilir; Andronik'in denetiminde kurulmuş, Enver'in kuvvetleri ile çarpışan ve İngiliz yardımı bekleyen bağımsız, küçük Ermenistan ile yüz yüze kalabilir, ve nihayet galiplerin yardımını bekleyen bağımsız Gürcistan ile ilgilenmek zorunda kalabilirdi. Ayrıca bu ülkeler kendi aralarında ahenk

³ Bölgenin Türk-Alman kontrolüne girmesi ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız Erol Kürkçüoğlu, 1918-1920 Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1994, s. 126-153.

⁴ FO (İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait belge) 371/3413/177237/W/44, 24 Ekim 1918, Savaş (daha sonra Savunma) Bakanlığı'nda Albay Gribbon'dan Dışişleri'nde Sir R. Graham'a not. Toynbee'nin bu not üzerine olan tutanağına bakınız.

içersinde olmadığından bu bölgenin istikrarının temini için İngiltere uzun zaman bölgede güç bulundurmak zorunda kalabilirdi. Bu münasebetle Toynbee yakında başlayacak olan Paris Barış Konferansı'nda bu hususta uyanık olunması gerektiği ikazını yapar ve ilave eder:

Barış Konferansı'nda görüşmelere Rusya ve İran'ın statükolarının korunması niyetiyle başlayıp kendimizi Rusya'nın ve İran'ın bizce daha önce garanti edilen topraklarının kaybına sebep olacak farklı bir düzenleme içersinde bulabiliriz.⁵

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Toynbee için ideal çözüm Rusya'yı ve İran'ı bölgenin hakim devletleri olarak kabul edip Kafkas cumhuriyetlerini görmezlikten gelmekti. Lakin bunun uygulanabilir bir çözüm olmadığını yine kendisi bir başka yerde ifade etmektedir. Toynbee'ye göre ortada görülmesi gereken bir gerçek vardır: Türk ordusu Kafkaslardan çekildiği an bölgede istikrarı sağlayacak ciddi bir güç bulunmayacaktır. Sadece düşman insiyatifi ile henüz doğmuş yada doğmakta olan mahallî yönetimler olacak ve bunlar da yine Türk-Alman nüfuzuna açık olacaktır. Rusya'nın kendi içindeki buhranı ne zaman aşacağı yada daha doğrusu aşip aşamayacağı belli olmadığı gibi İran da istikrarını koruyabilmek için İngiliz desteğine muhtaçtır.⁶ Bu sebeple bölgede istikrarsızlığı önlemek ve düşman tesirini tamamen gidermek için İngiltere tarafından Kafkasya'da geçici bir askerî yönetim kurulması gereklidir. Toynbee, askerî yönetim kurulmakla beraber Gürcülerin isteklerine saygı duyulması ve Ermenistan'ın bağımsız olma gayretlerine yardımcı olunmasını gerekli görürken, Bakü'nün Ruslara bırakılmasını ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin desteklenmemesini ileri sürmektedir. Ermenistan'ın kendisinden ayrılmasına Rusya'nın göz yumabileceğini fakat Bakü'nün hem Rus ekonomisinin ayrılmaz bir parçası olması, hem de burayı Almanya'nın Rusya'ya Osmanlı aleyhinde bıraktığı için İngiltere'nin Almanya'dan daha cömert olması gerektiğini ifade etmektedir.⁷ Bunun için İngiltere Bakü'yü Rus askerleri ile beraber işgal etmesi gerektiğini bildirmektedir. Rusya ile gelecekteki ilişkilerinin menfaati açısından İngiliz askerî yönetimini müteakip bu bölgenin Amerikan himayesine bırakılmasını tavsiye etmektedir.

Toynbee, böylece Azerbaycan'ı oldukça küçük bir devlet haline getirirken adeta Rusya'ya bırakılmasına yeşil ışık yakmaktadır. Dağıstan için yapılması gereken şeyin de mahallî halkın Türklerle ilişkisini kesmek ve İngilizlerle işbirliği yapmalarının sağlanması olduğunu teklif eder. Gürcistan'ın iç bünyesinde ahenk olduğu için bağımsızlığına veya

⁵ Aynı belge.

⁶ FO 371/3411/166030/W/44, 2 Ekim 1918, A. Toynbee tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sunulmuş *Desiderate for a Possible Armistice with Turkey* (Türkiye ile muhtemel bir ateşkes için istekler: Kafkasya'nın Durumu) başlıklı memorandum.

⁷ Almanya ile Osmanlı Devleti aynı ittifak içersinde olmasına rağmen Kafkasların hakimiyeti hususunda aralarında anlaşmazlık çıkmış, Almanya Türk ordusunun Bakü üzerine yaptığı hareketten memnun kalmamıştır. Bu memnuniyetsizliği neticede Moskova'daki Bolşevik hükümeti ile 27 Ağustos 1918'te bir anlaşma yaparak Bakü ve petrolerinin tasarruf hakkının Rusya'ya ait olduğunu karşılığında sabit bir miktarda petrol almak şartıyla kabul etmiştir. Daha fazla bilgi için bakınız Y. H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, cilt 3 kısım 4, s. 224-234.

Rusya Demokratik Federasyonu'na (tesis edildiği zaman) tekrar girip girmemesine saygı duyulmalıdır. Ermenistan meselesinin bir an önce halli gereklidir. Bu meselenin geciktirilmesi Ermenilere karşı yapılmış bir adaletsizlik olacaktır.

Uzun raporunun sonunda Toynbee, Orta Doğu'da (özellikle Mezopotamya ve İran'da) geniş menfaatleri münasebetiyle Kafkasya'nın durumuna İngiltere'nin ilgisiz kalamayacağını, bununla beraber bu ilginin sürekli olmasının gelecekte Rusya ile olan münasebetler açısından zararlı olacağını ifade edip şu görüşünü ortaya koyar:

Bu yüzden Amerikan himayesi altında Akdeniz'de Klıkya'dan Kafkaslarda Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgede gelişecek bağımsız devletler, Orta Doğu'da İngiliz menfaatleri ile fevkalade denk düşecektir.⁸

Kafkas Cumhuriyetleri'nin geleceğine dair farklı bir görüş yine Dışişleri Bakanlığı Siyasi İstihbarat Bürosu tarafından hazırlanan bir raporda ifade edilmiştir. Bu rapor, her ne kadar kendine mahsus özellikler taşıyorsa da beraber, bu meselenin genel Rus sınır devletlerinin geleceği meselesinin bir parçası olarak telakki ediyordu. Rapora göre Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsız devletler olarak tanınmalı ve Kafkas dağları Rusya'nın yeni sınırı olmalıydı. Bağımsız Kafkas Cumhuriyetlerinin federasyon çatısı altında birleşmeleri en ideal çözüm olacaktı. Yine rapora göre, Almanya aldığı ağır mağlubiyet sebebiyle uzun bir zaman dünya siyasetinde etkili olamayacağı için Rusya'nın güney sınırının Kafkas dağları olmasının faydalı olacağı bildirilmektedir. Eğer Azeriler kendilerini yönetmede başarılı olurlarsa Azerbaycan'da bağımsız olmalı ve hatta Batılı bir güç bu üç cumhuriyeti federal devlet bünyesinde birleştirmeli idi. Bu federe devlet, Transkafkasya'da Rusya'nın güneye inmesine bir bariyer oluşturabilirdi. Bu sebepten Bakü'nün Rusya'ya verilmesinin yanlış olacağı, Bakü'ye adım atan Rusya'nın (Bolşevik olsun olmasın) bütün Kafkas topraklarını geri almak isteyeceğini ifade etmekteydi.⁹ Bununla beraber bu devletler ilerde Demokratik Rus Federasyonu'na dahil olmak isterlerse buna da mani olunmamalı idi. Mandater devlet olarak İngiltere'nin veya Amerika Birleşik Devletleri'nin sorumluluk alması tavsiye edilmekteydi.¹⁰

Bu konuyla ilgili yine başka bir rapor, İngiliz Dışişleri Bakanlığı üst seviye bürokratlarından Sir Eyre Crowe tarafından İngiliz Kabinesi Şark Komitesi için kaleme

⁸ FO 371/3411/166030/W/44, 2 Ekim 1918, A. Toynbee tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sunulmuş **Desiderate for a Possible Armistice with Turkey** (Türkiye ile muhtemel bir ateşkes için istekler: Kafkasya'nın Durumu) başlıklı memorandum.

⁹ CAB (Kabineye ait belge) 29/69/G.T.- 6216, 1 Kasım 1918 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığı Siyasi İstihbarat Dairesi tarafından Hükümet için hazırlanmış **the Future Settlement of Transcaucasia with Special Regard to British Interests** (İngiliz Menfaatleri Açısından Transkafkasya'nın Halli) başlıklı memorandum. Bu memorandumda Gürcülerin sosyal ve ekonomik bütünlükleri olduğundan bağımsız olmayı hak ettikleri ifade edilmektedir. Ermenistan'ın kurulmasının sıkıntılı olacağını, çünkü Kafkas Ermeni Cumhuriyeti ile Anadolu'da kurulması planlanan büyük Ermenistan'ın farklılıklar arz ettiği, Klıkya ve Trabzon'u ihtiva eden Ermenistan'ın uzun bir zaman içerisinde tesis edilebileceğini bildirmektedir. Burada temel sıkıntının bölgede ki Kürtlerin varlığı olacaktır. Rapor Kürtlerin haklarında mandater devlet tarafından korunması gerektiğini ileri sürerken Türk varlığını görmezlikten gelmektedir.

¹⁰ Aynı belge. Bu raporun diğer bir nüshası IOR: (Hindistan Bakanlığı'na ait belge) L/P&S/18/C.189 nolu dosyada da görülebilir.

alınmıştır. Raporunda Crowe'da Kafkas Cumhuriyetlerinin ilk anda tanınması gerektiğini fakat ilerde Rusya bölgede söz sahibi olmak ister ve Kafkaslılar Rusya'ya meylederse buna set çekilmemesi gerektiğini ifade ederek şu sözleri sarf eder:

Cemiyet-i Akvam, eğer kurulursa, geçiçi bir süre için bu devletlerin bağımsızlıklarını korumada gerekli mekanizmayı sağlayabilirdi. Bu süre bir tarafda Rusya'da istikrarın tesisine diğer tarafda ise üç cumhuriyetin kendi ayakları üzerinde durabilmelerine imkan verecek kadar uzun olmalıdır. Eğer Rusya çabucak istikrarına kavuşursa, cumhuriyetler federal Rusya'nın birer parçası olabilir, eğer istikrarsızlık yıllarca sürerse cumhuriyetlerin Rusya'dan ayrılığı da sürekli olabilir. Bizim siyasetimiz her iki ihtimali de karşılayacak çerçevede şekillendirilmelidir.¹¹

Crowe'da bu bölgeye bir madater devlet gerektiğini kabul etmektedir. Kafkas Cumhuriyetlerinde istikrarın sağlanması Orta Doğu'daki İngiliz menfaatlerin korunması için gereklidir. Mandater olacak devletin askeri güç yeterliliğine, prestije ve otoriteye sahip olması gerektiğini ve bu vasıflara sahip olan Amerike ile Fransa'nın bulunduğunu ifade etmektedir. Bu devletlerden Fransa'yı başlıca iki sebepten Crowe tercih edecektir. Birincisi Fransa bölgedeki mahalli halk tarafından (bilhassa Ermeniler) kabul edilebilecektir. İkincisi ise bu bölgelerin (Klikya'dan Hazar Denizi'ne uzanan) Fransa'ya verilmesi, 1916 Sykes-Picot andlaşması ile Fransa'ya bırakılan Musul'un pazarlık ile İngiltere'ye kazandırılması sağlanabilecektir.¹² Aslında Crowe için en ideal çözüm Dağıstan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Amerikan mandasına ve Ermenistan'ın ise Fransa'nın mandasına bırakılması idi. Fakat Amerika hiç bir yerde mandater olmayacağını ilân ettiği için bu mümkün değildi.

Crowe bu arada her bir cumhuriyetin durumu hakkında bir değerlendirme yapar. Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıkları hakkında müspet düşünürken Azerbaycan hakkında menfi düşünceleri vardır:

Azeriler genellikle geri kalmış, Müslüman Türkçe konuşan bir ırktır. Muhtemelen istikrarlı ve medenî bir hükümet kurmaktan acizdir ve kesinlikle kendi kendilerine Bakü'nün idaresiyle baş edemeyeceklerdir ki Bakü'ye girdiklerinde (15 Eylül 1918) gösterdikleri talan ve Azeri olmayanları katletmeleri bunu göstermektedir. Azeri Hükümeti'ni tanımak İngiltere için yapılması tavsiye edilecek bir durum değildir.

Görüldüğü üzere Dışişleri Bakanlığı uzmanları Rusya'nın bölgede hakim güç olmadığına hemfikirlerdir. Yine bu uzmanlar, Kafkas Cumhuriyetleri'nin kendi başlarına henüz ayakta duramayacakları ve hamî bir devletin yardımına muhtaç oldukları hususunda

¹¹ FO 371/3301/186203/W/38, 9 Kasım 1918, Sir Eyre Crowe'un A Possible Territorial Policy in the Caucasus Regions (Kafkaslarda muhtemel toprak siyaseti) başlıklı memorandumu. Crowe, Kafkas cumhuriyetlerinin self-determinasyon haklarını tanımakla beraber bu hususta azami ihtimam göstermek ilerde Rusya'nın, İngiltere ve müttefiklerinin kendi zayıflığından faydalandığı şeklinde şikayet etmesine fırsat vermemek için gerekir demiştir.

¹² Crowe'a göre Musul, İngiliz emperyal menfaatleri açısından stratejik ve ekonomik öneme haizdir. İngiltere'nin kontrolünde olacak Bağdat'ın emniyeti açısından Musul'un da İngiliz denetiminde olması gerekli idi. Musul ile Bağdat'ın arası düz bir arazi olduğundan Musul'dan Bağdat yönüne yapılacak bir taarruz herhangi bir tabii engel ile karşılaşmadan Bağdat önlerine gelebilirdi. Ekonomik yönden ise Musul-Kerkük petrolü mühimdi.

da aynı kanaate sahipti. Ancak bu hami devlet için Amerika ve Fransa arasında tercih farklılıkları vardı. Ayrıca Cumhuriyetler uzmanların gözünde farklı değerlendirmelere tabiidir. Genelde Ermenistan ve Gürcistan için bağımsızlıkları hakkında müspet kanaate sahip olmalarının yanısıra Azerbaycan'ın bağımsızlığına müspet bakılmamaktadır. Bu kanaatte gerek Azerbaycan'ın Anadolu insanıyla müşterek değerlere sahip olması ve gerekse Rusya'nın Bakü'deki petrol rezervelerinin elinden alınmasından memnun olmayacağı ve netice itibarıyla İngiltere'nin Rusya'nın düşmanlığını kazanacağı korkusunun tesiri vardı.

2. Şark Komitesi ve Kafkas Cumhuriyetleri

Kafkas Cumhuriyetleri için uzmanlar ve yetkililer tarafından ileri sürülen bu görüşler, İngiltere'nin Orta Doğu politikasının büyük oranda tespit edildiği İngiliz Hükümeti'ne bağlı Şark Komitesince uzun bir zaman ve birden fazla oturumda tartışıldı. Komite hükümetin Orta Doğu'ya yönelik siyasetinin ilgili yetkililer ve uzmanların istişare ile tespiti amacıyla 1918 yılında kurulmuştu. Komite, o zaman için Lloyd George'un başbakanlığını yaptığı Liberal Demokratlar ve Muhafazakarlardan kurulmuş olan koalisyon hükümetine tavsiye mahiyetinde kararlarını bildiriyordu. Komite üyelerinin çoğu aynı zamanda kabine üyesi de olduğundan alınan kararlar genellikle hükümet kararları olarak kabinede tasdik ediliyordu.

Şark Komitesi Kafkasya ile ilgili olarak bölgeye tayin edilecek mandater devlet ve büyük Ermenistan'ın sınırları olmak üzere iki temel mesele hakkında tartışmalarını yoğunlaştırdı. 2 Aralık 1918'de yapılan oturumda mandater devlet hakkında başlıca üç görüş ileri sürüldü.¹³ İlk görüş Komitenin başkanı ve hükümet üyesi olan Lord Curzon'dan geldi. Kısa bir süre sonra vekâleten ve daha sonra asâleten dışişleri bakanı olarak görev alacak olan Curzon bu bölgenin mümkünse İngiltere, Amerika ve Fransa'dan oluşacak uluslararası bir güç tarafından himaye edilmesini eğer bu mümkün olmazsa İngiltere'nin himayesine alınmasını teklif eder. Bölgede İngiliz kontrolünün gerekliliği için dört sebep ortaya koyar: Birincisi, bölgenin İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Hindistan açısından stratejik ehemmiyeti vardır. İkincisi, bölgede mevcut olan istikrarsızlığın eğer denetim altına alınmazsa Orta Doğu'nun tamamına yönelik bir boyut kazanabileceği, ve bundan da bölgede en fazla menfaate sahip İngiltere en çok zarar gören ülke olabilirdi. Üçüncü sebep olarak Kafkasya'nın ticarî potansiyeli göz ardı edilemeyecek bir kapasiteye sahipti. Bu ticarî kapasite İngiliz menfaatleri açısından takip edilmeli idi. Mesela petrolün ihraç limanı olan Batum ticarî açıdan büyük bir öneme sahipti. Son olarak Curzon, Baku petrolçülerinin uluslararası ilgi sahasına giren bir mesele olduğu, İngiltere'nin bu zenginliğe ilgisiz kalamayacağını ifade etti.¹⁴

¹³ CAB (İngiliz Hükümetine ait belge) 27/24/E.C. 40. Şark Komitesi Toplantısının Tutanakları, 2 Aralık 1918.

¹⁴ Curzon'un ifadesi ile "büyük Bakü petrol rezervelerini küçük dağlık cumhuriyet olan Dağıstan'a veya itibar edilemez Azeri Türklerinin eline düşmesine izin vermek imkansız" idi.

Mandater devlet hususunda ikinci teklif Dışişleri Bakan yardımcısı Lord Robert Cecil'den geldi. Cecil'in teklifi Akdeniz'de Klıkya'dan başlayıp Karadeniz'de Trabzon ve civarını ve Doğu Anadolu'da altı vilayeti ve Kafkas Ermeni Cumhuriyeti de dahil geniş bir sahayı ihitiva eden büyük Ermenistan ile Gürcistan ve Azerbaycan'ın mandaterliğini Fransa'ya bırakmaktı. Bunun karşılığı olarak Fransa'dan Musul vilayeti geri alınabilirdi. Ayrıca gerek Ermenistan'ın kurulması ve gerekse Kafkas cumhuriyetlerinin istikrarının temini için uzun yıllar bölgede büyük sayıda asker bulundurmak gerekeceğinden bu yük Fransa'ya terkedilebilirdi. Cecil'in bu görüşü Hindistan Bakanı olan A. J. S. Montagu tarafından desteklendi. Montagu'ya göre İngiltere, Baku-Batum demiryolu hattını bir mandater devlet tayin edilinceye kadar tasarrufunda tutacaktı. Sonrası mandatere ait bir sorumluluk idi.¹⁵

Komitenin daimi üyelerinden olan General J. C. Smuts yeni bir teklif sundu. Smuts, Lord Curzon gibi bölgeye Fransa'yı sokmanın İngiltere'nin Orta Doğu'daki varlığı için tehlikeli olduğunu düşünyordu. Almanya uzun bir dönem için etkisiz hale getirildiğinden İngiltere'nin büyük bir askerî güç olan Fransa ile uğraşması gerekiyordu. Fakat Lord Curzon'un teklif ettiği uluslararası kontrole Smuts pek sıcak bakmıyordu. Ona göre "uluslararası kontrol şu ana kadar hiç çalışmamış ve çalışmayacaktır". Bu yüzden Cemiyet-i Akvam'a üye bir devletin cemiyetin denetimi altında Kafkaslara mandater tayini en ideal çözümdü. Bu devlet de İngiliz menfaatleri gereği Amerika olmalıydı.

Smuts'a göre Amerika o an için bencil hedeflere sahip değildi. Amerika ile Başkan Wilson'un istekleri doğrultusunda Cemiyet-i Akvam hususunda işbirliği yapılırsa barış konferansında Fransa'nın talepleri karşısında Amerikan desteği İngiltere yanında olabilirdi.

Smuts'un bu isteğine Lord Cecil itiraz etti. İtirazında Amerika'nın bu bölgeye ilgi göstermeyeceği ve bu yüzden İngiltere'nin bölgeden Fransa lehine çekilmesi gerektiğini ifade etti. Cecil'e göre Rusya, eğer bölgeye tekrar dönmek isterse, İngiltere için Fransa'dan daha büyük bir tehlike idi. Çünkü Fransa bölgede geçici olarak kalacak fakat Rusya yakın tarihte olduğu gibi güneyde İngiliz menfaatlerine tecavüz için bölgeyi üs yapacaktı.

Lord Curzon buna derhal sert bir cevapla karşılık vererek Fransa'nın İngiltere için esas tehlike olduğunu hatırlattı. Curzon'a göre

Akdeniz'in doğu köşesinden Hazar Denizi'ne uzanan bölgenin kontrolünü eline geçiren Fransa İngiltere'nin Orta Doğu'daki durumunu sarsabilir. İran, Afganistan ve Hindistan'a uzanan İngiliz nüfuzunun tehdit edileceği aşıkardır. Fransa ile olan ittifak milli güvenlik açısından gereklimdi. Fakat Fransa'nın karakteri bizden (İngiltere'den) çok farklıdır. Fransız menfaatleri ile bizim menfaatlerimiz pek çok yerde çatışmaktadır. Gelecekte korkmamız gereken güç Fransa'dır. Bu açıdan bu bölgeye Fransa'nın yerleştirilmesi ihtimali beni çok korkutuyor.¹⁶

¹⁵ CAB 27/24/E.C. 40. Şark Komitesi Toplantısının Tutanaqları, 2 Aralık 1918.

¹⁶ Aynı belge. Curzon'un Fransa'ya dair düşünceleri ilginçtir. Curzon'a göre Fransa dünyanın hemen her yerinde güçlü bir devlettir. Oldukça teşkilatlı, sonsuz entrika yapma kabiliyetine sahip ve doğu insanları ile uğraşmak için büyük tecrübe sahibidir. Batum-Baku hattı, Hindistan'a giden yollardan biriydi. Fransızlar doğuştan entrikacı olduklarından bu bölgede Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını korumak için gelişmelerine

Bölgeye bir mandater devletin tayini hususunda fikir birliğine varılmasına rağmen 2 Aralık toplantısı bu mandaterin kim olacağı hakkında bir anlaşmaya varılmadı ve bir sonraki toplantıya bırakıldı. Üzerinde anlaşmaya varılamayan diğer mesele olan Anadolu'da büyük Ermenistan'ın sınırları hakkında da uzun tartışmalar oldu. Fakat bu mesele başka bir makale çalışmasını gerektirmektedir.

Sonraki toplantı üç gün sonra 5 Aralık 1918'de yapıldı. Bu toplantıda Lord Curzon'un görüşü Genelkurmay'dan destek buldu. Genelkurmay Başkanı olan Sir Henry Wilson Fransızların bölgeden uzak tutulması ve İngiliz kontrolünün bölgede devam ettirilmesi fikrine Genelkurmay'ın ve Savaş Bakanı Lord Milner'in iştirak ettiğini ifade etti.¹⁷ Fakat yine net bir netice bu toplantıda da çıkmadı.

Dört gün sonra yapılan toplantı ise sert tartışmalara sahne oldu. Bu toplantıya Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'da iştirak etmekteydi. Bu toplantıda da bir mandater devletin bölgeye tayin edilmesi hususunda fikir birliği vardı. Lakin yine Lord Curzon'un başını çektiği, Savaş Bakanlığı ve Genelkurmayca desteklenen bölgeye İngiltere'nin mandater olması görüşü ile Dışişleri'nden Lord R. Cecil'in başını çektiği ve Hindistan Bakanı Montagu'nun da desteklediği bölgenin mandaterliğini Fransa'ya bırakma görüşü arasında tartışmalar cereyan etti. Toplantının başında Lord Curzon önceki toplantıların ve gelinen noktanın bir değerlendirmesini yaptıktan sonra müzakere edilmek üzere 14 teklif sundu. Bu teklifler

1. Transkafkasya devletleri olan Gürcistan'ın, Azerbaycan'ın, Rus Ermenistan'ının ve Dağıstan'ın siyasi bağımsızlıklarını desteklemek arzumuzdur.
2. Bu devletler içinde Gürcistan en ileri seviyede bulunduğundan erken resmî tanıma verilebilir. Fakat diğer devletlerin tanınması için vakit henüz erkendir.
3. Barış Konferansı'nda bu bölgenin geleceği tartışılırken büyük devletlerden birisi geçici olarak buranın sorumlusu olarak tayin edilebilir.
4. Bu devletin Fransa olması genel siyasetimiz ve stratejimiz açısından kabul edilemez.
5. Amerika davet edilebilir, fakat mandaterliği kabul edeceği mümkün görünmüyor, ve bölgede sorumluluk alması teşvik edilmemelidir.
6. Eğer bir mandater devlet Konferans veya Cemiyet-i Akvam tarafından davet edilirse bu devlet tercihen İngiltere olmalıdır.
7. Bölgede istikrarlı bir hükümet kurulana kadar geçici askerî işgal gerekli olabilir.

---

yardımcı etme gibi masumane bir çalışma içerisinde olmaları mümkün değildi. Bu bölgenin Fransa'ya verilmesinde Rusya'nın tekrar istikrarına kavuşunca bölgeye dönmesi İngiltere için daha isabetli olacaktı.

¹⁷ CAB 27/24/E.C. 41, Şark Komitesi Toplantısı Tutanaqları, 5 Aralık 1918.

8. Halihazırda İngiltere bu işgal için gerekli askeri bölgede bulundurduğundan bu durum devam etmelidir.

9. İngiliz Hükümeti aynı zamanda Hazar Denizi'nin donanma hakimiyetine de elinde tutmalıdır.

10. Nihai çözüm Batum, Poti, Trabzon ve Bakü'nün serbest liman olmasını ve Batum-Bakü demiryolu hattının ücretsiz olmasını temin etmelidir.

11. Eğer Azerbaycan Cumhuriyeti tanınırsa Bakü'nün idaresi için özel bir statü gerekli olabilir.

12. Rus Emenistan'ı ile Türk Ermenistan'ının ayrı siyasi birimler olarak tanzim edilmesi arzu edilmektedir.

13. Gürcistan'ın tanınmasında Batum ve Lazistan'ı bu devletin dahilinde görmek tavsiye edilebilir.

14. Ermenistan için mandater devlet ya Fransa ya da Amerika Birleşik Devletleri olmalıdır; İngiltere bu hususta hiç bir talep öne sürmemelidir.¹⁸

Bu tekliflerden anlaşılacağı üzere Lord Curzon bir taraftan Kafkasya'da İngiliz nüfuzunun mandater devlet olarak devam etmesinin kabulunu isterken diğer taraftan Cecil'in itirazını gidermek için Anadolu'da kurulması planlanan büyük Ermenistan'ın mandaterliğinin Fransa'ya bırakılmasını teklif etmekteydi. Fakat Lord Robert Cecil derhal sesini yükseltti ve İngiltere'nin bölgede herhangi bir sorumluluk almasının İngiltere'nin menfaatine olmayacağını daha önceki toplantılarda söylediği sebepleri tekrar ederek ifade etti.¹⁹ Cecil denizlerde İngiliz üstünlüğünün İngiltere'nin menfaatlerini bölgede korumaya yeteceğine dair görüş ifade edince Genelkurmay Başkanı Wilson ve Donanma komutan yardımcısı Koramiral G. Hope Batum ve Bakü'de kara hakimiyeti olmadan Karadeniz ve Hazar Denizi'nde İngiliz hakimiyetinin tesis edilemeyeceğini söylediler. Lord Curzon'un görüşü ağırlık kazanmaya başladığı sırada Cecil Dışişleri Bakanı Balfour'dan, kuvvetli destek buldu. Balfour İrlanda'daki ayrılıkçı güçlerle mücadele etmek için asker bulmakta sıkıntı çekilirken Kafkasya gibi İngiltere için hayati menfaatlerin olmadığı uzak bir bölgeye tek bir asker gönderilmesine karşı olduğunu ifade etti. Fransa'yı da bu bölgeye sokmanın gerekmediğini fakat bölge cumhuriyetlerinin Cemiyet-i Akvam danışmanlarının yardımı ile kendi kendilerini idare edebileceklerini bildirdi. Lord Curzon'un Rusya'nın bölgeyi ilerde tehdit etmesi halinde cumhuriyetlerin durumunun ne olacağını sorması üzerine Balfour "eğer Rusya, cumhuriyetleri ezecek güçteyse neden ezmesin" karşı sorusuyla cevap verdi.

¹⁸ CAB 27/24/E.C. 42. Şark Komitesi Toplantısı Tutanakları 9 Aralık 1918

¹⁹ Cecil'e göre ileride Rusya güçlenip İngiliz koruması altındaki Dağıstan'a veya Gürcistan'a bir saldırı yapması halinde İngiltere buraları savunmak için gereksiz ve karşılıksız büyük maddi-manevi sıkıntılara girecekti. Batum-Baku hattının Hindistan yönünde bir hat olmasının İngiltere'yi tehdit edemeyeceğini, çünkü Karadeniz ve Hazar Denizi'nde üstünlüğü elde tutacak olan İngiltere'nin bu bölgeyi Fransa'ya bıraktığı takdirde gerektiğinde Fransa'nın bütün lojistik desteğini kesebilecekti. Bu sebeple Cecil tarihi İngiliz siyasetinin tekrarlanması faydasına inanır ki o da denizlerde üstünlüğe sahip olma, önemsiz toprakları işgal edenlere de İngiltere'ye zararları dokumadığı müddetçe göz yummaktı.

Balfour ayrıca bu bölgenin Hindistan'a giden bir kapı olduğu fikrini de tenkit ederek "bu kapılar gittikçe Hindistan'dan uzaklaşmaktadır ve Genelkurmay'ca daha ne kadar batıya götürüleceğini de bilmiyorum" dedi.²⁰

İki görüş arasındaki tartışmalar benzer argümanlarla devam etti. Balfour bu meselenin hallinin aslında Paris Konferansı'na bırakılmasını teklif edince Curzon buna sert bir cevapla karşılık vererek, Konferans'ta İngiliz heyetinin elinde bölgeye ait bir plân olması için Komite'nin zaman harcadığını hatırlattı.

Bu arada General Smuts değişik bir teklif ortaya attı ve İtalya'yı mandater devlet olarak ileri sürdü. İtalya'nın bölgeye girmesinin 4 yoldan İngiltere'ye faydası olacaktı. Birincisi, Fransa stratejik bir bölgede nüfuz sahibi olmaktan uzaklaştırılacaktı. İkincisi, İtalya İngiltere'nin rakibi Fransa'ya karşı desteklenmiş olacaktı. Üçüncüsü ise savaş sonunda edineceği "kazançları" az bulan İtalya bu yeni kazançla tatmin olabilirdi. Son olarak ta, İngiltere bölgede üstlendiği yükümlülüklerden kurtulacaktı. Bu teklif havayı yumuşatmakla beraber kesin bir karar çıkmadan Komite tekrar toplanmak üzere dağıldı.

Curzon'un odasında yapılan bir sonraki toplantı 16 Aralık'ta gerçekleşti. Uzun süren bu toplantıda da benzer argümanlar telaffuz edildi.²¹ Lord Curzon bu toplantı başında da Kabine'nin onayına sunulmak üzere maddeleştirilmiş 14 karar teklifinde bulundu. Bu kararlar üzerinde yine uzun bir tartışmadan sonra zoraki de olsa bir uzlaşma sağlandı ve aşağıdaki kararlar kabul edildi:

1. Eski Rus İmparatorluğu'nun parçası olan Kafkasya'da güçlü, bağımsız devletler görmeyi arzu ediyoruz.

²⁰ Balfour bu husustaki görüşlerine şu şekilde açıklamaya devam etti: "Bizim Hindistan hakkında on yıl önceki sıkıntımız neydi? Mezopotamya hattı, Bağdat demiryolu hattı ve Basra Körfezi idi. Bu tehdidi savaşta bitirdik. Mezopotamya'da bizi heyecanlandıran tehdit şimdi Transkalkasya'da olduğu ileri sürülüyor. Fakat bu bölge Hindistan için bir tehlike değildir. Eğer Fransızlar bölgeyi alırlarsa onlarla baş ederiz, yoksa küçük milletler zaten mesele değil. Rusya'nın da bölgeye geleceğini zannetmiyorum. Bundan dolayı bölgede askerimizin kalmasını gerektiren herhangi bir tehdit unsuru yada şartlar yoktur ve hiç bir zamanda olmayacaktır."

²¹ CAB 27/24/E.C. Şark Komitesi'nin.43. Toplantı Tutanaqları, 16 Aralık 1918. Bu toplantıya aşağıdaki şahıslar iştirak etmiştir:

Lord Curzon, başkan
Korgeneral J. S. Smuts
A. J. Balfour, Dışişleri Bakanı
E. S. Montagu, Hindistan Bakanı
Lord R. Cecil, Dışişleri Bakan Yardımcısı
Sir L. Mallet, Dışişleri'nde bürokrat
L. Oliphant, Dışişleri'nde bürokrat
Sir A. H. Grant, İngiliz Hindistan Hükümeti Dışişleri Bakan Yardımcısı
Korgeneral Sir H. V. Cox, Hindistan Bakanhığı Askeri Sekreteri
J. E. Shuckburgh, Hindistan Bakan Yardımcısı
Koramiral G. P. W. Hope, Deniz Kuvvetleri Komutan Vekili
Korgeneral Sir G. M. W. MacDonogh, Genelkurmay Başkan Yardımcısı
Tuğgeneral W. Thwaites, Askeri İstihbarat Başkanı
Yarbay W. H. Gribbon, Savaş Bakanlığı
Yarbay L. Storr, Komite Sekreteri.

2. Bu devletlerden Gürcistan en gelişmişidir ve erken tanınmak için en kuvvetli iddialara sahiptir.

3. Geri kalan devletlerin, Dağıstan, Azerbaycan ve Rus Ermenistan'ı, tanınması olayların akışına ve kendilerinin siyasi varlıklarının başarılı şekilde devamlarına bağlıdır.

4. Rus Ermenistan'ının Türk Ermenistan'ından ayrı bir siyasi yapıya sahip olup olmayacağı esas olarak mahalli halkın tavrı belirleyecektir.

5. Bağımsız Kafkas Cumhuriyetlerinin federasyon olmaları veya olmamaları kendilerinin bileceği bir iştir.

6. Aynı şekilde Cumhuriyetlerin mevcut olan Rus hükümetiyle (Bolşevik) veya gelecekteki Rus hükümetleriyle ilişkileri esas olarak kendilerinin bileceği bir iştir.

7. Eğer Barış Konferansı'nda karar verilirse veya Cumhuriyetlerin kendileri talep ederse yahut Cemiyet-i Akvam (eğer kurulursa) mezkur bölgede uluslararası menfaatleri korumak üzere büyük bir devletin hizmetini bir dönem için talep ederse Amerika'nın Fransa'ya göre tercihi arzu edilir. Fransa'nın tercihi genel siyaset ve strateji açısından arzu edilmemektedir. En son olarak ve baskı yapıldığı takdirde geçiçi olarak bu görevi İngiltere'nin kabul etmesi muhtemeldir.

8. Hiç bir durumda bizim bu toprakların hiç bir kısmını ilhak etme veya İngiliz himayesine alma niyetimiz olmadığı gibi büyük miktarda İngiliz askerlerini burada uzun dönem kalmalarını gerektirecek herhangi bir sorumluluk alma gib bir niyetimiz de yoktur.

9. Şu an için Hazar Denizi'nde İngiliz donanma üstünlüğünü devam ettirmek önemlidir.

10. Bölge için nihaî çözüm mümkünse Batum, Poti, Trabzon ve Bakü'nün serbest liman olarak ilan edilmesini garanti etmelidir.

11. Bakü petrolerindeki uluslararası menfaatlerin korunması için özel tedbirler alınabilir.

12. Gürcistan'ın tekrar inşa edilmesinde sınırları içerisine Batum ve Lazistan'ın da katılması arzu edilmektedir.

13. Eğer Anadolu'da büyük Ermenistan veya Kafkasya'da küçük Ermenistan kurulursa ve Cemiyet-i Akvam yada halk tarafından Ermenistan'ın himayeliği için bir devlet davet edilirse İngiltere bu davetten uzak kalmak için azamî gayret göstermelidir. Bu durumda Amerika'yı yada 1916 Sykes-Picot antlaşmasında değişiklik yapmak kaydıyla Fransa'yı İngiltere desteklemelidir.²²

Bu maddelerden bilhassa 7. madde üzerinde yoğunlaşan tartışmalar yine aynı kişiler tarafından gerçekleştirildi. Mesela Lord Curzon istenilse de istenilmese de İngiliz askerlerinin zaten Kafkasya'da olduğunu bunların çekilmesinin ise belli bir süre içerisinde

---

²² Aynı belge.

gerçekleşmesi gerektiğini, aksi takdirde bölgede karışıklık ve savaş çıkacağını, mahallî milletlerin birbirlerinin boğazlarını keseceğini ileri sürdü. Bu ifadeyi Hindistan Bakanı Montagu tenkid ederek bu karışıklık çıksa dahi İngiltere'yi ilgilendirmedığını ve masraftan kurtulmak için bölgenin derhal terkedilmesini talep ederek isteksiz de olsa İngiltere'nin orada bulunmasının mantığını anlayamadığını ifade etti. İlaveten Montagu "eğer insanlar birbirlerinin boğazını kesmek istiyorsa niçin kesmesinler, bırakın kessinler" dedi. Bu fikre Balfour iştirak etti. Eğer insanlar medenileşmek istemiyorsa zorla medenileştirilemeyeceğini söyleyerek şu örneği verdi:

Hindistan'ın kuzeyinde ki kabileler birbirlerinin boğazlarını sık sık keserler. Onlar bize saldırıp zarar vermediği sürece buna seyirci kalırız. Orada bir düzen kurmak ve istikrarı sağlamak hedefimiz değildir. Kafkasya'da bizim için kuzey Hindistan'dan farklı olmamalıdır.

Bu müzakerelerden de anlaşılacağı üzere İngiliz Hükümeti Kafkasya'da gerektiğinden daha fazla kalmayacağını ortaya koymuştur. Bu arada Kafkas Cumhuriyetleri bağımsızlıklarının İngiltere ve müttefikleri tarafından tanınmasını arzu etmekle kalmayıp bağımsızlıklarını korumak için siyasi ve askerî yardım da ümit etmekteydi. Fakat bu ümitlerinin gerçekleşmesinin zayıf bir ihtimali vardı. Çünkü bu devletlerin bağımsızlıklarını arzu etmekle resmen tanımak arasında fiilî bir fark vardı. Ayrıca Kafkas Cumhuriyetleri'nin her birine farklı bakıldığı komite kararlarından da görülmektedir. Mesela Gürcistan'a Trabzon'un doğusundan itibaren Karadeniz bölgesi dahil edilmesi uygun görüldüğü gibi bağımsızlığının ilk tanınması da yerinde bulunmuştur. Ermenistan hususunda ki siyaset de çok net olmaktan uzaktır. Bunun da temel sebebi Ermenistan'ın topraklarının nereleri olacağına dair olan belirsizliktir. Anadolu'da kurulması düşünülen büyük Ermenistan'ın kurulup kurulmayacağı belli olmadığı gibi hangi toprakları ihtiva edeceği de belli değildir. Ayrıca Ermenileri kendi kamuoyunu Türkler aleyhine yönlendirmek için vasıta olarak kullanan İngiltere'nin Ermenistan'ın himayesinden kaçınması burada dikkat çekicidir. Halbuki Ermeniler savaş sonunda İngiltere ve müttefikleri galip, Osmanlı Devleti mağlup olunca kendilerine gün doğduğunu düşünmüşler, Anadolu'da büyük Ermenistan'ın kurulacağına kesin gözle bakmışlardı.

3. İngiliz Kabinesi'ndeki Görüşmeler

Komitenin kararlarını görüşmek üzere Başbakan Lloyd George'un başkanlığında 23 Aralık'ta toplanan İngiliz Hükümeti'nde de iki görüş gündeme geldi.²³ Lord Curzon, Savaş Bakanı Lord Milner'den ve cephanelerden sorumlu Devlet Bakanı olan W. Churchill'den destek buldu. Bu gruba göre İngiliz askerî varlığı, Paris Barış Konferansı ve kuruluş çalışmaları yapılan Cemiyet-i Akvam bölgeye bir mandater tayin edinceye kadar Kafkaslarda istikrarı muhafaza etmek için devam etmeliydi.

²³ FO (Dışişlerine ait belge) 371/3346/213100/W/38, 23 Aralık 1918, Emperyal Savaş Kabinesi 45. Toplantı Tutanaqları.

Karşı görüşü, Lord Cecil Kabine üyesi olmadığı için Hindistan Bakanı Montagu savundu. Montagu İngiltere'nin ilk fırsatta bölgeden terkini istedi. Bu arada Başbakan Lloyd George Kafkasya'da istikrarı kimin tehdit ettiğini sordu. Curzon cevaben anti-Bolşevik Rusların İngiltere'nin çekilmesi halinde Kafkasya'ya müdahale edebileceklerini, Azerilerin güney Azerbaycan'a saldırabileceğini ve İran'ın İngiltere'den yardım isteyebileceğini; Hazar'ın kontrolünün kaybedilebileceğini; ve son olarak mahalli halkın birbirleri ile mücadeleye girişerek istikrarsızlığı bölgeye getirebileceğini ifade etti. Aslında Curzon'un söylediği bu hadiselerin gerçekleşme ihtimali oldukça azdı. Curzon'un kendisi, bölgede hakim olmalarının İngiliz emperyalizminin bir gereği olduğuna inandığından diğer hükümet üyelerini de ikna etmek için bu zayıf ihtimale dayalı gerekçeleri saymaktaydı. Curzon'dan sonra söz alan Lord Milner Barış Konferansı bölgeye bir mandater tayin edinceye kadar bir tümen askerini İngiltere'ye büyük bir yük oluşturmayaacağını belirtti. Churchill'de O'nu destekler mahiyette bir açıklamada bulundu.

Başbakan Lloyd George prensip olarak bunu kabul etmekle beraber iki şeye dikkat çekti: Geçici işgal sürekli işgal haline gelebilir ve İngiliz ordusu bünyesinde olan Kanadalı ve Avusturyalı askerleri hükümetleri çekerse bütün yük İngiliz hükümetinin üzerine kalabilirdi. Nihayetinde Şark Komitesi'nin kararları Paris Barış Konferansı'nda İngiliz Hükümeti'nin bölgeye yönelik siyaseti olarak kabul edildi.

4. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Kafkasya'yı bilfiil işgal altına alan İngiltere bölgenin geleceğini çizecek pozisyonda idi. Kendisi savaştan galip çıkmanın yanı sıra galipler içerisinde de en güçlü olanı idi. Kafkasya'da bölgesel güçler açısından değerlendirdiğimizde de İngiltere'nin otoritesine karşı çıkabilecek bir devlet de yoktu. Rusya'da Bolşevik ihtilalinin neticesiyle bir kaos yaşanmakta, Bolşeviklerle anti-Bolşevik kuvvetler arasında iç savaş hızlanmakta idi. Diğer bir ifade ile Rusya'nın çevresi ile ilgilenebilecek vakti yoktu. Osmanlı Devleti ise savaşta mağlub olmuş, Mondros Mütarekesi gereği Kafkasya'dan geri çekilmek zorunda kalmıştı. İstanbul tehdit altına girmişken Anadolu dışına yönelik herhangi bir harekete girişecek güce de sahip değildi. İran zaten İngiliz desteği ile toprak bütünlüğünü korumakta idi. İşte bu şartlar altında bağımsızlığını Mayıs 1918'te ilân etmiş olan Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan'ın geleceklerini tayin için İngiliz devlet adamları gerek kendi bakanlıklarında gerek Şark Komitesi'nde ve gerekse Kabine'de uzun uzun tartışmışlardır. Görüldüğü üzere İngiltere'nin ve Fransa'nın mandater olması şeklinde iki görüş çevresinde bu tartışmalar cereyan etmiştir. Bu tartışmalarda dikkat çeken bir özellik Kafkas Cumhuriyetlerinin geleceğine dair yapılan müzakerelerde görüş sahiplerinin, meseleye sürekli İngiliz emperyalizminin cephesinden bakmalarıdır. Curzon İngiltere'nin bölgede kalmasını yine İngiltere menfaatleri için gerekli görürken, Cecil ve destekleyenleri ise, İngiltere'nin mandaterliğinin pahalıya mal ocağını, bu arada bölge Fransa ile pazarlık konusu yapılarak Musul'un İngiltere'ye kazandırılabilirliğinden bahsetmektedir.

Bu müzakereler aynı zamanda İngiliz devlet adamlarının gerek Fransa, Almanya ve Rusya'ya ve gerekse Orta Doğu'ya bakış açılarını görmé noktasında bize önemli bilgiler de vermektedir. Görüldüğü üzere bu müzakerelerde tartışılan esas mesele Kafkas Cumhuriyetleri'nin geleceği değil, Rusya'da ihtilal neticesi bölgede oluşan boşluğu İngiliz emperyalizmine uygun şekilde doldurma meselesidir. Paris Barış Konferansı'nda İngiltere'nin Kafkasya'ya yönelik takip edeceği siyaseti tespit etmek için gerçekleştirilen müzakerelerin sonunda kabul edilen siyasetin, Konferans esnasında takip edilip edilmediği veya nereye kadar takip edildiği ise ayrı bir makalenin konusudur.

RUSLARIN

SAMSUN'U BOMBARDIMANI (1915)

Yrd.Doç.Dr.Osman KÖSE*

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile Karadeniz sahilindeki Osmanlı kentleri Rus harp gemilerinin bombardımanlarına hedef olmaya başladı. Rus filosunun mayınlama ve kıyı bombardımanlarıyla hedefi, Karadeniz'deki Osmanlı ticaretini ve bu sırada Trabzon üzerinden III. Orduya yapılan askerî nakliyatı durdurmaktı. Bunun için de bazen tek gemi ve bazen de filo halinde hareket etmişlerdir. Mayınlama ve bombalama hareketlerinin hedefi Türk donanmasının çıkışına engel olmak, Karadeniz sahilinde kömür nakliyatını sekteye uğratmak ve Kafkas cephesinin ikmalini aksatmak amacıyla Trabzon, Akçaabat, Samsun (Canik) ve Zonguldak limanlarını tahrip etmekte¹. Rus topçularının şehir merkezleri ve limanlara yönelik bombardımanda bulunmasının sebebi, müslüman halkın kuvve-i maneviyesini zaafa uğratmak, pontusçu faaliyetler içerisine giren Rumları moralize etmek, halk için iktisâdî ehemmiyet arzeden iş yerleri, mühimmat ve gaz depolarını imha etmek ve Trabzon'a yönelik askerî ve sivil nakliyatın gerçekleştirildiği deniz ile kara ulaşımını birbirine bağlayan iskeleleri tahrip etmekte. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, savaşın başlamasıyla beraber muhtemel Rus saldırısına karşı gerekli tedbirlerin alınması için Karadeniz sahilindeki valilik ve mutasarrıflıkları uyarmaya başladı².

Karadeniz'deki deniz gücü Rusların lehine bulunuyordu. Osmanlıların üç muharebe gemisi, bir muharebe kruvazörü, üç kruvazör, iki torpido kruvazörü, sekiz muhrip, 10 torpidopot, 17 gambot, 17 motorgambot ve 20'ye yakın yardımcı gemisi bulunmaktaydı³. Pasifik ve Baltık denizinde de üssü bulunan Rusların ise, altı muharebe gemisi, 26 muhrip,

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, Ankara 1976, s. 86.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA. DH. ŞFR). 46/53, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Canik mutasarrıflığına tel 29 Şevval 1332 (20 Eylül 1914).

³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 27.

torpidobot ve onbir denizaltı gemisi ile bir çok yardımcı gemisi vardı. Rusların başlıca üssü Sivastopol'da bulunmakta, Odesa, Novorosiski, Batum, Poti, Kerç ve Oçakof üsleri de ikinci derecede gelmekte idi⁴.

Rus filosu 1914 Kasım ayından itibaren Karadeniz'de ağırlığını arttırmaya ve özellikle de Trabzon üzerinde baskı uygulamaya başladı⁵. Rus torpidoları Karadeniz kıyılarına yaklaşarak Osmanlı devletinin iç durumu ve askerî hazırlıkları hakkında bilgi alabilmek için balıkçıları ve çocukları da esir alıyorlardı⁶. Rusların amacı Trabzon üzerinden III. orduya silah ve mühimmat gitmesini engellemeye yönelikse de zor şartlar altında da olsa bu sevkiyat gerçekleştirilmeye çalışıldı⁷. Karadeniz'de nakliyatın sürekli tehdit altında bulunması karşısında bu iş, Trabzon-Samsun arasında sivil motorlarla yapılıyordu. Personeli gönüllü olan bu tekneler, seferlerini ancak 10-12 günde tamamlayabiliyorlardı. Harbiye Nezareti bu gemilerin reislerini, harp madalyası ve para, diğer personeli de, yalnız para ile ödüllendirmekteydi⁸.

Rus harp gemileri 1915 yılı başlarından itibaren de Karadeniz kıyıları ve özellikle Hopa'dan Şile'ye kadar hemen bütün iskeleleri bombardıman ederek buralardaki deniz araçlarını batırdılar⁹. Karadeniz kıyısında Rus bombardımanlarına hedef olan kıyı yerleşim birimlerinden biri olan Samsun, deniz ile kara ulaşımının kesiştiği önemli bir liman şehriydi. Savaşın başlaması ile ticareti felce uğrayan Samsun, 1915 yılı içinde Rus harp gemileri tarafından çeşitli defalar saldırıya maruz kaldı.

Rus harp gemileri aralıklarla devam eden bombardımanlarında Samsun şehir merkezindeki önemli noktalardan başka Terme, Çarşamba, Ünye ve Fatsa kazalarını ve bu yerleşim birimlerinin limanlarında ve açıklarında demirli ve seyir halindeki yük gemilerini de hedef seçmişlerdir. Bu çalışmamızın amacı, bombardımana maruz kalan yerleşim birimlerindeki Belediye mühendisleri, Liman Daireleri, Muhasebe Daireleri ve Ticaret odaları tarafında düzenlenen hasar tespit defterlerine göre hasarın mahiyetini ve miktarını orijinal belgelere istinaden ortaya koymaktır.

A - SAMSUN VE KAZALARININ BOMBARDIMANI

I - SAMSUN

Rus harp gemileri 18 Kasım 1914'te Akçaabat ve Trabzon'dan sonra Samsun önlerine de mayınlar dökmüşler, fakat bunlar daha sonra temizlenmişti. Ruslar, 1915 yılında

⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 38; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, III/II, Ankara 1991, s. 37.

⁵ Rus filosu 6 Kasım 1914'te Kozlu ve Zonguldak iskele ve ocaklarını üç saat süreyle bombardıman ederek aynı gün İstanbul'dan Karadeniz'e hareket eden iki uçak, erzak ve mühimmat yüklü Bahriahmer, Bezmiâlem ve Miñhat Paşa gemilerini batırmışlardır. Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, II, İstanbul 1990, s. 126.

⁶ BOA.DH.ŞFR. 49/141, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Kastamonu ve Trabzon vilayetleriyle Bolu, İzmit ve Canik mutasarrıflığına tel. 10 Rebi'u'l-evvel 1333 (26 Ocak 1915).

⁷ Sebahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon, Ankara 1991, s. 2.

⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s.138.

⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 146.

Karadeniz'de daha sık görülmeye başladılar. Rus gemileri tarafından bu yıl içinde bombardımana maruz kalan önemli stratejik yerlerden birisi de Samsun'dur. Besim Darkot, Samsun'un 1915 yılı içinde ilk defa Temmuz ayında bombalandığını söylemekteyse de¹⁰, Canik mutasarrıflığı tarafından bombardımanlar sonucu tutulan Hasar Tespit Raporuna göre ilk bombardımanın 10 Haziranda olduğu anlaşılmaktadır. Rus harp gemileri tarafından düzenlenen bu bombardımanda Samsun şehir merkezindeki çeşitli noktalar ve liman ile açıklarında seyir halinde olan küçük ve orta büyüklükteki ticaret gemileri hedef olarak seçilmiştir. Belediye mühendisininin 17-21 Haziran 1915'teki kayıtlarına göre Samsun Rüşûmat Dairesi en çok zarara uğrayan devlet kuruluşunun başında gelmektedir. Rüşûmat Dairesine bağlı bir bina, bir gümrük ambarı, bir kulübe ve gazhane deposu tamamen tahrip edilmiştir. Buralardaki hasar 18350 kuruş 50 para olarak tespit edilmiştir. Bombardımanlardan Reji şirketine bağlı şimendifer iskelesi de isabet alan noktalar arasındadır. Buradaki toplam hasar ise 3316 kuruştur¹¹.

10 Haziran bombardımanında isabet alan noktalardan birisi de Kılıçdede mahallesindeki sivil ahalinin ikâmet ettiği meskenlerdir. Mahalle sakinlerinden Seyyid Battal Efendi, Telgraf memurluğundan mütekâid Mustafa Efendi, Komiser muavini Seyyid Efendi, Gazanfer zevcesi Rüştiye hanım ve Kayanın oğlu Mustafa'nın evleri bombardımanda isabet alarak bir kısmı kısmen ve bir kısmı da tamamen tahrip edilmiştir. Evlerden birisi de Rum Yanko Dimitri'ye aittir. Yani bombardımandan Türklerin yanında Rumlar da etkilenmişlerdir. Evlerin bazıları oturulamaz hale gelirken hasarın oranı hanelerin bombardıman öncesi değerine göre değişmektedir. Kılıçdede mahallesinde tahrip edilen evlerin toplam tahmini hasar bedeli 6358 kuruş 80 para olarak tespit edilmiştir¹². Rüşûmat dairesi ve Reji İdaresinin hasarı da dikkate alındığında toplam maddi hasarın kıymeti 28025 kuruş 30 para civarındadır.

Rus harp gemilerinin bombardıman esnasındaki diğer hedefi Samsun-Trabzon arasında gıda maddesi ve muhtelif ticari amaçlı yük taşıyan küçük tonajlı gemiler olmuştur¹³. Motor, Sandal, Filika, Kotra ve Çapar gibi, deniz nakliyatı yapan bu ulaşım araçları 1-6 tonluk kapasitelere sahiptiler¹⁴. Samsun limanının çeşitli noktalarında demirli bulunmalarına rağmen gemi sahiplerinin çoğu yük almak için beklemekteydiler. Rus harp filosunun Karadeniz'de dehşet saçtığı bir ortamda Görele, Ordu, Tirebolu, Rize, Büyük Liman ve Varna gibi dış limanlardan gelen gemi sahipleri Samsun-Trabzon arasında bu tehlikeli nakliyatı gerçekleştirmekteydiler. Tahrip edilen gemilerdeki hasar, taşınan yüke ve geminin çeşidine göre farklılık göstermekteydi. Bunların kimisi batarken bir kısmı sadece

¹⁰ Darkot'a göre Samsun, Temmuz ve Ağustos aylarında olmak üzere dört kez bombalanmıştır. Besim Darkot, "Samsun"İA, X, İstanbul 1988, s. 146.

¹¹ BOA. Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Katalogu (DH.İ.UM.) E/37-74-1, Hasar tespit defteri 8 Haziran 1331 (21 Temmuz 1915).

¹² BOA. DH.İ.UM. E/37-74-1, Hasar tespit defteri 8 Haziran 1331 (21 Haziran 1915).

¹³ BOA. DH.ŞFR. 50/167, Dahiliye Nezareti'nden Canik mutasarrıflığına tel. 17 Rebi'ü'l-âhır 1333 (4 Mart 1915).

¹⁴ Sandal: Kısa boylu ve genişçe kayık. Filika: Güvertesiz ufak gemi. Çapar: Takadan büyük kayık. Kotra: Küçük gemi. Karadeniz'de bunlardan başka motor, gulet ve çımık gibi küçük tonajlı gemiler de nakliye yapmaktaydılar. Bunlar bazı kaynaklarda her ne kadar kayık olarak nitelendirilirse de, taşıdıkları yük miktarları dikkate alınırsa bunları gemi olarak nitelemek daha olsa gerektir.

yara almış bir halde bulunuyordu¹⁵.

Bu ulaşım araçları demirli buldukları Samsun şimendifer iskelesi, Gümrük iskelesi, Gazhane iskelesi, Gazhane civarı, Gümrük civarı ve Kumcağız önünde tahrip edildiler. Bombardıman esnasında Kumcağız önünde iki, Şimendifer ve Gümrük iskelesinde sekiz ve Gazhane iskelesinde altı tane muhtelif cinste gemi tahrip edildi. Tahrip edilen 24 gemiden sekiz tanesi Samsun dışından yük almak için gelen ve Şimendifer iskelesi önünde demirli bulunan gemilerdi. Tahribatın büyük kısmı ise Samsun limanına ait gemilerdeydi. Samsun Liman Dairesi'nin 10 Temmuz 1915 yılı kayıtlarına göre toplam hasar 79263 kuruş 30 para olarak tespit edilmiştir. Samsun limanına dışarıdan gelen ve iki tanesi Kumcağız önünde ve altı tanesi Şimendifer iskelesinde demirli bulunan gemilerin yüklü olması sebebiyle hasarları daha çok olmuştur. Toplam sekiz tane olan bu gemilerdeki maddi hasar 46832 kuruştur. Samsunlu gemicilere ait diğer gemilerdeki hasarın az olması, içerisinde yük olmamasından kaynaklanmaktadır¹⁶.

Bombardıman sırasında az da olsa insan zayıtı olmuştur. İnsan zayıtı Samsun dışından gelen gemilerde olmuştur. Dışarıdan gelen gemilerde yükün yanında Rusların önünden kaçan ve Trabzon üzerinden gelen göçmenler de bulunmaktaydı. Hatta 1915 Şubat ayından şehrin bombardımanını müteakip Trabzonlu kadın ve çocuklar da göç kervanına katılmışlar¹⁷, kara ve deniz yoluyla Samsun'a ve oradan da iç kesimlere doğru akın etmeye başlamışlardı. İşte Acara mültecilerinden Balcıoğlu Murad, Şakir ve Şaban aileleriyle bombardıman esnasında Şimendifer iskelesinde demirli Trebolulu Emiroğlu Niyazi bin Halil'in Kotrasında bulunmaktaydılar. Bombardımanda Murad, Şakir, iki kadın ve dört ile 12 yaşlarında iki kız çocuğu şarapnel parçalarıyla öldüler. Yaralı olarak hastaheneye kaldırılan Hasan isimdeki bir çocuğun da ölmesiyle yedi kişi Şimendifer iskelesinin bombardımanında can vermiştir. Yine, şehir merkezinin bombardımanı sırasında atılan mermilerden bir tanesi Kara Samsun sırtına isabet etmiştir. Burada da Erzurumlu 14 yaşındaki Hamdi bin Abdullah, Kibar reisin yeğeni 14 yaşındaki Yusuf, Ayşe kadının oğlu 14 yaşındaki Reha ve Bayburtlu Kürt Mehmet'in sekiz yaşındaki oğlu Mustafa ölmüştür. Rus gemileri Kumcağız önünde ise Göreleli Tavacızade Hüseyin Efendi'nin sandalını tahrip ettikten sonra Hüseyin bin Mustafa isimli gemiciyi esir almışlardır. Çocuklar ve kadınların telef olması bombardımanda en çok şivillerin zarar gördüğünü ortaya koymaktadır¹⁸.

Rus harp gemilerinin 10 Haziran bombardımanından sonraki saldırıları çok daha kapsamlı olmuştur. Temmuz ayındaki bu saldırıda hedef olarak, belediye ait iskeleler, Hançerli mahallesi, Rum mahallesi, Ermeni mahallesi, Buğday pazarı ve liman civarında demirli yük gemileri seçilmiştir.

Belediye mühendisinin 9 Ağustos 1915 tarihli hasar tespit raporuna göre şehir merkezine olan saldırıda en çok zararı belediye görmüş bulunuyordu. Çünkü

¹⁵ BOA. DH.İ.U.M. E/37-74-2, Hasar tespit defteri. 27 Haziran 1331 (10 Temmuz 1915).

¹⁶BOA. DH.İ.U.M. E/37-74-2-3, Hasar tespit defteri. 27 Haziran 1331 (10 Temmuz 1915).

¹⁷ Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu-Anadolu'da Cerayan Eden Göçler", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, Samsun 1994, s.61; Bu şekilde Samsun'a gelen göçmenlerin sayısı 1916 yılında 80 bin civarındaydı. Bunların 18 bini Samsun'da, 18 bini merkez kazası mülhakatında, 4 bini Bafra'da, 18 bini Çarşamba'da, 1600'ü Terme'de, 7 bini Terme mülhakatında, 18 bini Ünye'de ve 1500'ü Fatsa kazasındaydı. Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara 1990, s. 127.

¹⁸ BOA. DH.İ.U.M. E/37-74-4, Hasar tespit defteri. 27 Haziran 1331 (10 Temmuz 1915).

bombardımandaki amaç, denizyolu ile karayolunu birbirine bağlayan yük ve yolcu iskelelerini tahrip etmektir. Bu maksatla Belediyeye ait Sazlık mevkiinde bulunan Gazhane iskelesi ve Gazhane deposu, Hançerli mahallesinde bulunan Belediye yük iskelesi, Dakik iskelesi, yolcu iskelesi ve zahire iskelesi, Rüşumat dairesine ait bir ahşap bina ve Rum mahallesinde Hükümet konağına ait bir kargir bina zarar gören devlet kuruluşlarıydı. Toplam zayıat 125728 kuruştur. En çok tahribat ise Gazhane iskelesi ile Belediye yük iskelesinde bulunuyordu¹⁹.

Saldırıdan en çok zarar gören yerlerden birisi de Rum mahallesiydi. Çünkü burada ticaretle uğraşan zengin Rumların işyerleri, evleri veya depoları bulunuyordu. Burada Frenk kilisesi civarında ikamet eden Andavaloğlu Radpel'e ait bir mağaza, Eczacı Todoraki Efendi'ye ait bir ecza deposu ve üç ruma ait kargir bina tahrip edildi. Rum mahallesindeki toplam zayıat 59633 kuruştur. Buradaki zayıatın çok olması hedeflerin bir kısmının ticari niteliğinden kaynaklanmaktadır. Ermeni mahallesinde ise üç Ermeni'ye ait kargir bina hasar görmüştür. Bunların hasarı ise 1048 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bombardımanda Macarolu Nikolaki tarafından Rum mektebine vakfedilen Buğday pazarında bir kargir bina da hasar görenler arasındadır. Yine Kale mahallesinde birisi Türk olmak üzere iki ve Hançerli mahallesinde bir Rum'a ait kargir bina tahrip edilmiştir. Sazlık'ta Hacı Hafız Ali Efendi'ye ait bir beton fabrikası ve Derbent'te Lazzâde Mustafa Efendi'ye ait Gazhane de bombardımana hedef olan binalar arasındadır. Şehrin muhtelif mahallelerine yapılan saldırıda genelde Rumlar ve Ermeniler zarar görmüş bulunuyordu. Zarar görenler, ticaretle uğraşmaları veya birden fazla evi olmalarıyla göze çarpıyordu. Çünkü ticaretle uğraşan Rum ve Ermenilerden başka Dr.Hristodoris ve Dr. Kasapyan gibi hali vakti yerinde olanlar da dikkat çekmekteydi. Böylece şehir merkezindeki hasarın toplamı 200575 kuruşu buluyordu²⁰.

Deniz ulaşımını sağlayan küçük tonajlı gemiler Derbent, Gazhane iskelesi, liman önü ve açıkları, Karaboğaz, Sacağıl boğazı ve Çekik mahallerinde Rus bombardımanına maruz kaldılar. Muhasebe Dairesi'nin 24 Ağustos 1915 tarihli kayıtlarına göre 43 adet küçük tonajlı gemi hasara uğramış bulunuyordu. Bu gemilerin 1 tanesi motor, 28 tanesi Kotra, beş tanesi sandal ve dokuz tanesi de Çapar türü gemilerden oluşuyordu. Bombardıman esnasında gemilerin dört tanesi Derbent, dört tanesi Gazhane iskelesi, beş tanesi Karaboğaz, 19 tanesi Sacağıl boğazı, sekiz tanesi Çekik mahalli ve üç tanesi de liman önünde bulunuyordu. Gemilerin tamamı yüklüydü ve her birinde bir ile 28 ton arasında yük bulunuyordu. Hasara uğrayanların 19 tanesi Samsunlu gemicilere ait bulunuyordu. Diğerleri ise Trabzon, Varna, Giresun, Sinop, Gerze ve Tirebolulu gemicilere aitken Sacağıl boğazında hasara uğrayan 18 geminin sahipleri meçhul bulunuyordu. Gemilerdeki toplam maddi hasar 335268 kuruş olarak tespit edildi. Bu zayıatın 155848 kuruşu Samsunlu gemicilere aitti²¹.

Gemilerin bombardımanında can kaybı fazla olmadı. Yalnız Karaboğaz'da saldırıya uğrayan Nuh oğlu İlyas'ın Sandalı'nda bulunan üç tayfa, Derbent'te de Tirebolulu Küçük Ömer oğlu Mehmed Reis'in sandalından bir tayfa ve Şakir reisin sandalından da

¹⁹ BOA. DH.İ.UM. E/37-74-5, Hasar tespit defteri. 27 Temmuz 1331 (9 Ağustos 1915).

²⁰ BOA. DH.İ.UM. E/37-74-6, Hasar tespit defteri. 27 Temmuz 1331 (9 Ağustos 1915).

²¹ BOA. DH.İ.UM. E/37-74-7-8, Hasar tespit defteri. 11 Ağustos 1331 (23 Ağustos 1915).

gemi reisiyle sayısı belirsiz tayfa ölenler arasında bulunuyordu. Samsun içlerine yapılan saldırıda ise can kaybı olmadı. Fakat Samsun şehir merkezine atılan bombalardan bazı tüccarların malları telef oldu. Ticaret Odası'nın 28-29 Temmuz ve 1 Ağustos tarihli kayıtlarına göre Molla Hamdizâde Hasan Tahsin Efendi'ye ait 18502 kuruş 20 para değerinde 17 çuval arpa, Aldıkaçdızâde Mustafa Efendi'ye ait 9052 kuruş 35 para değerinde 45 çuval un ve Hayrizâde Şevki Efendi'ye ait 66340 kuruş 30 para değerinde 69 çuval un, 48 çuval mısır, 17 çuval bulgur, 137 çuval tuz ve 10 çuval şeker zâyi oldu²².

Böylece Rusların bu seferki Samsun bombardımanında insan zayıyatının yanısıra toplam 649.747 kuruş 85 para değerinde maddi hasar meydana gelmiş oldu. Karadeniz'de Osmanlı ticari gemilerinin Rus filosu tarafından saldırıya uğraması ve bunun sonucu olarak Samsun ile Trabzon arasında ulaşımın aksamaması üzerine işesi büyük ölçüde Canik limanından gemilerin getireceği erzaka bağlı olan Trabzon'da bir kaç günlük erzak gecikmesi fiyatların anormal yükselmesine sebep oluyordu. Bu şekilde yük taşıyan 20-25 orta tonajlı gemi her gün Trabzon limanına gelmekteydi²³. Fakat bütün tehlikelere rağmen Trabzon'un işgaline kadar Samsun-Trabzon limanı arasında yük taşıma işlemleri devam etti. Askeri erzak, malzeme ve mühimmatları ise sayıları 330'u bulan orta tonajlı askeri gemiler taşımaktaydı²⁴.

Ruslar, 1916 yılında da Trabzon ile beraber Samsun limanını da topa tutarak buradaki tekneleri tahrip ettiler²⁵. Yine Samsun'a Romen yardımcı kravuzörleri de 29 Mayıs 1917'de 7 mermi atarak şehir üzerinde uçak uçurdular²⁶.

2 - ÇARŞAMBA

Rus harp gemileri, Samsun'un Temmuz ayında ikinci defa bombardımanında Çarşamba kazası önlerinde demirli veya seyir halinde bulunan erzak yükü taşıyan küçük tonajlı gemileri de vurdular. Toplam 18 tane muhtelif cinsteki gemi bombardımana maruz kaldı. Bunların sekiz tanesi Kotra ve 10 tanesi Çırnık türü gemilerdi. Gemilerin büyük kısmı Trabzon ve Rize tarafına mısır götürüyor, bir kısmı da muhtelif ticari mallar taşıyordu. Hasara uğrayan gemilerin yedi tanesi Çarşamba, iki tanesi Samsun, dört tanesi Sürmene, bir tanesi Ordu, bir tanesi Giresun, iki tanesi Rize ve bir tanesi de Of lu gemicilere ait bulunuyordu. Rus harp gemileri Karadenizli denizcilere ait bu gemilerin dört tanesini Guraba mevkii, bir tanesini Fener, üç tanesini Sacağıl Körfezi, bir tanesini Karabahçe, dört tanesini Çarşamba boğazı, dört tanesi Çaltı ve bir tanesini Ünye açıklarında tahrip ettiler. Hasara uğrayan gemiler ve zâyi olan malların maddi değeri Çarşamba Muhasebe Müdürlüğü'nün 25 Ağustos 1915 tarihli tespit raporuna göre 164340 kuruş tutarında

²² BOA. DH.İ.UM. E/37-74-9, Hasar tespit defteri. 19 Temmuz 1331 (1 Ağustos 1915).

²³ BOA.DH.İ.UM, 82/1(1-20)-1, Trabzon valisi Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tel. 29 Haziran 1331 (12 Temmuz 1915).

²⁴ BOA.DH.ŞFR, 52/261, Muhâberât-ı Umumiye Dairesi'nden Trabzon ve Canik mutasarrıflığına tel. 23 Şevval 1333 (4 Eylül 1915).

²⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 331.

²⁶ Ruslar Temmuz ortasında Sinop önlerinde iki yelkenliyi ele geçirerek 22 tanesini de tahrip ettiler. 23 Ağustos'ta da uçak gemileri Ordu kasabasını bombaladılar. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII, s. 364.

bulunuyordu²⁷.

Çarşamba önlerindeki Rus saldırısında Çaltı üzerinde saldırıya uğrayan Hacı Kadir Ağazâde biraderlerin gemisinden bir tayfa Ruslar tarafından esir alındı. Bombardımanda can kaybı olmadı²⁸.

3 - TERME

1915 yılı Temmuz ayındaki ikinci saldırıda Terme önlerinde bulunan küçük tonajlı gemiler de Rus bombardımanına maruz kaldılar. Terme limanında iki, Kargalı mevkiinde bir, Sancaklı mevkiinde sekiz, Çaltı mevkiinde bir, Çobanbağı mevkiinde bir ve Kend boğazında iki tane olmak üzere toplam 15 tane muhtelif türdeki küçük tonajlı gemi hasar gördü. Gemilerin tamamı yiyecek ve eşya yüklüydü ve iki ile 28 ton arasında değişen tonajlara sahip bulunuyordu. Bunların üç tanesi sandal, dokuz tanesi kotra, bir tanesi çapar ve bir tanesi de çırnık türü gemiydi. Hasara uğrayan gemilerden bir tanesi Termeli ve diğer 14 tanesi de Karadeniz kıyılarındaki muhtelif yerleşim birimlerinde ikamet eden gemicilere ait bulunuyordu. Terme Muhasebe Müdürlüğü'nün 8 Ağustos 1915 tarihli hasar tespit raporuna insan zayıyatının bulunmadığı gemilerdeki toplam zayıyat 347200 kuruş olarak tespit edildi.²⁹

4- ÜNYE

Rus harp gemileri 10 Haziran 1915'te Samsun'u bombalamaya gelirken Ünye açıklarında bulunan yük gemilerine de saldırdılar. Ünye liman dairesinin 23 Haziran 1915 tarihli hasar tespit raporuna göre altı tane yüklü gemi bombardımana maruz kalmış bulunuyordu. Saldırıya uğrayan gemilerin dört tanesi sandal iki tanesi de Kotra türü gemiydi. Bunların tamamı Ünyeli gemicilere aitti. Gemilere yönelik yapılan bombardımanda insan kaybı olmazken, hasarın maliyeti toplam 33860 kuruş değerinde tespit edildi. Ünye şehir merkezine ise herhangi bir saldırı olmadı³⁰.

Ruslar, yük gemilerine yönelik bu saldırıdan sonra Temmuz ayında Ünye'yi daha kapsamlı olarak bombardımana tuttular. Bu defa Ünye açıklarındaki deniz hedeflerinden başka şehir merkezini de topa tuttular. Şehir merkezinde Belediye caddesi ile Köprübaşı caddesi bombardımandan isabet alan noktalardı. Fakat bombardıman hafif zayıyatlarla atlatıldı ve insan kaybı olmadı. Belediye caddesinde dört tane mağaza ve iki dükkan duvarı yıkılırken, Köprübaşı caddesinde de bir ev ve bir tane de mağaza hafif bir şekilde hasara uğradı. Yine belediyeye ait yük işkelesi de hasara uğrayan yerler arasındaydı. Saldırıya uğrayan dokuz hedeften iki tanesi Ünyeli Rumlara ait mağazalardı. Belediyenin 26 Temmuz

²⁷ BOA. DH.İ.U.M. E/37-74-11, Hasar tespit defteri. 12 Ağustos 1331 (25 Ağustos 1915).

²⁸ BOA. DH.İ.U.M. E/37-74-12, Hasar tespit defteri. 12 Ağustos 1331 (25 Ağustos 1915).

²⁹ BOA. DH.İ.U.M. E/37-74-9-10, Hasar tespit defteri. 26 Temmuz 1331 (8 Ağustos 1915).

³⁰ BOA. DH.İ.U.M. E/37-74-4, Hasar tespit defteri. 10 Haziran 1331 (23 Haziran 1915).

tarihli raporuna göre şehir merkezindeki hasarın toplamı 6700 kuruş değerindeydi³¹.

Şehir merkezinin bombardımanı günü, Ruslar en büyük zayıfatı Ünye açıklarında çeşitli noktalarda seyir halinde veya beklemekte olan yük gemilerine saldırarak yaptılar. Toplam 29 gemi bombardımana maruz kaldı. Bunlardan 22 tanesi karada çekili bir vaziyette dururken, dört tanesi sahilde demirli, bir tanesi Ceviz deresi, bir tanesi Polathane ve bir tanesi de Akçakale'de saldırıya uğradı. Karada çekili olan gemilerin yüklü olmaması maddi hasarın fazla olmasını engelledi. Yük gemilerinden 22 tanesi Ünyeli gemicilere ait bulunuyordu. Hasar gören gemilerin üç tanesi sandal, sekiz tanesi kotra, bir tanesi çırnık, 14 tanesi çapar, iki tanesi motor ve bir tanesi filike türü gemiydi. Bombalanan gemilerin üç tanesi ise Ünyeli Rum gemicilere aitti. Liman dairesinin 8 Ekim tarihli tespitine göre, gemilerdeki toplam hasarın kıymeti 54840 kuruş olarak tespit edildi. Bombardımanda insan kaybı olmadı³².

5 - FATSA

Samsun'a bağlı kazalardan Fatsa da çeşitli defalar Rus bombardımanına maruz kaldı. Rus gemileri Samsun'un 10 Haziran 1915'teki bombardımanından önce Fatsa açıklarında seyreden ve yük taşıyan küçük tonajlı gemileri bombaladılar. Bombardımana maruz kalan üç gemi mısır yüklü bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi Medreseönü iskelesi, bir tanesi Gicirmik burnu ve bir tanesi de Polathane limanında tahribata uğradı. Gemilerin bir tanesi Fatsa, diğerleri Rize ve Giresunlu denizcilere ait bulunuyordu. Saldırı esnasında can kaybı olmadı. Fatsa Liman Dairesi'nin 27 Mayıs 1915 yılı raporuna göre toplam maddi hasar 4200 kuruş olarak tespit edildi³³.

Fatsa kazasına ikinci Rus saldırısı 1 Ağustos 1915 yılında oldu. Ruslar Fatsa ile birlikte Samsun'a kadar bütün yerleşim birimlerini ve rast geldikleri yük gemilerini bombaladı. Rus gemileri bununla da kalmayıp Fatsa şehir merkezine de saldırdılar. Ünye caddesinde bulunan Mekteb-i İbtidai ve Mekteb-i Rüştiye Rus toplarının hedefleri oldu. Ruslar asker ve sivil hedef farkı gözetmeksizin acımasızca önlerine gelen her yeri bombalıyorlardı. Mekteplere yapılan saldırıda sadece 55000 kuruş değerinde maddi hasar meydana geldi. Mekteplerde okuyan talebelerin tatilde bulunması büyük sayıda can kaybının olmasını engellemiştir. Bundan başka Fatsa limanı ve Sülükgölü önündeki gemiler de Rus harp gemilerine hedef oldular. Toplam yedi küçük tonajlı gemi tahribata uğradı. Beş tanesi Fatsalı denizcilere ait olan bu gemilerin dört tanesi çapar, bir tanesi sandal ve bir tanesi de gulet türü gemiydi. Limanda bulunan yüklü iki geminin batırılması maddi hasarı yükseltmişti. Toplam maddi hasar 162340 kuruş değerindeydi³⁴.

Birinci Dünya savaşının başlamasından sonra Ruslar, Trabzon'a kadar olan yerleri almak için yoğun bir mücadele içerisine girmiş bulunuyorlardı. Nitekim Trabzon'un 18 Nisan 1916'dan sonra Rusların eline geçmesi Karadeniz kıyısındaki Türk şehirlerini büyük

³¹ BOA. DH.İ.UM. E/37-74-12, Hasar tespit defteri. 25 Temmuz 1331 (7 Ağustos 1915).

³² BOA. DH.İ.UM. E/37-74-13, Hasar tespit defteri. 25 Temmuz 1331 (7 Ağustos 1915).

³³ BOA. DH.İ.UM. E/37-74-4, Hasar tespit defteri. 24 Mayıs 1331 (6 Haziran 1915).

³⁴ BOA. DH.İ.UM. E/37-74-16, Hasar tespit defteri. 28 Ağustos 1331 (10 Eylül 1915).

tehlike altına sokmuş ve kıyı egemenliği Rusların eline geçmiştir³⁵. İşte Ruslar Trabzon'daki üstünlüklerini pekiştirmek ve kıyıda ki Türk kentlerine göz dağı vermek için gemilerle yoğun top ateşleri yapıyordu. İşte Fatsa kazası 1915 yılı bombardımanlarından sonra 2 Haziran, 2 Temmuz 1916 ve 6 Ocak 1917'de de Rus saldırılarına hedef oldu. Rus gemileri Büyükağz, Yasun ve Çörekçi mevkiilerindeki toplam yedi büyük tonajlı kayığa saldırdılar. Gemilerin tamamı fındık yüklü bulunuyordu. Fındıklar bölgedeki tüccarlara ait olmakla beraber satılmak üzere Samsun ve İstanbul'a götürülüyordu. Saldırıda kayıklarda bulunan 13 ton civarındaki iç fındık tamamen imha edildi. Bu nedenle gemi sahiplerinden ziyade tüccarların zararı daha çok bulunuyordu. Tedkik-i Hasar Komisyonu raporuna göre gemilerin zararı 51600 kuruş olarak tespit edilirken, imha edilen fındıkların değeri de 137608 kuruş olarak belirlendi. Saldırıda can kaybı olmazken üç geminin toplam 15 kişilik mürettebatı Ruslar tarafından esir edildi³⁶.

B - HASARIN DEVLETÇE TAZMİNİ

İtilaf devletlerinin boğazı geçmek için Çanakkale'ye dayandığı bir sırada gerçekleşen Samsun ve kazalarının bombardımanı Osmanlı devletini derinden sarsmaya başlamıştı. Ruslar'ın savaşın başlaması ile beraber Karadeniz'de tehdit faaliyetlerinde bulunması, Osmanlı devleti açısından bazı önemli sonuçlar doğurmuştur. Sarıkamış mağlubiyetinin sebebi, Karadeniz'de Rusların tehditleri sonucu nakliyatın serbest bir şekilde temin edilememesine bağlanmıştır³⁷. Müttefiklerin Çanakkale'de Türklere karşı bir cephe açmak ve Osmanlı imparatorluğunu aralarında paylaşmak fikri de Sarıkamış savaşından sonra oluşmuştur³⁸.

Denizde ulaşımın sekteye uğraması, Samsun-Trabzon arasında ihtiyaç maddelerinin ve hatta askerî sevkiyatın engellenmesine sebep olacaktı. Giresun ve Trabzon'a, Samsun kazalarından mısır; Merzifon, Tokat, Amasya ve Çorum'dan hububat ve İstanbul'dan değişik gıda ve giyim maddeleri nakliyatı yapılmaktaydı. Karadeniz'deki Rus tehditleri sonucu bu nakliyat zaman zaman aksayınca Giresun ve Trabzon'da açlık tehlikesi ve işe kılığı baş göstermiştir³⁹. Yine, özellikle Trabzon'un işgalinden sonra Ruslar fırsat bulduklarında orta ve doğu Karadeniz kıyılarında faaliyet gösteren Rum çetelerine yardımcı olmuşlardır⁴⁰. Hatta bu maksatla zaman zaman karaya asker bile çıkarmışlardır⁴¹.

³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, s. 64.

³⁶ BOA. DH.İ.UM. E/37-74-17. Hasar tespit defteri. 26 Haziran 1333 (26 Haziran 1917).

³⁷ Bu yenilginin bir sebebi de Ulukışla-Erzurum arasında düzenli bir şekilde kamyon nakliyatının temin edilememesine bulunmaktaydı. Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, II, s. 319.

³⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, Ankara 1996, s. 423.

³⁹ Bu konuda "Birinci Dünya Savaşında Çanakkale'nin İşe Durumu (1917-1918)" konulu bir çalışmamız Belleten Dergisi'nde yayınlanmak üzere; Savaş sırasında işe darlığı olmasının bir sebebi de eli silah tutanların askere çağırılması sebebiyle ziraat alanlarının ekiminin yarı yarıya azalmasıdır. 1915 yılında buğday ekim sahasında 4 milyon dönüm ve mahsulde de % 30 gerileme olmuş ve bütün memlekette iktisadi darlık baş göstermeye başlamıştı. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 34.

⁴⁰ Pontus Meselesi, (Hazırlayan: Yılmaz Kurt), Ankara 1995, s. 65.

⁴¹ Trabzon'u işgal ettikten sonra, 2 Kasım 1916'da Terme'ye 150 kişilik müfreze çıkarırken, 14 Aralık'ta da

Ruslar'ın Karadeniz'deki tehditlerinin 1914, 1915 yılı boyu devam etmesi ve hatta Trabzon'un işgalinden sonra deniz hakimiyetinin tamamen onların eline geçmesi üzerine Osmanlı devleti, kıyıdağı şehirlerle yönelik Rus saldırılarını önceden öğrenebilmek ve tedbir almak amacıyla Kıyı Gözetleme Faaliyetlerine (tarassut) ağırlık vermişlerdir⁴².

Devletin, savaş giderleri yüzünden hasara uğrayanlara kâfi miktarda ve hemen yardım yapmasının imkânı yoktu. Buna rağmen zararları telafi etmek için her bombardıman akabinde hasar tespit defterleri tutulmaya başlandı. Hasar Tespit Komisyonları tarafından tutulan defterlere göre Samsun ve kazalarında 1915 yılında vukû bulan bombardıman sonucu deniz ve karadaki toplam hasarın maddî değeri 1.562.538 kuruş olarak tespit edilmişti. 1916 yılı Fatsa bombardımanı ile bu hasarın toplamı 1.751.346 kuruş tutarındaydı. Bombardımandan hasar görenlerin zararlarının telafisi için konu Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildi. Bu sırada Çanakkale civarındaki yerleşim birimleri ve yük gemilerinin de aynı akıbete uğradığı dikkate alınarak tespit edilen toplam zararın %45'inin hasara uğrayanlara ödenmesine karar verildi⁴³.

Osmanlı devleti, hasara uğrayanların zararlarını tazmin etmek için böyle bir karar almasına rağmen, savaş ortamında bu meblağın ödenmesi hemen mümkün olmadı. Daha sonra 1917 yılına kadar olan muhtelif zararlarda hesaplanarak 6 Eylül 1917'de Canik mutasarrıflığı emrine, toplam zararların % 45'i tutarında olan 2.524.532 kuruşluk meblağın gönderilmesine karar verildi⁴⁴. Söz konusu bu para mağdurlara ancak 1918 yılında ödenebildi⁴⁵.

SONUÇ

Birinci Dünya savaşının çıkması ile ekonomik yönden zor şartlar altına giren Osmanlı kentlerinden birisi de Samsun'dur. Ekonomik yönden sıkıntılı bir döneme girmesine rağmen Samsun, askeri ve ekonomik açıdan Trabzon ile irtibatı sağlayan önemli bir liman şehri konumundadır. Bu nedenle savaşın başlaması ile Karadeniz'deki bu ulaşımı sekteye uğratmak ve Trabzon üzerinden doğu cephesine Osmanlı devletinin yaptığı yardımların önünü kesmek için, Rus harp gemilerinin hedeflerinden bir tanesi deniz ulaşım vasıtalarını ve bunların yük aldığı Samsun limanını ve şehirini vurmaktır. Bu maksatla Ruslar 1915, 1916 ve 1917 yıllarında çeşitli aralıklarla Samsun ve kazaları ile açıklarındaki Osmanlı tebaasına ait gemileri vurmuşlardır. Rus bombardımanları sonucu maddi hasarın yanı sıra insan kayıpları da olmuştur. Fakat Osmanlı devleti geç de olsa

---

Samsun'un Kumcağız mevkiinde karaya asker çıkararak karakola saldırmışlardır. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, VIII, s. 332.

⁴² Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Savaşında Kıyı Gözetleme Faaliyetleri", *Akademik Açı*, S.III, (Samsun 1997/1), s. 62.

⁴³ BOA.DH.İ.UM, E/37-74-19; E/39(57), Canik mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne tahrirat. 13 Şubat 1332 (26 Şubat 1916).

⁴⁴ BOA.DH.İ.UM, 20/1/43-2, Nazır Talat Paşa'dan Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya tahrirat. 19 Şubat 1334 (19 Şubat 1918)

⁴⁵ BOA.DH.İ.UM, 20-1/43-3, Samsun mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne tel. 21 Şubat 1334 (21 Şubat 1918)

savaşın doğal sonucu olarak vuku bulan Samsun ve çevresi bombardımanlarından hasar görenlerin zararlarının yarısını telafi etmiştir.

Hasar Sahibi	Nevi	Miktarı (kuruş/para)
Samsun Rüsumat Dairesi	Daire	5555
	Gümrük ambarı	3521.30
	Bir adet kulübe	2900.20
“ “	Gazhane deposu	1121
“ “	Gazhane iskelesi	5253
Reji Ceneral Şirketi	Şimendifer iskelesi	3316
Kaya'nın oğlu Mustafa	Kılıçdede Mah. (Ev)	3566
Gazanfer zevcesi Rüştiye	“ “	1333
Komiser Muavini Said Ef.	“ “	93.30
Hacı Yanko Dimitri Pars	“ “	1284.30
Telgrafçı Emekli Mustafa	“ “	82.20
	TOPLAM	28025.30

28 Mayıs 1915'teki Samsun şehri bombardımında isabet alan noktalar.

sahibi	mevkii	nevi	miktar(krş)
Sams. Hamdi Reis	Şimendifer iskelesi	4 tonluk Motor	1499.30
“ Aleksandr	“	“	9234
Ordulu Çavuşoğlu Mehmed Ali Reis	“	4 tonluk Kotra	1500
Rizeli Mehmed bin İdris	“	“	3000
Trebolulu Emiroğlu Niyazi bin Halil	“	“	2000
Büyüklimanlı Ali bin Emrullah	“	2 “	2500
Varnalı Hazinesaroğlu Hüseyin	“	3 “	4104
Büyüklimanlı Emrullah bin Temel	“	2 “	2500
Samsunlu Hacı Ahmed Efendi	Gümrük iskelesi	4 tonluk Çapar	1700
“	“	“	2000
“	“	1 tonluk Filike	600
“ Edhem Reis	“	4 tonluk Çapar	3000
“	“	“	1000
“ Hacı Molla Dursun Efendi	“	“	600
“ Kürd Hüseyin Reis	“	1 tonluk Filike	800
“ Hamsilioğlu Aziz	“	“	500
“ Bakkal Tufan şeriki Mustafa R.	Gazhane iskelesi	4 tonluk Çapar	3000
“ Kerim Reis	“	“	3000
“ Hacı Osman yetimleri ve M. Ali	“	“	1000
“ Hacı Osman yetimleri	“	“	2000
“	“	“	1000

" Mehmed Ali Reis	"	"	1500
Görelili Tavacızade Hüseyin Efendi	Kumcağızönü	6 tonluk Sandal	18000
Trebolulu Temel bin Ali	"	"	13238
	TOPLAM	24	79275.30

28 Mayıs 1915'te Samsun Limanının bombalanması sonucu tespit edilen hasarlar

sahibi	mevkii	nevi	miktarı(krş)
Belediye Dairesi	Sazlık	Gazhane iskelesi	43555
"	"	Gazhane deposu	1500
"	Hançerli mahallesi	Yük iskelesi	38742
"	"	Rusûmat dairesi ahşap bina	12011
"	"	Dakik iskelesi	5233
"	"	Yeni yolcu iskelesi	1580
"	"	Zahire iskelesi	6001
Hükümet konağı	Rum mahallesi	Kargir bina	17106
		TOPLAM	125728

Temmuz 1915 Samsun bombardımanında zarar gören resmi yerler

sahibi	ikametgâhı	mevkii	nevi	miktarı(krş)
Andavalioglu Radpel	Frek kilisesi civarı	Rum mah.	mağaza	20621
Eczacı Todoroki Efendi	Rum mahallesi	"	Kargir depo	30659
Tumaoglu Yanko Efendi	"	"	ahşap ev	530
Dr.Boris Hristodoris	Hançerli mahallesi	"	kargir bina	414
-	Rum mahallesi	"	ahşap ev	7409
İkizyan	Ermeni mahallesi	Ermeni mah.	kargir bina	100
Ohannes Köşenyan	"	"	kargir bina	213
Dr. Kasapyan	"	"	"	735
Alizade biraderler	Kale mahallesi	Kale mah.	"	600
Madam Aleksandr Perli	"	"	"	584
Macaroglu Nikolaki	Rum mahallesi	Buğdaypazarı	"	823
Papasoğlu Andon Ağa	"	Hançerli mah.	"	136
Hacı Hafız Ali Efendi	Hançerli mah.	Sazlık	Beton fabrikası	1223
Lazzade Mustafa Efendi	Samsun	Derbent	Gaz işhanı	10800
			TOPLAM	74847

Temmuz 1915 Samsun bombardımanında zarar gören aileler

sahibi	mevkii	nevi	miktarı(krş)
Hacı Molla Dursun Efendi	Derbent	23 tonluk motor	102600
Samsunlu İbrahimioğlu Mustafa	"	1 tonluk kotra	1200
Trebolulu Küçükömerolu Mehmet	"	9 tonluk sandal	25000
Ülgülü Şükrü Reis	"	5 tonluk sandal	15900
Polathaneli Tarakçıoğlu Aziz	Gazhane iskelesi	3 tonluk kotra	7000
" Bey Mehmetoğlu Tufan	"	2 "	4000
Puloğlu İsmail	"	"	2500
Varnalı Müezzinoğlu Şükrü	"	"	2500
Trabzonlu Tüfekçibaşoğlu Mustafa	Limanönü	27 tonluk sandal	20520
Gerzeli Salihbabaoğlu Süleyman Reis	"	12 tonluk sandal	20000
Sinoplu Hasan Bey şeriki Yakup	"	8 "	14400
Polathaneli Muratoğlu Hüseyin	Karaboğaz	2 tonluk kotra	4000
Narcioğlu Hacı Ali Mehmed	"	"	2500
Lazoğlu İlyas	"	"	3000
Saraçoğlu Salih bin Mehmed	"	"	3500
Hasan bin Yusuf	"	"	2500
Giresunlu Hacı Hüseyin Efendi	Sacağıl boğazı	4 tonluk çapar	7000
sahepleri meçhul	"	4 tonluk 18 Çapar	90000
Samsunlu Hacı Ali Reis	Çekik mahalli	4 tonluk çapar	344
" Kara Hasan Reis	"	"	540
" Hacı Molla Hüseyin Efendi	"	"	756
" Kibar Reis	"	"	324
" Horozlu Recep Bey	"	"	1620
" Karabekir Reis	"	"	1080
" Hacı Molla Dursun Efendi	"	"	2160
" Hasan Reis	"	"	324
	TOPLAM	43	335268

Temmuz 1915 Samsun bombardımanında tahribata uğrayan küçük tonajlı gemiler

sahibi	mevkii	nevi	miktarı(krş)
Sürmeneli Koç Ali oğlu Hasan	Guraba mevkii	2 tonluk kotra	4220
" Çonoğlu Hacı Ömer	"	"	3240
Ordulu Mustafa oğlu Rasim	"	"	4860
Rizeli Kalça Hasan Reis	"	4 tonluk çernik	10800
Sürmeneli Torlakoğlu Mustafa	Fener	2 tonluk kotra	15120
" Kalyoncuoğullarından Hasan Ali Paşa	Sacağıl Körfezi	"	4320
Giresunlu Markosoğlu Todos	"	4 "	16160
Arhavili Süngülüoğlu Paşa	"	"	17280

Rizeli Mustafaoğlu Fevzi Mehmed	Karabahçe	3 "	8640
Çarşanbalı Hacı Salih şeriki İslam	Çarşamba boğazı	3 tonluk çernik	5500
" Kalfa Todor ve şeriki Şükrü	"	"	4000
Rizeli Ali Osman Reis	"	4 tonluk çapar	22500
Büyüklimanlı Hafız Yusuf	"	10 "	18800
Çarşanbalı Hacı Kadir Ağazade biraderler	Çaltı üzerinde	3 tonluk çernik	4500
"	"	3 "	6000
" Hasan Efendi ve Şükrü Mehmed	"	"	5000
" Hacı Kadir Ağazade biraderler	"	"	5400
Oflu Rıdvan Reis	"	4 "	8000
	TOPLAM	18	164340

Temmuz 1915'de Rusların Çarşamba açıklarındaki bombaladıkları nakliye gemileri

sahibi	mekkii	nevi	miktarı(krş)
Rizeli Nuri Ahmed ve Katilzade Emin	Terme limanı	28 tonluk sandal	110160
Sürmeneli Şişmanoğlu Şaban Reis	"	10 "	154000
Rizeli İsmail Yunus	Kargalı mevkii	2 tonluk kotra	7980
Polathaneli Mustafa oğlu Hüseyin	Sancaklı mevkii	"	2160
Sürmeneli Çehrelioğlu Ahmed Yakup	"	"	5400
Trebolulu Hacızade Said Efendi	"	"	1080
Sürmeneli İbrahimioğlu Abdullah	"	"	5660
Oflu Gülyazoğlu Şükrü	"	"	4320
Atinalı Hacı Ahmed	"	"	4320
Ülkülü Çalikoğlu Ahmed Reis	"	"	4160
Termeli Şakir Efendi	"	3 "	2160
Rizeli Mustafa bin Hüseyin	Çaltı mevkii	2 "	4320
Ülgülü Hayrioğlu Mustafa	Çobanbağı mevkii	5 "	18800
Samsunlu Hürşid Rüştü	Kend boğazı	4 tonluk çapar	5400
Gerzeli Hüseyin Reis	"	8 tonluk sandal	17280
	TOPLAM	15	347200

1915 Temmuz'unda Terme'de tahrip edilen gemiler

sahibi	ikameti	hasar mevkii	nevi	miktarı (krş)
Kethüdazade İsmail Efendi	Samsun	Belediye cad.	mağaza duvarı	200
Hacı Mafil oğlu Hristo	Ünye	"	Dükkan duvarı	600
Cinisi Hacı Mehmed Ef.	"	"	"	800
Yağcı Yano ile Hacı Yano	"	"	mağaza duvarı	100
Aramoğlu Penaput	"	"	"	300

Ulemazade Hacı İsmail	“	“	“	3000
Ayrani Rıza Efendi	“	Köprübaşı cad.	Hane	500
Farkıoğlu Vasil	Fatsa	“	mağaza	200
Belediye Dairesi	Belediye	Deniz sahili	yük iskelesi	1000
			TOPLAM	6700

1915 yılı Temmuz ayında bombardıman sonucu Ünye şehir merkezinde oluşan tahribat

sahibi	mevkii	nevi	miktarı(krş)
Ünyeli Todoroglu Todor. Penaput, Kirga	Karada çekili	9 tonluk sandal	4000
“ Şehdioglu Ali Efendi	“	1 tonluk kotra	5000
“ Çoban Salih zevcesi Nokta Hanım	“	3 “	700
Fatsalı Osmanoglu Şükrü	“	5 tonluk sandal	8000
Gerzeli Hüseyin	“	2 tonluk kotra	600
Oflu Mustafa bin Ahmed	“	“	540
Çarşanbalı Hacı Kadirzadeler	“	3 tonluk Çernik	900
Ünyeli Şevki mahdemi Yaşar	“	1 tonluk kotra	450
“ Arif Kadızade Raif şeriki İmamoğlu Hasan	“	3 tonluk çapar	1500
“ İlyasoglu Ahmed zevcesi Seher Hanım	“	2 “	500
“ İslamoğlu Hamdi	“	3 “	750
“ Müezzinoğlu Ahmed	“	“	700
“ Kocabaş Mustafa	“	“	1700
“ Emir Reisoğlu Hayri	“	“	300
“ Han Hanzade Osman ve şeriki	“	30 tonluk motor	4000
“ Han Hanzade Osmna	“	20 “	3000
“ Yorgi	“	3 tonluk çapar	2000
“ Emir Reisoğlu Hayri	“	“	3000
“ Hacı Abdullah ve Şeriki	“	15 “	4000
Ordulu Musaoğlu Bekir	“	2 tonluk kotra	1660
Ünyeli İzzet	“	1 tonluk filike	400
“ Arslanoğlu Mustafa	“	2 tonluk çapar	550
Samsunlu Abdullah Hasan	Sahilde demirli	1 tonluk kotra	750
Ünyeli Arslanoğlu Hafız Osman	“	3 tonluk çapar	600
Samsunlu Rursun Reis	“	4 “	2000
Ülgülü Piroğlu Hüseyin bin Ahmed	“	4 tonluk kotra	5400
Ünyeli Enikçioğlu Süleyman Reis	Ceviz deresi	2 tonluk çapar	540
“ Todoroglu Penaput veled-i İstefan	Polathane	12 tonluk sandal	4000
“ Köseoğlu Velil ve şeriki Ömer	Akçakale	3 tonluk çapar	6000
	TOPLAM	29	54840

Temmuz 1915'de Ünye bombardımanı hasarı

sahibi	ikâmeti	nevi	miktarı(krş)
Hava kerimesi Simela	Ünye	8 tonluk sandal	18360
Todoroğlu Todor ve şürekası	"	9 "	2000
Andonoğlu Penaput ve şeriki Gürcü Nikolu	"	10 "	2000
Sağkirioğlu Aşavri	"	4 tonluk kotra	4500
Hafız Alioğlu Musa	"	3 "	5000
Ünyeli Pehlivan Arif	"	5 tonluk sandal	2000
	TOPLAM	6	33860

1915 yılı Mayıs ayında Ünye açıklarında tahrip edilen gemiler

sahibi	mevkii	nevi	miktarı (krş)
Rizeli Vartaloğlu Murat Reis	Medreseönü iskelesi	mısır yüklü kayık	4240
Giresunlu Karamanoğlu Mustafa Şükrü	Gircimik burnu	"	6700
Fatsalı Osmanoğlu Şükrü bin Yusuf	Polathane limanı	"	3300

Mayıs 1915'de Fatsa bombardımanı hasarı

sahibi	mevkii	nevi	miktarı (krş)
Giresunlu Civanoglu Nikola	Sülüközü önü	çapar	2960
Fatsalı İstefanoğlu Erakil validesi Hrişori	"	"	6480
" Hundinanoğlu Yanko	"	"	4320
Rizeli Bayezitoğlu Sait	"	"	4960
Rizeli Hacı Selimoğlu Hüseyin	liman	sandal	54000
" Vanlıoğlu Zikrullah	"	"	86400
Sürmeneli Bıçakzade Yusuf Efendi	"	çapar	3240
	TOPLAM	7	162360

19 Temmuz 1915'de Fatsa bombardımanı

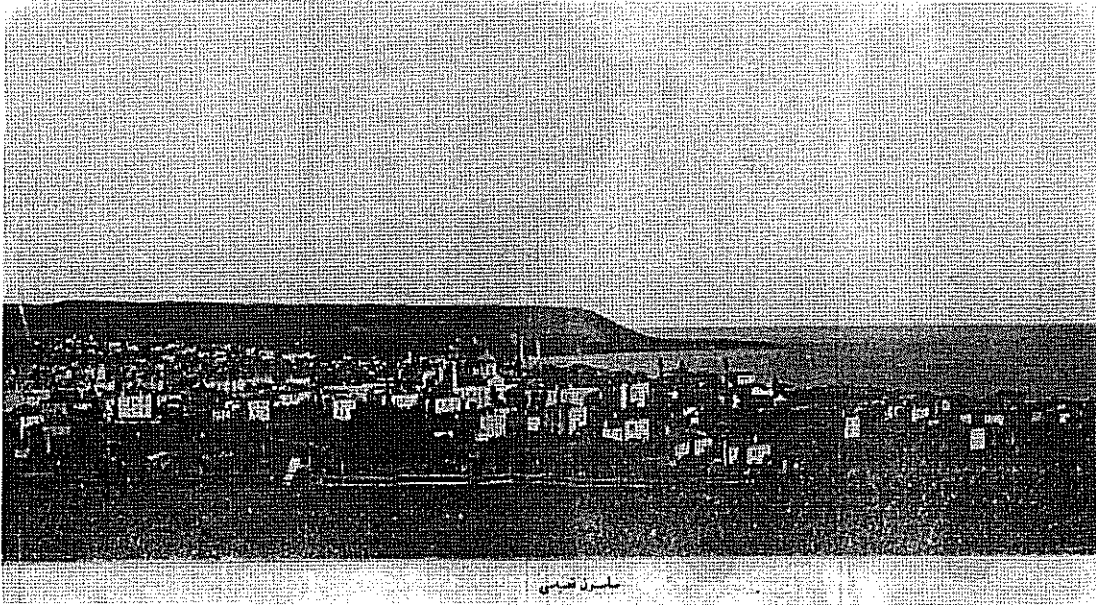
sahibi	mevkii	nevi	miktarı (krş)
Emlak-ı Hususiye-i Livadan	Ünye Caddesi	Mekteb-i İbtidai	43200
"	"	Mekteb-i Rüşdiye	10800
		TOPLAM	54000

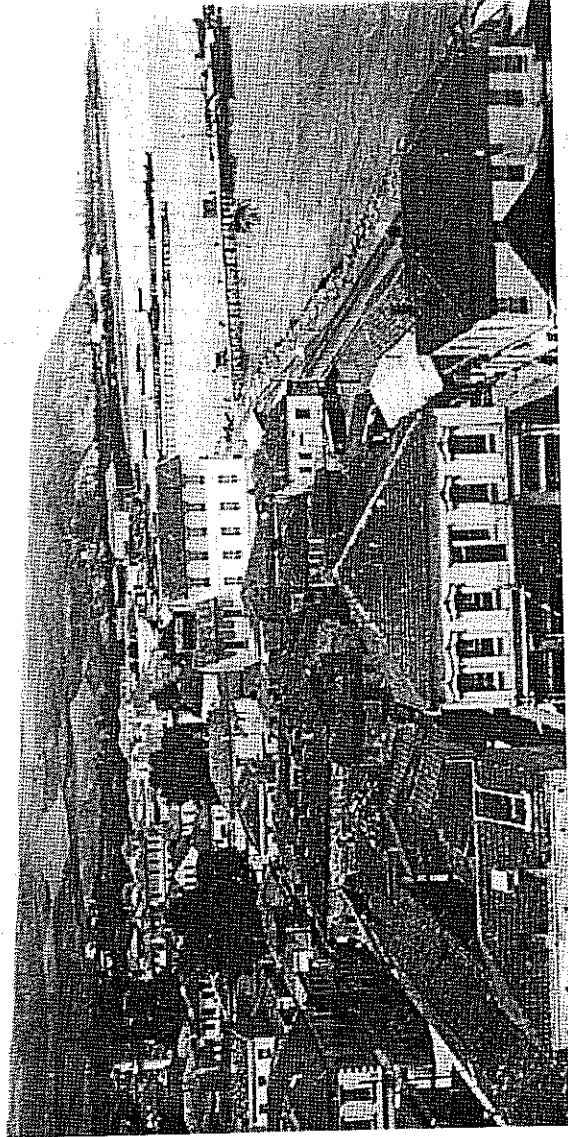
19 Temmuz 1915'te Fatsa Şehir merkezi bombardımanı

sahibi mevkii yükü miktarı(krş)

sahibi	mekvii	yükü	miktarı(krş)
Polathaneli Malkoçoğullarından Osman	Yasun	-	3500
Sürmeneli Baba Hasanoğlu Hüseyin Reis	"	İç fındık	37645
Rizeli Karamahmutoğlu Edhem Reis	"	"	66964
Rizeli Çavuşoğullarından Recep Reis	"	"	6000
Akçaabatlı Karaosmanoğlu Erbaş	Çörekçi	"	49690
Rizeli Sofuoğlu Ömer Reis	Büyükağız	"	9000
Şarlı nahiyesi Uzunoğullarından Ahmed Ağa	Çörekçi	-	10000
" Hacıoğullarından Abdi Reis	"	-	6000
		TOPLAM	189208

1916'da da Fatsa bombardmanı hasarı

22 MAYIS 1998 HAVZA SEL-TAŞKIN FELAKETİ

Dr. H. İbrahim ZEYBEK¹

Giriş

Sel ve su baskını olayları ülkemizi etkileyen doğal afetlerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Çünkü, sel-su baskını olayları sonucu insanlar hayatını kaybedebilmekte, meskenler ve tarım alanları tahrip olmakta, ulaşım-haberleşme aksamaktadır. 1990' lı yıllar ileride, can ve mal kayıplarının çok olduğu bu tür felaketlerin sık yaşandığı dönemlerden biri olarak hatırlanacaktır. Nitekim, 74 kişinin öldüğü 13 Temmuz 1995 Senirkent (Isparta) çamur akması, 61 kişinin hayatını kaybettiği 3-4 Kasım 1995 Karşiyaka sel felaketi, 17 kişinin öldüğü 20-21 Mayıs 1998 Batı Karadeniz Bölümü sel felaketi, 28 Mayıs 1998 Şanlıurfa seli, 5 Haziran 1998 Samsun-Çarşamba sel felaketi benzer afetlerin söz konusu dönemdeki ilk akla gelenleridir.

Araştırmamıza konu olan Havza sel-taşkın felaketi, 22 Mayıs 1998 Cuma günü meydana gelmiş, can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Bu yüzden, bu çalışmada söz konusu felaketin nedenleri, doğurduğu sonuçlar ve benzeri felaketlerin yaşanmaması için alınabilecek önlemler ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Araştırma Sahasının Yeri ve Başlıca Özellikleri

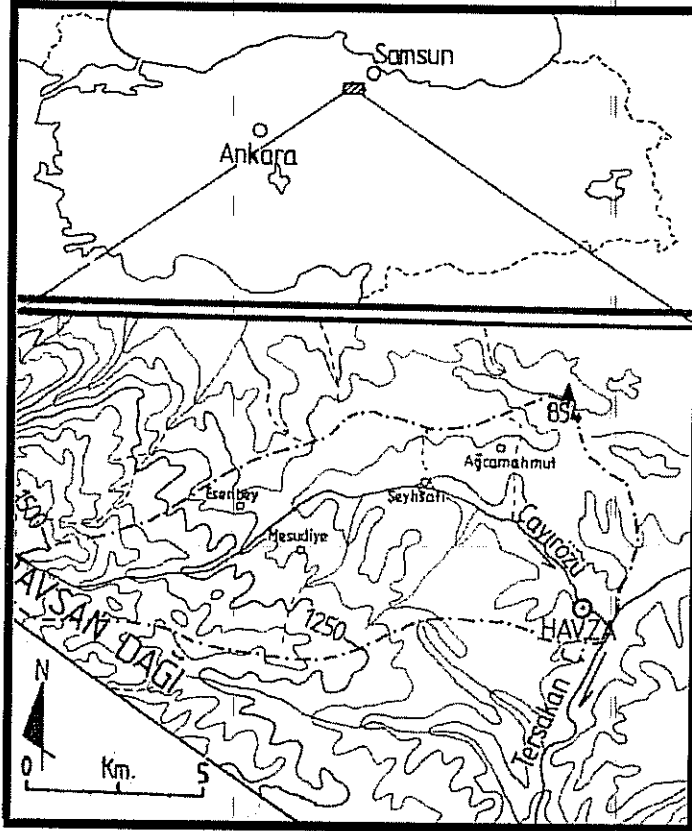
Sel-taşkın felaketine yol açan Çayırözü, yaklaşık olarak 94 km² lik bir su toplama havzasına sahiptir. Akarsu asıl kaynaklarını Havza ilçe merkezinin batısında yer alan Tavşan Dağı'nın kuzey yamaçlarından alır (Şekil,1). Çayırözü, 19 km.lik bir uzunluğa sahip olup, sularını Tersakan Çayı' na boşaltmaktadır. Akarsuyun asıl kaynaklarını aldığı Tavşan Dağı'nın bulunduğu kesimde su toplama havzası Eosen volkanik arazisinden, daha doğuda Tersakan Çayına karıştığı kesime kadar ise Neojen arazilerinden oluşmaktadır.

Çayırözü'nün su toplama havzasını sınırlandıran su bölümü çizgisi ise, güney ve batıda Tavşan Dağı'nın doğuya doğru devamını oluşturan sırtlar üzerinden geçer. Kuzeyde Havza yöresi ile Vezirköprü depresyonu arasındaki eşik arazi üzerinden güneydoğuya doğru yönelir ve drenaj alanını bütünüyle çevreler.

Çayırözü, Tavşan Dağı'nın kuzeye bakan yamaçlarından başlar. Burada ortalama yamaç eğim değerleri oldukça fazladır (% 40-50). Bunun yanında akarsuyun vadi tabanı boyunca ve Havza ilçe merkezi kuzeyinde eğim %10-15 gibi nispeten düşük değerler gösterir. Bu yüzden, söz konusu alanlar neredeyse tamamen tarıma açılmıştır. Kuşkusuz tarım alanı elde etme, orman alanlarının tahribi ile mümkün olmuştur. Nitekim, günümüzde tarım alanlarını birbirinden ayıran sınır kesimleri ile, tarla ortalarında tek tük kalan ağaçlar

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun.

dışında buralarda eski orman örtüsünden eser kalmamıştır (Foto, 1). Bu durum, sağanak yağışlardan sonra yüzeyel akışın hızlı ve fazla olmasına yol açmaktadır. Böylece, Çayırözü'nün çok büyük olmayan yatağı kısa zamanda bol miktarda su ile dolmaktadır. Akarsu yatağı bu fazla suyu taşıyamadığı hallerde de, diğer etkenlerin de katkısı ile taşkınlar yaşanabilmektedir.

Şekil, 1: Lokasyon haritası.

Havza meteoroloji istasyonunun 11 yıllık (1987-1997) yağış verilerine göre, Havza'da yıllık yağış miktarı 609.2 mm. olup, Haziran ayı (76.3 mm.) yıl içindeki en yağışlı ayı temsil etmektedir. Bu ayı nisan (73.0 mm.) ve mayıs (67.4 mm.) ayları izler (Tablo, 1). Felaketin yaşandığı 1998 yılı mayıs ayı toplam yağışı ise 160.0 mm. olup, ortalamadan oldukça yüksek bir değer olarak gözükmektedir. O halde, mayıs ayı yörede yıl içerisinde fazla yağış alan aylardan biri olarak gözükmektedir. Nitekim, Nişancı' da (1989: 77) Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı ardı geçiş kuşağında etkili yağışların görülme ihtimallerinin

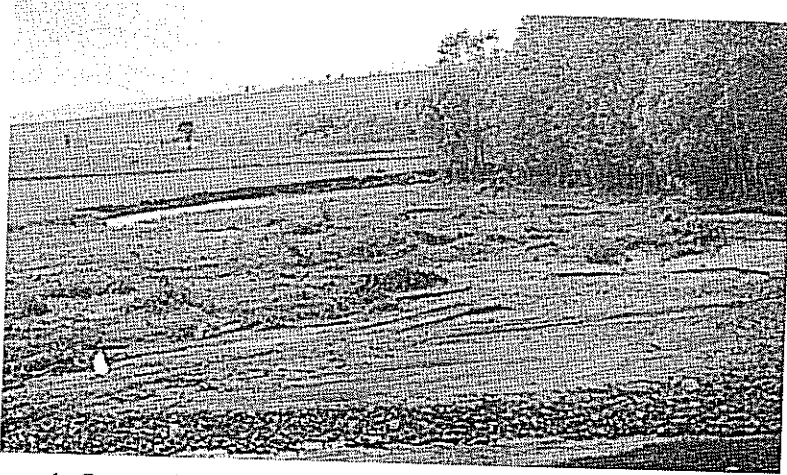
mayıs ayında oldukça yüksek olduğunu bildirmektedir.

Tablo, 1: Havza'da aylık ortalama yağış miktarlarının yıllık gidişi (1987-1997).

O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıl.
2	8.4	5.3	3	7.4	6.3	1.4	3.2	8.9	4.9	7.2	1.2	609.2

Kaynak:Havza meteoroloji istasyonu yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Yıllık yağış miktarı bakımından Havza'nın, kıyı kesiminde yer alan Samsun' dan (721 mm.) az, daha iç kesimde bulunan Amasya'dan (443 mm.) daha fazla yağış aldığı görülmektedir. Havza'da yağışların yıllara göre dağılımına bakıldığında, en fazla yağışın 1991 yılında ve 743.5 mm. olduğu görülür. En düşük yağış miktarı ise, 473.1 mm. ile 1994 yılında kaydedilmiştir. Bu iki ekstrem değer arasındaki fark 270.4 mm. dir.

Foto, 1: Çayırözü' nün Havza ilçe merkezi kuzeyinde taşkın yatağı ve arka planda ormanların ortadan kaldırılmasıyla elde edilen tarım alanları. Kuzeye bakış.

Havza meteoroloji istasyonunun verilerine göre rasat süresi içerisinde bugüne kadar ölçülen günlük maksimum yağış 53.8 mm. dir ve 23 Temmuz 1992 tarihinde kaydedilmiştir. Mayıs ayı içerisindeki günlük maksimum yağış ise 26.3 mm. ile 20 Mayıs 1995 tarihinde tespit edilmiştir.

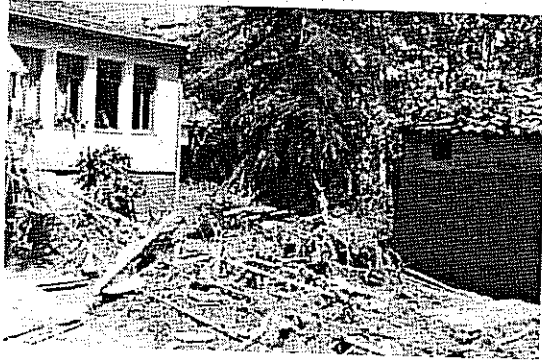
Selin Oluşumu ve Sebep Olduğu Zararlar

Bir kişinin ölümüne ve yüz milyarlarca Türk lirası mal kaybına neden olan Havza sel-taşkın felaketini sadece Havza meteoroloji istasyonunun verilerinden hareketle izah etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü, 22 Mayıs 1998 Cuma günü meydana gelen sel

için Havza meteoroloji istasyonu kayıtlarında görülen toplam yağış miktarı 8.4 mm. olup, süresi saat 11.18' den 14.41' e ve 18.22' den 19.27' ye kadardır. Oysa Çayırözü'nün su toplama alanı içerisinde yer alan ve Havza ilçe merkezinin kuzeybatısında yer alan Esenbey ve Mesudiye köyleri çevresi aynı gün çok daha güçlü sağanak yağışlara sahne olmuştur. Havza'da ikamet eden Recep Ülkü, sel olayının yaşandığı gün Havza'da fazla yağış olmamasına rağmen, Esenbey ve Mesudiye köyleri çevresine adeta "bardaktan boşanırcasına" yağmur yağdığını nakletmektedir. Nitekim, bu kesimde görülen güçlü sağanak yağışlardan sonra Çayırözü'nün suları kabarmaya başlamış ve sel ilk önemli etkisini daha doğuda akarsu yatağına yakın olarak kurulmuş olan Şeyhsafi Köyü'nde göstermiştir. Burada, yükselen sel suları akarsu yatağına yakın evlerin duvarlarında yaklaşık 1m. yükseltiye kadar çıkmıştır. Durumun vahametini farkederek Şeyhsafi Köyü muhtarı sel sularının Havza'da istinat duvarları ile çevrili ve bir bölümde üzeri kapalı Çayırözü'nün yatağına sığmayacağını düşünerek saat 21.00 civarında belediye başkanlığını bu konuda bilgilendirmiştir. Bunun üzerine, belediye hoparlörlerinden anons yapılarak ilçe halkı muhtemel felakete karşı uyarılmış, gerekli tedbirlerin kısmen de olsa alınması sağlanmıştır. Aksi takdirde bu doğal afetin sonucu can ve mal kaybı çok daha fazla olabilirdi.

Söz konusu olay sırasında, Şeyhsafi Köyü doğusunda kuzeybatı-güneydoğu yönünde akan Çayırözü'ne, bu kesimdeki yamaçlarda bulunan sel yataklarına toplanmış sel suları ve yüksek kesimlerden gelen bol miktardaki katı maddeler, odun ve ağaç parçaları da katılmıştır. Bu durumdaki sel suları Merkez İlköğretim Okulu civarından başlayan üzeri kapatılmış akarsu yatağına ulaşmıştır. Özellikle odun ve ağaç dal ve gövdelerinin etkisiyle, üzeri kapalı akarsu yatağının ağız kısa sürede tıkanarak sel suları Eski Mal Pazarı Köprüsü'nden itibaren etrafına taşmış ve bu büyük felaketi doğurmuştur. Kuşkusuz, bu felaketin oluşmasında Çayırözü'nün akış kanalına oldukça yakın olan evlerin sel sularını kanalize etmesinin de önemli rolü olmuştur. Öyle ki, Çayırözü vadisinin her iki kenarı boyunca inşa edilen istinat duvarı ile en yakın binalar arasındaki mesafe İcadiye ve 25 Mayıs mahallelerinde 7-8 m. ye kadar inmiş durumdadır.

Sel olayı esas olarak ilçe merkezinde İcadiye ve 25 Mayıs mahallelerinde etkili olmuştur. Bu mahallelerde dere yatağına yakın ev ve bahçeler büyük zarar görmüştür (Foto,2).

Foto, 2: İcadiye Mahallesinde selden hasar gören ev ve bahçeler. Kuzeye bakış.

22 Mayıs 1998 sel felaketi sırasında bir kişi kalp krizinden hayatını kaybetmiş, iki kişi yaralanmış, yedi ev yıkılmış, 400 işyeri hasara uğramış, 13' ü özel ve üçü de kamuya ait olmak üzere toplam 16 araç zarar görmüştür (Foto, 3). İlçede kurulan hasar tespit komisyonu meydana gelen maddi zararı 341.558.000.000 TL olarak belirlemiştir.

Foto, 3: 25 Mayıs Mahallesi'nde selden hasar gören bir işyeri.

Sonuç ve Öneriler

Yörede ilkbahar ve yaz başlarında güçlü sağanak yağışlar görülebilmektedir. Havza taşkın-sel felaketinin meydana geldiği gün Çayırözü'nün su toplama alanının özellikle kuzeybatı kesimlerine bol yağış düşmüştür. Afetin oluşumunda ise, şehir merkezinde Çayırözü vadisinin yatağının dar ve üzerinin kapalı olmasının, akarsuyun su toplama alanında tarım alanı elde etmek düşüncesiyle ormanların büyük ölçüde tahrip edilmesinin, akış kanalına yakın evlerin suları kanalizasyon gibi etkenlerin de önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Kısacası, bu felaket güçlü yağışlarla birlikte, insanın çevreye müdahalesi ile doğal ortam şartlarının bozulması sonucu meydana gelmiştir.

Havza'da önemli sağanak yağışlardan sonra sürekli gündeme gelebilecek bu tip doğal afetlerin olumsuz sonuçlarını en aza indirebilmek için alınabilecek önlemlerin başlıcaları ise şöyle sıralanabilir:

1. İlçe merkezindeki tıkanma noktaları ortadan kaldırılmalıdır. Çayırözü'nün

özellikle ilçe merkezi içerisindeki yatak tabanı düzenli olarak temizlenmelidir. Akarsu yatağı üzerine kurulan köprü ayakları, selle gelen malzemeleri tutacak niteliktedir. Bu ayaklar, gelen malzemeyi paylaştıracak nitelikte onarılabılır. Ayrıca, yatak çevresine yapılan koruma duvarlarının virajlı yapısı ortadan kaldırılabilir. Çünkü, bu durum sel sularının hızlı ve doğrudan akışını nispeten engellemektedir.

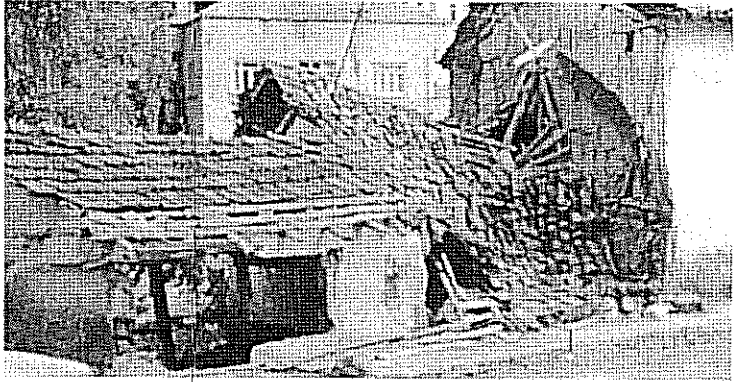
2. Ağaçlandırma başta olmak üzere erozyon kontrol faaliyetlerine önem verilmelidir. Çünkü, ormansız alanlarda yağmur suları toprak içinde fazla depolanamamakta ve eğim yönünde hızlıca yüzeysel akışa geçmektedir. Sonuçta ise sel ve taşkınlar meydana gelmektedir. Çayırözü'nün yukarı çığırlarına yakın alanlardaki orman örtüsü iyi korunmalıdır.

3. Esenbey-Mesudiye köyleri arasında Çayırözü üzerinde bir gölet yapılabilir. Bu göletten hem tarım alanlarının sulanmasında yararlanılabilecek, hem de taşkınlar önlenilecektir.

4. Akarsu yatağına yakın ikamet alanları ve işyerleri ile ilgili düzenlemeler yapılmalı, yenilerinin kurulması engellenmelidir. Akarsu vadisi ile binalar arasındaki mesafe genişletilmelidir. Bu durum için de uygulanabilirliği olan yeni bir imar planı hazırlanmalıdır.

5. Akarsu yatağının üzeri (Merkez İlköğretim Okulu-Otobüs terminali arasındaki kesim) dereden pis kokuların yayılmasını ve ortaya çıkan çirkin görüntüyü önlemek için kapatılmıştır. Burası, hafta pazarının kurulduğu günlerde sebzedecilerin yerleşme alanı olarak da kullanılmaktadır. Bu üzeri kapalı istinat duvarının genişliği artırılabilir.

6. Havza sel-taşkın felaketi, Batı Karadeniz Bölümü'nde meydana gelen sel felaketi ile aynı hafta içerisinde yaşanmıştır. Önemli hasarlara yol açmasına rağmen Havza, Bakanlar Kurulunca afet kapsamına alınmamıştır. Bu yüzden, selde zarar gören ailelerin ve esnafın zararları bir an önce karşılanmalıdır.

Foto, 4: 25 Mayıs Mahallesi'nde sel sonucu yıkılan bir ev.

Foto, 5: 25 Mayıs Mahallesi'nde selden zarar gören işyerlerinde 23 Mayıs sabahı yapılan temizlik çalışmaları

Foto, 6: Sel suları ile yerinden alınarak yaklaşık 300 m. sürüklenmiş bir özel oto.

KAYNAKLAR

- BİRPINAR, M. E - ASLAN, B. (1997): Taşkın Debilerinin Belirlenmesinde SCS- SA Paket Programı ve Türkiye Şartlarına Uygulanması. Su Kaynaklarının Korunması ve İşletilmesi Sempozyumu (2-3 Haziran 1997), İSKİ Yay. İstanbul.
- ERİNÇ, S. (1984): Ortam Ekolojisi ve Degradasyonel Ekosistem Değişiklikleri. İstanbul Üniv. Deniz Bil. ve Coğ. Enst. Yay. No: 1, İstanbul.
- HOŞGÖREN, M. Y. (1979): Hidrografyanın Ana Çizgileri-I (Yeraltı Suları, Kaynaklar, Akarsular). İstanbul Üniv. Yay. No: 2619, İstanbul.
- MOL, T. -MOL, M. (1997): Ormanlarda Açma ve Yerleşmelerin Su Kaynaklarına Etkileri. Su Kaynaklarının Korunması ve İşletilmesi Sempozyumu (2-3 Haziran 1997), İSKİ Yay. İstanbul.
- NİŞANCI, A. (1989): Orta Karadeniz Bölümü'nde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara.
- ŞAHİN, C. (1991): Türkiye Afetler Coğrafyası. Gazi Üniv. Yay. No: 172, Ankara.
- UZUN, A. (1994): Erzurum Çevresindeki Sellere Bir Örnek: 16 Ağustos 1994, Rizekent Seli. Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dergisi, Sayı: 9, Samsun.
- ZEYBEK, H. İ. (1998): Amasya Ovası ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.

SİCİL-İ UMÛMÎ DEFTERLERİNE GÖRE
SAMSUN MERKEZ İNÂS MEKTEBİ
(1898-1926)

Dr. Mehmet Yavuz ERLER*

Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları bünyesinde yetişmiş bulunan pek çok deha bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve modernleşme süreci esnasında hizmet vermiştir. Osmanlı Devleti döneminde kurulan ve halen modern bir eğitim kurumu olarak varlığını devam ettiren Kuleli Askeri Lisesi¹ maziden günümüze uzanan kurumlardan yalnızca bir tanesidir. Mektebi Harbiyye'den 10 Şubat 1902 tarihinde mezun olan Mustafa Kemal ise hafızalardan hiç silinmeyecek bir şahsiyettir. Kurtuluş mücadelesinin ağır yükünü omuzlanan erkeklerin yanısıra kadınların da varlığı göz ardı edilmemelidir. Halide Edip (Adivar) gibi yazarlarımız, yine Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yetişmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun saray kurumlarından bir tanesi olan Harem-i Hümayun bünyesinde görev alan bayanlar devrin modern düzeyde eğitimini alma avantajını da elde etmiş oluyorlardı.² Padişahın, vezirlerin ve paşaların kısacası devletin ileri gelen kimselerinin kız çocukları gerek okuma yazma gerekse güzel sanatlar hususunda belli bir eğitim sürecinden geçmekte idiler. Özel hocalar (Mürebbiye) tarafından standart bir eğitim politikası olmaksızın uygulanan İmparatorluk eğitimi anlaşılacağı üzere seçkin bir sınıfa hizmet vermekte idi.³

Tanzimat döneminde eğitim sistemi de gözden geçirilmiş ve ilk nüveleri teşkil edilmeye başlanmıştır. 8 Nisan 1847 tarihinde yayınlanan talimâtname ile altı yaşını bitiren

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi.

¹ 10 Ekim 1846'da, "Mektebi-i fînun-u idadi" adı altında kuruldu, İstanbul'da Maçka kışlasında kurulan okul, 1872'de Çengelköy'deki binasına yerleşti. Doksanüç harbinin başlaması üzerine Kuleli Kışlası'nın askeri hastane olarak kullanılmasına izin verilince Pangaltı'daki Harbiye Kışlası'na taşındı. Bkz. Büyük Larousse, "Kuleli Askeri Lisesi", C.12, s.7146.

² Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükûmranlık ve Kadınlar*, çev.Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

³ Özel eğitim gören yetişen meşhur kadınlar arasında Tutî, Fitnat, Mihrî, Dilhayat ve Leyla hanım gibi sair ve bestakar kimseler vardır. Bkz. Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973, s.21.

her çocuğun mektebe verilmesi kararlaştırılıyordu.⁴ Sıbyan Mektepleri 4 yıl olarak düzenlenmiş ve son sınıfta uygulanan bir sınavı geçen talebeler Rüşdiye Mektepleri'ne devam edebilmişlerdir. Rüşdiyeler, ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim kurumu olarak kabul edileceklerdir.⁵

II.Meşrutiyet'in ilanından sonra eğitim sistemi üzerinde yeniden yapılanma yoluna gidilmiş ve sıbyan mektepleri ile rüşdiyeler birleştirilerek *ibtidaiye* adı ile öğretime devam etmişlerdir. 23 Eylül 1913 tarihinde yayınlanan *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-u Muvakkati* gereğince 23.madde de Mekâtib-i Umûmiyye-i İbtidâiyye'nin eğitim süresi üç devreye bölünmüştür. Bu üç devre şu şekilde sıralanmaktadır:

a- Sıbyan Sınıfı : 5-6 yaşındaki çocukların adedi 20'yi geçerse ayrıca bir sıbyan sınıfı açılmaktadır.

b- Devre-yi İbtidâiyye (Devre-i Evveli) : 7-8 yaşındaki çocuklar içindir. İki sınıftan ibarettir.

c- Devre-yi Vasatiyye (Devre-i Mütevasıta) : 9-10 yaşındaki çocuklara mahsustur. İki sınıftan ibarettir.

d- Devre-yi Aliyye : 11-12 yaşındaki çocuklara mahsustur. İki sınıftan ibarettir.⁶

Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-u Muvakkati'nin yayınlanışından dört yıl sonra Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey bu okulların ıslahı işini ele almıştır. Onun zamanında İbtidâî okulları Fransız ilkokulları sistemine uydurılmaya çalışılmıştır. Bunun için önceleri Merkez Rüşdiyesi adı altında ibtidai sınıflarıyla birlikte İstanbul'da açılmış bulunan okullardan başlanılmak suretiyle altı yıllık İbtidai Mektebi haline sokulmuştur.⁷ Sıbyan Sınıfını da ilave ettiğimiz de 5-6 yaşında eğitime başlayan çocuklar yedi yıllık bir ilk ve orta eğitime tabi tutulmakta idiler. İstanbul'da bu dönemlerde 63 ibtidai okulu vardı. Bu okulların 44'ü hükümete ait binalarda öğretim yapmakta diğerleri ise kira ile tutulan binalarda eğitim işlevini yerine getirme çabasıındaydılar.⁸ 1913 tarihli kararname hükümlerine göre kızlar için beş yıllık bir lisenin açılmasına 1916 senesinde karar verildi. İlk defa İstanbul'da eski İstanbul İnâs İdadisi 14 Mart 1916'da İnâs Sultanisi haline dönüştürülerek kızların yüksek

⁴. Anne babalar isterlerse 4-5 yaşındaki çocuklarını mektebe gönderebilirlerdi. Anne babalar, altı yaşını bitiren erkek ve kız çocuklarını ya da köle çocuklarını sıbyan mektebine göndermeye mecbur idiler.Bkz. Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", OTAM , S.5, Ankara 1994, s.16.

⁵. M.Emin Yolalıcı, "Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilayeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", OTAM , S.5, Ankara 1994, s.453.

⁶. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M.E.B., İstanbul 1991, s.192.; Samsun'da bulmuş olduğumuz okul yoklama defterlerinde de aynı dönemlere rastlanmıştır. Ek.I: Canik Merkez İnâs Mektebi Sicil-i Umumi Defteri'nden bir sayfa.; Merkez İnâs Mektebi'nin bugünkü adıyla Bozkurt İlkokulu'nun bir resmi.

⁷. Koçer, a.g.e., s.193.

⁸. Aynı yer.

eğitime devam etmeleri sağlandı.⁹ Ancak kızların yüksek öğrenim yapmalarının sağlanması, o devrin toplum psikolojisi icabı, bir tepki ile karşılaşmamaları için konferans biçiminde sağlanmıştır. Halkı aydınlatıcı konuşmalar yapılarak kız çocuklarının geleceğinde eğitimin gerçekteştirebileceği yararlar halka anlatılmaya çalışılmıştır.¹⁰

Tanzimat döneminde toplumda kadının değerini arttırmaya yönelik idari çalışmalar devam etmiş ve bu doğrultuda cemiyetler kurularak kadının toplum içerisindeki kimliğini kazanması hususunda faaliyetlere girişilmiştir.¹¹ 1912 tarihinden itibaren yayın hayatına giren ve Osmanlı kadını konu alan dergiler eğitim hususunda da toplumsal aydınlanmanın öncülüğünü taşıymaktadırlar. Kadın Bahçesi (1912), Kadınlar Dünyası (1912), Kadın Hayatı (1913), Kadın Kalbi (1919) adlarındaki dergiler, kadınlar tarafından çıkarılıyor ve sosyal hayatta kadının yerinin yükseltilmesi için çabalar harcanıyordu.¹²

Osmanlı Devleti'nin genelinde uygulanan yapılanma taşra kentlerinden birisi olan Samsun'da da uygulanmıştır. Devrin idarecileri ile şehrin ileri gelenleri tarafından yapılan müracaatlar neticesinde Samsun'da bir kız okulu kurulmuştur. Pazar mahallesinde Zübeyde Hanım Bağı denilen bölgede, Ma'arif Nezâreti tarafından satın alınan araziye, Merkez İnâs isminde üç sınıflı bir okul inşa edilmiştir. 1898 yılında şehrin ileri gelenlerinin de katıldığı, bando ve mızıkâ eşliğinde yapılan bir törende okul eğitime açılmıştır. Maarif nezareti kurulan bu yeni okula İkbâl Hanım adında bir öğretmeni gerekli eğitimi vermek üzere görevlendirmiştir. Ma'arif Salnâmesi'nden edinilen bilgilere göre, Samsun merkezinde 1898 tarihinde Rüşdiye statüsünde eğitim veren bu okulda, bir muallim ile 79 kız talebeye eğitim verildiği anlaşılmaktadır. Okula ilk kayıt olanlar ise yine yörenin ileri gelen aileleri ve devlet erkanının çocukları olmuştur. Bunlardan bazılarını şu şekilde belirlemek mümkün olabilmıştir: Süvari yüzbaşısı şemseddin Efendinin kızı Sâlise Hanım, Sâdiler tekkesinin şeyhi Mehdi Efendinin kızı Besime Hanım ve Hamalbaşlar'ın kızı Emine Hanım, okulun ilk kaydolan talebeleridir. 1903 tarihine geldiğinde okulda iki muallim ile 91 öğrenciye eğitim verilmeye başlanmıştır.¹³ Öğrenci mevcudundaki reel artış ailelerin kız çocuklarını okula göndermedeki istekliliklerini yansıtımdan çok nüfustaki artış ile orantılı olabilir. Samsun (Canik) merkezinde 1903 ve 1904 tarihlerinde mevcudiyeti belirlenmiş olan Canik İnâs Mektebi'nde Aışe, Mahmure ve Fethiye Hanımlar sayesinde eğitim verilmekte idi.¹⁴ Okulun ilk açıldığı yıllara müteakib devrede öğretmen ve okul hizmetlileri artmaya başlamıştır. Öğrenci sayısındaki artış doğal olarak yeni öğretmenlere ve okulun artan bakım ihtiyaçlarını yapacak yeni görevlilere gereksinimi arttırmıştır. Okulun ilk hizmetlisi olarak Hoca Nîne adlı bir bevval (kapıcı) kadının varlığı belirlenebilmiştir. Perşembe günleri adı geçen bu kapıcı kadının eğitime iştirik ettiği ve öğrencilere ilahiler söylettiği de olurmuş. Yaşlı ninenin hoca lakabı da vermiş olduğu dini musiki derslerinden kaynaklanmış olabilir.

⁹ Koçer, a.g.e., s.226.

¹⁰ aynı yer.

¹¹ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.5, Samsun 1990, ss.166-174.

¹² Koçer, a.g.e., s. 227; Işık Özel, "Kadınlar Ne İstiyor?", Toplumsal Tarih, S.39, Mart 1997.

¹³ Yolalıcı, a.g.m., s.455.

¹⁴ Salname-i Nezaret-i Ma'arif-i Osmaniyye, 1321 H., Asır Matbaası, İstanbul 1321, s.604.

Samsun'da bulunan Merkez Kız İnâs Mektebi 1914 yılında ibtidâî düzeyinde bir okula dönüştürülerek sıbyan sınıfı ile birlikte toplam yedi yıllık eğitim veren bir kurum haline dönüştürülmüştür. Ancak, okulun öğrenci sayısı okul kapasitesinin çok üzerine çıktığından kız öğrencilerinin başka okullarda da eğitime tabi tutulmaları ihtiyacı kendini şiddetle hissettirmeye başlamıştır. Önceleri ilkokul düzeyinde eğitim veren Hançerli Mahallesi'ndeki Abdullah Paşa Mektebi, Sadıbeğ Mahallesi'ndeki Said Beğ Mektebi ve Pazar Mahallesi'nde bulunan Necm-i Türki Mektebi muhtemelen 1914'lerde ibtidai şekline sokularak kız çocuklarının eğitimine katkıda bulunmuşlardır.¹⁵

Vilâyet ve Sancak merkezlerine mahsus kız rüşdiyeleri 25 Eylül 1913 tarihli ilk öğretim kararnamesi ile altı senelik kız ibtidaiyelerine çevrilerek kaza merkezlerine de yayılmıştır. Muhtemelen Samsun yöresinde bulunan Çarşamba ve Bafra kazalarında bulunan İnâs Mektepleri ibtidai statüsünde hizmet vermeye başlamışlardır.

Samsun'da halen ilköğretim düzeyinde eğitim veren bugünkü Bozkurt İlkokulu (Merkez İnâs Mektebi) bünyesinde muhafaza edilmiş olan Sicil-i Umûmi defterleri okulun geçmiş dönemlerdeki ehemmiyetini ortaya koyarken günümüz eğitim tarihi içinde yeni bilgiler sunmaktadır.¹⁶

Sicil-i Umûmi defterlerinde öğrencinin dersleri ve aldığı notların yanısıra; okula kayıt yaptıran her öğrenci için ayrı bir sayfa ayrılmış ve öğrenci ile ilgili bilgiler öncelikli olarak saptanmıştır. Öğrenci hakkında kayıt esnasında alınan bilgileri şu şekilde tablolandırmak mümkündür.

Tablo I: Okul kayıt defterlerinde matbu olarak yer alan öğrenci ile ilgili tutanaklar.

¹⁵ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye, 1321 H., s.605, 606.

¹⁶ Bozkurt İlkokulu'nda dört adet öğrenci kayıt defteri 1914-1915, 1924, 1926, 1928 tarihlerini kapsamaktadır. 1924 tarihli okul öğrenci kayıt defterinde okulun ismi Merkez İlk Kız Mektebi şeklinde değişmiştir. 1924 tarihli defterin bir diğer özelliği de kız öğrencilerin bir kısmının vesikalık fotoğraflarını ihtiva etmesidir. Ancak mevcut defterlerin içerisinde en muntazam şekilde tutulan ve devrin eğitim ve sosyal yaşantısı hakkında zengin malzemeler içeren öğrenci yoklama defteri 1914-1915 tarihli olanıdır. Öğrenci yoklama defterlerinin genel karakteristik özelliği hepsinin de matbu' olarak önceden tanzim edilmiş standart bilgi başlıklarını içeren sayfalardan ibaret olmasıdır. Matbu olarak öğrenci ile ilgili gerekli bilgilerin ana hatlarını belirleyen sayfalar sınıf öğretmeni tarafından el yazısı ile bazen mürekkepli bazen de kurşun kalem kullanılarak doldurulmuştur.; (Defterleri sıhhatli bir şekilde muhafaza ederek günümüze kadar ulaşmasını sağlayan Bozkurt İlkokulu Müdürü sayın Davud Erişkin ve defterlerin incelenmesi için gerekli iznin çıkarılmasında yardımlarını esirgemeyen sayın Adnan Aynur 'a teşekkürü bir borç bilirim.)

1- ¼akirdin ismi (Öðrencinin ismi)
2- Tarih ve mahall-i veladeti (Doğum tarihi ve yeri)
3- Pederinin ve velisinin ism ve ¼öhreti veya tadbik mührü. (Velisinin ismi ve ünvan)
4- ¼akirdin mahall-i ikameti (Öðrencinin oturduğu mahalle)
5- Tarih ve suret-i duhulu ve kabul idildiği tarih (Okula kayıt tarihi)
6- Tarih ve suret-i hurucu (Okuldan mezun olduğu yada ç>kt>đ tarih)

Matbu olarak tanzim edilen bu bilgilerin devlet genelinde bulunan tüm ibtidailerde tutulmuş olması icab eder. Bu bilgiler ışığında çocukların doğum yerlerine bakarak şehirde cereyan eden göç vakalarını kısmen de olsa tespit edebiliriz. İncelemeye tabi tuttuğumuz 1914-1915 tarihli okul kayıt defterinde, 1914 Cihan Harbi esnasında, Samsun Merkez İnâs Mektebi'nde ülkenin diğer yörelerinde doğan çocukların bulunuşu akla göç ihtimalini getirmektedir. 1914 tarihli Okul Kayıt Defteri'nde bulunan bilgilerden birisi de öğrencilerin gördükleri dersler ile ilgilidir. 1914-1915 tarihlerinde Merkez İnâs Mektebi'nde okutulan dersler matbu olarak şu şekilde yoklama defterlerine kayd edilmişlerdir :

- 1- *Kuran-ı Kerim ve Ma'lumat-ı Diniyye*
- 2- *Türkçe alfabe, kıraat, imla, sarf-u nahv, muharrir, manzume ezberi, yazı.*
- 3- *Musahabat-ı Ahlakıyye ve Medeniyye.*
- 4- *Hesab ve Hendese.*
- 5- *Tarih ve Coğrafya.*
- 6- *Eşya Dersleri ve Ziraat.*
- 7- *Resm ve el işleri.*
- 8- *İdare-i Beytiyye ve Tabahat (İnâs Mekatibinde).*
- 9- *Terbiyye-i Bedeniyye.*
- 10- *Musiki.*
- 11- *Lisan-ı Ecanibi (Numune mektebinde).¹⁷*

¹⁷. Ma'arif Nezâreti'nin, sıbyan mektebi ve rüşdiyelerin birleştirilerek 6 seneye çıkarılmasına binaen, ders programında yapmış olduğu yeniden yapılanma İstanbul'u hedef almaktadır. Ma'arif Nezâreti'nin ibtidailer için hazırladığı ders müfredatında bulunan Arabi, Farsi ve bazı dersler Samsun'da bulunan ibtidailerin müfredatında yer

Kayıd defterinin sunduğu bilgiler doğrultusunda 11 adet dersin öğrencilere sunulmaya çalışıldığı ancak bunlardan yalnızca 10 tanesinin verilebildiği anlaşılmaktadır. İlkokul düzeyindeki çocukların genel kültür bilgilerini ve devrin sosyal şartlarında iyi bir ev hanımı olabilmelerini temine yönelik derslerin mevcudiyeti, devrin eğitim felsefesini belirlemek amacıyla, değerlendirilmeye değer bir başka husustur.

Kayıd defterinde yer alan bilgilerden yola çıkarak ibtidai düzeyindeki okullarda yabancı dil eğitimi verilmek istendiği ancak yeterli öğretmen olmaması nedeniyle bunun uygulanamadığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Ayrıca beden eğitimi dersi yalnızca son sınıf öğrencilerine verilmiştir. Müzik eğitimi ise Şehbender-zâde İlmi Bey'in annesi tarafından okula hediye edilen piyano sayesinde verilebilmiştir. Dersler 1926 tarihli bir belgeden anladığımız kadarı ile çoğunlukla sınıf öğretmeni tarafından verilmekte idi. Resim, Müzik ve Elişi derslerine ise bayan branş hocaları girmektedirler.¹⁹

Kayıd defterinde notlar onluk sisteme göre verilmiş ve derslerin toplamları yüzlük sisteme göre değerlendirilmiştir. Her ders için 1-10 arası değerlendirme yapılmış ve sonradan toplam 10 dersin notu toplanmıştır. 100 üzerinden 50 ve yukarısını alan öğrenciler bir üst sınıfa geçmişlerdir. Anlaşılacağı üzere ders geçme veya kalmadan çok sınıf geçme söz konusudur. Derslerle ilgili bölümü hal ve hareket, dikkat, şüphe gayret, intizamperverlik gibi öğrencinin sosyal bir birey olma yolundaki davranışlarını kontrol eden puanlama haneleri mevcuttur. Bu bölümdeki notlar 10'luk sisteme göre belirlenmiş ancak ders notlarına aksettirilmemiştir. Bu bilgileri devam eden satırlarda ise öğrencinin okula devam ettiği veya etmediği günlerin miktarı kaydedilmiştir. Ayrıca öğrencinin geç kaldığı günlerde belirlenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda bir öğrencinin okula devam ettiği günlerin adedini 189-216 gün arası olarak belirlemek mümkün olacaktır. Defterler üzerinde yaptığımız çalışmalar neticesinde devamsızlık vakalarına raslanmakla birlikte öğrencilerin genel anlamda okula iştirakları mükemmele yakın bir mertebededir.

1914-1915 tarihli okul kayıd defterinde toplam olarak 639 öğrencinin kaydı yer almaktadır. Bunlardan 28'i ikinci sınıfta, 36'sı üçüncü sınıfta, 27'si dördüncü sınıfta, 14'ü beşinci sınıfta, 28'i altıncı sınıfta, 26'sı ise yedinci sınıfta kayıtlıdır. Toplam 159 öğrenci

almamaktadır. Bunda branş hocalarının eksikliği etkili olsa gerektir. Mahmud Cevad İbn -ül Şeyh Nafi, Ma'arif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı, Matba'a-i Amire, İstanbul 1338, s.270- 271.

¹⁸ Ancak 1316'da Dedeşavlu Mekteb-i İdadisi olarak açılan ve sonradan 1319'da erkek öğrenciler için eğitime başlayan Fazıl Kadı Mekteb-i İdadisi'nde bulunan erkek öğrenciler Fransızca derslerini almaktaydılar. Bugünkü Fazıl Kadı İlköğretim okulunda tespit ettiğimiz Sicil-i Umumi defterinde 1914'lerde erkek öğrencilerin bir Fransızca hocasına sahip oldukları aldıkları notlardan anlaşılmaktadır. Ek II : Dedeşavlu Mekteb-i İdadisi'ne ait "Mekteb-i İdadî 1319" yazılı altınyalızlı kitabesinin resmi ; Okulun kurucusu Fazıl Kadı'ya ait bir resim; Okulun açılışı ile ilgili bir belge. Belgelerin temininde yardımcı olan Fazılkadı İlkokulu Müdürü Mehmet Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

¹⁹ Ek.III : Not defterlerimize muvafıktır kaydı düştürerek hazırlanan cedvelde dört öğretmenin imzaları dikkat çekmektedir. Sınıf muallimi Fehamet, Resim Muallimi Nahibe Hanım, Müzik Muallimi Pakize ve Elişi Muallimi Zariye; Öğretmen okulundaki kız öğrenci sayısı 1916-1917'de 803 iken 1917-1918'de 1005'i bulmuştur. Tahminimizce taşra kentlerindeki kız mekteplerine 1926 yılında bu mekteplerden yetişen bayanlar ders hocası olarak girmektedirler. Bkz.Koçer, a.g.e., s.s.229.

birinci sınıftan sonraki devrelerin toplamını oluştururken geri kalan 480 öğrenci sıbyan sınıfı yani birinci sınıfta kayıtlıdır. Öğrencilerin doğum yerlerinin istatistiki dökümanı ise şu şekilde belirlenmiştir : Samsun merkez doğumlu 279, Vezirköprü 3, Çarşamba 4, Bafra 5, Gölalan Köyü 1, Ladik 2, Kavak 5 öğrenci Merkez İnâs Mektebi'nde okumaktadır. Samsun ve çevre ilçelerinde doğan çocukların sayısı toplam 299'a tekabül etmektedir. Samsun doğumlu çocukların aileleri muhtemelen göç ederek Samsun'a yerleşmişlerse bile bu işlem 1914'den yedi yıl önce gerçekleşmiş olmalıdır. O halde 1908 tarihinden itibaren Samsun'da ikamet eden aileler kız çocuklarının eğitimi hususunda gerekli itinayı göstermişlerdir. Kayıtlı defterinde Karadeniz sahil kentlerinde doğup sonradan Samsun'a ailesi ile birlikte gelerek eğitime başlayan çocuklar da vardır. Trabzon merkez doğumlu 39, Sürmene'li 4, Akçaabad'lı 4, Of'lu 2 öğrenci toplam 49 öğrenci Trabzon Vilayeti ve civar ilçelerinde doğmuş ancak 5-6, 7 yaşlarında Samsun Merkez İnâs Mektebi'nde öğretime başlamışlardır. 1914 tarihli öğrenci kayıtlarının yer aldığı defter dikkate alındığında Trabzon kökenli ailelerin 1908-1914 yılları arasında Samsun'a göç ettikleri söylenebilir. Karadeniz sahil yerleşim birimlerinden Samsun'a yönelik göçler Trabzon'la sınırlı değildir. Giresun'lu 1, Ünyeli 3, İnebolu'lu 1, Rize'li 7, Rize Atina'lı 1, Sinob'lu 1 ve Kastamonu doğumlu 1 öğrenciyi de hesaba katarsak Karadeniz sahil kesiminde Samsun'un tercih edilir makbul kentlerden biri konumunda olduğu anlaşılır. Karadeniz yöresi halkı iç kesimlerden de Samsun'a göç göndermiş olacak ki kayıtlı defterlerinde bulunan öğrencilerin bir kısmı da İç Karadeniz bölgemizdendir. Bayburt'lu 3, Amasya'lı 5, Merzifon'lu 8, Çorum'lu 1, Hacıköy'lü 1 ve Niksar doğumlu 2 öğrenci İç Karadeniz'in Samsun'a sahil kesimi kadar rağbet etmediğini kanıtlamaktadır.

Samsun 1908-1914 yılları esnasında yaşanan siyasi kargaşa ve harb buhranından en az etkilenen kentlerden birisi olacak ki bu dönemde Karadeniz bölgesinin haricindeki bir çok bölgeden olan ailelerin varlığı dikkat çekmektedir. İstanbul doğumlu 32 öğrencinin varlığı siyasi yada harb nedeniyle daha güvenli bölgelere göç ihtimalini de açığa çıkarmaktadır. Ancak Samsun'un ticari konumu da farklı şehirlerden ailelerin varlığını açıklama hususunda, gözden uzak tutulmamalıdır. Bursa'dan 2, Bitlis'den 1, Antalya'dan 1, Konya'dan 5, Niğde'den 1, Söğüt'den 1, Karahisar-ı Şarki'den 1, Erzincan'dan 2, Diyarbakır'dan 1, Sivas'dan 6, Mamûrat'ül Aziz'den 2, Erzurum'dan 5 ve İspir'den 1 öğrencinin bulunduğu belirlendiğinde şehrin zengin kültürel harmonisi açığa çıkmaktadır. Ne var ki kültürel zenginlik yalnızca bu şehirlerimizden gelen insanlarla sınırlı değildir. Bir zamanlar Balkan topraklarında ikamet etmiş bulunan ecdad çocukları da Samsun'u yeni vatanları olarak kabul etmiş görünmektedirler. Selanik'li 4, Gözleve'li 1, Gümülcine'li 4, Kırkkilise'li 1, Priştine'li 1 ve Zağra'lı 1 öğrencinin ailesi muhtemelen 1908-1914 yılları arasında Samsun'a göçmüşlerdir. Söz konusu Balkanlar olunca ailelerin ticaret nedeniyle göç etme ihtimalleri kısmen de olsa suya düşmektedir. Ancak Kırım doğumlu 1 öğrencinin ailesinin Samsun'u tercih etmiş olmaları bu yörelerde 1908-1914 yıllarına kadar göç etme ihtiyacı duyan birilerinin varlığını kanıtlamaktadır. Öğrencilerin kaydedildikleri defterde bir kısmının doğum yeri kaydedilmemiş olduğundan istatistiki olarak incelemeye tabi tutulan öğrenci sayısı okulun toplam mevcudunu yansıtmamaktadır.²⁰

²⁰. Samsun'un bir göçmen şehri olduğunu ortaya çıkaran istatistiki veriler 1914 tarihinde Merkez İnâs Mektebi'nde kayıtlı öğrenciler için tutulan Sicil-i Umumi Nüfus Defteri'nden elde edilmiştir.

Sıbyan sınıfı'nda bulunan öğrencilerden büyük çoğunluğu ikamet ettikleri mahallenin Merkez İnâs Mektebi'ne uzaklığı nedeniyle nakl talebinde bulunmuşlardır. Böylece sıbyan sınıfını takip eden senelerde 61 öğrenci Abdullah Paşa'ya ve 67 öğrenci'de Necm-i Türki'ye nakledilmişlerdir. Öğrencilerin çoğunlukla şu mahallelerde ikamet ettikleri tespit edilmiştir: Said Beğ, Said Ağa, Çiflik, Pazar, Ermeni, Rum, Hançerli, Kökçüoğlu, Sıhhiye, Hacı Aba, Cami-i Kebir, Unkapanı, Subaşı, Kale, Tenvir-i Efkar, Hükümet Caddesi ve Acem mahallelerinin bir kısmı günümüz Samsun şehrinde de ikamet yerleri olarak bilinmektedir. Pazar mahallesinde bulunan Merkez İnâs Mektebi, Hançerli Mahallesi'nde bulunan Abdullah Paşa²¹ ve Pazar Mahallesi'nde bulunan Necm-i Türki'ye 128 adet öğrencisini göndererek hem velilerin işini kolaylaştırmış, hem de okulun öğrenci kapasitesini bir nebze de olsa düşürerek mevcut öğrencilerine daha iyi imkanlar sunmaya çalışmıştır. Okuldan ayrılanların sebepleri farklı olabilmektedir. Bu sebeplere ilişkin defterden elde edebildiğimiz bazı bilgileri ise şu şekilde belirtmek mümkündür: Merkez İnâs Mektebi'nde okuyan öğrencilerden bir tanesi ailesi ile birlikte Trabzon'a , 2 tanesi Amasya'ya, 2 tanesi İstanbul'a gitmiştir. Rum Mahallesi'nde oturan bir öğrenci ise babasının memuriyetinden ötürü tayin olması ile mektebini değiştirmiştir. Okulda kayıtlı bulunan iki öğrenci hakkında ise taşraya gitmiştir ibaresi yer almıştır. Okulda kayıtlı bulunan 1907 Erzurum doğumlu, Said Beğ Mahallesi'nde oturan Asiye adlı kız çocuğu 1914 tarihinde okula kaydedilmiş ancak 1917 tarihinde kayıt defterine vefat etmiştir ibaresi düşülmüştür.

Okul kayıt defterinden edindiğimiz bilgilere göre 72 adet öğrenci okulu terketti ibaresini taşıırken; 38 adet öğrenci de okuldan çıkmıştır kayıt ile nitelendirilmişlerdir. Okulu terk yada okuldan çıkan toplam 110 öğrencinin çoğu sıbyan sınıfında kayıtlıdır. Bunda öğrencilerin 5-6 yaşlarında olmalarının büyük etkisi olsa gerektir. Ancak, bazı öğrencilerin dördüncü, beşinci hatta altıncı sınıfta okullarını, notlarının iyi olmasına rağmen, terk etmelerinin nedenleri devrin sosyo-kültürel koşulları ile izah edilmeye ihtiyaç duymaktadır.

Merkez İnâs Mektebi'nin ilk hocası olan Habeş asıllı İkbâl Hanım'ın diğer okul idarecileri ile olan birlikteliği halk arasında dedikodulara neden olarak toplumsal baskıyı yoğunlaştırmıştır. İkbâl Hanım'ın zamanın hakimi Fazıl Kadı ile birlikte Çarşamba kazasında katıldıkları bir düğün halk nazarında büyük bir hata olarak algılanmış ve artan dedikodular nedeniyle de İkbâl Hanım zor anlar yaşamıştır. Bozkurt İlkokulu'nun kısa bir tarihçesini kaydeden Fazıla Atabek'in yöre halkından derlediği ve İkbâl Hanım ile okul öğrencileri hakkında halkın dilinden düşmeyen türküler ise bizlere devrin eğitime karşı duyduğu taassubu daha iyi kavrama imkanı sağlamaktadır. Bu türkülerden bazıları şu şekilde tespit edilebilmiştir:

Mektebin yolu bir büyük bahçe

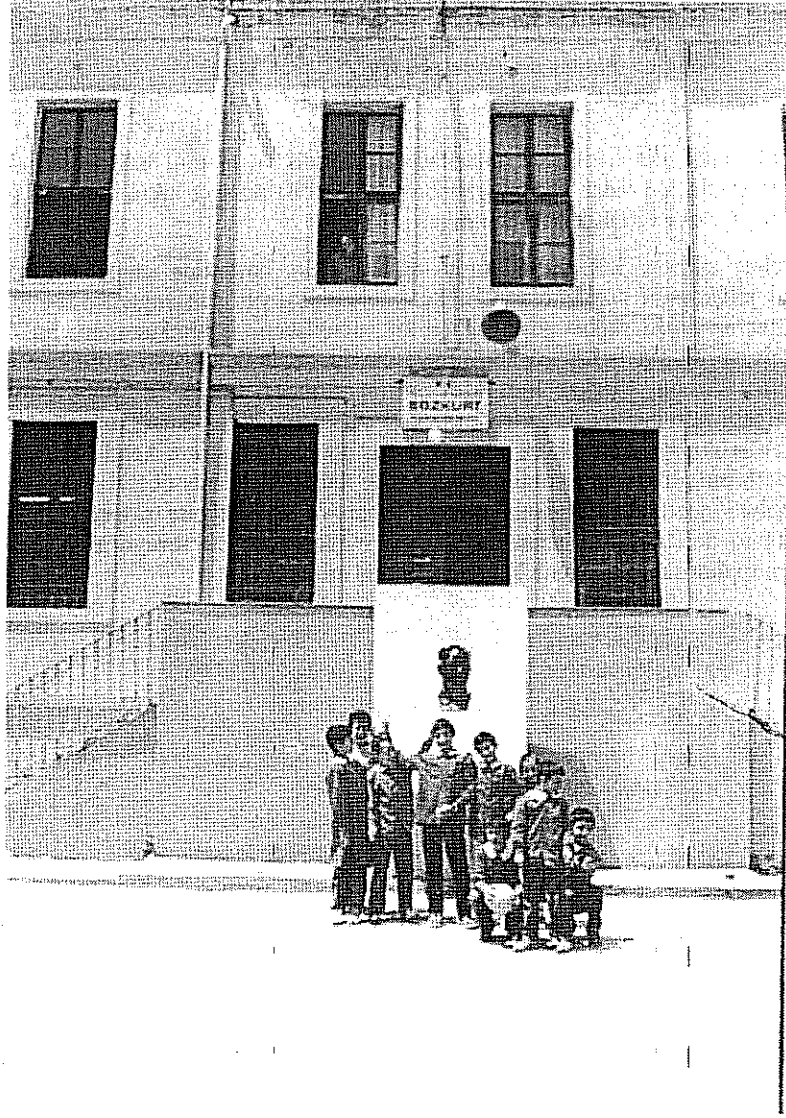
Kebap taşınır bohça bohça

²¹. Ek IV : Bugünkü Abdullah Paşa İlkokuluna ait bir resim.

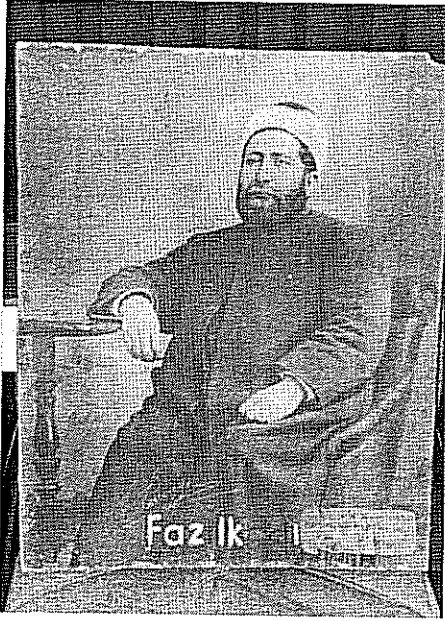
*Hakim Bey'in cebinde kalmadı akça
Aman da hoca hanım etmemeliydin
Sen bu düğüne de gitmemeliydin.*

Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere İkbâl Hanım hakkındaki dedikodular türkülere beste olacak kadar allanıp dallanmıştır. Dedikoduların etkisi ile olsa gerek İkbâl Hanım iki sene sonra veremden vefat etmiştir.

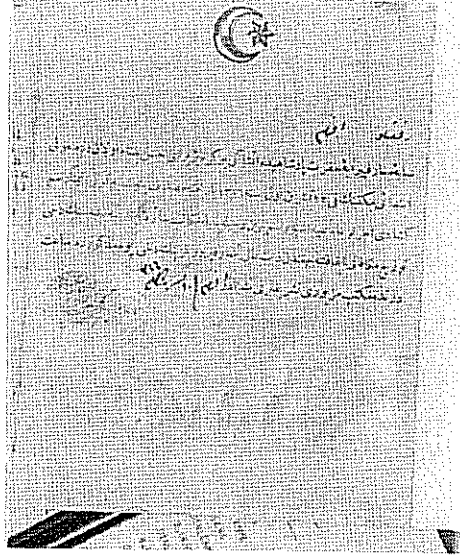
Sonuç olarak, kız çocuklarının eğitimi için başlatılan süreç toplumun değer yargılarının gelişmesine paralel olarak mükemmele ulaşmıştır. Başlangıçta yönetici tabaka ve ileri gelen seçkin sınıfın rağbet gösterdikleri kız çocuklarının eğitimi zamanla halk tarafından benimsenmiş ve eğitim belirli bir sınıfın ve cinsiyetin imtiyazı gibi görünme külfetinden kurtarılmıştır. Samsun Merkez İnâs Mektebi'nin tarihçesi bunun bir kanıtı olsa gerektir. İncelemeye tabi tuttuğumuz defterlerde dikkati çeken bir diğer husus, öğrencilerin kaydını yaptıran velilerinin hepsinin erkek oluşudur. Bu dönemde kadının kendi kız evladını dahi okula kaydettirme gibi bir misyonu toplum henüz kabullenebilmiş değildir. Ancak günümüz kadının toplum nezdinde kazanmış olduğu itibar ve serbestiyete rağmen çocuklarımızın bugünkü kayıd defterlerinde hâlen babalarının mevcudiyeti şu soruyu akla getirmektedir. Türk Kadını toplumsal misyonunu kabullenebilmiş midir ?

Ek-I: Samsun Merkez İnâs Mektebi (Bugünkü Bozkurt İlkokulu)'na ait bir resim

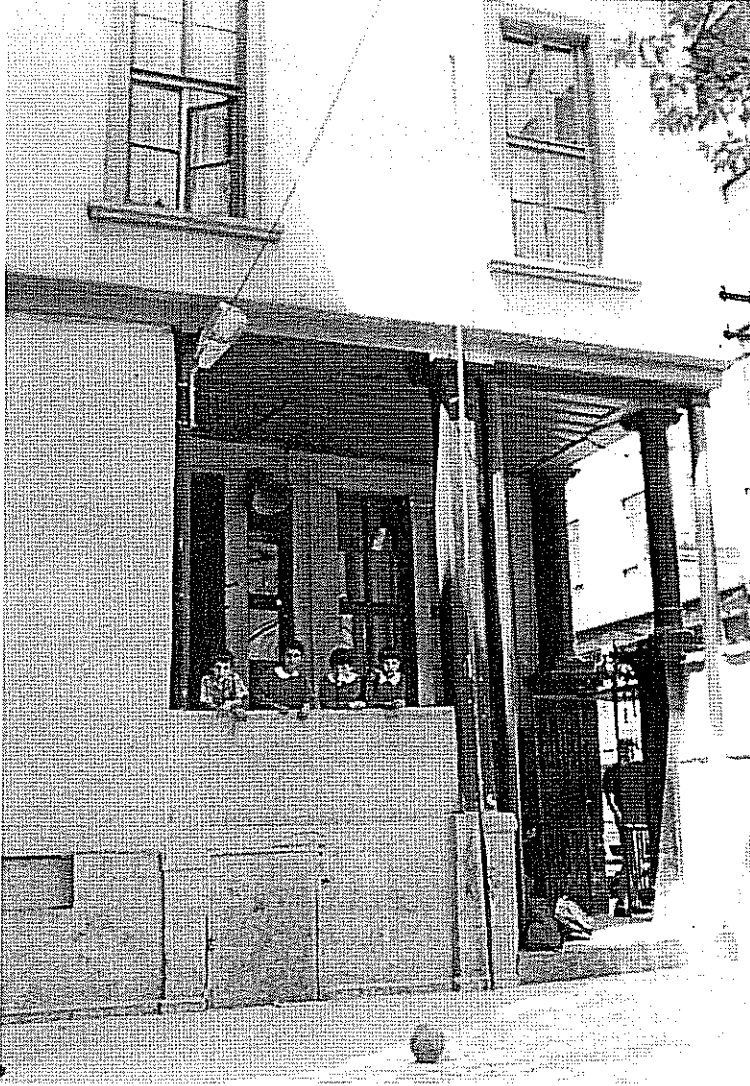

دعوتی کئی میں اگرامیشتی.

Ek II: Fazıl Kadı'nın bir resmi; Fazıl Kadı Okulu'nun açılışı ile ilgili bir belge; İbtidâ'î Mektebi yazılı kitâbe.

Ek IV: Abdullah Paşa İlkokulu

DÂRÜ'L-FÜNÛN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUÂSİ
VE BU MECMUÂNIN I.CİLDİNDE YER ALAN
DİL VE EDEBİYAT KONULU MAKALELER

Dr. Şaban SAĞLIK*

GİRİŞ

Medenileşmenin ölçütlerinden biri olan dergiler, yaşanan ve yaşanmakta olan kültürel hayatın en büyük tanıkları, hatta belgeleridirler. Ayrıca dergiler, düşünen, sorgulayan, arayan, araştıran, gözlem yapan, kısaca söylenecek sözü olan insanların odaklaştıkları ve bir araya geldikleri fikir merkezleridir de.

Dergiler aynı zamanda bir mekteptir. Bir çok edebî şahsiyet ve münevver belirli bir dergide (ya da dergilerde) yetişmiştir. Hatta bazı dergiler bir ekol oluşturmuş, bir dönemin adı ve sembolü olmuşlardır. Bunun en güzel örneği **Servet-i Fünûn** dergisidir. Edebiyat tarihimizde *Servet-i Fünûn Devri* ya da *Edebiyat-ı Cedîde* adıyla anılan dönem, varlığını tamamıyla bu dergiye borçludur.

Yakın tarihimizde öylesine dergiler çıkarılmıştır ki, bunlar devlet politikasını tayin edecek derecede etkili olmuşlardır. Bunun en güzel örneği de **Genç Kalemler** dergisidir. Bilindiği gibi, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının çıkardığı **Genç Kalemler**, "Dilde Sadeleşme" hareketini başlatmış; bu hareket "Milliyetçilik" şuurunun oluşmasında ve yayılmasında etkili olmuştur. Dilde sadeleşme hareketi ve uyanan milliyetçilik şuru, daha önceden az çok varlığını hissettiren *Türkçülük* fikrini geliştirmiş; edebiyatta da *Millî Edebiyat* dönemini başlatmış; daha sonra da "Türk Milliyetçiliği" şeklini alarak, kurulan yeni Türk devletinin "millî bir devlet" olmasında bir hayli etkili olmuştur. Bununla da kalmamış, kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri de "Milliyetçilik (Türk Milliyetçiliği)" olmuştur. İşte bütün bu gelişmelerin temelinde, **Genç Kalemler** ve bu dergiyle aynı fikri paylaşan çeşitli dergilerin büyük bir payı vardır. Görülüyor ki, kültür tarihi bir anlamda dergilerin tarihi olarak karşımıza çıkıyor.

Genelde kültürümüz, özelde de edebiyatımız için önemli birer belge (tanık) olan dergilerin tanınması ve tanıtılması, kültürümüz ve edebiyat bilimiyle uğraşanlar için son derece önemlidir. Bu sebeple, bu makalede ilk önce İstanbul Dârü'l-Fünûnu ile **Dârü'l-**

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuâsı'nı tanıtacağız; daha sonra da pek ayrıntıya inmeden bu mecmuânın I.cildinde yer alan dil ve edebiyat konulu makaleler üzerinde duracağız.

İSTANBUL DÂRÜ'L-FÜNÛNU (ÜNİVERSİTESİ)

İstanbul Üniversitesi'ne 1933 yılına kadar "Dârü'l-Fünûn" denmiştir. Daha önceleri "*Dârü'l-Ulûm, Dârü'l-İlim, Külliye ve Camia*" gibi adlar da verilmiştir.

1845'te devlet dairelerine memur yetiştirmek için bir Dârü'l-Fünûn kurulması kararlaştırıldı. Bunun için Rüşdiye ve İdâdiler açıldı. Buralardan yetişen öğrencilerin devam etmesi için 14 Ocak 1863'te ilk Osmanlı Dârü'l-Fünûnu kurulmuş oldu. Bina olarak 1865'te Çemberlitaş'taki Nuri Efendi Konağı'na taşındı. Bu bina aynı yıl açılışındaki 4 bin ciltlik kütüphanesi ile yandı. Bu yangından sonra Dârü'l-Fünûn 1970'te Sultan Mahmut Türbesi civarında yeni yapılan bir binaya taşındı.

İlk kurulduğunda Derviş Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Hekim Salih Efendi, Cevdet Paşa, Münecimbaşı Osman Efendi, Cemaleddin Efgâni, Osep Yusufyan, Salih Zeki ve Mehmet İzzet gibi kişiler hocalık yaptılar.

1870'ten sonra sırayla Yanyalı Hoca Tahsin ve Sava Efendi Dârü'l-Fünûn Eminliğine (Rektörlüğüne) atandılar. Cumhuriyet döneminin ilk rektörü de İsmail Hakkı Baltacıoğlu oldu.

Mülkiye, Hukuk, Tıbbiye gibi müstakil mektepleri; Ulûm-ı Aliye-i Diniyye, Edebiyat, Ulûm-ı riyaziyye, Tabiiyye, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Kimya gibi dersleri ve bölümleri; ayrıca Jeoloji, Doğu dilleri ve Coğrafya Enstitüleri gibi de enstitüleri vardı.

Bir ara Dârü'l-Fünûna Almanya'dan 20 profesör çağrıldı. 31 Mayıs 1933 tarihinde 2252 sayılı kanunla üniversite kurma görevi Milli Eğitim Bakanlığı'na verilince "İstanbul Üniversitesi" adını aldı.¹

DÂRÜ'L-FÜNÛN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUÂSİ

İstanbul Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi tarafından 1916-1933 yılları arasında çıkarılan ilmi derginin adıdır. Felsefe, sosyoloji, tarih, coğrafya ve edebiyat korularında yapılmış araştırma ve incelemelerin yer aldığı derginin ilk sayısı Mart 1916'da, son sayısı da Ocak 1933'te çıkmıştır. Tamamı 49 sayı olup bu sayılar 8 ciltte toplanmıştır. III.Cildin 2-3, 4-5. sayılarıyla V.cildin 1-2, 3-4 ve 4-5. sayıları bir arada yayınlanmıştır. V.ciltte 4. sayı mükerrer görünmekle beraber muhtevaları farklıdır.

¹ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., C.2, s.198; Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.8, İst.1993, s.521-525.

Başlangıçta düzenli olarak iki ayda bir yayımlanan derginin 6. ve son sayısı Ocak 1916 tarihli'dir. Bu sayıdan iki ay sonra yayımlanan ve üzerinde "Sene 2, Mart 1917, Sayı 7" ibaresi bulunan nüshadan sonra, derginin birinci serisinin yayını Mart 1922 tarihine kadar durdurulmuştur. Bu tarihte çıkan birinci sayı ile II.Cilde ve ikinci seriye başlandığından Mart 1917'de yayımlanan ve birinci serinin son sayısı olan nüsha herhangi bir cilde dahil edilememektedir.

Birinci sayıda kapağın iç yüzünde Tahrir Heyet-i İdaresi başlığı altında Mehmet Ali Aynî, Leiman Haupt, Gize ve Ziya Gökalp'in; kâtip olarak da Kâzım Şinasî'nin adları zikredilmiştir.

Mecmuânın yazı kadrosu, az sayıdaki yabancı ilim ve fikir adamı dışında hemen hemen İstanbul Dârü'l-Fünûnu Edebiyat Fakültesi müderrislerinden meydana gelmektedir.

İlk serisi büyük boy, daha sonra orta boy olarak neşredilen derginin her sayısı 80-120 sayfa arasında değişmektedir. Az olmakla birlikte bilhassa ilk sayılarda resim, harita ve çeşitli şekillere de yer verilmiştir.

Dergi başlangıçta Türkçü bir çizgideydi. Bundan dolayı Türk tarihi, Türk Edebiyatı ve inançlarına ait çoğu monografi mahiyetinde uzun incelemeler yer almıştır. Dergi 1926'dan sonra bir felsefe dergisi haline gelmiştir.

Mecmuânın bilhassa ilk sayılarının sonunda "*Tercüme Kısmı*" başlığı altında zaman zaman Batılı ilim ve fikir adamlarından tercüme edilen ilmi ve fikrî yazılara da yer verilmiştir. Bunlar arasında bilhassa Ahmet Naim'in Paul Janet'ten çevirdiği "*Felsefe Bir İlim midir?*"(Sayı 1,1916), "*Felsefenin Bir Kaç Yeni Tarihi*"(Sayı 1,1916) ve George Simel'den tercüme ettiği "*İçtimâîyyâtın Ülkesi*"(Sayı VIII,1932) adlı yazıları önemlidir.

Dergide "*Kitabiyyat Tahlilleri*", "*Bibliyografya*", "*Yeni Neşriyat*", "*Tenkit*", "*Yeni Neşrolunan Kitaplar*" adı altında kitap tanıtma yazıları da bulunmaktadır.

Bu dergi Harf İnkılâbı üzerine Mayıs 1929'dan sonra (C.VII, S.1) yayınına Latin harfleriyle devam etmiştir. Yaklaşık dört yıl da Latin harfleri ile yayın yapan bu dergi 1933 yılında kapanmıştır.^{2 (*)}

² Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., C.2, s.440; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.8, İst.1993, s.525-526.

(*)BİR DÜZELTME : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nin (Dergah Yay.) II.Cildinde bu dergiden söz ediliyor. Fakat, derginin ilk çıkış tarihi olarak 1338 (1922) verilmiş. Bu bir yanlışlıktır. Çünkü, derginin ilk sayısının kapağında 1332-1334 (1916-1918) tarihi mevcut. Yani Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuâsı ilk olarak 1916'da çıkmıştır. Bu bilgiyi İslâm Ansiklopedisi(Diyanet Vakfı) doğru olarak veriyor.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi derginin son (kapanış) sayısının tarihini de yanlış veriyor. Derginin son sayısı 1933'te çıkmasına rağmen, adı geçen ansiklopedi bu tarihi 1932 olarak belirtmektedir.

Derginin ilk çıkış tarihi hakkındaki bu farklı bilgilerle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Bu dergi, 1916'da çıktıktan sonra bir ara kapanıyor. Sonra 1922'de yeniden yayımlanmaya başlıyor. Demek ki, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi derginin ikinci çıkış tarihini (1922) ilk çıkış tarihi olarak veriyor. 1932'de kapanma noktasına gelen, ancak, yayınına 1933'e kadar sürdüren dergi sonunda kapanıyor (1933). Türk Dili ve Edebiyatı

Bu dergi hakkında "Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü" adlı eserde de şöyle kısa bir bilgi yer alır :

"İstanbul Dârü'l-Fünûnu (Üniversitesi) öğretim üyeleri tarafından 1916 yılında iki ayda bir olarak yayımlanmaya başlanan dergi."³

DÂRÜ'L-FÜNÛN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUÂSİ NİÇİN ÇIKTI

Derginin birinci sayısındaki ilk yazıdan bu sorunun cevabını öğreniyoruz. Mehmet Ali Aynî'nin yazdığı bu yazı "*Osmanlı Dârü'l-Fünûnu*" adını taşımaktadır. Mehmet Ali Aynî, Dârü'l-Fünûn'da Felsefe Tarihi müderrisidir. Yazar makalesinde, Fatih zamanından Tanzimat'a kadar geçen sürede Osmanlıdaki ilim ve sanat çalışmalarını özetliyor. Yazara göre, İstanbul'un fethiyle yeni bir çağ açılmıştır ama, ilimde aynı şey söz konusu değildir. Bu konuda Osmanlı'da ciddi bir atılım da olmamıştır.

Bu atılım ancak Sultan I. Mahmut ve III. Selim zamanında başlatılmış, bir takım yeni okullar (Humbarahâne, Mühendishâne, Tıphâne vs.) açılmıştır. Mehmet Ali Aynî, bu arada yaygınlaşan yabancı dil öğrenmenin öneminden de söz eder:

"...Vakıa o sırada Müslüman çocuklarına bir Avrupa lisanı öğretmek adeta farz hükmüne girmişti. Zira, tercümanlık hizmetinde kullanılan Fenarlıların (Fener Rumları) suiniyyet ve hareketleri tamamen tahakkuk etmişti."(s.5-6)

Yazara göre "Meşhur sadrazam Mustafa Reşit Paşa bile bu ihtiyacın elzemini takdir ederek Paris'te sefir iken hoca tutup Fransızca tahsiline ikdam etmişti."(s.6).

Hem bu kaygılarla, hem de memlekette ilim ve sanatın yükseltilmesi için Dârü'l-Fünûn açılır (1863). Kapısına da hatt-ı celi ile yazılmış şu levha konulur:

"Açıldı yümn ile Dârü'l-Fünûn-ı Osmanî"(s.7).

Dârü'l-Fünûn açılmadan önce bir de Encümen-i Dâniş açılmıştı (1851). Bunun vazifesi "Memlekette ulûm ve maarifin terakkisine mütemadiyen hizmet ve himmette münhasır olmak"tı. Sadrazam Reşit Paşa, padişahın huzurunda yaptığı bir konuşmada Encümen-i Dâniş'in maksadını şöyle açıklar:

"Fünûn ve maarifi havi olmayan lisan her ne kadar zaten mükemmel ve muntazam olsa bile asâr-ı ümranda hâlfî, iraza-yı haliyye gibi addolunur."(s.7).

Encümenin hizmetine dair olan nizamnâmenin 8. bendinde de şöyle denilir:

Ansiklopedisi derginin kapanma noktasına geldiği 1932 tarihini kapanış tarihi olarak veriyor ki, bu yanlıştır. Çünkü, dergi 1933 yılında kapanmıştır.

³ M.Nihat Özön, Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü, İst.1954, s.72.

"Fünûna ve sanâye dair yapılacak kitapların herkesin anlayacağı surette Türkçe olmasına dikkat ve ihtimam olunacaktır."(s.7).

Yazara göre Fuat Paşa ile Cevdet Paşa'nın birlikte yazdıkları **Kavâid-i Osmaniyye** işte bu maksatla kaleme alınmıştır.

Encümen-i Dâniş aslında kurulması planlanan bir Dârü'l-Fünûna hazırlık aşamasıdır. Aynî, Dârü'l-Fünûnun önemini vurgularken de Almanya'yı örnek verir:

"...Almanya'da taklibât-ı âhire-i fikriyyeyi ihdâs ve müdafaa eden zevâtın hepsi Dârü'l-Fünûnlardan yetişmişti. Mesela, Luther'in âvaze-i itizâli^(*) Wittenberg Dârü'l-Fünûnu'ndan yükselmişti."(s.8)

Bu tür bilgileri Osmanlı-Avrupa münasebetleri dahilinde öğrenen bazı bürokratlar ısrarla bir Dârü'l-Fünûn kurulmasını istiyorlardı. Dârü'l-Fünûnda okumak için Avrupaya gidenler, hatta kaçanlar vardı. Memleketin en zeki çocukları adeta yurt dışına firar ediyordu. Hükümet, Dârü'l-Fünûnun yararına inandığından değil, Avrupa'ya firarın önünü almak için bir Dârü'l-Fünûn açılmasına karar çıkardı.

Mehmet Ali Aynî, Dârü'l-Fünûnun önemini hem halka, hem de hükumete anlatmak için bir mecmuâ çıkarmayı düşündüklerini belirtip "**Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuâsı**"nın çıkış sebebini şu sözleri ile açıklar ve yazısını noktalar:

"Bu mecmuâ bu maksatla vukua gelecek sa'y ve himmetlerin âsârına cilvegâh olacaktır. Bu cihetle vatanın bilcümle münevver ve hars-ı millî mesâli ile meşgûl güzîde evlâdının muavenât-ı kalemiyye ve irşâdât-ı fikriyyelerinden istifade için sahifelerini her vakit açık bulundurmayı da kendisine vazife bilir."(s.10).

DARÜ'L-FÜNÛN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUÂSININ

I.CİLDİNDE YER ALAN DİL VE EDEBİYAT KONULU MAKALELER

CİLT I, SAYI 1:

Derginin 1. sayısındaki ikinci yazı Cenab Şehabettin'e aittir. "*Mesâ'i-yi Lisâniyye*" adını taşıyan bu yazısında Cenab, dil çalışmalarında lügatin önemini anlatır.Yazıdan öğrendiğimize göre Cenab, devrin maarif nazırınca lügat komisyonunda görevlendirilecektir.

Bu yazıdan ilgi çekici bazı cümleler:

"Sanatına hürmet besleyen bir muharririn hayât-ı kelimâta hürmeti vardır."(s. 11).

^(*)Martin Luther'in mezhepten çıkıp dinde reform yapmayı amaçlayan hareketi.

"Hayat-ı efkârı hayât-ı kelimât tayin eder."(s.11)

"Maksadı müphem ve nâkıs anlatan dil ile temin-i medeniyet mümkün değildir."(s.11)

"Gökten ilim ve fen yağsa, nûr-ı irfan gelse kelimât ile toplanır."(s.11)

"Mahdut ve makbûl bir kamusu olmayan lisan için hiç bir lafzın garâbeti iddia olunamaz."(s.11-12)

"Şems-i medeniyet görüyoruz ki, şems-i tabiatın aksine garptan doğuyor. Bu cihetle, yüzümüz gibi dilimizi de garba çevirmek bir vazife-i temeddün oldu. Bize ba'd-ezin öyle bir lisan lazım ki, yalnız medenî bir âlet-i tekellüm değil, aynı zamanda medenî bir miftah-ı tefekkür de olsun."(s.12)

Hissiyattan bahsetmiyorum, çünkü hiç bir lisan hissiyata istiâb edemez. Fakat bir hakk-ı meşru' gibi lisanımdan talep ediyorum ki, âlem-i efkâra tercüman-ı kâfi olabilsin.

Fikir, insaniyyetin malikâne-i müşterekidir. Lisan onu ihata edemedikçe kâsır ve nâkıs addolunur."(s.13)

"Bir fikir doğduğu lisanda güneş kadar vâzih da olsa, bizim dilimize geçerken az çok buğulanıyor. Çünkü, kâfi derecede ziyâ-yı lügavî yok."(s.13)

"Karşımıza henüz tamamıyla hafır ve tahlil edilmiş ve henüz bütün maknûzatını vermemiş üç arz-ı vâsi' var: Türkçe, Arapça, Acemce... Muhtâc-ı leyhimizi tabii'dir ki, evvel bâb kendi Türkçemizden istiyoruz. Bulamayınca, ancak o zaman iki komşu lisandan birine ve diğerine müracaatta mecbur oluyoruz."(s.13)

"Kelimesizlik dilimizin altında bir licâm gibiydi."(s.14).

1. Sayının üçüncü yazısı da Ali Ekrem'e aittir. Yazının adı "*Lisân-ı Nazımda Eşkâl u Efkar I*"dır. Nazım dilinde şekil ve fikir ilişkisinin incelendiği bu yazıda Ali Ekrem'in bir takım tesbitleri vardır.

Meselâ; Ali Ekrem "üslûp" için "*şekl-i edâ*" sözünü kullanır. Yazara göre şekli-edânın fikir ve mana ile mükemmel sentezi (kemat-i tevafuku) her şairin en büyük emelidir. Şekil olmadan fikir güzelliği kabil olmaz. Şekil ve fikri yek-vücut kabul eden güzellik bilgisi (estetik) ulemâsı, şekil tasallutu altında ezilmiş kalmış büyük şairlerin duygu acılığını belki de kendileri kadar hissetmişlerdir.

Yazar bu arada Abdülhak Hamit'in şiir görüşünü örnek vererek onun şekille alay ettiğini söyler:

"Lisân-ı nesrin fezâ-ı bî-intihasında bile hükümran olan saltanat-ı şekliyye, lisân-ı nazımda müthiş bir kudret-i istibdat ile tecelli eder. Çünkü, nazımın hududu nâ-mütenahilik içinde mahduttur."(s.15)

Sözü böylece nazım (şiir) diline getiren yazar, nazım dilinde -bilhassa şekli-değişikliklere gidenleri; şekille fikir arasında münasebet kurup alışlagelen şekilleri

yıkanları birer "inkılâpçı" olarak nitelendirir. Bu kişilerin getirdiği yeniliklere de "inkılâp" adını verir. Ali Ekrem daha sonra bu inkılâpçıların kimler olduğunu şöyle açıklar:

"Tarih-i edebiyatımızda lisân-ı nazım üç büyük inkılâp arzeder: Bâkî, Abdülhak Hamit (Tarhan), Tevfik Fikret devirleridir."(s.16)

Ali Ekrem, derginin bu sayısındaki makalesini bu üç şairden Bâkî'ye ayırmıştır.^(*) Yazar, Bâkî'ye ayırdığı bölüme Ziya Paşa'nın Bâkî hakkındaki bir sözü ile başlar. O söz şöyledir:

"Bâkî bir müceddid-i tahsineyindir (iki güzel yenilik sahibi)"(s.16)

Yani Ziya Paşa'ya göre Bâkî, edebiyatımızda iki büyük özelliği ile tanınır. Bunlar:

1. Klasik edebiyatımızın kurucusu ya da öncüsü,
2. Divan şiirindeki İran etkisi (tazyiki)ne rağmen Bâkî, Türkçenin tabiat-ı aslisini, lisanımızın istiklâlîni zamanına göre fevkalâde bir muvaffakiyetle muhafaza etmiştir.(s.16).

Ali Ekrem'e göre, Bâkî'den önce, hatta onun zamanında ve daha sonra lisân-ı nazımda Türkçe kelimeler boş şeylerden (kemmiyât-ı mühmele) sayılmış, kullanılanlar da Farisî şivesine göre ya bozulmuş ya da gereksiz yere uzatılmıştır. Bâkî ise bu gidişe dur demiş, kendi lisanının kelimelerine hürmet göstermiş, aruz vezninin zoruyla kelimeleri değiştirmekten mümkün olduğunca kaçınmıştır.

Bâkî'nin devrin sanatkârları arasındaki konumunu bu şekilde belirttikten sonra yazar, "*Kanunî Mersiyesi*"ne de değinir. Yazara göre, *Kanunî Mersiyesi*'nde Bâkî'nin ruhunun feryatları duyulur. Bu feryatlar Kanuni devrinin fütuhât velveleleri kadar coşkun ve ahenklidir.

Ali Ekrem bu arada İran'ın âsâr-ı edebîsinin Türkistan'a adeta uçarak geldiğini, Türk şairlerinin bu eserleri takip ettiğini belirttikten sonra şunları söyler:

"Bâkî Muhteşem Kâşânî'nin Mersiyesi'ni mutlaka görmüştür. Agleb-i ihtimâlâta göre bu şiir kendisine meşk-i taklit oluyor. Seyyidü'l-Şüheda (Hz.Hüseyin) için yazılmış olan o mersiye'nin naziresi meydân-ı cihatta terk-i hayat eden "hem gazi hem şehit" padişaha (Kanuni) şâyan değil midir?"(s.17).^(**)

---

^(*)Bu yüzden olacak, yazar makalesine "I" sayısını vermiş. Biz bu "I" sayısından yazarın derginin ileriki sayılarında Hamit ve Fikret'le ilgili olarak makaleler yazacağı anlamını çıkardık. Muhtemelen makalenin "II"si Hamit'le, "III"sü de Fikret'le ilgili olacaktır. Ancak derginin bütün koleksiyonuna sahip olmadığımız için Hamit ve Fikretle ilgili makaleleri okuyup değerlendiremedik. Fikret ve Hamit konulu makalelerin olup olmadığı konusunda da kesin bir şey söylemek zor.

^(**)Bu arada Muhteşem Kâşânî'nin mersiyesi hakkında Yahya Kemal'in söylediği bazı sözlerden de bahsetmek gerekir:

"Asırlardan beri her sene Kerbelâ'da icra edilen âyinde Hüseyin için vaveylâ edenler, ağlayanlar, vücutlarını büyük ve keskin bıçaklarla döğenler en ulvî bir ızdırap duyuyorlar. Yalnız Hüseyin için mersiye'yi Acem'in şairi coşkun Muhteşem Kâşânî yazdı."

Ali Ekrem yazısının bir yerinde şunu da söyler:

"Sultan Süleyman'a mersiye yazmayı düşünen Bâkî'nin fikri değil, vicdandır."(s.18)

Bilindiği gibi Bâkî'nin mersiyesi bent biçiminde yazılmıştır. Ali Ekrem'e göre, bu bentlerin her birinin ilk beyitleri (matla'ları) çok mükemmeldir. Yazar buna sebep olarak şunu gösterir:

"Büyük şairler birinci gazellerinin matla'nını her zaman güzel yazmazlar mı?"(s.23)

Yazar bu arada lisân-ı nazım ile ilgili şu bilgileri de verir:

"Lisân-ı nazımda icaz kadar itnâbın da câri olduğu malumdur. (...) Bir şairin büyüklüğü lisan-ı nazımda ihtiyar ettiği itnâblarla takdir edilebilir denilse yanlış bir fikir beyan edilmiş olmaz. Hangi lisanla yazılmış olursa olsun âsâr-ı muhalleden addolunan şiirlerde şekl ü edânın manaya tahmil ettiği itnâblara gayet güzel nümûneler bulunur."(s.23)

Ali Ekrem'in şu sözüyle bu konuyu bitirelim: "Lisan-ı nazımımızın bugünkü merteye-i bülemd-i muvaffakiyetinde köca Bâkî'nin rûh-ı irşadı hiss olunur."(s.26)

Dergideki beşinci yazı G.Bergeştereser'e aittir. Bergeştereser, Dârü'l-Fünûnda Elsine-i Sâmîyye Mukayeseli Sarfî müderrisidir. Yazısı "*Lisan ve Yazı*" adını taşımaktadır.

Yazar, yazısının baş taraflarında "lisan" ve "yazı" kavramlarını tanımlar. Bunların tarihçelerini anlattıktan sonra şu tanımları yapar:

"Yazı tabirine nazaran isti'mâl olunan 'lisan' tabirinden maksat, ağızdan çıkan kelimedir."(s.41)

Yazar lisanı da şöyle tanımlar:

"Lisan, asıl itibariyle, söylenen ve fer' itibariyle yazılan kelimedir."(s.41)

Yazara göre, ilm-i elsine (dilbilim), ilk önce söylenen kelimeler, sonra da yazı ile uğraşmalıdır.

"Bir mana müteaddit kelimelerle ifade edilebilir."(s.42) diyen yazar, bu arada resim-yazıdan ve bunun kullanıldığı Çince'den de söz eder. Yazar Çince'de aynı kelimenin çeşitli şekillerinin olmadığını da söyler.

Bergeştereser, alfabenin doğuşu ile ilgili olarak da şu bilgiyi verir:

"Ehemmiyetsiz istisnalar ile, elyevm kürre-i arzda kullanılan alifbalar, doğrudan doğruya olsun olmasın, eski garbî Sâmî elifbasından ta'dilen meydana gelmiştir."(s.43)

Yahya Kemal'e göre Kanuni'nin ölümünde yanında bulunan en sadık paşalar, ağalar ve askerler çokça gözyaşı dökmüşler, feryat etmişlerdir. O seferde Kanuni'nin yanında bulunmayan Bâkî ise Kanuni'ye mersiye yazmıştır. "Ve o matemi biz hâlâ Bâkî'nin mersiyesinden hissedebiliyoruz." (Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, İst. Fetih Cemiyeti Yay. İst. 1984, s. 154)

Yazar burada Çin yazısını istisna olarak görür. Yazara göre Çin yazısı harf sistemine göre değil, resim-yazı (sembol) sistemine göre düzenlenmiştir. Yazarın alfabeden kastı harf sistemidir.

Yazıdan öğrendiğimize göre, Yunanlılar Milattan bin sene evvel, garbî Sâmî yazısını kullanmağa başlamışlardır. Yine aynı yazıda Yunanca, İbranice ve Fransızcadaki ortak harfler de belirtiliyor.

Bir yazının mükemmel olması için, o yazının nasıl olması gerektiği hususunda da yazar şunları söylüyor:

"Bir yazının mükemmel olabilmesi için, o yazı söylenilen kelamın bütün anasını tamamıyla ifade edebilecek ve yazılan şey, sûret-i mutlakta söylenilen şeye mukabil bir halde bulunmalı. Tâ ki, söylenilen lisan elde edilemez ise, yazılan onun yerini tutabilsin."(s.47)

Yazıda "sandhi" diye bir kelime geçiyor. Bu kelime Sanskritçeden alınmış olup, "terkip" manasına gelir. Avrupalı dil alimleri bu kelimeyi uzun süre kullanmışlardır. Yazıda bunun gibi başka adlandırmalar da vardır. Şöyle ki:

Müsâvi Sadâ : Arap alfabesindeki "Sin" ve "Sad" sesleri

Cihâz-ı tekellüm : Söz grubu

Sür'at-ı tekellüm : Teleffuz

Cümlelerin vezni : Sür'atin ve hususiyle tevakkufların müddeti ve

sadanın yüksekliği ve alçaklığından husule gelen farklar...gibi.

Yazara göre, bir cümle seslendirilirken "sür'at, müddet", "yüksek ses, alçak ses" ve "ahenk" çok önemlidir.

Yazının sonuna doğru "tekellüm makinaları" diye adlandırılan "fotoğraf" ve "gramafon"dan da söz edilir. Yazar makalesini "dil laboratuvarları"nın önemini vurgulayarak bitirir.

Birinci sayının 6. yazısı "*Mısır'da Yazılmış Türkçe Kitap*" adını taşır. Necip Asım'ın yazdığı bu yazı oldukça önemlidir.

Bu yazı Mısır'ın tarihçesi ile başlar. Bu tarihçe verilirken Türklerin oraya ilk olarak ne zaman gittikleri de belirtilir. Yazıdan anlaşıldığına göre, Mısır'ın ilk Türk valisinin adı "Yahya bin Dâver"dir. Halife Mehdi tarafından 153 senesinde atanmıştır. Yazıda bu valinin özellikleri ayrıntılı olarak tanıtılır. Bu arada Mısır'ın Türk askerini ilk defa Halife Me'mun zamanında gördüğünü de öğrenmiş oluruz.

Yazıda daha sonra Tulunoğulları Devleti'nden, Ahşitlerden, Fâtimilerden, Selâhaddin-i Eyyûbî'den ve Kölemenlerden özet bilgilerle bahsedilir. Yazar Tulunoğullarından söz ederken, onların yaptırdığı bir camiyi, Avrupalı mimarların Arap eseri saydığını, bunun yanlış olduğunu belirtir. Yine yazıda Selâhaddin-i Eyyûbî'den söz

ederken aslında onun "Kürt" olduğunu, fakat Türk kültürü içinde yetiştiği için kendisini "Türk" olarak gördüğü de ifade edilir.

Yazıda **Divânü Lügati't-Türk**'ten de söz edilir. Bu kitap "Türklüğün kendi milliyetine, an'anelerine bağlı olduğunu gösterecek bir eser"(s.56) şeklinde nitelendirilir.

Makalede Türklerin neden fazla kitap yazmadıkları konusunda da şunlar söylenir:

"... Mısır'da Kölemen hükümeti teşkil edilinceye kadar Türkçe ve Türkçe'ye dair yazılmış başka bir şey (**Divânü Lügati't-Türk**'ten başka) bilmiyoruz. Bunun sebebi ise, âlem-i İslâm'da milyonlara varan Türklerin hep askerlikle meşgul olmaları, ilme mensup bulunanlarının muhite uyarak Arabî ve Farsî okuyup yazmalarındır."(s.56)

Yazara göre, Mısır Hükümeti Kölemenler eline düşer düşmez Türkçe başka bir ehemmiyet kazanır. Bir kütüphane teşkil edecek derecede Türkçe eserler yazılır. Türkçe'nin bu ehemmiyeti Türk'ten gayri olanların gözünü açıyor, Türkçe bilmek, öğrenmek zaruret halini alıyor.

Bu açıklamasından sonra Necip Asım, Mısır'da yazılan kitapları da şöyle tanıtır.

"...Endülüslü Ebu Hıyan "**Kitâbu'l-İdrâk fi-Lisânü'l-Etrâk**" adlı ma'rif eserini neşrediyor. Başka bir Arap "**Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi-Lügati't-Türkiye**"'yi yazıyor. Konyalı Halil adlı birisi de "**Tercümân-ı Türkî ve Arabî**"'sini kaleme alıyor. Araplara Türkçe öğretilmek maksadıyla vücuda getirilen bu eserler ancak hakimiyeti elde eden Kıpçak Kölemen lehçesine mütealliktir. Ara sıra Türkmence'den aldıkları kelimeleri müellifler "**Türkmanî**" diye kaydetmeği asla ihmâl etmezler..."(s.56)

Moğolların Anadolu'yu istilası sonucu çok sayıda Anadolu ve Azeri Türkünün Mısır'a gittiğini de bu yazıdan öğreniyoruz.

Necip Asım, başlangıçta aynı olan Kıpçak ve Türkmen lehçesinin zamanla ayrıldığını söyledikten sonra, yukarıda adı geçen iki Türkmence kitapla ilgili kütüphane kayıtlarını verir:

"Evkât-ı Hümayun Nezaret-i Celilesince Tarih Kütüphanesi ittihazından dolayı Fatih'teki Nûr-ı Osmaniye'ye nakledilen tarihi eserler içinde 4271, 4272, 4273, 4274 numarada mukayyed bir *Siyer-i Nebevî* mevcuttur. Kütüphane defterinde 4274 numarada kitabın 5. ve 6. cildi diye gösterilen mücellled asıl eserin başı nâkıs 1.cildi ile sonu eksik 2.cildinden ibarettir. Bu mücellledin istinsah tarihi yoktur. Fakat kağıdının, yazısının, lisanının delâletleriyle tarihçe en eski, takriben 10. asra ait bir nüshadır. Kütüphane defterinde 4273 numaraça eserin 2. ve 3. cildi diye gösterilen mücellled ise ayrı ayrı kalemlerden çıkmış, 1. ve 2. ciltlerden ibarettir. 1. cildin yazısı 11. asra aittir."(s.57)

Necip Asım, makalesinde söz konusu ettiği kitabın yazarı hakkında şunları söyler:

"...Müellifin adı: Mustafa bin Ömer Ed-Darîr Er-Rumî, 4271 numaralı 1.cilde nazaran ismi Mustafa bin Yusuf Ömer Ed-Darîrî El-Erzen Er-Rumî'dir." (s.57)

Kitabın yazılışı hakkında da şu bilgiler verilir:

"4272 numaralı mücelledin 1.cildinin mukaddimesinde müellif 779 senesinde Mısır'a gittiğini, 784'te tahta çıkan mülk-ez-zahir bir kavme intisapla 5 yıl huzurunda Siyer-i Nebevî, Feth-el-Şam ve Mısır'ı takrir eylediğini ve nihayet sultanın emriyle bu siyeri yazdığını haber veriyor."(s.57)

Yazar daha sonra kitabın önsözünden bahseder. Buna göre kitabın başında bir buçuk sahifelik Arapça bir mukaddime vardır. Bu mukaddimeden sonra da şöyle bir Türkçe bölüm geliyor:

"Hazeran-ı hezârbâr-ı şeker ü minnet ol bîr u bâr-ı Cebbâra ol görücü ve gözücü sitâre ol bilici ve yarlıgacı Gaffâre bu göze görünen âlemleri ol görünmez âlemden bize nişâne gösterdi."(s.57)

Burada sözü edilen kitapta Hz.Osman için yazılan bir de şiir yer alıyor. O şiirden bir bölüm şöyledir:

Ne ser didi Süleyman benzedi Osman
Ki düzdi tantana düzgün haşmet-i sultan
Ömer bu düzgünü kılmadı nu hûd-ı siddîk
Bu resme ayîn u devlet-i imâret-i erkân (s.57)

Bu kitap bir "**Siyer-i Nebî**" kitabıdır. Peygamberimiz anlatılır. Makalede bu kitabın yazılma sebebi hakkında da şunlar söylenir:

"Bu fasıl içinde kendünün sergüzeştin ider haber virür. Dahi bu kitap ki Resûl'ün siyerisi kitabıdır. Arap dilinden Türkî diline ne sebepten tercüme olunduğunu bildirir."(s.58)

Darîr'in yazdığı bu kitabın tarihi de şöyledir:

"4271 numaralı 1.cilt Muhammed bin-El-Hacı-yı Fazl 91 Es-Sivasî tarafından 1056 senesi seferinin beşinci perşembe günü yazılmıştır." (s.58)

Bu arada kitabın telif sebebi de belirtilir. Kitabın yazarı Darîr bunu şöyle açıklar:

"Darîr ider ol yıl içinde Resûl'ün hicretine 799 yıl olmuştu. Darîr'e Mısır sefiri rûz kıldı. Ol çok Darîr'e çün Mısır şehrine geldi. Dilediğim Mısır'ın malikine ve lîkin ana ol devlet ve ihtişâm ya ol hürmetye ol makamye ol münzilet kande kim mülûkun hazretine yol bula yahut sultanlar sohbetine lâyük ola. Yahut bu saâdet issi cihanda kemdür kim Mısır sultanının herifi ve nedimidir."(s.58)

Yazar daha sonra kitaptan bazı bölümler verip şiir örnekleri sunuyor.

Necip Asım 4286 numarada kayıtlı olduğunu söylediği "Fethü'l-Şam" adlı kitabı da tanıtır. Bu kitap ilk önce Mısır'da imiş, sonradan İstanbul'a getirilmiş. Kitapta şöyle bir kayıt vardır:

"Sahibe ve mâlike iz'at-el-âbâd. Hamididdin el-Kitab-ı bahzene el-âmire"(s.60)

Makalenin sonunda bir lügatçe verilmiş, bu lügatçede bazı kelimelerin ilk önce orijinalleri, sonra da Türkiye Türkçesindeki karşılıkları belirtilmiştir. Hemen her ciltten örnek seçilmiş. Bir kaç tane örneği buraya alıyoruz:

Orijinal	Türkiye Türkçesi
"yapmak"ye'den sonra elif yok	"yapmak"(örtmek,kapamak),ye'den sonra elif var.
"yahın",(noktalı) hı ile	"yakın", kaf ile
"eyle"	"öyle", eliften sonra vav var.
"geliserdir"	"gelecektir"

Necip Asım yazısını şu sözle bitirir:

"Şarkî Anadolu lehçesi tarihinde mühim bir mevki' tutan bîçâre Darîri'nin kitaplarından edebileceğimiz istifade şunlardan (lügatçe, cümle örnekleri ve şiir parçaları) ibarettir."(s.72).

Birinci sayının 7. yazısı Halit Ziya Uşaklıgil'e ait olup bu yazı "Göte'ye Dair I"^(*) adını taşımaktadır. Halit Ziya bu yazısında önce Goethe öncesi Almanya'yı anlatır. Daha sonra Goethe'nin gelişiyile Almanya'da oluşan edebî değişime değinir. Yazar, Goethe'nin niteliklerini sıraladıktan sonra Alman halkının gözünde onun hangi konumda olduğunu şu sözüyle belirtir:

"...Bütün Almanya onun nâmını mevcudiyet-i maneviyyesinin ukde-i evvânında sallanan bir fanûs-ı kudsiyet kabilinden selâmlar..."(s.64)

Yazar Goethe'nin evrensel değerini de şöyle belirtir:

"Değil bütün cihân-ı irfan onun fer ü tâbîna karşı bir hiss-i hürmetle baş eğer.(s.64)

Halit Ziya daha sonra Goethe'nin şeceresini ve çocukluğunu, okula gidişini ve annesini, onun anne-babası hakkındaki düşüncelerini ayrıntılı olarak anlatır ve sonra eserlerine geçer.

(*)Bu yazıdaki "I" rakamı da, yazının devamının olacağı anlamına gelmektedir. Ancak, derginin bütün koleksiyonuna sahip olmadığımız için yazarın Goethe hakkındaki diğer yazılarını okuyup değerlendiremedik.

Eserleri bahsinde Halit Ziya önce Goethe'nin **Hatırat**'ından söz eder. Bunu Goethe'nin edebiyata ilgi duymasının sebebinin belirtilmesi ve ünlü şairin yetişmesinde etkili olan kaynakların tanıtılması izler.

Yazar bu arada Goethe'nin mahlası ile tesirinde kaldığı ünlü şairi de tanıtır. Buna göre Goethe'nin mahlası "Volfgang"dır (s.65). Goethe'yi etkileyen ünlü şair de "Kalupştok"tur (s.65).

Babası hukukçu olan Goethe, bir ara da hukuk tahsili yapar. Bu arada şiiri bırakır. Belli bir aradan sonra Katerina adlı bir kıza tutulan Goethe, bu aşk sebebiyle yeniden şiire döner.

Makalede daha sonra Goethe'nin -**Hatırat**'ı dışındaki- diğer eserlerinden ve şairliği ile şiir anlayışından söz edilir.

Goethe deyince aklımıza gelen bir diğer isim de **Faust**'tur. Yazıda Goethe'nin **Faust**'u yazmasına etki eden hayalperest bir kadın dostundan da söz edilir.

Yazının sonunda ise, Goethe'nin yeni bir aşkından, kız kardeşinden ve eserlerinin Alman halkınca nasıl görüldüğünden de ayrıntılı olarak bahsedilir.

CİLT I, SAYI 2:

İkinci sayının ikinci yazısı da Necip Asım'a aittir. Yazının adı "*Elifbamız Hakkında Bazı Mülâhazalar*" dır.

Yazıda önce alfabenin tarihçesi belirtilir. Bu konuda Nazr bin Asım Yahya bin Yuammer ve İmam Halil'in tertip ettikleri "Elifba düzeni"(alfabe) tanıtılır. Ebced ve Arap usulleri hakkında bilgiler verilir.

Necip Asım, kendi zamanındaki alfabe öğretim metodunu da verir; bu arada noktalardan ve hareketlerden bahseder. Fakat devrindeki bu metodu beğenmez, eleştirir.

Yazar, ayrı ayrı hareketleri tanıtırken, özellikle "ötre"den bahsederken Nasrettin Hoca'dan bir örnek verir. Gûyâ Nasrettin Hoca bir gün demiş ki, "Oğullarınızın adını 'Eyüb' koymayınız. Kullanıla kullanıla 'İp' olur."(s.133)

Burada şunu görüyoruz ki, dil ve kurallar kullanıla kullanıla aşınıyor, zamanla kelimelerden bazı sesler düşüyor ya da değişiyor. Demek ki, dildeki ses değişikliklerinin bir sebebi de çok kullan(ıl)ma sonucu oluşan aşınmadır.

Necip Asım'a göre, şark ve garp alfabeleri arasında da fark vardır. Şarkta sağdan sola doğru bir yazım söz konusudur. Ayrıca şarkta bir çok ses için harf yerine hareke türtü işaret kullanılır. Buna karşılık garplılar ilk önce sağdan sola doğru yazmışlar, zamanla kolaylık olsun diye soldan sağa doğru yazmaya geçmişlerdir. Ayrıca garplılar, şarkta hareke ile gösterilen bazı seslerin yerine ayrı bir harf koymuşlardır.

Yazar ebced hesabına göre dizilen Arapça harflerle a'dan z'ye doğru dizilen garp harflerinin sırasının aynı olduğunu belirtir ve bunu yazısında bir cetvel halinde sunar.

Necip Asım yazısının bir yerinde Avrupadaki harfleri almamız gerektiğini de söyler:

"...Acaba biz de elifbayı Avrupalı gözüyle görüp öylece telâkki edemez miyiz? Bence bu hem mümkün hem de faydeli olacaktır."(s.135)

Sözünden de anlaşılacağı gibi Necip Asım resmen yeni harf kullanma önerisinde bulunuyor. Yazar, Arap harflerinden oluşturduğu yeni harf şekillerini de örnek olarak verir.

Bazı ülkelerin alfabelerinde çift sesliler vardır. Bunlar tek ses gibi değerlendirilir. "eu" ve "ou" gibi. Necip Asım, mesela "ou"ya karşılık "çift vav"ı öneriyor.

Yazar makalesini şu cümle ile bitirmektedir:

"...Hurûf-ı İslâmiyyenin enva' içinde en güzellerini seçüp bir elifba vücuda getirmek için bediiyyat mütehasıslarının kararı bu işi başa çıkarmağa kâfidir."(s.136)

CİLT I, SAYI 3

Üçüncü sayının üçüncü makalesi de önemlidir ve üzerinde durmağa değer. Yazının adı "*Türk Elisine ve Tarihine Dair Bazı Yeni Alman Neşriyatı*".

Yazarı Gize'dir.^(*) Almancadan tercüme eden İbrahim Necmi'dir.^(**)

Bu makalede Almanya'da Göttingen Encümen-i Dânişi tarafından yayınlanan "*Şark-ı Türk Lehçelerine Dair Bazı Tetebbuat*" adlı Türkçe kitaptan söz edilir. Söz konusu kitap üç makaleden oluşmuştur. Bunlar;

1. Prof. Will Bang'ın yazdığı "*Şark-ı Türk Lehçelerine Dair*",
2. Martuvart'ın yazdığı "*Kumanların Kavmiyyetine Dair*",
3. Will Bang'ın yazdığı "*Kuman Lisanında Mezamir-i Meryem (Hz.)*" adlı makalelerdir.

Yazara göre, bu makaleler Türk lisanı ve tarihi bakımından son derece önemlidir. Necip Asım her üç makaleyi de tanıtır.

Birinci Makale:

Bu makalede "henkit" denilen bir lisan hadisesi ile "huruf-ı halkıyye" denilen bir harf çeşidinden söz edilir.

Makalede "henkit" şöyle tanımlanır:

---

^(*)Gize, Dârü'l-Fünûnda Ural-Altay Lisanları Mukayeseli Sarfı müderrisidir.

^(**)İbrahim Necmi, Dârü'l-Fünûnda Ural-Altay Lisanları Mukayeseli Sarfı müderris muavini.

"Beyne'l ulûm 'damak' ve lisân-ı fende 'henk' denilen ağız tavanına dilin temasıyla tekellüm edilen hurûfa "hurûf-ı henkiye" ve bu tarz-ı teleffuza-i temayüle 'henkit' diyoruz.(s.287)

Hurûf-ı halkıyye de şu anlama gelir: "Boğazdan teleffuz edilen harflere denir."(s.287)

Yazar "henkit" ve "hurûf-u halkıyye"nin Türk dili tarihindeki önemini de vurgular. Bu iki dil hadisesi hakkında Radlof ve Bang'a ait görüşleri ayrı ayrı verir. Yazıda dikkatimizi çeken bir husus da şudur:

"Radlof Kuman lehçesini eski bir garp lehçesi add ve telakki etmiştir." Buna karşılık Bang da Kuman lehçesini şark lehçesi kabul etmiştir.(s.288-289) Bu iki dilci arasında bu bakımdan fark vardır.

İkinci Makale:

Bu makalede ilk önce "Kuman" adı üzerinde durulur. Buna göre "Kuman" ismi ilk defa 1078 Rum kaynaklarında zikredilmiştir. Rum kaynağında Oğuzlarla Peçeneklerin topluluğuna "Kuman" denmiştir. Macar tarihçileri "Kumanlara" "Kuni" demişlerdir. Bu kelimenin "Hun" kelimesiyle olan ses benzerliği dikkat çekicidir.

Rus tarihçileri de Peçenekler dışında göçebe olarak yaşayan üç Türk kabilesinin daha adını anıyorlar. Bunlar "Turki", "Berendici" ve "Polovtisi" adlarını taşırlar.

Bunlardan "Polovtisi"(çoğulu Polovestesi) adı, ırkla ilgili değil, şekille ilgili bir addır. Rusça'da "Polovi" "sarı" renk anlamına gelir. Bu Türk kabilesine saçlarının sarılığından dolayı "polovtisi" denmiştir.

Yazar, Kumanların Oğuzlara mensup bir kabile olduğundan şüphe etmediğini belirtir. Yazının devamında Kumanların tarihleri ve muhtelif devirlerdeki durumu da açıklığa kavuşturulur. Yazıda ayrıca Kumanlarla ilgili Şark kaynaklarından da söz edilir. El-Birûnî ve Mahmut Avfî gibi âlimlerin görüşleri sunulur.

Yazının sonunda şöyle bir cümle dikkati çekmektedir: "...Şu kavmiyyet meselesi lisanıyatça o kadar ehemmiyetle telâkki edilemez."(s.293)

Üçüncü Makale:

Yazar üçüncü makaleye şu sözlerle başlıyor:

"Silsile-i makalâtın üçüncüsü olan bu makalesinde Prof.Bang, Hz.Meryem'e ait mezâmir-i cami' olan ve kuman lehçesiyle muharrer bulunan eserin metnini tenkit nokta-i nazarından mükemmel ve nâ-kâbil-i itiraz bir surette neşreyliyor."(s.293)

Bang'ın Radlof'un aksine Kuman lehçesini Batı lehçesi değil de, doğu lehçesi saydığı görüşünün yinlendiği bu yazıda Hz.Meryem'le ilgili bir Kumanca metin tanıtılır. Bu metin hakkında Bang'dan önce çalışanlardan söz edilir.

Makale şu cümle ile sona erer:

"Türk lisanlaflı hakkındaki tettebbuât-ı ilmiyye sahasında en parlak neşriyattan ma'dut olan üç makalenin semerât u netayici ilim için derece-i nihayede kıymettar ve faidelidir."(s.294)

CİLT I, SAYI 4

Dördüncü sayı Dârü'l-Fünûn Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı Müderrisi Ferid'in uzunca bir makalesiyle başlıyor. Yazının adı "*Kınalızâde Ali Çelebi*"dir. Kınalızâde Ali Çelebi'yi biz özellikle Eski Türk Edebiyatı sahasında bir tezkire yazarı olarak biliyoruz. Fakat makaleden anladığımız kadarıyla Kınalızâde Ali Çelebi hem tezkireci, hem şair, hem de bir ahlâkçıdır. Yani Çelebi çok yönlü bir kişidir.

Makale büyük adamlarla ilgili şu önemli cümle ile başlıyor:

"Büyük adamları yaşatmak demek, hayat-ı ilmiyye ve hususiyelerine ait şu'un-ı müteferrikayı toplayıp ecza-yı perakende halinden çıkarmak, hayatın müz'ic, müteayib avarızından tecritle daha musaffi bir suretle iktirân eden hüviyet-i afilelerine müdrikimizde yeni bir saha-i ta'yin vermek demektir."(s.357)

Daha sonra büyük adamların tercüme-i hallerinin önemi vurgulanır. Yazıda tercüme-i hal (biyografi)ler "*timsâl-i maneviyye*" olarak adlandırılmış. (s.357) Yazara göre bir âlimin, bir şairin payeden payeye, memuriyetten memuriyete geçişi günü gününe, saati saatine kaydedilmelidir.(s.358)

Yazar bu görüşüne Nev'izâde Atâyî'nin "Bâkî" hakkında yazdığı bir bölümü örnek olarak verir.

Meşhur kişilerin hayatlarını "ilmî hayat" ve "âdî (hususî) hayat"(s.359) diye ikiye ayıran yazar, daha sonra Kınalızâde'nin biyografisine geçer. Kınalızâde'nin Ispartalı olduğu ve orada doğduğu belirtilir. Daha sonra, Kınalızâde'nin yetişmesi, hocaları, âlimliği, eserleri ve Ebussuud Efendi ile konuşması sırasıyla açıklanır.

Yazıdan öğrendiğimize göre, Kınalızâde Ali Çelebi'nin "*Ahlâk-ı Alâî*" ve "*Müretteb Dîvân*" gibi eserleri vardır. Dönemin medreselerinde mezun olmak için bir risâle (tez) hazırlama usulü olduğundan, Ali Çelebi de bir risâle hazırlamıştır.

Kınalızâde'nin Molla Câmî'nin *Baharistan*'ını ezberlediğinin de belirtildiği bu makalede, onun Arapça, Farsça ve Türkçe bildiği, her sözünü ayet ve hadisle süslediği de ifade edilir. Muamma, divan şiirinde bilmeceye verilen addır. Bu türü edebiyatımıza Emirî ve Ali Çelebi'nin getirdiği de yazıda zikredilir.

Makalede Kınalızâde'nin "*Ahlâk-ı Alâî*" adlı eserinin önsözüne yazdığı kıt'a da yer alır. Yine yazıdan anlıyoruz ki, Ali Çelebi bu eserini Sadrazam Ali Paşa'ya ithaf etmiştir.

Ali Çelebi, kitabında ahlakı on bölüme ayırmıştır. Bu on bölüm makalede ayrı ayrı tanıtılır.

Yazıda ayrıca Kant'la Ali Çelebi "düşünüyorum, öyleyse varım." sözü bakımından karşılaştırılır. Oldukça uzun olan makale Kınaltzâde'nin bir dörtlüğü ile sona erer.

Dördüncü sayının ikinci yazısı da önemlidir. Yine Necip Asım'a aittir. Yazı "*Kıpçak Türkçesine Dair*" başlığını taşıyor. Yazıda sırasıyla, Kıpçakların tarihine, Kumanlara, Kuman-Macar ilişkisine ve Türklerin Hıristiyanlaşmasına değinilir. Makalede geçen şu cümle bu bakımdan ilginçtir:

"Türklerden ötede beride cemaatla Hıristiyan olanlara tarihte tesadüf olunur. Fakat Türk ruhunun Hıristiyanlığa ısınmadığı da görülür. Türk seciyesinde taassub yoktur."(s.380)

Hıristiyanlaşan Türklerden de söz eden yazıda meşhur Kuman Sözlüğü olan **Codex Cumanicus** da şöyle tanıtılır:

"Kurun-ı vustada demir ile kanın kuvve-i iknaiyyesi şüphesiz ki pek büyüktür. Fakat, bu hususta misyonerlerin ne derece gayret etmiş olduklarına Avrupaca **Codex Cumanicus** namıyla ma'ruf olan **Mecelle-i Kumaniyye** delâlet etmektedir. Vakıa bu **Mecelle** Kumanların örf ve adetlerine dair bize çok bir şey öğretmez. Bir kaç sahifelik bilmecelerden ma'ada bunlarda bizlerce ehemmiyete şayan bir şey yoktur. Hıristiyanlığa müteallik ilahî, dua ve saireden ibaret olan bu **Mecelle** 1303 miladi tarihinde yazılmıştır. İşte o devirde Kuman diline dair malumat almak için bu MECMUÂ mühim bir vesikadır."(s.381)

Yazar yazısının sonuna **Codex Cumanicus**'tan örnek parçalar alır. Bu parçalardan birer örneği buraya alıyoruz:

Aslı	Tercümesi
	-Bilmece-
Akça kayda kışlamış	Akça nerede kışlamış
Kanlı yerde kışlamış	Ma'lum
Kanı ne çiğ yuhamış	Kanı niçin yokmuş
Hep ortada kışlamış	Ma'lum
	-Neşide- ^(*)
Ave kız kim kösene üzre	Selam, kız ki iştiyak üzre
Kıçkırıpsen tengrine	Tanrıya çağırdım
Su'ur ki tîb işitdirdin	Mazhar-ı inayet ve mesmu oldun
Sözünü tenge biriktirdin	Kelam ile lahmi biriktirdin (s.383)

^(*)Makalede bu şiirin orijinal olmadığı, latince'den tercüme edildiği şeklinde bir iddiadan da söz edilir.

-Diğer Bir Parça-

Ave yazıksızlığını	Selam ma'sumiyetine
Arçulab tengri küçerdi	Tanrı arzulararak göçürdü
Aziz boyunun menkükü keke	Aziz vücudunu ebediyete
Olturttu öz öz önünde	Bilhassa seni sağına oturttu (s.386)

Yazının en sonunda Hıristiyan misyonerlerin Kumanlar arasında nasıl cirit attıkları ve yukarıda adı geçen bazı şiirlerin bestelenip erganun ile seslendirildikleri de belirtilir.

Dördüncü sayının beşinci makalesi de üzerinde durulmaya değer. Avram

Galanti'nin(**) yazdığı bu makale, "*İbrani Lisanının İnkişafına Arapçanın Muaveneti*" adını taşır.

Yazara göre İbranice 19. asrın yarısına gelinceye kadar, Latince gibi ölü bir dildir. İbranice 19. asrın yarısından sonra gelişmeye başlamıştır. Bu gelişimin sebeplerine geçmeden önce yazar, İbranicenin tarihini dört devreye ayırıyor. Bunlar:

1. Sarf-ı İbranice (M.Ö. 6.asra kadar)avam lisanı,
2. Aramca'nın (çöl halkının dili) tesiri altındaki dönem (M.Ö. 6- M.S. 7. asır) Aramca bu devrede avam lisanıdır.
3. Arapça'nın tesiri (M.S. 9-12. asır arası) Arabistan'da yaşamış Yahudilerin dilidir.
4. Hiç bir tesir altında kalmadan Aramca karışık olarak Hahamlara mahsus bir dil şeklinde kullanıldığı dönem (M.S. 12-19. asrın ortaları) Avam tarafından kullanılmıyor.

Yazı, Ahd-i Atik'in, eski İbrani edebiyatının ve İbrani lisanının açıklanması ile devam ediyor. Arapça'nın tesiri, makalenin bir yerinde İbranicenin bozulma sebebi olarak gösteriliyor.

Makaleye Rusya'daki Yahudilerin durumunun tanıtılması ile devam ediliyor. Rusya'daki Yahudilerle ilgili olarak belirtilen şu husus dikkat çekicidir:

Ruslar Yahudi çocuklarını Rus mekteplerine almıyorlardı. Bu durumda çocuklarını okutmak için kendi mekteplerini kuran Yahudiler, bu mekteplerde kendi dillerinde eğitim-öğretim yapmışlardır. Yazara göre, bu durum, İbranicenin ilerleme sebebidir.

Buna karşılık Almanlar, Yahudi çocuklarını kendi mekteplerine kabul etmişler, bu yüzden de Yahudiler Almanya'da özel Yahudi okulları açmaya gerek duymamışlardır. Yazara göre Almanya'daki bu durum İbranicenin Almanya'da gerilemesine sebep olmuştur.

(**)Avram Galanti: (1873/74-1961): Dârü'l-Fünûn Elsine-i Sâmîyye Mukayeseli Sarfı Müderrisidir. TBMM'de milletvekilliği de yapmış olan Avram Galanti, "Arabî Harfler Terakkimize Manî Değildir." "Vatandaş Türkçe Konuş" ve "Ankara Tarihi" gibi eserlerin de yazarıdır.

Yazının devamında dünyanın çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren Yahudi edebiyat ve ilim adamlarından bahsedilir.

Daha sonra Arapça ve İbranice karşılaştırılır. Aradaki ortak noktalar gösterilir. Mesela, "kopotaym" İbranicede "eldiven" demektir. Bu kelimedeki "-aym" ekinin Arapçada ikili çoğul yapan "-eyn" eki olduğu belirtilir. Yazıda daha böyle bir çok ortak nokta gözler önüne serilir.

Yazının sonunda dikkatimizi çeken hususlardan biri de şudur:

İngiliz ve Alman Yahudileri yazara göre, Arapça kelimeleri kullanmama eğilimi içindedirler. Buna karşılık Mısır Yahudileri ise Arapça kelime kullanma taraflıydılar. Bunun sebebini makalede geçen şu cümlelerde buluyoruz:

"...Gariptir ki, Mısır'daki İngiliz siyasi memurları, Arapçanın her türlü inkişaf kabiliyetinden mahrum bir lisan olduğunu iddia ediyorlar. Halbuki bu vahi zerre kadar, hiç bir ilmi esası müstenit değildir. İngiltere Mısır'ı işgal ettiği günden beri Mısır'ı cahil bırakmak mesleğini tutmuştur."(s.421)

Yani İngilizler, İngilizceyi Mısır'a hakim kılıp orayı tam bir sömürge yapmak istemişlerdir. Fakat kendilerine en büyük engel olarak da Arapçayı görmüşlerdir. Çünkü dil millî şuur devamlı ayakta tutar. Dil yok edilmeyince de millî şuur yok edilemez. İşte, İngiliz Yahudilerinin Arapçaya tavrı alıştı bu sebebe dayanıyor.

CİLT I, SAYI 5

Derginin 5. sayısında dil ve edebiyat konulu herhangi bir makale yoktur.

CİLT I, SAYI 6

Altıncı sayının 4. yazısı Avram Galanti'ye ait olup "*Türkiye ve Elsine-i Sâmîyye*" adını taşır. Bu yazı da çok önemlidir.

Yazı, Dârü'l-Fünûna "Elsine-i Samiyye" dersinin konulmasının gerekliliğinin belirtilmesi ve Sami dili ile Türkiye arasında nasıl bir münasebetin bulunduğundan bahsedilmesi ile başlıyor. Sonra Sami adının menşei tanıtılıyor.

Yazıdan öğrendiğimize göre "Sami" adı Hz. Nuh'un evladından olan "Sâm" adından gelmektedir. "Sâmî", 'Sam'a ait, Sam'la ilgili' anlamına gelir.(s.567)

Yazıda daha sonra Sâmilelerin tarihçesi verilir. Burada geçen şu cümle dikkat çekici:

"Yahudi ulemasından Yehuda bin Kırış Arapça ile İbranicenin müşâbehetini isbat etmiştir. İbranice ile Arapçanın müşâbeheti ise gayet aşıkardır. Zira, eski Yahudi edebiyatının kısm-ı azamı Aramca ile yazılmıştır." (s.568)

Yazının devamında Sâmilelerin yurtları ile ilgili iki görüşten söz edilir. Bunlar:

"1. Sâmiler tarihi bir zamanda Arabistan'dan çıkmışlar ise de asıl yurtları Mısır'dır.

2. Sâmilere'nin asıl yurdu Arabistan idi."(s.568)

Yazar bu görüşlerden ikincisi üzerinde karar kıldığını belirtir.

Makalede daha sonra Sâmi dilinin kolları sıralanır. Buna göre Sâmi dilinin "Akadca, Ken'anca, Aramca, cenûbî Arapça ve Habeşçe ile Şimalî Arapça" adlarıyla anılan kolları mevcuttur. Yazıda Sâmi dilinin bu kolları ayrı ayrı tanıtılır ve her bir kolla ilgili edebiyat ve eserlerden de söz edilir. Ayrıca bu kolların ayrıldığı alt lehçelerden de bahsedilir. Bunlardan Süryanice, özellikle Diyarbakır ve çevresinde kullanıldığı için, yazara göre, Sâmi dili-Türkiye ilişkisini göstermektedir.

Müze-i Hümayun'da Sâmi dilinin değişik kolları veya lehçelerinde yazılan eserlerin mevcut olduğunu da bu makaleden öğreniyoruz.

Yazara göre, Avrupa ve özellikle Almanya'da Dârü'l-Fünûnlarda Elsine-i Sâmiyye son derece önemli bir ders olarak okutulmaktadır. Elsine-i Sâmiyye neden bu kadar önemlidir? Yazar bunun sebeplerini şöyle açıklıyor:

"1. İslâmların ve Yahudilerin Kitâb-ı Mukaddesi ile bu iki milletten gayri olan milel-i saire-i Sâmiyyenin kitâb-ı diniyyesi Elsine-i Sâmiyyede yazılmış ve el-yevm Avrupa'da İlâhiyat tahsili ilmî bir şekil almış olduğundan edyân u tarih-i edyân ile ciddi bir surette işigal edenler, behemahal Kitâb-ı Mukaddese'si metn-i aslilerinde tetkik etmek mecburiyetindedirler.

2. Elsine-i Sâmiyye, onların yek-diğeri ile olan münasebetini teessirât-ı mütekaabilelerini ve bahusus iştikak cihetlerini gösterir bir zümre-i lisâniyye olduğundan, lisaniyât nokta-i nazarından bir ehemmiyet-i âzimeyi haizdir.

3. Sâmi kitapları hall ü kiraât etmek için elsine-i Sâmiyyeyi bilmek iktiza ettiğinden ve bunların hall ü kiraâtinin tahsiline mukayeseli elsine-i Sâmiyye medar olduğundan, itikad nokta-i nazarından dahi elsine-i Sâmiyye bilinmesi şarttır.

4. Akvâm-ı Sâmiyye tarih, içtimâiyyat ve ulûm ve fûnûnun şu'bât-ı sairesi hakkında şimdiye kadar mevcut vesâik ile elde edilen ve ileride keşfolunacak vesâik ile elde edilecek ma'lumât, akvâm-ı mezkûrenin tarih, içtimâiyyât ve ulûm u fûnûnun tenvîrine hâdim olduğundan ve olacağından, bu dikkat-i nazardan dahi elsine-i Sâmiyye gayet kıymetli bir vasıta'dır."(s.579)

Yazar, sıraladığı bu sebeplerden dolayıdır ki, İstanbul Dârü'l-Fünûnuna da Elsine-i Sâmiyye dersi konulduğunu ve bunun isâbetli bir karar olduğunu söyler. Bunu hem "ilmî", hem de "vatanî" bir görev kabul eden yazar "Niçin ilmî, niçin vatanî bir görevdir?" sorusunu da şöyle cevaplandırır:

"Vatanî, çünkü, vatanımızda mukîm akvâm-ı Sâmiyyeyi tanımış oluruz. İlmî, çünkü, elsine-i Sâmiyyeyi bilmekle akvâm-ı mezkûrenin metrukât-ı mazisini kısmen olsun, doğrudan doğruya, yani her daim ulemâ-yı ecnebiyyenin neşriyatından istifade etmeksizin öğrenmiş oluruz."(s.579-580)

Makale şu cümle ile sona ermektedir:

"Hatime olarak diyebilirim ki, dünyada el-sine-i Sâmiyye ile ezher-çihet ve en ziyade alâkadar bir memleket varsa, o da Türkiye'dir."(s.580)

CİLT I, SAYI 7

7. sayının 3. yazısı da önemli bir yazıdır. Kelime seçimi ve terminoloji ile ilgili olan bu makaleyi Avram Galanti yazmıştır. Makalenin adı "*İhdâs Olunan Kelimât ve İstilahât Etrafında Bazı Mülâhazalar*"dır.

Makale şu cümlelerle başlamaktadır:

"Terakkinin ve ihtiyâcât-ı zamanfının, lisanların zenginleştirilmesine hâdim olduğu malumdur. Zenginleştirilmesi murat olunan lisan bir takım kavâide tâbidir..."(s.44)

Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi makalenin konusu dili zenginleştirmek, dolayısıyla kelime ve terim türetmektir. Bu nasıl olacaktır? Bu sorunun cevabını makalenin bütününde bulmamız mümkündür.

Yazar bu girişten sonra Meşrutiyet dönemi Türkçe'sine değinir ve lisanın zenginleşmesi konusunda şu görüşü ileri sürer:

"Türkçe Meşrutiyetten evvel, yavaş yavaş zenginleşmeğe yüz tutmuş idi. Meşrutiyetten ve Dârü'l-Fünûnumuzun yeniden ıslahından sonra, lisanımız sür'atle ilerlemiş ve gittikçe ilerlemekte bulunmuştur. Bir lisanın zenginleşmesi, o lisan ile ifade olunan fikirlere lâzım olan kelimelerin hüsn-ü intihab ve isti'malleri ve hususiyet-i ahvâline hâlel gelmemek şartıyla cümlelerinin vuzûhu ile olur."(s.44)

Avram Galanti, daha sonra dil çalışmalarından söz eder. Mısır'a gittiğini ve burada Arapçanın gelişim evrelerini tedkik ettiğini de söyleyen yazar, sonra Osmanlıdaki tercüme kalemlerine değinir. Yazar bu konuda şunları söyler:

"Muhtelif nezâretlerdeki tercüme kalemlerinin lisânen esasları -Nezâret-i mezkûrenin Avrupa ile olan nev-i münasebetine göre- bir değıldir. Mesela, Harbiye Nezâreti tercüme işlerinde en ziyade isti'mal olunan ecnebi lisan Almanca; Bahriye Nâzaretinde İngilizce ve Nezârât-ı sairede Fransızcadır."(s.45).

Bu tercüme daireleri ve nezâretlerin icraatları yüzünden dilimize Almanca, İngilizce ve Fransızca terimler dolmuştur. Yazara göre, batı kaynaklı olan bu terimler aynen alınmayabilir, bunların yerlerine Türkçe karşılıkları türetilebilirdi. Oysa batılı ülkeler birbirlerinden kelime (terim) alırken, ona kendi dillerinin gereğine göre bir ad veriyorlar. Oysa Türkler hangi ülkeden olursa olsun kelime veya terimi aynen alıyorlar. Bu, son derece yanlıştır.

Yazar bu arada "*muadil*" ve "*tercüme*" diye iki terim kullanır ki, bunlar aynı manaya gelmezler. Bir gemicilik tabiri olan "*volies en ciseaux*"a Türklerin "*Ayı bacağı*"

dediğini hatırlatan yazar, bu iki terimin birbirinin tercümesi değil, muadili olduğunu söyler. Yazara göre, bu, söz konusu eşyanın şekline ve vaziyetine göre bir adlandırmadır ve yeni bir terim yapılacaksa bu yola başvurulmalıdır.

Günlük konuşma dilinde kullanılan kelimelere "*tabirât-ı adiyye*", bilim ve sanatla ilgili kelimelere de "*tabirât-ı fenniye*"(s.46) adını veren yazar, bilhassa tabirât-ı fenniyede çok dikkatli olunmasını ister. Yazar bu konuda makalesinde bolca örnek zikreder. Yazara göre Türkiye'de tabirât-ı fenniye konusunda çok hatalar yapılmıştır.

İhtiyaç anında yeni bir kelime nasıl türetilir? Yazar bu soruya şu cevabı verir:

"Türkçe'ye ithal olunacak yeni kelime ve ıstılahların sırf Türkçe olması iktizâ eder. Mesela, "tramvayların tevkîr mahalli" denecek yerde "tramvayların durak yeri" dense daha hoştur. Bu mümkün olmadığı takdirde, evveleminde kabiliyet-i tasarrufiyenin vasi' olan Arapça ve sonra Farsî'den istiare olunabilir. İhdâs-ı kelimâtta ahengi gözetmek şarttır. Mesela, "trapied" kelimesinin Türkçesi "üç ayaklı", Arapçası "zevâlikdamû'l-selâse", Farsî "sehpa"dır. Arapça tabiri uzun ve ağır olduğundan, Türkçe veyahut Farsî tabiri kabul olunabilir."(s.49)

Yazısının bir yerinde ortak kelimelere de değinir yazar. "Mısır'da başka bizde başka manada kullanılan aynı kelimeler vardır."(s.50) diyerek ortak kelimelerin her dilde, hatta aynı dilin lehçelerinde bile aynı manada kullanılamayacağını da hatırlatır. Yazar burada Mısır'daki ilim ve sanat terimlerinden bolca örnek verir. Üstelik bu terimlerin Batı dillerindeki karşılıkları da verilmiştir.

Makale, yazarın yeni kelime ve terim türetme konusundaki 7 maddelik önerisi ile sona erer. bu 7 madde şöyledir:

1. Ecnebi bir lisandan Türkçe'ye geçecek bir kelimenin ve ba-husus bir ıstılahın doğrudan doğruya tercümesi kabil ise, tercüme etmeli; kabil değilse, o kelime veya o ıstılahtan murat olunan şeyin şekil ve vaziyetine veya ifa ettiği vazifeye göre, mukabil ve münasip bir Türkçe tabir bulmalı.

2. Muhtelif elsine-i ecnebiyyeden muhtelif surette Türkçeye geçen aynı kelimenin Türkçe tercümesi bir olmalı. yani, hiç bir vakit o kelime muhtelif surette tercüme edilmemeli.

3. Ecnebi lisandan Türkçeye geçen ve yalnız bir mana ifade eden bir ıstılahta Türkçe'de birden ziyade mana vermemeli.

4. Bir ecnebi lisanda, aralarında küçük farklar bulunmasından dolayı, muhtelif mana ifade eden muhtelif ıstılahların Türkçeleri dahi muhtelif olmalı.

5. İhdâs olunacak ıstılah, tarifinin manasını tamamen ifade edecek bir surette vâzıh olmalı.

6. Mevcut Arapça kelimeler ile yeni tabirât teşkil etmek lazım gelir ise, mümkün mertebede kavâid-i mevzuaya riayet etmeli.

EMPATİK BECERİ VE İNSAN DOĞASI ANLAYIŞI

Dr. T. Fikret KARAHAN⁹

GİRİŞ

Rogers, 1970'li yıllarda empatiyi; bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygu ve düşüncelerinin doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi süreci olarak tanımlamıştır. ¹ Rogers'a göre, hem bireysel hem de grupla psikolojik danışma sürecinde, danışanın kendini keşfetmesi, tanınması ve olumlu yönde değişmesi için gerekli koşulların başında empati gelmektedir.²

Rogers'ın empati konusunda üzerinde durduğu önemli nokta "taklit" değil, "yer değişimi" dir. Birey bir başkasının davranışlarını tam olarak yapamaz, sadece onun duygu, düşünce ve davranışlarını, kendini onun yerine koyarak anlamaya çalışır ve anladığında karşısındakine yansıtır.³

Rogers'a göre danışman, empati yoluyla danışanın iç dünyasını; danışan gibi kızmadan, korkmadan veya karamsarlığa düşmeden kendi dünyasınıymış gibi algılayarak farketmediği duygu ve yaşantıları ona yansıtmalıdır.⁴ Böylece empati kurulabilecek ve psikolojik yardım verilmesi kolaylaşacaktır. Empatinin kurulabilmesi diğer bir acıdan, danışanın gönderdiği iletilerin danışman tarafından çözülebilmesine bağlıdır.⁵ Aynı şekilde bireyler arası ilişkilerde de; gönderilen iletilerin duygusal yönü ve içeriği ile algılanması, empatik bir iletişimin ön şartı sayılabilir.⁶

⁹ Eğitim Fakültesi Bilimleri Bölümü Öğretim Görevlisi

¹ Ü. Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, (İstanbul: Sistem Yayıncılık ve Matbaa A.Ş., 1994), S. 119.

² C.J.V. Kolk, *Introduction to Group Counseling and Psychotherapy*, (Columbus: A Bell and Howell Company, 1985), S. 255.

³ B. Shertzer, S.C. Stone, *Fundamentals of Counseling*, (Baston: Houghton Mifflin Company, 1974), S. 266

⁴ J.O. Prochaska, *Systems of Psychotherapy*, 2. Ed. (Chicago: The Darsey Press, 1984), S. 104-105

⁵ C.E.Beck, *Philosophical Foundations of Guidance*, (Wisconsin: Prentice-Hall, Inc. 1964), S.62

⁶ B.N.Ard, *Counseling and Psychotherapy*, (California: Science and Behavior Books, Inc., 1966), S. 64

Danışman tarafından algılanan her türlü duygu, düşünce ve yaşantının; danışana problemlerini, çatışmalarını ve çıkmazlarını anlayabileceği ve çözebileceği bir biçimde yansıtılması empatinin iletişimsel yönünü oluşturmaktadır.⁷ Bu süreçte dikkatli dinleme, sözel iletişim, susma ve sözel olmayan yöntemlerle iletişim son derece etkilidir. Danışman kendi duygu ve sorunlarını bir kenara koyarak dikkatini sadece danışanın duygularına yoğunlaştırmalıdır.⁸ Böylece empatik ilişkinin kurulması kolaylaşacaktır. Empatik ilişkinin kurulmasında, danışman'ın danışana anlayış ve hoşgörü ile yaklaşması ve danışanın ifade ettiği duyguların ötesine geçmesi önemlidir, öneri ve moral verme gibi tepkiler ise empatik ilişkiyi engellemektedir.⁹

Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi danışma sürecinde ve danışman eğitiminde empati önemli bir yer tutmaktadır. Buna ek olarak, danışmanların insan doğası ile ilgili olarak olumlu görüş ve düşüncelere de sahip olmaları gereklidir. Danışmanlar için en çok vurgulanan kişilik özellikleri arasında; insanı sevme ve sayma, insanları anlayabilme, insanı her zaman değerli bir varlık olarak görme, yargılamadan ve eleştirmeden insanları olduğu gibi kabul edebilme hoşgörünlük gibi kişilik özellikleri sayılabilir.¹⁰ Bu özellikler, aslında bir danışman adayında bulunması gereken olumlu insan doğası anlayışını ifade etmektedir. Bu açıklamalara dayalı olarak bu çalışmada; PDR öğrencilerinin empatik becerileri ile insan doğasına ilişkin görüş ve düşünceleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir.

Problem

Bu çalışmada Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi EBB Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı öğrencilerin; empatik becerileri ile onların bireysel farklılık değişkenleri olarak nitelenebilecek insan doğasına ilişkin görüşleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir.

Araştırmada ayrıca, PDR öğrencilerinin empatik becerilerinin ve insan doğasına ilişkin görüşlerinin cinsiyet, öğretim grubu ve sınıf düzeyine göre değişip değişmediği de incelenmektedir.

Alt Problemler

Bu çalışmada problemin ayrıntılı olarak incelenebilmesi için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

---

⁷ G.Egan, *Encounter: Group Processes For Interpersonal Growth*, (California: Brooks/Cole Publishing Company, 1970), S. 280-283.

⁸ J.T.Bowman and Others, *Theories and Strategies in Counseling and Psychotherapy*, 2.Ed., (New York: Prentice Hall, 1989), S. 76

⁹ C.H.Patterson: *Relationship Counseling and Psychotherapy*, (New York: Harper and Row, Publishers, 1974), S. 56

¹⁰ M. Kepçeoğlu, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1990), S. 234

1.İnsanlara Güven, Özgecilik, Bağımsızlık, İstem Gücü ve Akılcılık, İnsan Doğasının Karmaşıklığı ve İnsan Doğasının Değişebilirliği anlayışı birbirinden farklı olan öğrencilerin empatik beceri puanları arasında önemli farklar bulunmakta mıdır?

2.Cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğretim grubuna göre, öğrencilerin empatik beceri puanları arasında önemli farklar bulunmakta mıdır?

3.Cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğretim grubuna göre öğrencilerin; İnsanlara Güven, Özgecilik, Bağımsızlık, İstem Gücü ve Akılcılık, İnsan Doğasının Karmaşıklığı ve İnsan Doğasının Değişebilirliği anlayışı arasında önemli farklar bulunmakta mıdır?

Yöntem

Bu araştırmanın evreni, 1996-1997 öğretim yılında O.M.Ü. Eğitim Fakültesi E.B.B. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı'nda , I. ve II. öğretim grubunda, 1., 2., 3. ve 4. sınıflarda öğrenim gören 166 kız, 204 erkek toplam 370 öğrenciyi kapsamaktadır. Örneklem oluşturulurken evrende yer alan, I. ve II. öğretim grubunda her sınıf düzeyine ulaşılmış olup, 89 kız, 91 erkek toplam 180 öğrenci örnekleme alınmıştır. Denencelerin test edilmesinde F-test, t-testi ve Duncan Testi teknikleri kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada öğrencilerin empatik beceri düzeylerini ölçme amacıyla Dökmen (1988) tarafından geliştirilerek geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan Empatik Beceri Ölçeği B. Formu kullanılmıştır.¹¹ Ayrıca öğrencilerin insan doğasına ilişkin görüşlerini ölçme amacıyla Wrightsman tarafından geliştirilen ve Akyıldız (1981) ve Dönmez (1987) tarafından ayrı ayrı Türkçe'ye uyarlanan ve en son Öner (1990) tarafından her iki çalışma birleştirilerek yeniden uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan İnsan Doğası İle İlgili Felsefe Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, 6 alt boyutta toplam 84 maddeden oluşmaktadır.¹²

Bulgular ve Yorum

Bu çalışmada empatik beceri ile İnsan Doğası İle İlgili Felsefe Ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiyi inceleyebilme amacıyla; İnsan Doğası ile ilgili Felsefe Ölçeği'nin her alt boyutundan alınabilecek puanların alt ve üst sınırları olan -42 puan ile +42 puan arasında; çok düşük, düşük, orta ve yüksek olmak üzere dörtlü yorum kategorisi oluşturulmuş ve istatistiksel analizler buna göre yapılmıştır.

¹¹ Ü. Dökmen, "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi", (Ankara: A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C-21, S. 1-2, 1988), S. 174-177.

¹² U. Öner, "Grup Yaşantısının Üniversite Öğrencilerinin İnsan Doğası Anlayışına Etkisi" (Ankara: A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C-24, S-1, 1992), S. 72-73.

1. İnsan Doğası İle İlgili Felsefe Ölçeğinin alt boyutlarından olan İnsanlara Güven, Özgeçilik, İnsan Doğasının Karmaşıklığı ve İnsan Doğasının Değişebilirliği anlayışı düzeyleri düşük, orta ve yüksek olan öğrencilerin empatik beceri puanları arasındaki farkların .05 düzeyinde önemsiz olduğu saptanmıştır.

! Aynı ölçeğin alt boyutlarından olan Bağımsızlık anlayışı düzeyleri düşük, orta ve yüksek olan öğrencilerin empatik beceri puanları arasındaki ilişkilerin ise .01 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=6.4$; $P<.01$; $X_D=152$; $X_O=162.86$; $X_Y=179.07$). Bu önemli farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirleme amacıyla yapılan Duncan Testi sonucunda; bağımsızlık anlayışı düzeyleri yüksek ve orta gruptaki öğrencilerin empatik beceri puanlarının, diğer öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yani insan doğasını daha bağımsız olarak algılayan; başka bir deyişle inandığı düşüncelerini savunma, kendi kararlarını verebilme, doğru kabul ettiği görüş ve düşüncelere bağlı kalma, başkalarından bağımsız olarak yeni düşüncelere açık olma, gibi konularda olumlu düşüncelere sahip olan öğrencilerin empatik becerilerin diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Sistem Gücü ve Akılcılık anlayışı düzeyleri düşük, orta ve yüksek olan öğrencilerin, empatik beceri puanları arasındaki farklılığın da .01 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=4.82$ $P<.01$; $X_D=149.05$; $X_O=157.47$; $X_Y=170.63$). Bu önemli farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptama amacıyla yapılan Duncan Testi Sonucunda; istem gücü ve akılcılık anlayışı düzeyleri yüksek olan öğrencilerin empatik beceri puanlarının da diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yani; insan doğasını akılcı olarak algılayan ve değerlendiren başka bir deyişle insanların bilinçli davranışlar sergilediğini ve kendi davranışlarının farkında olduğunu düşünen, insanların olaylar ve insanlar karşısında kendi akıl ve mantığını kullandığını düşünen, insanların kendi yaşantıların da denetim gücü olduğunu, güçlü ve zayıf yönlerini tanıdığını düşünen bireylerin empatik becerilerinin, diğer öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

2. Kız ve erkek öğrencilerin empatik beceri puanları arasındaki farkların .05 düzeyinde önemsiz olduğu saptanmıştır. ($t=.53$, $P>.05$; $X_K=160.44$; $X_E=158.2$)

Ayrıca, I ve II. öğretim grubunda öğrenim gören öğrencilerin empatik beceri puanları arasındaki farkların .05 düzeyinde önemsiz olduğu saptanmıştır. ($t=.79$; $P>.05$; $X_I=160.89$; $X_{II}=157.54$)

Sınıf düzeyine göre; 1., 2., 3. ve 4. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin empatik beceri puanları arasındaki farkların .001 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=26.08$, $P<.001$ $X_1=140$; $X_2=149.27$; $X_3=175.46$; $X_4=177.15$). Bu önemli farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptama amacıyla yapılan Duncan Testi sonucunda; 4. ve 3. sınıf öğrencilerinin empatik beceri puanlarının; 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin empatik beceri puanlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Başka bir deyişle sınıf düzeyi yükseldikçe, öğrencilerin empatik beceri puanları da yükselmektedir. Bu durum, öğrencilere verilen danışmanlık eğitiminin, empatik beceri açısından önemli ölçüde etkili olduğunu göstermektedir.

3. Kız öğrencilerle erkek öğrencilerin, İnsan Doğası ile ilgili Felsefe Ölçeği'nin alt boyutları olan Güven, Özgecilik, Bağımsızlık, İstem Gücü ve Akılcılık ve İnsan Doğasının Karmaşıklığı alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki farkların .05 düzeyinde önemsiz olduğu saptanmıştır.

İnsan Doğasının Değişebilirliği alt boyutunda ise; kız ve erkek öğrencilerin puanları arasındaki farklılığın kız öğrencilerin lehine .01 düzeyinde önemli olduğu ($t=2.85$, $P<.01$; $X_K=15.34$, $X_E=11.72$) kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre insan doğasını daha değişebilir olarak algıladıkları saptanmıştır. Yani kız öğrenciler, insanların olaylara tepkisinin durumdan duruma değişebileceği, farklı insanların aynı durumlara farklı tepkiler verebileceği, insanların kişiliklerinin kendine özgün ve temel ilgi, güdü ve ihtiyaçlarının farklı olduğu, insanların kişilik özelliklerinin uygun yollarla değişebileceği ve insanların çocuklukta kişilik özellikleri ile yetişkinlikteki'nin aynı olamayacağı gibi konularda erkeklere göre daha olumlu düzeyde algı ve düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

!I. ve II. öğretim grubundaki öğrencilerin; İnsan Doğası ile ilgili Felsefe Ölçeği'nin alt boyutları olan Güven, Özgecilik, Bağımsızlık, İstem Gücü ve Akılcılık, İnsan Doğasının Karmaşıklığı ve İnsan Doğasının Değişebilirliği alt boyutlarından oldukları puanlar arasındaki farkların .05 düzeyinde önemsiz olduğu saptanmıştır. Yani I. ve II. öğretim öğrencilerinin insan doğasına ilişkin görüş ve düşünceleri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır.

!Sınıf düzeyine göre öğrencilerin insan doğasına ilişkin görüşleri incelendiğinde ise 4. sınıf öğrencilerinin insan doğasına ilişkin daha olumlu düzeyde görüş ve düşüncelere sahip oldukları gözlenmektedir.

İnsanlara Güven alt boyutunda; 1., 2., 3., ve 4. sınıf öğrencilerinin puanları arasındaki farkların .001 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=8.79$; $P<.001$; $X_1=-5.37$; $X_2=-5.74$; $X_3=-1.97$; $X_4=5.5$). Bu önemli farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını saptama amacıyla yapılan Duncan Testi sonucunda, 4. sınıf öğrencilerinin, diğer öğrencilere göre insan doğasını daha güvenilir buldukları saptanmıştır. Yani sınıf düzeyi yükseldikçe, öğrencilerin insanların güvenilirliği hakkındaki görüşleri de olumlu yönde değişmektedir. Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri ise insan doğasını güvenilir ve dürüst bulmamaktadır.

Özgecilik alt boyutunda; 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin puanları arasındaki farkların .05 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=2.53$; $P<.05$; $X_1=1.17$; $X_2=2.37$; $X_3=3.97$; $X_4=7.55$). Bu önemli farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını saptama amacıyla yapılan Duncan Testi sonucunda, 4. sınıf öğrencilerinin diğer öğrencilere göre insan doğasını özgecilik yönüyle daha olumlu düzeyde algıladıkları saptanmıştır. Yani 4. sınıf öğrencileri diğer öğrencilere göre, insanları daha tutarlı yardımsever, daha az bencil, daha dost canlısı, başkalarının ihtiyaçları sorunları ve duygularıyla daha çok ilgilenen ve insanları daha az çıkarıcı olarak değerlendirmekte ve algılamaktadırlar. 1., 2. ve 3. sınıf öğrencileri ise insan doğasını bencil, tutarsız, çıkarıcı ve yardıma yanaşmaz olarak değerlendirmektedir.

Bağımsızlık alt boyutunda; 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin puanları arasındaki farkların .01 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=4.79$; $P<.01$; $X_1=-1.02$; $X_2=-1.55$;

$X_3=2.07$; $X_4=6.4$). Bu önemli farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını saptama amacıyla yapılan Duncan Testi sonucunda, 4. sınıf öğrencilerinin diğer öğrencilere göre insan doğasını daha bağımsız olarak algıladıkları saptanmıştır. Yani 1., 2. ve 3. sınıf öğrencileri insan doğasını; inançlar, karar verme, başarı, kendi görüş ve düşüncelerine göre yaşamaya, yeni düşüncelere açık olma ve inançları açıklama gibi konularda bağımsız olarak görmemekte başka bir deyişle dıştan-denetimli olarak değerlendirmektedir.

İstem Gücü ve akılcılık alt boyutunda; 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin puanları arasındaki farkların .05 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=3.38$; $P<.05$; $X_1=10.46$; $X_2=11.7$; $X_3=14.05$; $X_4=16.34$). Bu önemli farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını saptama amacıyla yapılan Duncan Testi sonucunda; 4. sınıf öğrencilerinin insan doğasını diğer öğrencilere göre daha akılcı, bilinçli, mantıklı ve içten denetimli olarak algıladıkları saptanmıştır. Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri ise insan doğasının istem gücünü ve akılcı yönünü olumsuz düzeyde değerlendirmektedir.

İnsan Doğasının karmaşıklığı alt boyutunda; 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin puanları arasındaki farkların .05 düzeyinde önemsiz olduğu saptanmıştır. Yani sınıf düzeyine göre öğrencilerin; insanın karmaşık bir yapıya sahip olduğu, insanlara ilişkin ilk izlenimlerin yanlış olabileceği, insanların çok kısa zamanda tanınamayacağı, bir insanın birkaç sözcükle tanımlanamayacağı gibi insan doğasına ilişkin görüşleri arasında yakın benzerlikler gözlenmektedir.

İnsan doğasının değişebilirliği alt boyutunda; 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin puanları arasındaki farkların .05 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır. ($F=3.13$, $P<.05$; $X_1=10.87$; $X_2=13.13$; $X_3=13.21$; $X_4=16.22$). Bu önemli farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptama amacıyla yapılan Duncan Testi sonucunda; 4. sınıf öğrencilerinin diğer öğrencilere göre, insan doğasını daha değişebilir buldukları saptanmıştır. Yukarıda verilen sayısal verilere dikkat edildiğinde; birinci sınıf öğrencilerinin insan doğasını değişmeye kapalı olarak algıladıkları ve değerlendirdikleri görülmektedir.

Bu bölümde verilen istatistiksel analizler gözden geçirildiğinde; insan doğasını diğer öğrencilere göre daha bağımsız ve daha akılcı olarak algılayan PDR öğrencilerinin empatik becerilerinin de diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insan doğasını bağımsız ve akılcı olarak algılama ile empatik beceri arasında yakın ve önemli bir ilişki olduğu söylenebilir.

Sınıf düzeyi yükseldikçe PDR öğrencilerinin empatik becerilerinin de yükseldiği saptanmıştır. Empatik beceri açısından, öğrencilere verilen danışmanlık eğitiminin onları olumlu yönde değiştirebildiği söylenebilir. Bu araştırmada elde edilen bulgularla, Akboy ve Baysal'ın (1994) yaptıkları araştırmada elde edilen bulgular arasında benzerlik görülmektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Sınıf Öğretmenliği ve Eğitim Programları ve Öğretimi bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin empatik beceri puanlarını karşılaştırdıkları araştırmada; PDR öğrencilerinin empatik beceri puanlarının, diğer öğrencilerden daha yüksek olduğunu

saptamışlardır. Ayrıca PDR 4. sınıf ile 1. sınıf öğrencilerinin empatik beceri puanları arasında da 4. sınıf lehine önemli farkların olduğunu saptamışlardır.¹³

Bu araştırmada, sınıf düzeyi yükseldikçe PDR öğrencilerinin insan doğasına ilişkin görüşlerinde de önemli ve olumlu yönde değişimler meydana geldiği saptanmıştır. 1. ve 2. sınıf öğrencilerinde, insan doğasına ilişkin olumsuz görüş ve düşünceler çok yaygın iken, 3. ve 4. sınıf öğrencilerinde de insan doğasına ilişkin olumlu görüş ve düşüncelerinin çok yaygın olduğu gözlenmiştir. Öğrencilere verilen danışmanlık eğitimi; onların insan doğası ile ilgili olumsuz görüş ve düşüncelerini olumlu yönde değiştirdiği söylenebilir.

Öneriler

Bu Araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur.

1. Özellikle son sınıf düzeyinde mezuniyet aşamasında bulunan ve empatik becerileri zayıf ya da düşük olan öğrencilerin, empatik becerilerini geliştirmeleri için empatik beceri eğitimi kurslarına ağırlık verilmelidir.

2. İnsan doğasına ilişkin görüş ve düşünceleri olumsuz düzeyde olan öğrencilerin, bireysel ve grupla psikolojik danışma hizmetlerinden daha fazla yararlanmaları sağlanmalıdır. Böylelikle psikolojik yardım hizmeti vermesi beklenen bireylerin, daha sağlıklı kişilik yapılarına sahip olmaları sağlanabilir.

3. Empatik anlayış ve insan doğasına ilişkin olumlu görüş ve düşünceler, sadece psikolojik danışma ve rehberlik uzmanı olacak bireyler değil, öğretmen olacak bireylerde de bulunması gereken temel kişilik özellikleri arasındadır. Bu açıdan bakıldığında, benzer bir araştırma, Eğitim Fakültesi öğrencilerine yönelik olarak da yapılabilir. Böylece doğası hakkında olumsuz görüş ve düşüncelere sahip olan öğretmen adayları belirlenerek, onların da bu eğitim süreci içinde gerekli psikolojik yardımı almaları sağlanabilir.

---

¹³ R. Akbay, A. Baysal, "Eğitim Bilimleri Bölümü Öğrencilerinin Empatik Beceri ve Empatik Eğilim Düzeylerinin belirlenmesi ve Karşılaştırılması" (Adana: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi I. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri, Cilt.2, 1994), S. 661-672.

KAYNAKÇA

- Akboy, R., Baysal, A. "Eğitim Bilimleri Bölümü Öğrencilerinin Empatik Beceri ve Empatik Eğitim Düzeylerinin Belirlenmesi ve Karşılaştırılması" Adana: Ç.Ü.Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri, Cilt.2, 1994.
- Ard, B. N., **Counseling and Psychotherapy**, California: Science and Behavior Books, Inc., 1966.
- Beck, C.E., **Philosophical Foundations of Guidance** Wisconsin: Prentice-Hall, Inc. 1964.
- Bowman, J. T., and Others, **Theories and Strategies in Counseling and Psychotherapy**, 2.Ed., New York: Prentice Hall, 1989.
- Dökmen, Ü., "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi", Ankara: A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1988.
- İletişim Çalışmaları ve Empati, İstanbul: Sistem Yayıncılık ve Matbaa A.Ş. 1994.
- Egan, G., **Encounter: Group Processes For Interpersonal Growth**, California: Brooks/Cole Publishing Company, 1970.
- Kolk, C. J. V., **Introduction to Group Counseling and Psychotherapy**; Columbus: A Bell and Howell Company, 1985.
- Öner, U., "Grup Yaşantısının Üniversite Öğrencilerinin İnsan Doğası Anlayışına Etkisi", Ankara: A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c: 24, S. 1. 1992
- Patterson, C. H., **Relationship Counseling and Psychotherapy**, New York: Harper and Row Publishers, 1974.
- Prochaska, J. O., **Systems of Psychotherapy**, 2.Ed., Chicago: The Dorsey Press, 1984.
- Shertzer, B., Stone, S.C., **Fundermentals of Counseling**, Baston: Houghton Mifflin Company, 1974.

EDEBİYAT BİLİMİNDE BAROK KAVRAMI*

Yazan: René Wellek

Çeviren: Sıddık YÜKSEL**

İngiliz diliyle ilgilenen tüm araştırmacılar edebiyatta "Barok" deyiminin kullanılmasının Avrupa kıtasından yeni ithal edilmiş bir şey olduğunun farkına varacaklardır. Bir terimin tarihinin, onun günümüzdeki kullanılışı ile aynı anlama gelmesinin gerekli olduğuna inanmamama, ve bir terimin, en azından bir insanın söylemesiyle aslı mânalarından birine dönmeyeceğinin farkında olmama rağmen, şu ana kadar hiç teşebbüs edilmemiş¹ geniş bir tarihinin yazılması bir hayli ilgi toplayacaktır.

Karl Borinski ve Benedetto Croce'un inandırıcı alıntılarla² göstermiş oldukları gibi, "baroque" (barok) skolâstik kıyas terimindeki, ikinci önermenin dördüncü şekli (mode) için kullanılan bir isim olan **barocodan** türetilmiştir. O şu tipte bir kıyastır: "Her P M'dir; bazı S'ler M değildir, bundan dolayı bazı S'ler P değildir"; veya Croce'un kullandığı örneği verirse, "Her aptal inattır; her insan inat değildir, bundan dolayı bazı kimseler aptal değildir." Bu tip bir muhakemenin, Luis Vives'in Parisli profesörlerle "**baroco** ve **baralipton** tarzındaki sofistler"³ diye alay ettiği 1519'un başlarında, sofistçe ve zoraki bir muhakeme olduğu düşünülüyordu. Croce, 1570'den itibaren "ragioni barrochi" gibi ibarelerin kullanılışıyla ilgili birkaç örnek vermektedir. Terimin acaip şekilli bir inci anlamındaki İspanyolca **barrueco**'dan türediğini açıklayan NED'de ve başka yerlerde rastlanılan etimolojinin galiba terk edilmesi gerekiyor. On sekizinci yüzyılda terim "mübalâğalı", "tuhaf" anlamıyla ortaya çıkıyor. 1739'da Présidént de Brosses tarafından bu anlamıyla ve 1775'te J.J. Winckelmann tarafından da "süslü", "hoşa gidecek ölçüde açık"

* René Wellek, "Concepts of Criticism, Fifth printing, October 1969, U.S.A." adlı eserin 69-127 sayfaları arasında yer alan **The Concept of Baroque in Literary Scholarship** bölümünün tercümesi.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim görevlisi.

¹ J. Isaacs, "Baroque and Rococo: A History of Two Concepts," **Bulletin of the International Committee of the Historical Sciences**, 9 (1937), yayınlanmamış bir konferansın sadece kısa bir özettir.

² Karl Borinski, **Die Antike in Poetik und Kunststheorie I** (Leipzig, 1914), 199,303; Benedetto Croce, **Storia della Età barocca in Italia** (Bari, 1929), s. 20 vd..

³ Gustav Schnürer tarafından **In pseudodialecticos**'tan iktibas edilen ve **Katholische Kirche un Kultur in der Barockzeit** (Paderborn, 1937), s. 68'de yayınlanan not.

mânasıyla kullanılmaktadır.⁴ Quatremère de Quincy'nin **Dictionnaire historique de l'architecture** (1795-1825) isimli eserinde, ona "une nuance du bizarre" denmekte ve Guarino Guarini barokun ustası sayılmaktadır.⁵ Jacob Burckhardt onun anlamını, İtalya, Almanya ve İspanya'da Karşı Reformasyon'un çok süslü mimarisi içerisinde Muhteşem Rönesans'ın değerini yitirmesi olarak düşündüğü şeye işaret ederken, sanat tarihi ile bütünleştirmiş görünmektedir. O, 1843'te **rococo** terimini, tam olarak, daha sonra baroku kullandığı ve her üslubun kendi rokokosu olduğunu ileri sürdüğü anlamıyla, yani gecikmiş, çok süslü, zeval bulmuş bir dönem⁶ anlamında kullanmıştı. Terimin yayılışı ile ilgili olarak Burckhardt'ın bu teklifi meşhur bir klasik filozof olan, 1881'de "eski barok", yani Helen sanatı hakkında yazılar yazan Wilamowitz-Moellendorff tarafından kabul edildi. L. Von Sybel **Weltgeschichte der Kunst** (1881)⁷ adlı eserinin bir bölümünde eski Roma barokuna yer vermiştir. Aynı yıl, Heinrich Wölfflin'in, esasen Roma'da mimarinin gelişimi ile alakalı detaylı bir monografi olan, **Renaissance und Barock** adlı eserinin de tarihidir. Wölfflin'in eseri, yalnızca övücü ifadelerle Roma'daki üslubun gelişimi hususunda ilk güvenilir tahlili verdiği için değil, aynı zamanda baroku edebiyata ve müziğe tatbik etme imkânı üzerine birkaç sayfa ihtiva ettiği için oldukça önemlidir. Barok sanatının kıymet kazanması Wölfflin'le başladı, çok geçmeden Gurlitt, Riegl ve Dehio gibi öteki Alman sanat tarihçileri tarafından kabul edildi, sonra da onları Giulio Magni ve Corrado Ricci, İngiltere'de Martin S. Briggs ve Geoffrey Scott takip etti. Geoffrey Scott **The Architecture of Humanism** (1914)⁸ isimli tuhaf denebilecek ateşli bir savunma yazdı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, barok sanatının en gülünç ve en eziyetli şekillerine olan beğeni ve sempati Almanya'da zirvesine ulaştı; İspanya'da Eugenio d'Ors, Fransa'da Jean Cassou ve İngiltere'de Sacheverell Sitwell olmak üzere diğer ülkelerde de ferdi olarak bir hayli taraftar ortaya çıktı.⁹ Barok, bugün, sanat tarihinde Avrupa sanatının Rönesans'tan sonraki devresi olarak tanınmaktadır. Terim sadece mimaride değil, aynı zamanda heykeltıraşlık ve resim sanatında da kullanılmakta ve yalnızca Tintoretto ve El Greko'yu değil, Rubens ve Rembrandt'ı da içine almaktadır.

Barok bir terim olarak müzik tarihine de tamamiyle yerleşmiştir. Görünen o ki, o on sekizinci yüzyılda iyi biliniyordu; nitekim Rousseau'nun **Dictionnaire de Musique** (1764) adlı eseri onu "karışık ses uyumu" ve diğer kusurlarla birlikte bir müzik terimi olarak

⁴ Charles de Brosses, **Le Président de Brosses en Italie**, ed. R. Colomb, 2 (Paris, 1885), 15; J. J. Winckelmann, **Sendschreiben** (1774), s. 113, Borinski tarafından **Die Antike**, s. 303, ve **Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke** (Dresden, 1756), s. 87'de iktibas edildi.

⁵ Heinrich Wölfflin tarafından alıntı yapıldı, **Renaissance und Barock** (Münih, 1888), s. 10.

⁶ Wölfflin, a.g.e. de Lersch'in **Niederrheinisches Jahrbuch** (1843) adlı eserindeki Burckhardt'ın "Über die vorgotischen Kirchen am Niederrhein"'e işaret etmektedir.

⁷ Bkz. 5. Not.

⁸ Cornelius Gurlitt, **Geschichte des Barockstils in Italien** (Stuttgart, 1887); **Geschichte des Barockstils und des Rococo in Deutschland** (Stuttgart, 1889); Alois Riegl, **Barockkunst in Rom** (Viyana 1908); Giulio Magni, **Il Barocco a Roma** (3 cilt, Turin, 1911-13); Corrado Ricci, **Baroque Architecture and Sculpture in Italy** (Londra, 1912); Martin Shaw Briggs, **Baroque Architecture** (Londra, 1913). Geoffrey Scott, **The Architecture of Humanism** (Londra, 1914 [2. Baskı, New York, 1924]).

⁹ Eugenio d'Ors, **Du Baroque** (Paris, 1935); Sacheverell Sitwell, **Southern Baroque Art** (Londra, 1931), **Spanish Baroque Art** (Londra, 1931), **German Baroque Sculpture** (Londra, 1938); Jean Cassou, "Apologie de l'art baroque," (**L'Amour de l'art**'taki) (Eylül, Ekim, 1927).

kaydetmektedir.¹⁰ Fakat Çek müzik tarihçisi August W. Ambros'un onu 1878'de döneme has bir terim olarak ilk kullanan kişi olduğu anlaşılıyor.¹¹ Bugün o on yedinci yüzyıl müziği için geçerli bir etikettir ve Schütz, Buxehude, Lully, Rameau ve hatta Bach ve Handel'le çokça ilişkilendirilmiş gibi görünüyor.¹² Şimdi barok filozoflar da vardır: Spinoza'ya barok denmiştir ve ben terimin Leibniz, Comenius ve hatta Berkeley'e atfedildiğini de gördüm.¹³ Spengler barok resmi, müziği, felsefesi ve hatta psikolojisi, matematiği ve fiziğinden bahsetmiştir. Barok şu anda genel kültür tarihi içerisinde on yedinci yüzyıl medeniyetinin pratik olarak tüm tezahürleri için kullanılmaktadır.¹⁴

Bildiğim kadarı ile, barok terimini edebiyata aktaran ilk kişi Wölfflin idi. **Renaissance und Barock** (1888)'un dikkati çeken bir sayfasında¹⁵ o, Aristo'nun Orlando Furioso (1516)'su ve Tasso'nun **Gerusalemme liberata** (1584)'sı arasındaki tezatın Rönesans ve barok arasındaki farkla mukayese edilebileceğini ileri sürmektedir. O, Tasso'da, Aristo'da bulunmayan önemli kavramlara karşılık, yükselme, kuvvet ve çabayı müşahade etmekte ve Boiardo'nun **Orlando innamorato**'su ile ilgili Berni'nin yeniden yaptığı çalışmasında aynı eğilimi bulmaktadır. Fikirler daha iç içe, daha güzeldir; daha az görülebilir hayal (Anschauung), ama daha çok ahenk (Stimmung) vardır. Wölfflin'in teklifleri uzun zaman kabul edileceğe benzemiyor. Barok sanatı o isim altında paralel bir fenomen olarak tartışılmasına rağmen, marinizm, gongorizm, yufuizm (euphuism), özenticilik (**préciosité**) ve Almanca **Schwulst** (tantana) üzerine yazılan çok sayıda yazının taranması ile yapılan bir araştırma 1914'den önce edebî esere veya akıma gerçekten barok dendiğini gösteren bir veya iki parçadan daha fazlasını ortaya koyamamıştır.¹⁶ Bu, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Benedetto Croce tarafından yazılanlar söz konusu olduğunda doğru gibi görünmektedir. Croce'un sanatlardaki barokla benzerlerini tartışmasına ve hatta plastik sanatlarda baroka cevap veren mevcut üslubun bizi kandırıp kolayca kendisine çekeceği¹⁷ on yedinci yüzyıl edebiyatını değerlendirirken "mübalâğa"ya karşı uyarıda bulunmasına rağmen, **Saggi sulla letteratura italiana del seicento** (1910)'da edebiyata hiçbir zaman barok denmemiştir.

¹⁰ I(Amsterdam, 1769), 62 (1. Baskı 1764).

¹¹ W. August Ambros, *Geschichte der Musik*, 4 (Breslau, 1878), 85-86.

¹² Meselâ Oscar Thompson'ın *Dictionary of Music and Musicians* (New York, 1943) adlı eserinde. Leichtentritt, Paul Lang, McKinney ve Anderson'un, ve galiba bugünün diğer müzik tarihlerinin çoğunun barokla ilgili bölümleri vardır. Krş. Robert Haas, *Die Music des Barocks* (Potsdam-Wildpark, 1929).

¹³ Carl Gebhardt, "Rembrandt und Spinoza, Stilgeschichtliche Betrachtungen zum Barockproblem," *Kantstudien*, 32 (1927), 161-81 Rembrandt ve Spinoza'nın hem barok hem de yakinen benzer olduklarını defillerle gösteriyor. Karl Joël'in *Wandlungen der Weltanschauung*, 1 (Tübingen, 1938)'de barok felsefesi üzerine bir bölüm vardır. Bkz. Hermann Schmalenbach, *Leibniz* (Münih, 1921), özellikle s. 11-18; Dietrich Mahnke, "Der Barock-Universalismus des Comenius," *Zeitschrift für Geschichte der Erziehung*, 21 (1931), 97-128, ve 22 (1932), 61-90; "Der Zeitgeist des Barock und seine Verewigung in Leibnizens Gedankenwelt," *Zeitschrift für deutsche Kulturphilosophie*, 2 (1936), 95-126.

¹⁴ Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, 1 (Münih, 1923), 400 (1. Baskı 1918); Egon Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, 2 (Münih, 1929); Willi Flemming, *Deutsche Kultur im Zeitalter des Barocks* (Potsdam, 1937); Schnürer, *Katholische Kirche*.

¹⁵ S. 83-85.

¹⁶ Corrado Ricci, *Baroque Architecture and Sculpture in Italy* (New York, 1912), Marino'ya "başlıca Barok şair" demektedir (s. 1). Bu, terimin edebiyata uygulanan İngilizce'de bilinen ilk kullanışı olacaktır.

¹⁷ Bari, 1910, krş. xix, xx, 404, vs..

Bununla birlikte, Veldemar Vedel isimli Danimarka'lı bir âlim 1914'te "Den digteriske Barokstil omkring aar 1600"¹⁸ başlıklı bir tebliğ yayınladı. O bu tebliğde Rubens'le 1550-1650 dönemindeki Fransız ve İngiliz poetik üslubu arasında yakın bir benzerlik çıkarmaktadır. Edebiyat, Rubens'in sanatı gibi, süslü, renkli ve etkilidir. Vedel, Rubens'in sanatına uygun olduğunu düşündüğü edebiyatta bulunan muhteşem, yüce, süs, kızıl, sevgili, atlar, av, savaş, altın, saltanat aşkı, mübalâğa, mitolojik maskeli balo gibi sevilen sözlerin ve konuların listesini vermektedir. Vedel'in makalesi, belki Danimarka dili ile yazıldığı için, tamamiyle ihmal edildi. Terimin ilk çıkış noktası Almanya, özellikle de doğumuyla İsviçre'li olan Wölfflin'in profesör bulunduğu Münih idi. Alman edebiyatındaki meslektaş, Karl Borinski **Die Antike in Poetik und Kunsttheorie** (1914) isimli uzun bir kitap yazdı. Birinci cilt **Mittelalter, Renaissance und Barock** alt ismini taşıyordu; orada özellikle Gracián'ın konseptist teorilerini müzakere etmekte ve terimin tarihini, malumatlı ve gerçekten doğru bir notla kabataslak olarak vermektedir.¹⁹

Wölfflin 1915'te **Kunstgeschichtliche Grundbegriffe**²⁰ adlı yeni bir kitap yayınladı; orada Rönesans ve barok iki temel üslup çeşidi olarak karşılaştırılmakta ve onları ayıran kriterler çok somut bir biçimde ele alınmaktadır. Bu kitabın, üslup meselesiyle uğraşan birkaç Alman edebiyat tarihçisi üzerinde büyük etkisi oldu. Taklidi davet ediyor ve belki de onu edebiyat tarihine aktarıyor gibi görünüyordu. Fritz Strich, 1916'da, Wölfflin'den bahsetmeksizin, "barok" diye isimlendirdiği on yedinci yüzyıl Alman lirik şiirinin stilistik bir tahlilini sundu.²¹ Arkasından aynı yıl içerisinde Oskar Walzel'in Shakespeare'in de baroku benimsediğini iddia eden tebliği yayınladı.²² Max Wolff, 1917'de, Walzel'in iddiasını reddetti ama Shakespeare'in **Venus and Adonis** adlı eserinde, **Rape of Lucrece**'de ve **Lily**'de barokun varlığını kabul etti.²³ Josef Nadler kendisine ait üç ciltlik **Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften**²⁴ adlı eseri yayınladı; bu, "alt tabaka"dan, yani Alman şehirlerinin ve şehir dışındaki bölgelerin yerel edebiyatından yola çıkarak orijinal bir Alman edebiyatı tarihi yazma teşebbüsü idi. Kaynağı büyük ihtimalle Avusturya ve Roma katolik kilisesi olan Nadler, barok terimini Güney Almanya'nın Cezvit Karşıtı Reformasyon edebiyatını tarif etmek için göze çarpacak bir şekilde kullandı.

Ancak şu ana kadar tanımladığım bu maddeler birbirlerinden nisbeten farklılık gösterirler. Edebî bir terim olarak büyük rağbet gören barok modası takriben sadece 1921-22 tarihlerinde Almanya'da ortaya çıktı. 1921'de Rudolf von Delius, Alman barok şiiri

¹⁸ **Edda**, 2 (Kristiana, 1914), 17-40'da.

¹⁹ Bkz. 2. not.

²⁰ Münih, 1915. İngilizce çevirisi M. D. Hottinger, **Principles of Art History** (New York-1932).

²¹ **Abhandlungen zur deutschen Literaturgeschichte, Festschrift für Franz Muncker** (Münih, 1916), s. 21-53'teki "Der lyrische Stil des 17. Jahrhunderts."

²² **Das Wortkunstwerk, Mittel seiner Erforschung** (Leipzig, 1926), s. 302-25'te yeniden basılan "Shakespeares dramatische Baukunst," **Jahrbuch der shakespearegesellschaft**, 52 (1916), 3-35

²³ "Shakespeare als Künstler des Barocks," **Internationale Monatsschrift**, 11 (1917), 995-1021.

²⁴ Regensburg, 1918.

antolojisini yayınladı ve ertesi yıl buna benzer dörtten fazla antoloji çıkarıldı.²⁵ Josef Gregor, Viyana barok tiyatrosu üzerine bir kitap yazdı²⁶ ve Arthur Hübscher, barok üzerine "Barock als Gestaltung antithetischen Lebensgeföhls"²⁷ isimli bir parçayla uzun filozoflar dizisini başlattı. Edebî barok üzerinde çalışan Alman yazarların en verimli ve en iddialılarından biri olan Herbert Cysarz 1924'te **Deutsche Barockdichtung** isimli cesurca düşünülmüş tafsilatlı ilk kitabını yayınladı.²⁸ Alman on yedinci yüzyılına olan ilgi o zamandan beri büyük bir hızla arttı ve barok teriminin içine nüfuz ettiği geniş bir edebiyat doğdu. Alman barok şiirinin bu canlanışının gerçek sebeplerini yazmakta tereddütlüydüm; bu kısmen, terimi **Decline of the West**'te²⁹ belli belirsiz kullanmış olan Spengler'in, kısmen de, sanırım, bir yanlış anlama yüzündendi. Barok şiirinin en son ortaya çıkan Alman ekspresyonizmine, onun kavgacı, gergin, yıpranmış üslubuna ve harbin sonuçlarının sebep olduğu trajik dünya görüşüne benzer olduğu düşünüldü; o, kısmen adetleri, var olduğu farzedilen tatsız mecazları, şiddetli tezatları ve antitezleri yüzünden evvelce hakir görülen bir sanatın aniden anlaşılması diyebileceğimiz gerçek bir zevk değişikliğiydi.

Alman bilgileri çok geçmeden yeni buldukları kriterleri Avrupa edebiyatlarına tatbik ettiler. İnanıyorum ki, 1922'de, Wölfflin'in Aristo ve Tasso arasındaki fark hususundaki tekliflerini uygulayan ilk kişi Theophil Spoerri idi.³⁰ Wölfflin'in kriterlerinden yola çıkarak Aristo'nun Rönesans, Tasso'nun da barok olduğu gösterilmiştir. Marino ve onun görüşlerini savunanlar (Marinists) barok olarak ortaya çıktılar. İspanya da kolayca asimile edilebildi, çünkü Gongorizm ve konseptizm (conceptism) açıkça sadece barok olarak isimlendirilmek zorunda kalman benzer olayları sunuyorlardı. Ancak, on altıncı yüzyılın başlarında yaşayan Guevara'dan on yedinci yüzyıl sonlarında yaşayan Calderon'a kadarki tüm diğer İspanyol edebiyatının, çok geçmeden, barok olduğu iddia edildi. Wilhelm Michels, "Barockstil in Shakespeare und Calderon" (1929) hakkında yazdığı bir tebliğde³¹ Shakespeare'in de aynı stilistik temayüller gösterdiğini tartışmak için Calderon'un tanınmış barok özelliklerini kullandı. Cervantes'in statüsü husunda Alman yazarlar arasında birazcık anlaşmazlık var gibi gözüküyor: Helmut Hatzfeld, tâ 1927'lerde, Cervantes'den "Jesuitenbarock"³² olarak bahsetmiş ve kendi dünya görüşünün Karşit Reformasyon görüşü olduğunu delillerle göstermişti. "El Predominio del espíritu español en las literaturas del siglo XVII"³³ isimli daha sonraki bir tebliğde, Hatzfeld, İspanya'nın daima, temelden barok

²⁵ **Die deutsche Barocklyrik** (Stuttgart, 1921); Max Pirker, **Das deutsche Liebeslied in Barock und Rokoko** (Zürich, 1922); Fritz Strich, **Genius**, 3 (Münih, 1922)'deki "Die deutsche Barocklyrik."; W. Unus, **Die deutsche Lyrik des Barock** (Berlin, 1922); R. Wiener, **Pallas und Cupido. Deutsche Lyrik der Barockzeit** (Viyana, 1922).

²⁶ **Das Wiener Barocktheater** (Viyana, 1922).

²⁷ "Grundlegung einer Phaseologie der Geistesgeschichte," **Euphorion**, 24 (1922), 15; Ergänzungsheft, 517-62, 759-805.

²⁸ Leipzig, 1924; daha önce yayınlanan "Vom Geist des deutschen Literaturbarocks," **Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte**, 1 (1923), 243-68.

²⁹ **Der Untergang des Abendlandes** (Münih, 1923), s. 236, 308, 399-400, vs..

³⁰ **Renaissance und Barock bei Ariost und Tasso. Versuch einer Adwendung Wölfflin'scher Kunstbetrachtung** (Bern, 1922).

³¹ **Revue Hispanique**, 85 (1929), 370-458.

³² **Don Quixote als Sprachkunstwerk** (Leipzig, 1927), s. 287.

³³ **Revista de Filología Hispánica**, 3 (1941), 9-23'te

olduğunu ve tarihî olarak da Avrupa'daki barok ruhunun çıkış merkezi olduğunu göstermeye çalıştı. Sürekli olan, aynı zamanda barokla da ilgisi bulunan İspanyol özellikler Rönesans tarafından yalnızca geçici bir süre etkisiz hale getirildi. Bununla beraber, Altın Çağ esnasındaki en geniş İspanyol tarihini³⁴ yazan Ludwig Pfandl baroku on yedinci yüzyıla sınırlandırır ve Cervantes'i kesinlikle barokun içerisine sokmaz. Mamafih, Vossler ve Spitzer, Lope de Vega'yı (Lope'nin Góngora'ya yaptığı itirazlara rağmen) barok olarak addeder.³⁵

Fransız edebiyatı da Alman âlimler tarafından barok ıstılahına göre ele alındı. Neubert ve Schürr;³⁶ ilk başta biraz tereddüt ederek, on yedinci asır Fransa'sındaki barok cereyanından ve özelliklerinden bahsettiler. Schürr, Rabelais'in ilk barok olduğunu iddia edip, *précieux*'u, yani yaygın halde bulunan zarif romanların ve hicviyelerin yazarlarını, Boileau, Molière, La Fontaine ve Racine'in yeni klasizmine yenik düşen bir üslup olarak, barok olarak tanımladı. Başkaları da bu Fransız klasiklerinin kesinlikle barok olduğu görüşünü savundular. Açıkçası, 1929'da bu görüşü ilk ortaya atan Erich Auerbach idi. Leo³⁷ Spitzer o görüşü bazı yönleriyle tasvip etmektedir. Racine'in üslubunun güzel bir tahlilini yaparken,³⁸ onun barok özellikleri her zaman nasıl yumuşattığını, onun barokunun ne kadar uysal, yumuşak ve klasik olduğunu göstermiştir. Gerçi Hatzfeld Fransız klasizminin açıkça göze çarpan üstünlüklerini inkâr etmiyor, ama o tüm Fransız klasizminin en ısrarlı biçimde barok olduğunu iddia eden tek âlimdir. Daha önceki bir tebliğinde³⁹ on yedinci yüzyıl Fransız dinî şiirini, onun İspanyol mistisizmine benzerliğini, genel baroka olan stilistik benzerliğini göstererek tartışmaktadır. Felemenkçe bir dergideki uzun bir parçada,⁴⁰ Fransız klasizminin barokun bir varyantı olduğunu göstermek için bir çok müşahadeyi bir araya toplamıştır. Fransız klasizmi, İspanyol baroku gibi, tipik olarak baroka has aynı duygusallık ve din gerilimine, aynı bozukluğa, aynı ıstıraplara sahiptir. Onun şekli de mantık dışı ve antitetik (karşıtlıklı)dır, Wölfflin'e göre "açık"tır. Fransız klasizminin disiplini sadece her taraftaki Karşı Reformasyon tarafından tavsiye edilen "ihtiraşları dengeleme"nin evrensel karakteristiğidir.

Hatta Shakespeare'in barok olduğunu iddia eden girişimlerin dışındaki İngiliz edebiyatı da çok geçmeden aynı hizaya getirildi. Bildiğim kadariyle, Friedrich Brie'nin

³⁴ *Geschichte der spanischen Nationalliteratur in ihrer Blütezeit*, (Freiburg im Breisgau, 1929), s. 289

³⁵ Karl Vossler, *Lope de Vega und sein Zeitalter* (Münch, 1932), özellikle s. 89-105; Leo Spitzer, *Die Literarisierung des Lebens in Lopes Dorotea* (Bonn, 1932).

³⁶ V. Klemperer, H. Hatzfeld, F. Neubert, *Die romanischen Literaturen von der Renaissance bis zur französischen Revolution* (Wildpark-Potsdam, 1928); Friedrich Schürr, *Barock, Klassizismus und Rokoko in der französischen Literatur; Eine prinzipielle Stilbetrachtung* (Leipzig, 1928).

³⁷ Leo Spitzer tarafından *Romanische Stil- und Literaturstudien, I* (Marburg, 1931)'deki "Klassische Dämpfung in Racines Stil," 255 numarada rapor edildi. Auerbach, benimle konuşurken, Spitzer'in raporunu tekrar tekrar reddetti.

³⁸ 37. notla krs.. Tebliğ ilk kez *Archivum Romanicum*, 12 (1928), 361-472'de yayımlandı.

³⁹ "Der Barockstil der religiösen klassischen Lyric in Frankreich," *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch der Görresgesellschaft*, 4 (1929), 30-60.

⁴⁰ "Die französische Klassik in neuer Sicht. Klassik als Barock," *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, 23 (1935), 213-81

Englische Rokokoepik (1927) adlı eseri bu tür ilk teşebbüstür.⁴¹ Orada Pope'un **Rape of the Lock**'ı rokoko olarak tahlil edilmekte, fakat hüküm verirken barok olan Garth ve Boileau'nun görüşüne karşı bir görüş çıkarılmaktadır. Fritz Pützer, o zaman, "Prediger des englischen Barocks stilistisch untersucht" (1929) adlı çalışmada Latimer'den Jeremy Taylor'a kadar İngiliz hitabet türlerinin hemen hemen tümünün barok olduğunu iddia ediyordu.⁴² F. W. Schirmer birkaç makalede ve **Geschichte der englischen Literatur**⁴³ isimli eserinde, Milton'ı kesinlikle baroktan ayrı tutarak, terimi Browne, Dryden, Otway ve Lee gibi metafiziği savunan kimseler için kullanmaktadır. Bu aynı zamanda Ben Jonson, Massinger, Ford ve Phineas Fletcher'a da barok diyen Friedrich Wild'ın da vardığı sonuçtu.⁴⁴ On yedinci yüzyıl İngiliz şiirinde duyunculuk (sensualizm) ve ispiritizma (spiritualism) antitezi fikri, o sırada, J. L. Lowes'in yönetiminde Harvard doktora tezi olarak kabul edilen bir eserde, Werner P. Friedrich tarafından oldukça mekanik bir üslupla icra edildi.⁴⁵ İngiliz edebî baroku hakkında çok sayıda Alman tezi mevcuttur: Wolfgang Jünemann⁴⁶ Dryden'in, **Fables**'ını kaynaklarıyla karşılaştırdı; gayesi Dryden'in Chaucer ve benzerlerini barok üsluba nasıl aktardığını göstermekti; Wolfgang Mann⁴⁷ Dryden'in kahramanlık trajedilerini nazik barok kültürünün bir ifadesi olarak inceledi. Elisabeth Haller tarafından Zurich'te yapılan bir tez⁴⁸ Thomas Burnet'in **Theory of the Earth** adlı eserinin barok üslubunu, onun Almanca ve Latince tercümeleriyle karşılaştırarak analiz etmektedir. On yedinci yüzyıl İngiliz medeniyetinin tümünün barok olduğu görüşü Paul Meissner⁴⁹ tarafından çok uzaklara itilmiştir; o, Milton'ı da dahil etmiş ve İngiliz on yedinci yüzyılının tüm etkinliklerini ve safhalarını kapsayan eksiksiz bir zıtlıklar planı yapmıştır. İngiltere'deki İspanyol etkisini vurgulayan bir bölümde Hatzfeld, "yabancılara en barok görünen Milton'a, çağın en İspanyollaşmış şairi"⁵⁰ diyecek kadar ileri gider. Nihayet Bernhard Fehr İngiliz barokunun öncülerini Thomson ve Mallet'a kadar genişletmiş, hatta onu Wordsworth'ün nazım şeklinde de izlemiştir.⁵¹ Böylece on yedinci yüzyıldaki (ve on altıncı yüzyılın bir bölümündeki) tüm Avrupa edebiyatları Alman âlimlerince birleşik (tek) bir akım olarak düşünülmüştür. Meselâ Schnürer'in **Katholische Kirche und Kultur der Barockzeit** (1937)⁵² isimli geniş hacimli cildinde İspanya, Camoes'lu Portekiz, İtalya, Fransa, Almanya,

⁴¹ Münih, 1927.

⁴² Diss. Bonn, 1929.

⁴³ "Die geistesgeschichtlichen Grundlagen der englischen Barockliteratur," *Germanisch-romanische Monatsschrift*, 19 (1931), 273-84; "Das Problem des religiösen Epos im siebzehnten Jahrhundert in England," *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 14 (1936), 60-74; *Geschichte der englischen Literatur* (Halle, 1937).

⁴⁴ "Zum Problem des Barocks in der englischen Dichtung," *Anglia*, 59 (1935), 414-22.

⁴⁵ *Spiritualismus und Sensualismus in der englischen Barocklyrik*, *Wiener Beiträge*, 57 (Viyana, 1932).

⁴⁶ *Drydens Fabeln und ihre Quellen*, *Britannica*, No. 5 (Hamburg, 1932).

⁴⁷ *Drydens heroische Tragödien als Ausdruck höfischer Barockkultur* (1932). Diss. Tübingen.

⁴⁸ *Die barocken Stilmerkmale in der englischen, lateinischen und deutschen Fassung von Dr. Thomas Burnets Theory of the Earth*, *Swiss Studies in English*, 9 (Bern, 1940). *Philological Quarterly*, 21 (1942), 199-200'deki incelememe bakınız.

⁴⁹ *Die geisteswissenschaftlichen Grundlagen des englischen Literaturbarocks* (Münih, 1934).

⁵⁰ *Revista de Filologia Hispanica*, 3 (1941), 22.

⁵¹ "The Antagonism of Forms in the Eighteenth Century," *English Studies*, 18 (1936), 115-21, 193-205, ve 19 (1937), 1-13, 49-57.

⁵² Bkz. 3. not.

Avusturya, keza Polonya, Macaristan ve Yugoslavya barok olarak ele alınıyor. O, tartışmaya, kabule, yalanlamaya veya değişikliğe ihtiyacı olan uyumlu bir görüştür.

Önce Almanları tetkik ettim, çünkü (diğerlerinden ayrı olan Danimarkalıyı, Vedel'i görmemezlikten gelirsek) bu akımı ortaya çıkaranlar ve teşvikçileri onlardı. Fakat fikir çok geçmeden başka milliyetlerden âlimler tarafından da kabul edildi. Terim ilk kez 1919'da Almanya dışında kullanıldı. F. Schmidt-Degener, **De Gids**⁵³'de "Rembrandt en Vondel" üzerine bir bölüm yayınladı; orada, aslen Flandre'li olan, mezhep değiştirip Katolik olan şair Vondel Avrupa barokunun tipik temsilcisi olarak resmedilmiştir. Yazar gerçek Felemenk diline ve aynı zamanda Rembrandt'ın evrensel sanatına zıt olarak baroka, onun duygusal mistisizmine, dış görünüşüne, sözle ifade edilmesine farklı bir hoşnutsuzlukla bakmaktadır. Heinz Haerten'in küçük kitabı **Vondel und der deutsche Barock** (1934)⁵⁴'dan yola çıkarak hüküm verirse, barok inkılabı Hollanda'da dahi zafer kazanmıştır. Orada Vondel'in Kuzey'e, Teutonlara ait barokun zirvesi olduğu iddia edilmektedir. Genelde, on yedinci yüzyıl Felemenk edebiyatı, şu anda, bizzat Hollandalılar tarafından barok olarak tarif ediliyor gibi görünüyor.

Barok istilasına dayanamayan bir sonraki ülke İtalya idi. Giulio Berdoni, Spierri'yi fazla ilgi göstermeksizin gözden geçirmişti⁵⁵; Leonello Venturi, Wölfflin'i vaktinden evvel şerhetmişti.⁵⁶ Fakat 1924'ün sonlarında Mario Praz **Secentismo e Marinismo in Inghiltera**⁵⁷ isimli kitabı bitirdi; o kitap, isminde, barok terimini kullanmaktan sakınmıştır; ancak metnin içinde Donne ve Crashaw üzerine yazılmış iki monografi, gerçekten, edebiyattaki baroka ve İngiltere'deki edebî baroka açıkça işaret etmektedir. Praz, özellikle Donne ve Crashaw'un İtalyan ve neo-Latin edebiyatıyla temaslarını inceledi ve Wölfflin'in eserini tanıdı. Temmuz 1925'te, Benedetto Croce Zurih'te, o zaman Almanca tercümesiyle yayınlanan barok kavramı üzerine yazılmış bir tebliğ okudu.⁵⁸ Öyle görünüyor ki o, orada, mevcut Alman nazariyelerinin bir çoğuna fazlaca karşı çıkmasına ve barokun orijinal mânasına dönüşü bir çeşit artistik çirkinlik olarak savunmasına rağmen, terimi, onun edebiyatta yeni olduğundan fazla haberdar olmaksızın, tartışmaktadır. Croce baroka karşı olumsuz tutumunu sürekli müdafaa etmeğe çalışmasına rağmen, bizzat kendisi terimi on yedinci yüzyıl İtalya'sı için bir etiket olarak kabul ediyordu. Onun dönemle ilgili en büyük kitabı, **Storia della Eta barocca in Italia**⁵⁹'nın isim sayfasında bu terim mevcuttur. 1925'ten sonra sevgili Basile'sini bile barok ıstılahına göre tartıştı.⁶⁰ Bu da barokun İtalya'da muzaffer olmuş olabileceğini göstermektedir.

⁵³ 83 (1919), 222-75. Alfred Pauli tarafından bir Almanca çaviri yayımlandı: **Rembrand und der holländische Barock**, / *Studien der Bibliothek Warburg*, No. 9, (Leipzig, 1928).

⁵⁴ *Disquisitiones Carolinae. Fontes et Acta Philologica et Historica*, ed. Th. Baader, 6 (Nijmegen, 1934).

⁵⁵ *Giornale storico della letteratura italiana*, 81 (1923), 178-80'de.

⁵⁶ L'Esame, 1 (1922), 3-10'daki "Gli schemi del Wölfflin."

⁵⁷ Florence, 1925. Önsöz Kasım, 1924 tarihlidir. Krş. s. 94, 110. not, 113.

⁵⁸ *Der Begriff des Barock. Die Gegenreformation. Zwei Essays* (çeviri: Berthold Fenigstein), Zurih, 1925. *Storia della Eta barocca in Italia* (Bari, 1929)'un 2. Ve 1. Bölümleriyle hemen hemen aynı.

⁵⁹ *Storia* (yukarıdaki).

⁶⁰ *Saggi sulla Letteratura Italiana del Seicento* (Bari, 1910)'da Basile hakkındaki tebliğ terimi kullanmıyor. *Pentamerone of Giambatista Basile* (2 cilt, Londra, 1932)'yi takdim eden N. M. Penzer tarafından yapılan İngilizce çevirisi iki parçayı kirtiyor.

Terimin İspanya'ya giriş tarihi, bana göre, pek açık değildir. Eugenio d'Ors, abartılmış bir kitapta, Fransızca tercümesinden tanıdığım **Du Baroque**⁶¹ (1935)'da dikkatlice tarih konan, ancak aralarında onların gerçekten o vakit İspanya'da basılıp basılmadıklarını anlayacak vasıtalar bulamadığım fikirler ve veciz sözler bulunmaktadır. 1921 tarihli bir eser Milton'ın **Paradise Lost** isimli kitabını barok diye isimlendirmekte, ve d'Ors daha sonraki bölümlerde bütün tarih boyunca Góngora ve Wagner'da, Pope ve Vico'da, Rousseau ve El Greco'da, on beşinci yüzyılın ve bugünün Portekiz'inde baroku bulmaktadır. Terimin biraz daha gerçekçi kullanılışı Góngora'nın üç yüzüncü ölüm yıldönümü olan 1927'den beri İspanya'da ortaya çıkmış bulunuyor. Góngora'nın şerefine düzenlenen ve kendisinden barok bir şair olarak bahseden bir antoloji de vardı.⁶² Sonra Dámaso Alonso, **Soledades**'in⁶³ bir baskısını yayınladı; orada, terimin yeniliğini açıkça kabul eden Góngora'nın **barroquismo**su hakkında bir sayfa da mevcuttur. Aynı yıl, Ortega y Gasset, Alonso'yu tenkid ederken, "Gongorizm, Marinizm ve Euphuizm yalnızca barokun şekilleridir," diyordu. "Şiirde genelde klasik denen şey aslında baroktur, meselâ, Góngora kadar anlaşılması zor olan Pindar."⁶⁴ Américo Castro isimli bir başka meşhur İspanyol âlimi de baroku, sanırım, önce Tirso da Molina için, aynı zamanda da Góngora ve Quevedo için kullandı. Castro, "Baroque as Literary Style" hakkındaki yayınlanmamış bir çalışmada, Rabelais veya Cervantes'in barok oldukları görüşünü reddediyor, ama Góngora ve Quevedo'yu kabul ettiği kadar Pascal ve Racine'i de barok kabul ediyor.⁶⁵

Sanırım terimi benimsemeyi hemen hemen tamamıyla reddeden tek büyük ülke Fransa'dır. Birkaç istisnası vardır. André Koszul, 1933'te, Beaumont ve Fletcher'ı barok olarak isimlendirmekte ve kendi bibliyografisinde Almanca çalışmanın bir kısmına işaret etmektedir.⁶⁶ Alman edebiyatı üzerinde çalışan Fransız André Moret, terimi bir ders konusu olarak benimseyerek, Alman barok liriği hakkında güzel bir tez yazdı.⁶⁷ Terimi çok kullanan bildiğim tek Fransızca kitap da Reynold'un **Le XVIIe siècle: Le Classique et le Baroque**⁶⁸ adlı eseridir. M. Reynold on yedinci yüzyıl Fransa'sında barokla klasik arasında bir çekişme olduğunu biliyor: Ona zamanın huyu, havası ve arzusu barok gibi görünüyor; Corneille, Tasso ve Milton da öyle çağrılırlar, fakat gerçek Fransız klasikçileri kendi denge ve muvazenelerini tehlikeye koyan bir şeyin üzerinde galip görünüyorlar. Gonzague de Reynold'un Fribourg'da profesör olduğu, vefat etmiş olan Schnürer'in onun meslektaşısı olduğu, Strich'in Münih'ten gittiği Bern Üniversitesinde yıllarca hocalık yaptığı dikkate

⁶¹ Paris, 1935.

⁶² Gerardo Diego, **Antología Poética en honor de Góngora** (Madrid, 1927). *Revista de Occidente*, 18 (1927), 396-401'de Dámaso Alonso tarafından yeniden gözden geçirildi.

⁶³ Madrid, 1927, özellikle 31-32. sayfalar.

⁶⁴ **Espíritu de la Letra** (Madrid, 1927)'de Ortega y Gasset, **Obras**, 2 (Madrid, 1943), 1108-09'dan iktibas edilen "Góngora, 1627-1927."

⁶⁵ **Hommage à Ernest Martinenche** (Paris, 1937), s. 93-111'deki "El Don Juan de Tirsoy el Molière como personajes barrocos."

⁶⁶ "Beaumont et Fletcher et le Baroque," **Cahiers du Sud**, 10 (1933), 210-16.

⁶⁷ **Le Lyrisme baroque en Allemagne** (Lille, 1936). "Vers une Solution du Problème du baroque," *Revue Germanique*, 38 (1937), 373-377 ile de krş..

⁶⁸ Montreal, 1944.

alınmalıdır. Beldensperger, Lebègue ve Henri Peyre⁶⁹ gibi çok sayıda Fransız edebiyat tarihçisi Terimin Fransız edebiyatında kullanılmasına, seslerini yükselterek karşı çıkmışlardır. **Préciosité**'yi ve onun tarihî önemini savunan Fidao-Justiniani, Mongredien ve Daniel Mornet⁷⁰ gibi yeni Fransızların da kendi himayeleri altında olanlar için bile terimi kullanma eğiliminde olduklarını gösteren bir delile rastlamadım. Marcel Raymond son zamanlarda Wölflin için yazdığı bir ciltte, Rönesansla Ronsard'daki barok unsurları, son derece müphem sonuçlar doğursa da, zekice birbirinden ayırtetmeğe çalışmıştır. Madame Dominique Aury, Maurice Blanchot'un güzel bir makale yazmasına ilham teşkil eden bir Fransız barok şairler antolojisi yayınladı.⁷¹

Barok, edebî terim olarak, Katolik geçmişe sahip olan Slav ülkelerine de yayıldı. O, Polonya'da on yedinci yüzyıl Cezvit edebiyatı için geniş çapta kullanılmış ve Çekoslovakya'da her zaman için barok diye isimlendirilen, yok olmaya yüz tutmuş Karşı Reformasyon'la ilgili Çek edebiyatına anı bir aşğa uyanmıştır. Barok şairlerin yayınları, vaizler ve tartışmalar otuzlu yılların başında özellikle arttı. Vaclav Cerny'nin yazdığı, Milton ve Bunyan'ı da içine alan, Avrupa şiirinde barok tartışan küçük bir kitap da mevcuttur.⁷² Terim, Macar edebiyat tarihinde Cardinal Pasmány için Yugoslavlar tarafından Gunduliç ve onun büyük destanı Osman'a işaret etmek üzere kullanılmışa benziyor. İskandinavyalıların, edebiyatlarının herhangi bir döneminden barok olarak söz ettikleri hususunda bir delil bulamadım, ama 1914'te şiirde barokun geçmişi üzerine ilk makaleyi yazan Danimarkalı âlim Veldemar Vedel, o tarihten sonra Corneille hakkında bir kitap yazmıştır; bu kitap onun üslubunu barok olarak tahlil etmektedir, ve, buna rağmen, Alman barok dramı hakkında Danimarka diliyle yazılmış yeni bir eser de mevcuttur.⁷³

Edebiyata uygulanan şekliyle terimin İngiltere ve Amerika'ya gelişi geç, yani Donne ve metafizik taraftarlarına duyulan ilginin yeniden uyanmasından çok daha sonra oldu. Gierson ve T. S. Eliot, Eliot metafizik şairler üzerine verilen yayınlanmamış Clark

⁶⁹ Fernand Beldensperger, "Pour une Réévaluation littéraire du XVIIe siècle classique," *Revue d'histoire littéraire de la France*, 44 (1937), 1-15, özellikle 13-14; Raymond Lebègue, *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, 9 (1937), 378; Henri Peyre, *Le Classicisme français* (New York, 1942), s. 181-83 ile krş.

⁷⁰ F. Fidao-Justiniani, *L'Esprit classique et la préciosité* (Paris, 1914); Georges Mongredien, *Les Précieux et les précieuses* (Paris, 1939); Daniel Mornet, "La Signification et l'évolution de l'idée de préciosité en France au XVIIe siècle," *Journal of the History of Ideas*, 1 (1940), 225-31, ve *Histoire de la littérature française classique, 1600-1700* (Paris, 1940).

⁷¹ Concinnitas: *Festschrift für Heinrich Wölflin* (Bâle, 1944)'deki "Classique et baroque dans la poésie de Ronsard." ; Dominique Aury, *Les Poètes précieux et baroques du XVIIe siècle* (Paris, 1942). Maurice Blanchot, "Les Poètes baroques du XVIIe siècle," (*Faux pas*'da) (Paris, 1943), s. 151-56.

⁷² Julius Kleiner, *Die polnische Literatur* (Wildpark-Potsdam, 1929), terimi, meselâ neo-Latin şair Casimir (Sarbiewski) ile ilgili olarak kullanıyor, s.15; J. Vasica (meşelâ Ceske literarni baroko, Prague, 1938), V. Bitnar, Zdenek Kalista, F. X. Salda, Arne Novak, vb. tarafından yapılan çalışmalar ve basımlar; Vaclav Cerny, *O basnickém baroku* (Prague, 1937).

⁷³ *Deux Classiques français: Corneille et son temps---Molière*. Fransızca çevirisi: Mme. E. Cornet (Paris 1935); krş. s. 6, 7, 189, 190, 235; Erik Lunding'in *Tysk Barok og Barokforskning* (Copenhagen, 1938) adlı eseri ile *Das schlesische Kunstdrama* (Copenhagen, 1940) adlı eserini de krş.

konferanslarında barok döneminden açıkça söz etse de, onu kullanmamışlardır.⁷⁴ Geoffrey Scott'ın *Architecture of Humanism* (1924)⁷⁵ adlı eserinin yeni baskısına eklenen bölümde, edebiyatın kendisine barok denmese de, bir yandan Donne ve Thomas Browne arasındaki paralellik, Diğer yandan da barok mimarisi açıkça resmedilmektedir. 1930'da *Farrago*'da yayımlanan Peter Burra'nın oldukça zayıf makalesi "Baroque ve Gothic Sentimentalism"⁷⁶ ismini taşımakta, ama terimi Gotik ekolüne bir alternatif olarak şatafatlı dönemler için oldukça kabaca bir tarzda kullanmaktadır. Öyle görünüyor ki, terim daha somut bir biçimde Almanya'da kullanılmıştır: J. E. Crawford Fitch, 1932'de, terimi arasına kullanan Angelus Sileus hakkında bir kitap yayınladı;⁷⁷ 1933'te ise Alman Katolik edebiyatıyla yakinen ilgilenen bir araştırmacı olan filozof E. I. Watkin, Crashaw'u barok olarak ele aldı.⁷⁸ Watkin'in Mario Praz'ın kitabından haberdar olduğu hususunda şüphe yoktur. Crashaw, yine, 1934'te T. O. Beachcroft tarafından yapılan barok araştırmalarının da merkezidir.⁷⁹ F. W. Bateson, 1934'te, *English Poetry and the English Language*⁸⁰ isimli küçük kitabını yayınladı; o, bu eserde, barok terimini Thomson, Gray ve Collins'e hasretti. O, Geoffrey Scott'ın *Architecture of Humanism* adlı eserini, Kıtalararası kullanılışından haberdar olmaksızın ve Scott'ın Wölfflin'e bağımlı olduğunu farkında olmadan, gayet bağımsız bir şekilde kullanmaktadır. O zamandan beri, terim İngiliz biliminde daha sıkça, fakat, bana göre, daha dikkatsizce ele alınmaktadır. F.P. Wilson,⁸¹ geçenlerde, onu Elizabeth dönemi edebiyatına kıyasla Jacob dönemini karakterize etmek için kullandı, ve E. M. W. Tillyard⁸² ona Milton'ın mektup üslubuna uygun nesrinden bahsederken başvurdu.

Birleşik devletlerde, tâ 1929'larda, Morris W. Croll on yedinci yüzyıl nesir üslubu ile ilgili hazırladığı çok güzel analitik bir tebliğe "barok" adını verdi.⁸³ Evvelce, nesir üslubunun tarihi üzerine yazdığı birkaç tebliğde anti-Cicero akımının benzer özelliklerini oldukça muğlak ve yanlış anlaşılmaya müsait bir terim olan "Attic" diye isimlendirmişti. Croll, Wölfflin'in eserini biliyordu ve çok ihtiyatlı bir şekilde de olsa, onun ölçülerini kullandı. Ertesi yıl, George Williamson, *Donne Tradition* adlı eserinde, Crashaw'u "İngiliz metafizikçilerin en baroku" olarak ayırmakta ve ona "Donne'la karşılaştırarak, Avrupa'lı

⁷⁴ T. Spencer tarafından basılan *A Garland for John Donne* (Cambridge, Mass., 1932), 58-59'daki Mario Praz'ın "Donne's Relation to the Poetry of his Time" adlı çalışmasına bakınız.

⁷⁵ New York, 1924, s.268.

⁷⁶ Özel olarak yeniden basıldı, Londra, 1931.

⁷⁷ Angelus Silesius (Londra, 1932).

⁷⁸ Maisie Ward tarafından basımı yapılan *The English Way: Studies in English Sencitivity from St. Bede to Newman*, (Londra, 1933), s. 268-96.

⁷⁹ "Crashaw and the Baroque Style," *Criterion*, 13 (1934), 407-25.

⁸⁰ Oxford, 1934, s. 76-77.

⁸¹ Elizabethan and Jacobean (Oxford, 1945), s. 26.

⁸² John Milton, *Private Correspondences and Academic Exercises* (Cambridge, 1932), xi.

⁸³ K. Malone ve M. B. Ruud tarafından basımı yapılan *Studies in English Philology: A Miscellany in Honor of Frederick Klaeber* (Minneapolis, 1929), s. 427-56'daki "The Baroque Style in Prose". Krş. "Juste Lipse et le mouvement anticéronien à la fin du XVIe et au debut du XVIIe siècle," *Revue du seizième siècle*, 2 (1914), 200-42; "Attic Prose in the Seventeenth Century," *Studies in Philology*, 18 (1921), 79-128; *Schelling Anniversary Papers* (New York, 1923), s. 117-50'deki "Attic Prose, Lipsius, Montaigne, and Bacon,"; "Muret and the History of Attic Prose," *PMLA*, 39 (1924), 254-309.

şairlerin gerçek temsilcisi"⁸⁴ demektedir. Williamson'ın Mario Praz'ı okumuş olduğunda şüphe yoktur. Helen C. White, o zamandan beri, **Metaphysical Poets**⁸⁵ adlı eserinde, terimi Crashaw için kullandı ve Austin Warren'in Crashaw'la ilgili kitabının altbaşlığı **A Study in Baroque Sensibility** (1939)⁸⁶ şeklindedir. Terimin yakın zamanlarda geniş ve yaygın bir biçimde kullanıldığı anlaşılıyor. Harry Levin kelimeyi Ben Jonson'a attetti; Wylie Sypher metafizik yanlılarını ve Milton'ı dahil etti, ve Kanadalı olan Roy Daniells, Shakespeare'in de son yıllarında Milton, Bunyan ve Dryden kadar barok olduğunu delillerle gösterdi.⁸⁷

Terim, on yedinci yüzyıl İngiliz edebiyatının Amerika'daki yankıları için de kullanılır. Bay Croll'un Princeton'daki seminerine katılan Çek âlimi Zdeněk Vančura, barok üslubu ile alâkalı açıklamasını on yedinci yüzyıl Amerikan nesrine,⁸⁸ Nathaniel Ward ve Cotton Mather'e dayandırmıştır. Son olarak, Austin Warren, on sekizinci yüzyılın başlarında yaşamış, yeni keşfedilmiş Amerikalı şair Edward Taylor'ı, Koloni devrine ait barok olarak ele alıp zekice tahlil etmiştir.⁸⁹ Nitekim bugün barok edebiyat tartışmalarında çokça kullanılmakta ve daha da yaygınlaşacağına benzemektedir.

Terimin yayılışının bu kısa izahı farklı ülkelerde barokla ilgili çeşitli durumları - Almanya'da tamamiyle tesis edilmesini, İtalya ve İspanya'daki yeni başarısını, İngiliz ve Amerikan bilimine yavaş yavaş girişini ve Fransa'da neredeyse tamamen başarısızlığa uğramasını- ortaya koymuş olabilir. Bu farklılıkların sebebini kolayca izah etmek mümkündür. Terim Almanya'da başarılı oldu, çünkü onu karşılayacak bir terim yoktu: Evvelce kullanılan birinci ve ikinci Silezya (Silesian) ekolü gibi terimler, açıkça, uygunsuz ve tamamen dış kaynaklı idiler. Barok güzel sanatlarda methusena ifade eden bir terim halini almıştır ve güzellikleri ekspresyonizmin sebep olduğu zevk değişikliği esnasında keşfedilen edebiyat için rahatça kullanılabilir. Ayrıca, edebiyat bilimindeki pozitivist metodlara karşı genel bir isyan o dönemin terimlerine olan ilgiyi artırmıştır. Rönesansın, romantizmin ve barokun özü ile ilgili tartışmalar, küçük çapta araştırmalardan usanan ve genellemeleri ortadan kaldırmaya arzulu olan Alman edebiyat bilimcilerini meşgul ediyordu. İtalya'da, uzun zamandan beri bilinen Marinizm ve **secentismo** fenomeni zaten vardı, ama tek bir şairle ilişkili bulunmadığı ve yalnızca tek bir asra ait bir etiket olmadığı için, barok tercihen onların yerini alabilecek bir terim olarak görünüyordu. İspanya'da barok, genel bir terim olması, eleştirel özel bir nazariyeyle, yahut da teknik bir cihazla münasebeti bulunmaması sebebiyle, **gongorismo**, **culteranismo**, **conceptismo** terimlerinin yerini aldı. Fransa'da barok, kısmen "bizarre"nin eski anlamının hâla çok sınırlı bir biçimde

⁸⁴ Cambridge, Mass., 1930, s. 116, 123.

⁸⁵ New York, 1936, s. 84, 198-99, 247, 254, 306, 370, 380.

⁸⁶ Baton Rouge, 1939.

⁸⁷ Roswell Gray Ham, **Otway and Lee: Biography from a Baroque Age** (New Haven, 1931), s. 70; Harry Levin, **Ben Jonson: Selected Works**'a giriş (New York, 1938), s. 30-32; Wylie Sypher, "The Metaphysicals and the Baroque," **Partisan Review**, II (1944), 3-17; Roy Daniells, "Baroque Form in English Literature," **University of Toronto Quarterly**, 14 (1945), 392-408.

⁸⁸ "Baroque Prose in America," **Studies in English by Members of the English Seminar of Charles University**, 4 (Prague, 1933), 39-58.

⁸⁹ "Edward Taylor's Poetry: Colonial Baroque," **Kenyon Review**, 3 (1941), 355-71, **Rage for Order** (Şikago, 1948), s. 1-18'de yeniden basıldı.

hissedilmesinden, kısmen de Fransız klazizminin İspanya ve İtalya'daki çağdaş barok akımlarının ideallerine düşman ayrı bir edebî akım olmasından dolayı, reddedilmiştir. Hatta, genel Avrupa Karşı Reformasyon'una olan muhabbeti ve İspanya'nın Fransız klazizmi üzerindeki bazı somut etkilerini vurgulamakta şüphesiz haklı olan Hatzfeld, kendi tezini bir hayli zayıflatacağa benzeyen bir örnek olan Fransızca "Sonderbarock"⁹⁰tan söz etmek zorunda kalır. Keza, İspanya ve Fransa ile ilişkileri ne olursa olsun, **Précieux** da, kişinin güney baroku ile birlikte düşündüğü daha ağır sanata hafif olanları ve fazla dinî olan sanata laik sanatı tercih etmeleriyle birbirlerinden ayrılırlar. İngiltere'de terimi benimsemekteki isteksizliğin, kısmen, benzer sebepleri vardır: Öyle görünüyor ki, Ruskin'in barokla ilgili suçlaması İngilizlerin konuyu düşünmelerini geciktirmiştir ve İngiltere'de çok miktarda barok mimarisinin bulunması da bu tatsızlığı düzeltemez. "Metaphysical" terimi (yanlış anlamalara sebebiyet vereceği kabul edilse de) iyi yerleşmiştir ve bugün, yerine yeni bir kelime konulmasına ciddi bir ihtiyaç bulunduğu, akla gelmeyecek kadar takdire şayandır. Milton'a gelince, o, çoğu zihinlerde hâla Cezvit'lerle ve Karşı Reformasyon'la ilişkisi bulunan baroka kolayca asimile edilemeyecek kadar bireysel ve Protestan görünüyor. Ayrıca, İngiliz on yedinci yüzyılı tarihçiyi bir bütün olarak ele almaz: Tiyatroların 1642'de kapanmasına kadar olan ilk bölümü sürekli Elizabeth Dönemi'ne benzetilmiştir; 1660'da başlayan son bölümü ise on sekizinci yüzyıla birleştirilmiştir. Donne ve Chapman'dan Dryden'in son eserlerine kadar sürekli bir sanat geleneğinin var olduğu görüşüne sempati duyacak olanlar bile, beraberinde bir hayli zevk değişikliği ve genel "entellektüel bir hava" getiren iç savaşlarla alâkalı gerçek sosyal değişiklikleri ciddiye alırlar. Barok, hatta barok taklidi binaların görüntüleriyle bizi engellemedikleri, görüntülerinden esinlenmediğimiz ve baroku yalnızca Koloni dönemi edebiyatına giriş olarak düşünebildiğimiz yerde, Amerika'da, hiçbir şey terimin yayılışına mani olamaz. Aksine, dergilerde yayınlanan gelişigüzel ifade edilmiş birkaç yeni makaleyle hüküm verecek olursak, terimin çok serbestçe yayılma ve bilinen anlamını yitirme tehlikesi vardır. Bu yüzden, onunla ilgili ihtimallerin tahlili memnuniyet verici olabilir.

Böyle bir terimi barok olarak tartışırken, onun kullanan kimselerin kendisine vermeyi kararlaştırdıkları mânaları olduğunu anlamak zorundayız. Bununla birlikte, o anlamlar arasında ayırım yapabilir ve bize en uygun gözükkenleri, yani tarih sürecin karmaşıklığını en iyi açıklayabilecek olanları tavsiye edebiliriz. Bana öyle geliyor ki, barok gibi kavramların gerçek tarihî bilginin **organları** olduğunu, realitede ise tarihte, görebileceğimiz ve aralarındaki farkları ayırt etmemize yardım edecek yaygın üslupların ya da dönüm noktalarının var olduğunu inkâr etmek aşırı ve yanlış bir nominalizm olurdu. Böyle bir tahlil yaparken, mânanın en az üç farklı yönünü, yani terimin ifade alanını, konuşmacı açısından ima ettiği değeri ve gerçek kaynağını dikkate almak zorundayız.

Özellikle, baroku tarihin tümü içerisinde tekerrür eden bir fenomeni ifade eden bir terim olarak kullananlar ile, onu tarihî süreç içerisinde zaman ve mekâna bağlı özel bir olayı açıklayan bir fenomen olarak ele alanlar arasında önemli fark vardır. Birinci kullanım gerçekten edebiyat tipolojisine, ikincisi ise onun tarihine aittir. Croce, Eugenio d'Ors,

⁹⁰ "Die französische Klassik in neuer Sicht. Klassik als Barock," *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, 23 (1935), 222.

Spengler ve başka bir çok Alman onun tipolojik bir terim olduğunu düşünürler. Croce, terimin orijinal mânasına, yani "bir sanatsal çirkinlik biçimi"ne döndürülmesi gerektiğini ve fenomenin Marino'da veya D'Annunzio'daki kadar Gümüş Latin Şairler (Silver Latin Poets) arasında da gözlenebileceğini delillerle gösterir. Bununla beraber, daha da gariptir ki, Croce bu kullanışı pratik gayelerle terketti ve baroka yalnızca "şaşkınlığa düşme arzusunun hâkim olduğu on altıncı yüzyılın son on yılından on yedinci yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da görülebilecek artistik sapıklık,"⁹¹ demeyi tercih etmektedir. Almanya'da, Spengler ile Worringer ve, onların arkasından, edebiyatta Walzel, baroku, Rönesans ve neoklassizm gibi diğer klasik dönemlere zit olan bu devirlerin belirgin ayrıntılarını düşünerek, Gotik ve romantizmin yerini alabilecek bir terim olarak kullandılar.⁹² Georg Weise, barokun, daha çok, hep bir dönemin sonunda sanat tarihi ve edebiyat tarihinde ortaya çıkan gelişigüzel inorganik süslemeye karşı özellikle Nordic bir temayül olduğunu delillerle göstermeye çalışmıştır. Barok, Georg'da, her çağda ve her ülkede yeniden geçerli duruma gelen, gösterişli, kıymetli, süslü üslup anlamına kavuşmuştur. Eski İrlanda şiiri, Wolfram von Eschenbach, Fransız belagatçileri (*rhétoriqueurs*) ve Góngora zikredilen örneklerden birkaçıdır.⁹³ Eugenio d'Ors böylesine yaygın stilistik örneklere "eons" demiştir ve baroku tarihî bir cinş, bir *idée-evenement*, hemen hemen her yerde ortaya çıkan "değişmez" (constant) bir çeşit olarak görür. O, eski baroku, bir Makedonya, İskenderiye, Roma barokunu, bir Budist, Gotik, Fransisken, (Portekiz'deki) Manualian barokunu, bir Nordik, (İtalya ve İngiltere'deki) Palladian barokunu, bir Cezvit, rokoko, romantik barokunu, bir *fin-de-siècle*'i ve barokun diğer birkaç çeşidini bulacağımız *homo barochus*⁹⁴un farklı varyantları veya alttürleri ile ilgili bir tablo hazırlamaya kendini adanmıştır. Barok, Baalbek'in harabelerinden en yeni sanat çeşitlerine kadar sanat tarihinin tümüne, Euripides'ten Rimbaud'a kadar bütün edebî eserlere ve Harvey ve Linné'nin keşifleri ve felsefe dahil tüm diğer kültürel faaliyetlere sirayet etmiştir. Metod mânasız (Absurd) uçlara itilmiştir: Dünya tarihinin ve yaratıkların yarısı, bütünüyle klasik olmayanlar, aklın yavan ışığı tarafından istila edilmemiş olanların hepsi, baroktur. Bu şekilde kullanılan terim, aşırı duygusal stilistik işleme ve dekorasyon sanatının yeniden ortaya çıkışına dikkati çekmenin bir yolu olabilir, ancak kendi öz kaynaklarından kopunca öylesine genişler ve müphemleşir ki somut edebî araştırmalara olan yararlılığın tamamını kaybeder. Edebiyat dünyasını Rönesans ve barok veya klasizm ve barok diye bölmek onu klasizm ve romantizme, realizm ve idealizme bölmekten daha iyi değildir. Başarsak başarsak keçileri ve koyunları birbirinden ayırmayı başarırız. Edebiyat tarihçisi barokla belirli bir dönem için kullanılan bir terim olarak çok daha fazla ilgilenecektir.

Bununla birlikte, baroku bir dönem terimi olarak tartışırken, barokun bir dönem kavramı olarak da bir sınıf kavramının mantıken tarif edilebileceği şekilde tarif edilemeyeceğini anlamamız gerekiyor. Öyle tarif edilebilse idi, bir dönemin tüm bireysel

⁹¹ *Storia della Età barocca in Italia*, s. 32-33.

⁹² Oskar Walzel, *Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters* (Wildpark-Postdam, 1925), s. 265 vd., 282 vd..

⁹³ "Das 'gotische' oder 'barocke' Stilprinzip der deutschen und nordischen Kunst," *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 10 (1932), 206-43.

⁹⁴ *Du Baroque*, s. 161 vd..

eserlerini içine alabilirdi. Ancak bu, bir sanat eseri bir sınıfı temsil etmeyip, diğer eserlerle birlikte oluşturacakları bir dönemle ilgili bir kavramın parçalarından biri olacağından, imkânsızdır. O böylece bütünlük kavramını değiştirir. Biz hiçbir zaman romantizmi veya baroku ya da bu gruptan diğer terimleri etraflıca izah etmeyeceğiz, çünkü bir dönem, edebî normlardan oluşan bir sistemin hâkim olduğu bir zaman kesitidir. Dönem, nitekim, yalnızca düzenleyici bir kavramdır, sezgiyle anlaşılması gereken bir metafizik hakikat değildir; ne de, şüphesiz, tamamiyle keyfi olarak kullanılan dilbilim etiketidir. Ortaçağ realizminin veya modern aşırı nominalizmin düştüğü hatalara düşmemek için, böyle bir tahlil yaparken dikkatli olmamız gerekiyor. Devirler ve akımlar realitede idrak edilebilecekleri, izah edilebilecekleri ve analiz edilebilecekleri mânada "mevcut olurlar". Bununla beraber, barok gibi tek bir isim veya sıfatın, engel konulmamış ve şimdi de açıkça anlaşılabilir, bir düzine farklı anlamı taşımasını ümit etmek aptallık olurdu.⁹⁵

Hatta, bir dönem terimi olarak onun kullanılışı ile ilgili kronolojik büyüme şaşılacak derecede çeşitlidir. O, İngiltere'de Lyly, Milton ve hatta Gray ve Collins'i içine alabilir. Almanya'da Fischart, Opitz ve hatta Kloptstock'u baroka dahil edebilirsiniz. İtalya'da, Marino ve Basile kadar Tasso'yu; İspanya'da Calderón kadar Guevara, Cervantes, Góngora ve Quevedo'yu; Fransa'da, Rabelais'i, Ronsard'ı, Du Bertas'ı, **precieux**'yu, aynı zamanda da Racine'i, hatta Fenelon'u bu kronolojinin içerisine sokabilirsiniz. İki hatta üç asra yayılabilir; yahut öteki uçta, terim İngilizce'de tek bir yazarla, Richard Crashaw'la, veya marinizm ya da gongorizm gibi tek bir üslupla sınırlandırılabilir. Birkaç asrın birbirine hiç benzemeyen yazarlarını içine alan en geniş kullanım biçimine, her zaman için genel tipolojiye geri dönme tehlikesi var olduğundan, açıkça karşı çıkılmalıdır. Ancak tek bir edebî üslupla sınırlandırma yeterince anlaşılır görünmüyor. Orada kavramcılık (conceptism), marinizm, gongorizm, metafizik şiir gibi mevcut terimler de kullanılabilir ve daha az karışıklığa da sebep olabilirler. Bana öyle geliyor ki barok terimi on altıncı yüzyılın son on yılından on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar, âdetleri ve edebî üslubu oldukça somut bir biçimde tarif edilebilecek olan ve kronolojik sınırları oldukça dar bir şekilde tesbit edilebilen genel bir Avrupaî akımı aklımıza getirirsek, birkaç ülkede kabul görmüştür. Barok, Sir Thomas Browne ve Donne'un, Góngora ve Quevedo'nun, Gryphius ve Grimelshausen'in millî bir edebiyatta ve Avrupa'nın her tarafında ortak bir şeye sahip olduklarına işaret ediyor.

Barok, küçük düşürücü anlamında, tarafsız açıklayıcı bir terim olarak, ya da bir övgü terimi olarak kullanılabilir. Croce, onun yeniden küçük düşürücü anlamında kullanılmasını savunur ve "sanat asla barok değildir ve barok hiçbir zaman sanat olamaz,"⁹⁶ diyecek kadar ileri gider. O, Du Bartas, Góngora ve onyedinci yüzyılın bazı Alman şairlerinin gerçek şair olduğunu kabul eder ama onların bu mutlak gerçek sayesinde, kendilerini içerisinde farklı üslupların ve muhtelif standartların bulunamayacağı tek ve bölünmez bir şiir dünyası sahasına yükselttiklerini düşünür. Mamafih, bu kullanım tarzında

⁹⁵ Söz konusu olan teorik problemlerle ilgili olarak daha fazla detaylı tartışma için, benim **English Institute Annual**, 1940 (New York, 1941), s. 73-93 ve **Theory of Literature** (New York, 1949)'daki "Periods and Movements in Literary History," adlı çalışmama bakınız.

⁹⁶ *Storia della Età barocca in Italia*, s. 37.

Croce tamamen yalnızdır; bu görüŖ, onun onyedinci yüzyıl İtalyan Ŗiiri ile ilgili sahlıp olduğu zayıf görüŖten etkilenmiŖ olmalıdır. Barok tavsifi bir terim olarak muvaffak olmuŖtur. Barok tarzındaki önemli eserleri kesinlikle içine alacak Ŗekilde donatılan "farklı" (heretical) bir Ŗiir ölçüsü ihdas etmeye can atan tüm barok heveslilerinden Ŗüphelenirken, Croce'u örnek almaya gerek yoktur. Bütün üsluplarda olduğu gibi, önemli barok sanatçılar, taklitçiler, vasıfsız acemiler var olabilir. İyi ve kötü barok Ŗiirler bulunduğu gibi iyi ve kötü barok kiliseler de vardır, aynı zamanda Saintbury'nin *Minor Poets of the Caroline Period*'ini, Croce'un *Lirici marinisti*'sini ve Cysarz'ın üç ciltlik *Barocklyrik*'ini dolduran bir yığın baŖtan savma kendini beğenmiŖ Ŗiirler vardır.⁹⁷

Almanlar arasında barok Ŗerefli bir anlam taŖımaktadır, çünkü yalnızca eski klasik medeniyete, Rönesans'a ve neoklasizme karŖı Gotik-barok-romantizm serisi içindeki melekelerle taraf görülmektedir. Alman barok edebiyatına olan sevginin Almanya'da çok ileri gittiği anlaŖılıyor: Özellikle Herbert Cysarz ve Günther Müller, Ŗekilsiz ve dağınık oldukları kadar orijinal olmayan ve duygusuz görünen eserlere olan anlaŖılmaz sevgileriyle yazan günahkârlardır. Günther Müller özellikle Alman barokunu bütünüyle önemli bir *geistesgeschichtlich* baŖarı olarak kabul eder.⁹⁸ Barok sanatı ona nazik bir kültür ifadesi olan halka ait görüldüğu için, bir eleŖtirmenin görevleri hususunda kendini rahatlatmış hissediyor. Sübjektif ekspresyonizme duyulan bilinen ilgiden dolayı baroku methederek baŖlamış olan ilmî bir akım, barok sanatını sade sosyolojik bir kategori, "the courtly" (dalkavuklar), haline indirgemekle son bulmuŖtur. BaŖka saçmalıklar da mevcuttur. Nadlër, Bidermann'ın *Cenodoxus*'unu *Divine Comedy*'ye tercih etmekte ve Müller, Duke Anton Ulrich von Braunschweig'in *Aramena*'sının Grimmshausen'in *Simplizissimus* 'undan daha önemli bir eser olduğunu düşünmektedir. Son yıllarda, Vondel-Góngora ve Donne üzerine yazılmış olan o fantezilerin bir kısmı ile paralellik arzettiğini söyleyebileceğimiz bu aşırılıklar, barokun kendisi ne iyidir ne de kötüdür, sadece büyük ve küçük uygulayıcıları olan tarihî bir üsluptur, görüŖünü teyid ediyor gibi.

En önemli soru, yani "Barok kelimesinin tam anlamı nedir?" sorusu hâla cevap beklemektedir. Oldukça farklı iki yaklaŖım vardır: Biri üslup açısından tarif eden, biri de ideolojik sınıfları ve hissî davranışları tercih eden yaklaŖımlar. Bazı stilistik vasıtaların belirli bir dünya görüŖünü nasıl ifade ettiklerini göstermek için bu iki tanım birleŖtirilebilir.

Barok teriminin edebiyatta kullanılıŖı Wölflin'in kategorilerinin edebiyata aktarılması ile baŖladı; Watzel, Wölflin'deki kapalı ve açık zıtlıklardan birini kabul etti,⁹⁹ onu Shakespeare'e uyguladı.⁹⁹ Shakespeare'in oyunlarındaki kompozisyonu incelerken, Shakespeare'in baroka mensup olduğu sonucuna vardı. Önemsiz karakterlerin sayısı, simetrik olmayan gruplandırma, bir oyunun farklı perdelerinde deđiŖen vurgu, hepsi

⁹⁷ Saintsbury (3 cilt, Oxford, 1905-21); Croce (Bari, 1910); bu cildin giriŖ bölümü yalnızca *Saggi sulla letteratura italiana del seicento* (Bari, 1910)'da "Sensualismo e Ingegnosità nella lirica seicento," olarak yayınlandı, s. 353-408; Cysarz (3 cilt, Leipzig, 1937); I. Cildin giriŖ bölümü esasen *Deutsches Barock in der Lyrik* (Leipzig, 1936) ile aynıdır.

⁹⁸ *Deutsche Dichtung von der Renaissance bis zum Ausgang des Barocks* (Wildpark-Postdam, 1928), ve Hans Naumann ve Günther Müller, *Höfische Kultur* (Halle, 1929)'daki "Höfische Kultur der Barockzeit."

⁹⁹ Bkz. yukarıdaki 22. not.

Shakespeare'in tekniğinin barok tekniği ile aynı, yani asimetrik, mimari dışı, olduğunu gösterdiği farzedilen özelliklerdir; halbuki (daha sonra başka Almanlar tarafından barok oldukları söylenecek olan) Corneille ve Racine daha çok Rönesans'a aittirler, çünkü onlar trajedilerini baş karakter etrafında kompozite ettiler ve vurguyu Aristotel'in örneklerine göre perdeler arasına dağıttılar. Walzel'in barok Shakespeare'le ilgili sloganı Almanya'da şaşılacak derecede popüler oldu: Hatta Max Deuschbein tarafından yazılan ve bize Macbeth'in kompozisyonunun grafik resmini sunan **Shakespeares Macbeth als Drama des Barock**¹⁰⁰ isimli bir kitap da vardır.^{***} Onu merkez alarak "Grace" (Lütuf) ve "Realm of Darknes" (Karanlık Âlemi) ve odak noktalara yerleştirilen "Lady Macbeth" ve "Weird Sisters" (Weird Kardeşler) gibi sözlerle bir elips çizilmiştir. Sonra bize bunun Macbeth'in "iç şekli"ni temsil ettiği ve oyunun, "barok kiliselerin ve kalelerin zemin planlarında sık sık gösterildiği gibi" barok üslup "oval zemin planı lehinde tercihe sahip ol"duğu için, barok olduğu söylenmektedir. Tamamen keyfi olan "iç şekil" örneğine dayanarak bir benzerini ortaya koyma hususundaki tüm mânâsız teşebbüsleri ortadan kaldırmak için elipsin Deuschbein'in teori taleplerinde olduğu kadar barok kiliselerde de bulunup bulunmadığından şüpheye düşmek bile gereksizdir. Aynı şekilde Bernhard Fehr,¹⁰¹ barokun aralıksız mısraları ve altcümleleri yerine kendisine eğri büğrü çizgileri ve hatta barok kiliselerin burgulu direklerini hatırlatan grafik örneklerini koyduğundan beri Thomson, Mallet ve Wordsworth'un barok serbest vezni ile yazdıklarını delillerle göstermiştir. O, Cicero'dan Fehr'e kadar yazılmış aralıksız mısralı herhangi bir şiire, düz yazı veya altcümleciklere sahip herhangi bir şiire, kendi ölçülerine göre, barok denmelidir, gibi bir sonuca varmaz. Ama Wölfflin'in sınıflarının daha makul transferi bile barokun tanımı lehinde çok az şey başarmış görünüyor. Bu sınıflar arasında dördü - "ressam elinden çıkmış", "açık şekil", "birlik", "izafi açıklık" - oldukça kolay bir şekilde barok edebiyatına tatbik eilebilir, ancak onlar barok edebiyatını, uyumlu, açıkça planlanmış, doğru orantılı klasik edebiyatın karşısına koymaktan azıcık daha fazla başarırlar. Bu transferin tehlikeleri, F. W. Bateson'un, Thomson, Young, Gray ve Collins, hepsi, Wölfflin'e ait canlılık ve hatalılık kategorilerini görüp diksiyonlarında "barok süsü"nü denğini gösterdikleri için, baroktur, şeklindeki tartışmasında aşikâr hale gelir.¹⁰² Şayet onların kişileştirmeleri, duaları ve kullandıkları cümleler baroksa, o zaman Gümüş Latin (Silver Latin) şairlerinden İskoçyalı Chaucer taraftarlarına ve İtalyan sone yazarlarına kadar her şiirsel diksiyonun barok olarak sınıflandırılması gerekir. Barok yalnızca süslü, cafcacflı ve konvansiyonelleşmiş her şey için kullanılan bir terim halini alır. Wölfflin'e ait sınıfların edebiyata aktarılması açık bir dönem kavramının terkedilmesine ve sadece tüm edebiyatın en yapmacık ve kaba sınıflandırmasını iki ana cinse ayırabilecek tipolojiye dönülmesine ön ayak olmalıdır.

Hatta, baroku, barokun en açık stilist vasıtalarıyla tarif etme teşebbüslerinin bir çoğu da aynı güçlüklerle karşılaşır. Barok edebiyatının tasavvurları kullandığını veya

¹⁰⁰ Leipzig, (1936?), s. 26-28.

^{***} (Çevirenin notu) Orijinal metinde dipnotlar 99' dan sonra 1,2,3 şeklinde devam etmektedir. Değişiklik tarafımdan yapılmıştır.

¹⁰¹ Bkz. yukarıdaki 51. not.

¹⁰² Bkz. yukarıdaki 80. not.

şatafatlı nesir tarzında yazıldığını söylersek, baroktan öncekileri, hatta barokla ilgisi olmadan tarihî olarak ortaya çıkan üslupları saf dışı edecek bir çeşit ayırım yapamayız. Böyle hayaller Lucan'da, Hıristiyanlığın ilk altı asrında yaşayan dinî muharrirlerde ve on üçüncü asrın mutasavvıflarında bulunabilir. Şatafatlı, emekle ortaya konmuş ve süslenmiş nesir, Orta Çağ boyunca, özellikle Latin **cursus** geleneğinde gelişip büyüdü. Eğer olağan dışı benzetmeyi (conceit) "bir mecazın dehanın taşıyabileceği en uzak merhaleye konması" şeklinde düşünersek, o vakit on beşinci ve on altıncı asırların bir çok Petrarca'cılık (Petrarchism) şekli ile Marinizm ekolu arasında ayırım yapamayız. O halde Petrarca (Petrarch)'nın kendisine de barok denmesi gerekir. Eğer şatafatlı tarzdaki bir nesir baroksa, o zaman bir çok dinî muharrir de baroktu. Bu, Gongorizm ve Marinizm'in kaynaklarını ve kendilerinden öncekileri izlemeye çalışmış olan bir çok bilginin hepsi için çok ciddi bir meseledir. D'Ancona ve D'Ovidio Marinizm'in İspanyol etkilerle ortaya çıktığına karar verirler; Belloni ve Vento onu Petrarca'cılığın gelişimi olarak addederler; Scopa onu Hıristiyanlığın ilk altı asrında yaşayan dinî muharrirlere kadar izler ve Gibliani baroklu Seneca ce Lucan'da bulmuştur.¹⁰³ Kısaca böyle zeminlerde barokla kendisinden önceki dünya edebiyatının yarısı arasında açık bir ayırım yapılamaz.

Barokun hususiyeti olan stilistik vasitalardan oluşan repertuarı daraltıp birkaç özel şekil veya plan haline getirme teşebbüsü çok daha faydalı ve ümitli gözüküyor. Antitez, atif edatı olmayan cümle (asyndeton), antimetabol, menfi tabirle vasfetme usulü (oxymoron), hatta belki de paradoks ve mübalağa (hyperbole), barok edebiyatının sevilen mecaz şekilleridir. Ancak onlar baroka mı hastır? Viëtor ve Curtius¹⁰⁴ barok farzedilen asindetonu Orta Çağları aşarak Quintilian, Cicero, hatta Horace'a kadar izlemişlerdir. Aynı şey diğer şekiller için de kolayca yapılabilir. Bu itiraz, nitel (kantitatif) zorlama ve kelime oyunu ifadesi olarak paralellerin, bombastın, mitolojinin, hiperbolün, nicel (kalitatif) zorlama (Trieb) ifadesi olarak açıklama (dissection), alegori, antitez, soyutlama ve **sententiae**'nin kullanımının listesini veren stilistik analize dayanarak Shakespeare ce Calderón'un barok olduklarını iddia eden Wilhelm Michels'in¹⁰⁵ tebliğini olumsuz etkiledi.

Bununla beraber, münferit stilistik vasıtalar en azından bazı barok yazarlar ve ekoller için gayet açık bir şekilde izah edilebilirler. Metafizik yazarlar ve onların mecazı kullanımını kendilerini Elizabeth dönemi yazarlarından ve neoklasikçilerden çok kesin bir biçimde koparmalarına sebep olmuş gibi görünüyor. Mamafih, şayet biri teklif edilen açıklamaları incelerse, metafizikle ilgili olanların önceki ve sonrakilerden açıkça daha süslü

¹⁰³ Alessandro d'Aneona, *Studi sulla letteratura italiana dei primi secoli* (Ancona, 1884), s. 151-237'deki "Del 'secentismo della poesia cortegiana del secolo XV.,"; F. d'Ovidio, *Nuova Antologia*, 65 (1882), 661-68'deki "Un Punto di Storia Letteraria; Secentismo Spagnolismo?"; Antonio Belloni, *Il Seicento*, Milano [1899?], s. 456-66; Sebastiano Vento, "L'Essenza del Secentismo," *Rivista d'Italiana*, 28 (1925), 313-35; B. Scopa, *Saggio di nuove ricerche sulla origine del secentismo* (Napoli, 1907); H. Gobliani, *Il Barrochismo in Seneca e in Lucano* (Messina, 1938).

¹⁰⁴ K. Viëtor, "Vom Stil und Geist der deutschen Barockdichtung," *Germanisch-romanische Monatsschrift*, 14 (1925), 145-84, ve *Probleme der deutschen Barockliteratur* (Leipzig, 1928); E. R. Curtius, "Mittelalterlicher und barocker Dichtungsstil," *Modern Philology*, 48 (1941), 325-33.

¹⁰⁵ Bkz. yukarıdaki 31. not.

olduğunu nadiren gösterebilir. John Crowe Ransom, Allen Tate ve Cleanth Brooks metafizik bir şiirin bedii tavsifleriyle (imagery) aynı uzunlukta (coextensive) olduğu, "kavramsal bir yapının tüm ağırlığını taşıyabilecek tek bir yaygın imaj" ihtiva ettiği ve hayalle alâkalı terimlerde kavramsal bir gelişmeye sahip olduğu görüşüne taraftarlar.¹⁰⁶ Fakat bu çeşit bir açıklama yalnızca Henry King'in "Exequy" şiiri gibi çok az şiire uygundur ve Donne'un meşhur pusula (compasses) mecazının ilk defa takdim edildiği "A Valediction: Forbidding Mourning" isimli şiirinin sadece son kıtaları için doğrudur. O açıklama, tek bir yaygın imaj ihtiva etmeyen Donne'un "Twicknam Garden" isimli şiiri gibi şüphe götürmez metafizik şiire hiç uymaz. Rosemond Tuve¹⁰⁷ metafizik mecaza (metaphysical imagery) Ramist mantığa duyulan mantığın sebep olduğunu delillerle göstermiştir, ama kendisi kendi kriterlerini kullanarak Sidney ve Donne'un mecazını açıkça birbirinden ayıramıyor. En inandırıcı analiz Dr. Johnson'un "**discordia concors**: benzer olmayan imajların karışımı veya görünüşte birbirine benzemeyen şeylerde gizli bir benzerliğin ortaya konması"¹⁰⁸ metafizik zarafetin özelliğidir şeklindeki teklifinin değişik bir şekli ve işlenmiş halidir. Henry W. Wells, sayesinde araç ve istidatın yalnızca bir noktada bulunduğu mecazı kastettiği "radikal imaj"dan söz etti,¹⁰⁹ Douds ve diğerleri mecaz (conceit)dan, şartları "hayalî olarak mümkün olan en uzak dereceye ulaştırıldığı"nda,¹¹⁰ bahsederler; Bayan Branderburg, küçük terimlerin tarafsızlığını, ve büyük ve küçük terimler arasındaki hayalî mesafeyi vurgulayarak, "dinamik imaj" terimini tercih eder.¹¹¹ Leonard Unger¹¹² Donne tarafından yazılan bir çok şiiri, onların şimdiye kadar ileri sürülen tanımlara uymadıklarını ve "tutum karışıklığı"nın daha çok Donne'un şiirlerinin çoğunun hakim özelliği olduğunu göstermek için, tahlil etmiştir. Fakat "Git ve düşen yıldızı yakala" gibi böylesine iyi bilinen bir örnek öyle bir karışıklık göstermez. Unger'in tahlili belki yalnızca, Donne'un **Songs and Sonnets**'inde dramatik monologlarının belli bir çeşidi için doğrudur. Diğer geleneksel barok yazarlar arasında, Góngora, çok kesin üslubundan dolayı, fazla ilgi çekmiştir. Dámaso Alonso, Led Spitzer ve Walther Pabst¹¹³ özellikle Góngora'nın mecazı (imagery) ve sentaksı (söz dizimi) ile ilgili dikkatli tahliller yazmışlardır. Alonso, Góngora'nın mecazlarından "anlam ve gaye arasında hayalî bir duvar kurma"yı başarmak olarak söz ediyor; oysa ki Pabst, Góngora'nın mecazî kümeleri arasındaki kocaman muğlak ilişkilerin zarif bir

¹⁰⁶ J. C. Ransom, "Honey and Gall," *Southern Review*, 6 (1940), 10; Allen Tate, *Reason in Madness* (New York, 1941), s. 68; Cleanth Brooks, *Modern Poetry and the Tradition* (Chapel Hill, 1939), s. 15, 39, 43, vs..

¹⁰⁷ "Imagery and Logic: Ramus and Metaphysical Poetics," *Journal of the History of Ideas*, 3 (1942), 365-400; *Elizabethan and Metaphysical Imagery* (Şikago, 1947)'de incelleme işlendi.

¹⁰⁸ *Lives of the English Poets*'deki "Life of Abraham Cowley".

¹⁰⁹ *Poetic Imagery* (New York, 1924).

¹¹⁰ John Beal Douds, "Donne's Technique of Dissonance," *PMLA*, 52 (1932), 1051-61.

¹¹¹ Alice Stayert Brandenburg, "The Dynamic Image in Metaphysical Poetry," *PMLA*, 57 (1942), 1039-45.

¹¹² *Donne's Poetry and Modern Criticism* (Şikago, 1950). Unger'in *The Man in the Name* (Minneapolis, 1956), 30-104'te yeniden basıldı.

¹¹³ Bkz. Yukarıdaki 62. not. Yine Dámaso Alonso, "Alusión y elusión en la poesía de Góngora," *Revista de Occidente*, 19 (1928), 177-202 ve *La Lengua poética de Góngora* (Madrid, 1935); Walther Pabst, "Gongoras Schöpfung in semen Gedichten Polifemo und Soledades," *Revue Hispanique*, 80 (1930), 1-229; Leo Spitzer, *Volkstum und Kultur der Romanen*, 2 (1929), 244 vd.'da yer alan, *Romanische Stil- und Literaturstudien*, 2 (Marburg, 1931), 126-40'da yeniden basılan "Zu Góngora's Soledades," ve "La Soledad Primera de Góngora," *Revista de Filología Hispánica*, 2 (1940), 151-76.

krokisini çiziyor. Ancak bu tahliller yalnızca tek gerçek sanatkâra ve onun eserleri arasında da sadece iki şiire, **Polifemo** ve **Soledades**'e mahsustur.

Keza, barok nesir üslubu çalışılırken çok somut çalışmalar başarılmıştır. Croll, **Euphues**'in üslubunun ortaçağ Latin nesirinden çıkarıldığını **veschemata verborum** üzerine, sağlam figürler üzerine bina edildiğini göstermiştir.¹¹⁴ Onun (Euphues'in) her ne suretle olursa olsun Tacitus ve Seneca'nın üslubuna model teşkil eden ve Croll'un önce "Attic" sonra tekrar barok¹¹⁵ diye isimlendirdiği nesir üslubundaki yeni Cicero karşıtı akımla münasebeti yoktur. Epigramatik "veciz" Seneca üslubu ve Croll'un "gevşek" üslup dediği Cicero dönemine ait olmayan asimetrik yayılma devri on yedinci yüzyıla hakîm olmaya başladı ve Sir Thomas Browne, Fuller ve Jeremy Taylor'ın eserlerinde olduğu kadar Montaigne, Pascal, Bacon, St. Evremond, Halifax ve Sir William Temple'in eserlerinde de açıkça gösterilebilir. Bu üslup, on yedinci yüzyılın sonunda Royal Society tarafından tavsiye edilen ve bilimsel açıklık ve objektiflik ideallerinden eşilenen basit üslup tarafından uzaklaştırıldı. Fakat, şayet mecaz (imagery) ve nesir üslubu tarihi içindeki bu titiz tahlillerin sonuçlarını kabul edersek, onların sonuçlarını "barok" terimi için de kabul etmeye hazır mıyız? Bunların bir kısmı tamamen kabul edilen kullanım şeklinin aksine bir seyir takip ediyor. Meselâ, eğer Petrarca'ya ait mecazı (imagery) barokun dışında tutarsak, Marino'nun kendisinin barok olmadığı, ancak yalnızca fazla saf Petrarca taraftarı olduğu şeklinde mantığa aykırı bir sonuca ulaşırız. Resmî görüşle, Alman şairlerinin en barokları, Marino'ya çok yakın olan Lobenstein ve Hoffmanskaldau bu tanımla uymazlardı. Yalnızca, en iyi metafizikçi (metaphysicists), Góngora ve Téophile'deki, Tristan l'Hermite'deki ve Gryphius'daki birkaç başka şiir ve öteki birkaç Alman, barok mecazı (imagery) sembolist tekniklere yaklaşırken bu detaylı tanımları haklı çıkaracak bir hayat yaşarlardı. Nesir üslubunda, **Euphues** ve **Arcadia**'yı barokun dışına çıkarmada başarılı olacağımız ancak İtalya, Avusturya ve başka yerlerdeki, Lyly gibi, ilk defa ses şemalarını kullanan meşhur Abraham à Santa Clara benzeri barok vaizlerin ve hatiplerin çoğunu da hariç tutmak zorunda kalacağımız doğrudur.¹¹⁶ Montaigne, Bacon ve Pascal'ın üslubuna barok demeye hazır mıyız? Kesinlikle iki kapılı bir handayız: Ya baroku geniş anlamıyla alıp Petrarkizm'in, Euphuizm'in ve bu yolla Shakespeare ve Sidney kapısını açacağız, ya da onu daraltıp Marino ve ikinci Silesian ekolü gibi öteden beri en barok olan yazarların bir kısmını saf dışı edeceğiz.

Muhtemelen, baroku stilistik terimlerle tarif etme teşebbüslerinden vazgeçmek gerekiyor. Kabul etmeliyiz ki tüm stilistik vasıtalar hemen hemen her zaman ortaya çıkabilir. Onların varlığı, barok yalnızca özel zihinsel bir durumun işareti olarak düşünülebilirse, "barok ruhu"nu ifade ederse, önemli olur. Ancak barok fikri veya barok ruhu nedir? Barokla ilgili münakaşaların çoğu ideolojik veya sosyo-psikolojik olmuştur. Barok, önce, belirli ırklarla, sosyal sınıflarla, inananlarla, ya da siyasî ve dinî bir akımla,

¹¹⁴ Harry Clemon tarafından basılan **John Lyly, Euphues: His Anatomy of Wit, Euphues and his England** (Londra, 1916)'nın giriş bölümü.

¹¹⁵ Bkz. yukarıdaki 83. not.

¹¹⁶ Onun üslubunun Friedrich Schiller'in **Wallensteins Lager** (Die Kapuzinerpredigt) adlı çalışmasındaki meşhur taklidine bakınız.

Karşı Reformasyon'la ilişkilidir. Şurası açıktır ki, Tridentine sonrası Katolisizminin, ilk bakışta, barokun yükselişi ile yakinen münasebeti vardır.; ve barokla Cezvitizm'in aynı olduğunu savunan bir çok âlim mevcuttur.¹¹⁷ Gerçekten, bu görüş noktası çok açık edebî yakınlığı ve ilişkileri kabul ederek desteklenemez. Almanya, Bohemya ve Amerika'daki örneklerin de tamamıyla düşünölmeleri gerekir. Her üç ölkede "yalancı Rönesans"¹¹⁸ gibi aldatıcı bir etiketle azledilemeyecek ve Martin Sommerfeld'in göstermeye çalıştığı gibi¹¹⁹ Katolik etkilere indirgenemeyecek yanılmaz bir Protestan baroku vardır. Barokta Katolik payını büyük gösteren Nadler ve Günther Müller gibi Alman âlimler ve Protestan barokunun varlığını kabul etmeyi reddeden Schulte gibi başka âlimler olmasına rağmen, ben, Cysarz'ın yaptığı gibi, barokun öncelikle bir Protestan ürünü olduğunu söyleyip aşırıya kaçmasam da, mukabil münakaşalar tamamıyla inandırıcı görünüyor. Gryphius ve Silezyalılar (Silesians) Protestan idiler ve Angelus Silesius gibi bir dönme en karakteristik yazısını Luther taraftarı iken yazdı. Bohemya'da benzer bir bölünme vardır. Bohemian Brethern'in son papazı (Comenius olarak bilinen) Jan Amos Komenský, Hollanda'da sürgündeyken ölen, radikal bir Protestan idi ve bununla birlikte ziyadesiyle barok bir yazardı. Bohemya'da, şüphesiz, barok üslupla yazan Cezvitler de vardı. Amerika'da en azından bir tane metafizik taraftarı (metaphysical) şair, yani, bir Cemaat mensubu (Congregationalist) olan, Edward Taylor vardı. İhtida eden Vondel'i hariç tutsak bile, Protestan ve Kalvinist olan Felemenk barok şairler vardı. İngiliz şairlerden çoğu Anglikan mezhebine mensuptu; bu bakımdan Katolik geleneğe sahip oldukları delillerle gösterilebilir; fakat Cromwell'in Katolik Sekreteri (Latin Secretary) olarak çalışan Milton'ın halefi olan Andrew Marvell'i metafizikçi (metaphysicals)lerden koparmak imkânsız gibi görünüyor. En azından, Milton'da bile barok unsurların var olduğu zor inkâr edilebilir. Fransızlar da, özellikle Kalvin mezhebinden iki sadık Protestan olan Du Bartas ve D'Aubigné'i barok sayarsak, iki inanç grubuna ayrılabilirler. Barok olarak isimlendirilebilecek muhtemelen en verimli iki Fransız şairi, ne ateist olduğu için ölüme mahkûm edilen Théophile, ne de Tristan L'Hermite, kesinlikle, Karşı Reformasyon'dan esinlenen biri intibasını veriyorlar. Barokun, tek bir inanç grubuyla sınırlanmamış genel bir Avrupa fenomeni olduğu sonucuna varmamız gerekiyor. Bana göre, barok, millî ruh veya sosyal bir sınıfla da sınırlandırılmaz. Günther Müller baroka "nazik kültür" demektedir ve o sık sık aristokratik ve üst sınıf kültürü olarak düşünölmüştür. Fakat özellikle Kuzey Almanya ve Hollanda'da kesinlikle bir burjuva baroku vardır, ve Almanya ve Doğu Avrupa'da barok geniş çapta köylü kitlelere kadar yayılmıştır. Meselâ, popüler Çek şiirinin çoğu bu çağdan gelmekte ve üslupta, vezin şeklinde ve dinî duyguda barok izleri göstermektedir. Bir milletin barokun yayılma merkezi olduğunu iddia etmek ya da baroku belli bir millî üslup olarak düşünmek bana da imkânsız gibi görünüyor. Strich'in Alman barok liriği ile eski Teuton şiiri arasında bir benzerlik

¹¹⁷ Meselâ Werner Weisbach, *Der Barock als Kunst der Gegenreformation* (Berlin, 1921), ve "Barock als Stilphänomen," *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 2 (1924), 225-56.

¹¹⁸ W. Schulte, "Renaissance und Barock in der deutschen Dichtung," *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch der Görresgesellschaft*, 2 (1926), 47-61.

¹¹⁹ "The Baroque Period in German Literature," *Essays Contributed in Honor of William Allan Neilson, Smith College Studies in Modern Languages*, 21 (1939), 192-208.

bulmaya çalışan ilk makalesinden beri Almanlar barokun çıkış yerinin Almanya (**urdeutsch**) veya en azından özellikle Nordik yahut Teutonik olduğunu iddia etmişlerdir. Bana öyle geliyor ki başkaları haklı olarak buna, Alman ve barokun birlikte düşünülmesine karşı çıkmışlar ve diğer ülkelerde de ona ait kaynaklar ve benzer üsluplar göstermişlerdir.¹²⁰ Diğer taraftan, bir başka Alman âlimi, Helmut Hatzfeld, barokun bütününün, Lucan ve Seneca'dan beri, özünde barok olan İspanyol ruhunun¹²¹ sonucu olduğunu delillerle açıklamıştır. Hatzfeld'e göre, Fransız klasisminin ve Elizabeth dönemi ve on yedinci yüzyıl İngiliz edebiyatının çoğu bile on yedinci yüzyıl Avrupa'sında İspanyol ruhunun hakimiyetini resmetmektedir. **Lo hispanico** ve barok hemen hemen aynı kimliğe sahip olmuşlardır.¹²² Kimsenin bu çeşit bir argümanın büyük bir mübalâğa olduğu sonucuna varmak için İspanyol etkilerin önemini inkâr etmesine gerek yoktur: Barokun, önceki sanat şekillerine karşı tepki olarak farklı ülkelerde hemen hemen aynı anda ortaya çıktığı açıktır. Donne, Cadiz yangınında görev almasının yanısıra, İspanya'da seyahat edebilmiş olsa da, metafizik taraftarları (metaphysicals) İspanyol etkilere indirgenemezler. O dönemde Donne'a model olarak hizmet edebilecek tek bir İspanyol şiiri yoktu.

Baroku daha genel felsefi terimlerle veya bir dünya görüşüyle, hatta dünya için duyulan sadece duygusal bir davranışla tanımlama teşebbüsleri çok daha fazla başarı şansına sahip olur. Gonzague de Reynold baroktan gönüllülük (voluntarism) ve kötümserlik (pessimism), diye bahsetmektedir.¹²³ Eugenio d'Ors onu tabiat üstü şeylerin tabiiiliğine, tabiatın ve ruhun aynileşmesine olan inanç diyebileceğimiz panteizm sayesinde karakterize ediyor.¹²⁴ Spitzer, hayatın bir rüya, bir hayal veya yalnızca görüntü olduğu şeklindeki barok düşüncesini savunur.¹²⁵ Mamafih, bu formül ve etiketlerin her birinin baroka has oldukları ciddi olarak düşünülemez. İnanyorum ki, Arthur Hübscher **antithetisches Lebensgefühl der Barock**¹²⁶ 'la ilgili sloganın mucidi idi; bu slogan çok taraftar bulmuş ve hepsi baroku bir veya bir çok karşıgörütle tarif eden birkaç Almanca kitabın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim Emil Ermatinger,¹²⁷ baroku asetizm (çilecilik)le dünyevilik, ruhla beden arasında bir ihtilâf olarak tarif etmektedir. W. P. Friederich¹²⁸ aynı ruhiyat ve duyumsuzluk (sensualizm) dikotomisini on yedinci yüzyıl İngiliz şiirine tatbik etmiştir. Cysarz¹²⁹ çoğunlukla klasik şekille Hristiyan **ethos** (ahlâk)u ve barok edebiyatı duygusu arasındaki gerilimle yaşar. Paul Hankamer¹³⁰ gerilimi, daha az açık bir şekilde, hayat ve ruh arasındaki gerilim olarak tanımlar ve onların dışında barokun yalnızca iki kaçış yolu, yani hayatın

¹²⁰ Carl Neumann, "Ist wirklich Barock und Deutsch das nämliche?" *Historische Zeitschrift*, 138 (1928), 544-46.

¹²¹ Bkz. yukarıdaki 33. not.

¹²² Bkz. yukarıdaki 39. not.

¹²³ Bkz. yukarıdaki 68. not.

¹²⁴ Bkz. yukarıdaki 9. not.

¹²⁵ Meselâ *Romanische Stil- und Literaturstudien*, I (Marburg, 1931), 133-34'teki ve *Die Literarisierung des Lebens in Lopes Dorotea* (Bonn, 1932), s. 58'deki "Zur Auffassung Rabelais'", "de.

¹²⁶ Bkz. yukarıdaki 27. not.

¹²⁷ *Barock und Rokoko in der deutschen Dichtung* (Leipzig, 1926).

¹²⁸ Bkz. yukarıdaki 45. not.

¹²⁹ Bkz. yukarıdaki 28. not.

¹³⁰ *Deutsche Gegenreformation und deutsches Barock in der Dichtung* (Stuttgart, 1935), s. 101, 217, 253.

asetik inkârını ve istihza (alay)yı bildiğini ifade eder. Ludwig Pfand, Altın Çağ'ın¹³¹ İspanyol edebiyatı üzerine bir kitap yazdı. Bu kitap barok çağında naturalizm ve illüzyonizm antitezi haline "getirilen ve abartılan" İspanyollara ait realizm ve idealizm ikilisinde, güya doğuştan öyleymiş gibi, bahseder. Belki bu metodun **reductio ad absurdum**'una, İngiliz edebî baroku¹³² üzerine yazılmış Paul Meissner'in kitabıyla ulaşılır. Meissner, baroku zıt(antitetik) temayüller olarak tanımlayıp, bu "zamane ruhu" formülünü teknolojik icatlardan felsefî spekülasyona, seyahatten dine kadar tüm insanî faaliyetler sayesinde takip eder. Meissner tamamıyla farklı bir tezatlar planını on yedinci yüzyıla, hatta onun okuduğu bir sürü eser sayesinde eserden seçilen tamamen aynı alıntılara empoze edip edemeyeceğimiz, ya da aynı tezatların bir başka döneme de tatbik edilip edilemeyeceği sorusunu sormaktan asla vazgeçmez. Kişinin, barok çağının şiddetli uyumsuzluklarının, hatta Hıristiyanların geleneksel dünya görüşü ile aynı yeni yeni ortaya çıkan laiklik arasındaki yoğun ihtilâfın genel etkisini inkâr etmesine gerek olmasa da, bu âlimlerin kitaplarıyla ilgili planlamayı dayandırdıkları bu gerilim ve ihtilâfların baroka has olduğu kesinlikle açıktır. Meselâ, ölüm ve yok olmanın fizikî korkuları lehindeki sözde barok düşünceye, Huizinga veya Mâle'nin yeterli belgesel delillerle gösterdikleri gibi, on beşinci asrın sonlarında katılabilir, hatta ondan daha ileri gidilebilir.¹³³ Theodore Spencer, **Shakespeare and the Nature of Man** adlı kitabının bir bölümünün tamamını, Almanların barok çağını tarif ettiği şekilde, Rönesans'ın gerilimleri ve zıtlıklarını fazlaca tarif ederek, "Rönesans ihtilâfı"¹³⁴na hasretmiştir. Bir çok gözlemciye barok olarak görünen şey, Hıristiyan inancının paradoksları gibi, aynı zamanda ortaçağ baroku veya sadece evrensel olarak Hıristiyan baroku, yahut da ölüm korkusu veya karşı cinse karşı duyulan arzu gibi, genelde insanî olabilir. Barokun tabiatını duyumculuk ve ruhiyatçılık gibi zıt iki fikre (dikotomiye) indirgeme teşebbüsleri, bu özel ihtilâfı göstermeyen veya onu sadece dıştan gösteren barok şairlerin kesin olarak var olduğunu hesaba katmazlar. Ruhani olmayan bir duyumcu (sensualist) olan Marino problemsiz gibi görünüyor, ve Traherne gibi bir çok dinî şair mistik aşkın örtüsü altında bile bedeninin kötü yola düşeceğinden aşağı yukarı habersizdirler.

Barokun daha sınırlı uygun bir tanımına ulaşmanın en ümit verici yolu stilistik ve ideolojik kriterlerin birbiri ile ilişkisini ortaya koyacak olan bir çözümlemeyi gaye edinmektir. Strich, evvelce onları böyle bir bütünlük içinde yorumlamaya çalışmıştı. İdeolojik ihtilâflar, " lirik hareketle ilgili gerilimler," ifadesini stilistik antitezlerde, paradokslarda, sözdizim bükülmelerinde, dilin ağır yükünün kaldırılmasında bulur.¹³⁵ Amériko Castro dönemin üslubunu kendi içinde algıladığı bu çağın insanının ihtilâfından çıkarır. Barok sanatçıların kıymetli ve nadir üslubu, bağımsızlığın yüce şekli olan

¹³¹ Bkz. yukarıdaki 34. not.

¹³² Bkz. yukarıdaki 49. not. Bununla ve önceki kitapla ilgili daha detaylı bir tartışma **English Institute Annual, 1941** (New York, 1942), s. 37-39'da yer alan bana ait "The Parallelism between Literature and the Arts," 'da bulunuyor.

¹³³ Johan Huizinga, **The Waning of the Middle Ages** (Londra, 1937), s. 129-35; emile Mâle, **L'Art religieux de la fin du moyen âge en France** (Paris, 1908), s. 375 vd..

¹³⁴ New York, 1942, s. 21-50.

¹³⁵ Bkz. yukarıdaki 21. not.

saldırganlıkla, fertle güvenilmez dünya arasındaki ihtilâfla alâkalı bir ifadedir.¹³⁶ Bütün bunlar ve benzer ifadeler bir dereceye kadar doğru olsalar da, yalnızca baroka has kullanımın gereğinden yoksundurlar. Ego ile dünya arasındaki uyumsuzluklar, çarpık veya kıymetli üslupla birleştirilen ferdin içindeki ihtilâflar İzlanda'dan Arabistan ve Hindistan'a kadar her yerde edebiyat tarihi içinde bulunabilir. Biraz daha somut analitik araştırmalar bana da inandırıcı görünmektedir. Fransa'da dinî klasik lirikle ilgili barok üslup hakkındaki bir tebliğde¹³⁷ Helmut Hatzfeld çiftleme, "karmakarışık" (chaotic), edatsız cümle (asyndeton) ve gök ve yerin birlikte erimesi, Allah'a hamd ve O'nu yüceltme, zamanın maraz'i erosçuluğu (eroticism) gibi davranışlarla alâkalı olarak "örtülü antitez" dediği fenomen gibi stilistik özellikleri yorumlamak için teşebbüslerde bulunmuştur. Hatzfeld'in kullandığı malzeme, çok özel bir tarzla, dinî lirikle ve içerisinde ortaçağ ilahilerinin, mezmurlarının ve *Song of Songs*'un modernleşmeleriyle sınırlı bulunduğundan, Fransız klasisminin barok tabiatıyla ilgili çıkardığı sonuçları tenkit etmeye meyyal olabilir, ancak kendisiyle üslup ve fikrin, marifet ve ruhun bir araya getirildiği hünerden şüphelenmek nadiren mümkündür. Bana öyle geliyor ki, Hatzfeld'in tahlilini Fransız klasisminin tümüne ve nihayet kendisi tarafından İspanyol ruhunun hâkim olduğu şeklinde algılanan Avrupa barok akımına kadar uzatan daha sonraki makaleler, takdire lâyük aynı müşahhaslığı ve resmî ve ideolojik tahlilin yakın entegrasyonunu bir daha asla sağlamayacaktır. Crashaw hakkında yazdığı kitabında, Austin Warren de estetik metodla dinî inanç arasında yakın bir ilişki kurmakta başarılı olur. Crashaw'un imgesi (imagery) "ırmaklarda akar; ırmaklar birlikte akarlar, hayal hayale dönüşür. Onun mecazları bazen karışacak kadar bir hızla peş peşe sıralanırlar. Çoğu kez görüntü ardı ardına gelen hayallerin görüntüsüdür. Crashaw'a göre, duyular 'alemi açıkça ayartıcıdır; ancak o yalnızca değişen, yerinde duramayan görüntüler âlemi idi. Crashaw, yaratılışı ve itikadıyla, mucizelere inanan bir kimse idi: Ve onun estetik metodu, inancın gerçek karşılığı olarak, onun başkalaşım retoriğine aktarılması olarak yorumlanabilir."¹³⁸ Başka bir çok yazara göre de temsili bir imajla, onların, makrokozmoslar ve mikrokozmoslar arasında geniş bir benzerlik bulunduğuna, yani yalnızca hissi sembolizmle ifade edilebilecek geniş bir haberleşme sistemine olan inançları arasında şüphe götürmez bir münasebet görmek mümkün olacaktır. Rönesansta görünüşte sadece küresel müzik gibi geleneksel şekiller altında ortaya çıkan, ancak barok müddetince cesurca renkleri duyan sesleri gören sinestezi hakimiyeti,¹³⁹ kâinatdaki çok yönlü karşılıklı ilişkiler, haberleşmeler ağına olan bu inancın bir başka göstergesidir. Barok şairlerin çoğu geleneksel Hıristiyan dualarıyla ortaya konulan bir dünya tasviri ile birlikte yaşarlar ve imge ve figürlerin "görünüşte yabancı, birbirinden uzak dünyaları birleştirdikleri"¹⁴⁰ estetik bir metod bulmuşlardır.

Böyle tahlillerin en başarılı oldukları yer inanç ve ifade birliğinin tam olduğu Crashaw gibi şairlerdir. Ama bu bağın barok çağında genellikle gevşek olduğunu, belki de

¹³⁶ Bkz. yukarıdaki 65. not.

¹³⁷ Bkz. yukarıdaki 39. not.

¹³⁸ Bkz. yukarıdaki 867. not, (s. 192).

¹³⁹ Albert Wellek, "Renaissance- und Barock-synesthesie," *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 9 (1931), 534-84,

¹⁴⁰ Austin Warren, "Edward Taylor's Poetry," *Kenyon Review*, 3 (1941), 356.

diğer devirlerdekinden daha gevşek olduğunu inkâr etmek, bana, imkânsız gibi görünüyor. Hatzfeld'in Fransız klazizmi ile ilgili uzun eserinde, barok edebiyatı ve barok sanatının özelliği "mantığa ters gelen şekil ve muhteva ilişkisi"nde görülür. "Arkasında yanıp tutuşan ihtiraslara bürünüp gizlenen asil ve basit bir dile sahip Fransız klazizmi"nin¹⁴¹ şekil ve muhteva arasındaki gerilime dayanarak, barok olduğu ispat edilir. Leo Spitzer, Racine'i benzer terimlerle karakterize etmekte ve bir başka yerde, Lope de Vega'nın **Dorotea**'sının tahlili ile alakalı olarak, barok sanatçıların lisan ile ilgili şüpheli tutumunu vurgulamaktadır. O, barok sanatçıların "kelime ve eşya arasındaki mesafeden ve onların anlam şekil arasındaki bağı, aynı anda birbirlerinden ayrı düşüşlerini görürken idrak ettiklerinden" haberdar oldukları sonucuna varır. Spitzer'in mantıklı olmayan düsturu şöyledir: Barok sanatçı "bir kimsenin söyleyemeyeceği bir şeyi tam bir şuurla söyler. Niyetin sözle ifadesinin zorluğunu, dilbilimsel ifadenin tümüyle yetersizliğini bilir."¹⁴² Bu yüzden, onun üslubu çok naziktir, dinî (cultist)dir, çok zariftir. Söz konusu olan, bana öyle geliyor ki, barokun yeniden keşfedilmesinden beri çok sayıda Alman tarafından onun diliyle uğraşan, atıf edati olmayan ifade (asyndeton) ve sıfatlarla dolu olan çalkantılı, kopuk, sarsılmış bir ruhu ifade edecek şekilde yorumlanan Alman şiiridir. Strich yoğun bir lirik kuvvetin delileri olarak antitezi, kelime oyunu ve yansımayı düşünür.¹⁴³ Fakat, eminim ki, barokta Romantik subjektivizminin ortaya çıkmasını görme teşebbüsü başarısızlığa mahkûmdur. Figürler ve mecazlar, mübalâğalar ve kelimeleri yanlış kullanmalar sık sık iç gerginliği ve çalkantıyı kesinlikle açıklamaz ve hiçbir zaman canlı tecrübenin (**Erlebnis**) ifadesi olamaz, ama oldukça şuurlu, şüpheli bir sanatkarın aşırı süslü ifadeleri, hesaplı sürpriz ve manalar yığını olabilir.

Bu nihai güçlüğü, barokun iki temel şeklini ayırt etmek suretiyle, çözebiliriz: Donne ve Angelus Silesius gibi sofilerin ve çile çekmiş insanların baroku, ve etkili humanizm ve operada, Cezvit dramasında ve Dryden'in kahramanlık piyeslerinde ifadesini bulan nazik bir "halk" sanatı olan Petrarca'cılığın (Petrachism) devamı olarak anlaşılması gereken bir diğer barok. Bu dualizm belki şu anda ifade edildiği kadar şiddetli değildir. Donne gibi son derece az rastlanan bir sanatçının otobiyografisindeki bilgilerin bile Gosse¹⁴⁴ gibi münekkitler tarafından çok fazla mübalâğa edildikleri ve hatta Crashaw ve Angelus Sileus gibi en ateşli mistik şairlerin halka ait, geleneksel âyinden ibaret bir dinde hisse sahibi oldukları delillerle gösterilebilir. Hatta onların şahsî tecrübelerini ve çekişmelerini anlatımları insanı temsil eder, ve romantik egonun baklentileri olarak görülürlerse, yanlış yorumlanırlar. Nitekim Faguet 1630'lardaki Fransız şiirini Lamartine'le mukayese ederek yorumladığında,¹⁴⁵ bana, yanıltmış gibi görünüyor. Benzer olarak Viëtor¹⁴⁶ on yedinci

¹⁴¹ Bkz. yukarıdaki 40. not, (s. 263). Hatzfeld, Fritz Neubert'in *Festschrift für Edward Wechssler* (1929), s. 155'teki "Zur Wortund Begriffskunst der französischen Klassik" adlı çalışmasından ahnu yapıyor.

¹⁴² Die Literarisierung des Lebens in Lopes Dorotea (Bonn, 1932), s. 11-12. Spitzer, Franz Heinz Mautner'in "Das Wortspiel und sine Bedeutung," *Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 9 (1931), 679 adlı çalışmasına işaret ediyor.

¹⁴³ Bkz. yukarıdaki 21. not.

¹⁴⁴ Meselâ Allen R. Benham, "The Myth of John Donne the Rake," *Philological Quarterly*, 20 (1941), 465-73 ile krş..

¹⁴⁵ Emile Faguet, *Histoire de la poésie française de la Renaissance au Romantisme* (Paris, ?), 2, 145, 171 vd.; 3, 185, ve *Petite Histoire de la littérature française* (Paris, ?), s. 100-01.

yüzyıla, her şeye rağmen ikinci Silezya ekolünün çok gayrişahsi olan sanatına ulaşan Alman barok şiirindeki subjektivizm ve irrasyonelizmine doğru bir eğilimi keşfettiğinde, gereğinden fazla Goethe'nin subjektif şiiri sayesinde bakmaktadır. Fleming gibi bir şairin daha kişisel, öznel bir ifadeye yönelmiş olduğu gösterilmiştir, ama stilistik olarak, tezatlı ve mübalâğalı barok üslubundan uzaklaştı ve basit, somut ve popüler olana yöneldi.¹⁴⁷ Subjektivizm ve barok nadiren birlikte olurlar. Son derece özel bir yazar olsa da, Góngora, bu yüzden, şöyle ya da böyle subjektif olmadı: Daha ziyade onun kendine has şiiri neredeyse sembolistik, yani Mallemé tarafından methedilebilen, hoş karşılanabilen "mutlak" şiir oldu. Üslup ve felsefe arasındaki karşılıklı münasabet meselesi, bence, "zihni hayatımızın normal görüntüsünden sapan zihni bir heyecan normal dilbilimsel kullanıştan dilbilimsel sapmayı çıkarmış olmalı,"¹⁴⁸ şeklindeki Alman üslup kurallarının temel tavrıyla çözülemez. Bir kimse stilistik hünerlerin çok başarılı bir şekilde taklit edilebileceğini ve onların mümkün olan müessir aslı fonksiyonunun kaybolabileceğini, ve en azından, kabul etmelidir. Onlar, barokta sık sık yaptıkları gibi, yalnızca boş kabuklar, süslü hileler sanatkarın basmakalıp sözleri olabilirler. İnsan ve kelime arasındaki tüm ilişki genelde tahmin edilenden daha gevşek ve daha sinsidir.

Baroku ya stilistik vasıtalar, ya kendine has bir dünya görüşü, ya da üslupla inanç arasındaki özel ilişki sayesinde izah edebileceğimize inanmamış olarak olumsuz bir görüşle bitiriyor gözüküyorsa da Lovejoy'un "Discrimination of Romanticisms" hakkındaki tebliğine katılıyormuşum zannını vermek istemiyorum. Barokun tamamıyla "romantik" pozisyonunda olmadığını, onun "bu kadar çok şey ifade ettiği, tek başına bir şey ifade etmediği"¹⁴⁹ sonucunu çıkarmak zorunda kalmayacağımızı umuyorum. Terimin ilâve mânaları, değeri ve tam olarak ifade ettikleriyle ilgili çok sayıda müphemiyetlere ve belirsizliklere rağmen, barok önemli bir görev ifa etmiştir ve etmeye de devam ediyor. O, hangi döneme ait olduğu ve yaygın üslubuyla alâkalı problemi çok adil bir biçimde ortaya koymuştur; farklı ülkelerin edebiyatları arasındaki ve birkaç sanat türü arasındaki kısmî benzerliklere işaret etmiştir. O, bugün de Rönesans'tan sonra ve gerçek neoklasizmden önce gelen üsluba işaret eden tek uygun terimdir. İngiliz edebiyatı tarihi açısından, kavram özellikle önemli gözüküyor, çünkü orada böyle bir üslubun gerçek varlığı, terime Elizabeth dönemine ait bir terim denmesiyle ve geleneksel "metaphysical" terimiyle yarışan bir terimin dar sınırlarıyla muğlaklaştırılmıştır. Roy Daniells'in dediği gibi, barok asrı "gittikçe daralan bir deste oyun kâğıdı gibi artık birbirinden ayıramaz."¹⁵⁰ Şayet on yedinci yüzyıl süresince hatta Avrupa'nın en barok şairlerinden itibaren devam eden İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca eserlerden çok miktarda çeviri ve yorum çalışmaları yapsak, Avrupa'nın çağdaş akımlarıyla olan şüphe götürmez yakın benzerlikler daha açık bir biçimde ortaya

¹⁴⁶ Bkz. yukarıdaki 104. not.

¹⁴⁷ Hans Pritz, *Palaestra*, 180'deki Paul Flemings *deutsche Liebeslyrik* (Leipzig, 1932), özellikle s. 209 vd..

¹⁴⁸ Leo Spitzer, "Zur sprachlichen Interpretation von Wortkunstwerken," *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*, 6 (1930), 649; *Romanische Stil- und Literaturstudien*, 1 (Marburg, 1931), 4'te yeniden basıldı.

¹⁴⁹ PMLA, 39 (1924), 229-53, özellikle 232.

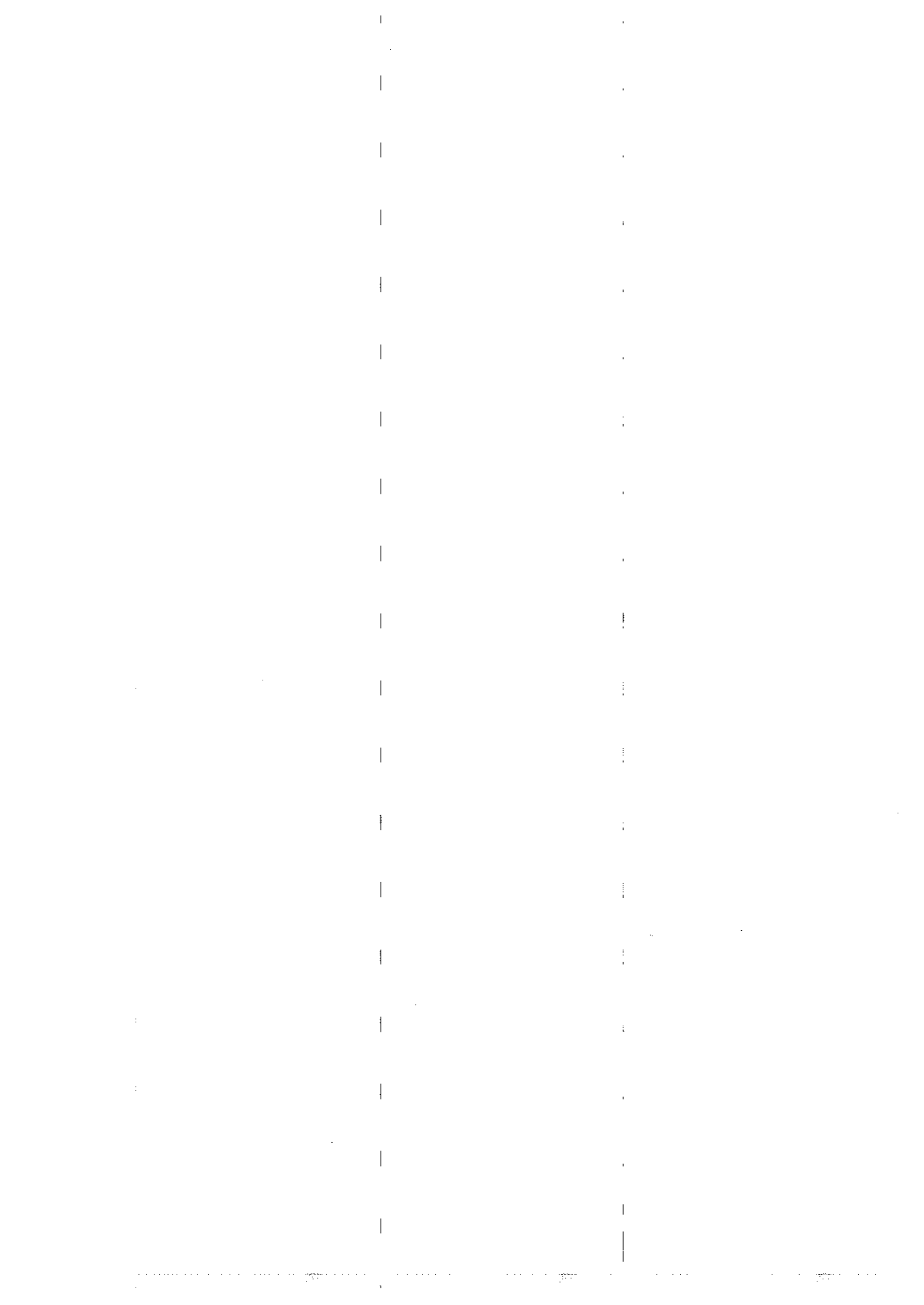
¹⁵⁰ Bkz. yukarıdaki 87. not, (s. 407-08).

çıkardı.¹⁵¹ Barok, dönemin edebiyatını anlamamıza yardım eden, edebiyat tarihinin çoğunu siyasi ve sosyal tarihten çıkarılan belirli bir dönem (periodisation)den ayırmamıza katkıda bulunan estetik bir terim ortaya koymuştur. Barok teriminin kusurları ne olursa olsun - onların tahlilini yapmaya vakit ayıramıyorum- o, sentezi hazırlayan, zihinlerimizi bir yığın gözlem ve gerçeklerden uzaklaştıran ve geleceğin edebiyat tarihini bir güzel sanat haline getirecek bir terimdir.¹⁵²

---

¹⁵¹ R. Kastner tarafından yapılan Drummond Hawthornden'in baskısı (Manchester, 1913), kaynaklarıyla ilgili değişik yerlerde yayınlanmış tebliğleri; R. C. Wallerstein'in PMLA, 48 (1933), 1090-1177'deki "The Style of Drummond in its Relation to his Translations," adlı çalışması; Mario Praz ve Austin Warren'in Crashaw'la (bkz. 57, 86. Notlar), Pierre Legouis'in Marvell (André Marvell, *Poète, Puritain, Patriote* [Paris, 1928]) ile alakalı eseri; Mario Praz'ın "Stanley, Sherburne, and Ayres as Translators and Imitators," *Modern Language Review*, 20 (1925), 280-94, 419-31; H. Thomas, "Three Translators of Góngora and other Spanish Poets during the Seventeenth Century," *Revue Hispanique*, 48 (1920), 180-256. Bunlar böyle bir monografi için yararlı olacak çalışmalardan bazılarıdır.

¹⁵² Çoğu Almanca yayınlanmış bilimsel araştırmalar için, bkz. Leonello Vincenti, "Interpretazione del Barocco Tedesco," *Studi Germanici* 1 (1935), 39-75; James Mark, "The Uses of the Term baroque," *Modern Language Review*, 33 (1938), 547-63; Erich Trunz, "Die Erforschung der deutschen Barockdichtung," *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 18 (1940), Referatenheft, 1-100. Biri birine zıt iki tartışmaya da bakınız: Hans Epstein, *Die Metaphysizierung in der literaturwissenschaftlichen Begriffsbildung und ihre Folgen*, *Germanische Studien*, 73 (Berlin, 1929), ve Hans K. Kettler, *Baroque Tradition in the Literature of the German Enlightenment, 1700-1750. Studies in the determination of a Literary Period* (Cambridge [1943?]).

MUALLİM NACİ - RECÂİZÂDE MAHMUD EKREM TARTIŞMALARI ZÂVİYESİNDEN TANZİMATTAN TENKİT FAALİYETLERİNE UMUMİ BİR BAKIŞ

Arş.Gör. Dursun Ali TÖKEL*

1.Giriş

Tanzimat; mahalle mektepleri ve medreselerle batılı okullar, dine dayalı mahkemeler- yeni kanunlara dayalı mahkemeler, Divan edebiyatı-Batılı edebiyat, Doğulu kılık kıyafet-Batılı kılık kıyafet, Doğu müziği-Batı müziği, mahalle kahvesi-Batılı anlamda eğlence yerleri vs. gibi bir çok zıtlığın ve ikiliğin içiçe girdiği ve bu zıtlıklar içerisindeki insanın yarı dramatik yarı trajik hikâyesinin anlatıldığı bir dönemin adıdır. Öz olarak bütün tartışmaların *yeni* ve *eski* kavramlarının üzerine oturtulduğu ve eleştiri seyrinin bu iki kutuplu vadi üzerinde cereyan ettiği düşünülürse ele alacağımız *tenkit* konusunun da bu zıtlıkların bilinmesi ve hesaba katılmasıyla bir anlam kazanacağı göz önünde tutulmalıdır.

Tanzimat döneminde tenkit bahsinin incelenmesi, askerî sahadan edebî sahaya, sosyal hayattan kanunların hazırlanmasına kadar bir çok sahayı derin bir tetkike tabi tutmakla mümkündür. Her ne kadar konumuz edebiyat olsa da, o devrin edebiyatçıları - bugün genel olarak anlaşıldığı gibi- sadece edebî konularla yazıp çizen insanlar değillerdi. Hemen hepsi; askerî, içtimai, siyasî, malî vs. gibi çok değişik konulara el atmışlar, yeni bir medeniyet dairesine giren Osmanlı için taşıdıkları kaygıları, oluşturulmak istenen yeni dünyayı kendilerince ifade etmeye çalışmışlardı. Bir çok sahada bir yığın tartışmaya ve kavgaya sebep olan ve *ilklerden* olan Şinasî, her ne kadar bir edebiyatçı olarak tarihimizde yer alsada, devrinde fikir beyan ettiği konular göz önünde bulundurulduğunda ne kadar çok yönlü bir insan olduğu hemen anlaşılacaktır: "Türkiyede bir müddet yaptığı gazeteciliği esnasında yazdığı az sayıda makale ile (Tercümân-ı Ahvâl, Tasvîr-i Efkâr) devlet, hükümet, maliye, idare usûlü, cemiyetin ve şehrin ihtiyaçları gibi bir takım meseleleri ortaya atar."¹

Bizler, şimdi Şinasî'de tenkit anlayışını tespit etmeye çalışırken bu meselelerden hangisine ağırlık vereceğiz? Şüphesiz onlar maliyeyi edebiyattan, edebiyatı siyasetten pek de ayrı düşünmüyorlardı.

Sıhhatli bir inceleme için, belli bir noktada yoğunlaşmayı esas alırsak, bizler

* Arş.Gör. Dursun Ali TÖKEL, Ondokuz Mayıs Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edb. Böl.

¹ Okay, Orhan, Beşir Fund, Dergâh Yay., İstanbul (?), s. 23.

için -çalışma sahamız gereği- Tanzimat'ta tenkit dediğimizde *edebî tenkit* anlayışını incelememiz zaruretî ortaya çıkmaktadır.

Edebiyat tarihçilerimiz, bir *edebî tür* olarak *tenkitin* gerçek mânâda Tanzimat'la edebiyatımıza dahil olduğunu söylerler: "Türk edebiyatı için tamamıyla yeni olan edebî tenkit türünün ilk örnekleri de yine Tanzimat devrindedir."² Tenkit, modern anlamda bir anlayış ve tür olarak Tanzimatla geldiği gibi, yine kelime olarak da bu dönemde dilimize girer.

Öncelikle *tenkit* kelimesinin kullanımına dair Tanzimat devri edebiyatçılarımızın nasıl bir tutum takındıklarını, *tenkit* deyince ne anladıklarını, bu kelimenin tarihî seyrinin nasıl geliştiğini kısaca izah etmek istiyoruz.

2. Tenkit Kelimesinin Doğuşu ve Bu Kelime Etrafında Yapılan Tartışmalar

Mustafa Nihat Özön, *tenkit* kelimesinin tarifini : "Edebiyat ve sanat eserlerinin incelenerek, onları açıklamak ve açıklama sonunda gerekli sebeplerle bir hüküm vermektir."³ Şeklinde yapar ve tenkitin tarihi seyri hakkında bilgi verir. Bizde tenkit kelimesinin mazisinin elli yıl olduğunu, ondan önce Tanzimatçıların *muahaze* kelimesini kullandığını söyler.⁴

Tenkit anlayışının Tanzimatla edebiyatımıza girdiği ve daha önce mevcut olmadığı iddiası ayrı bir tartışma konusudur. Bu görüş, daha önce yüzyıllar boyunca devam eden bir edebiyat geleneğinin hiç bir eleştiri ve tenkit almadan devam ettiği şeklinde yanlış ve sakat bir iddiayı ifade etmekte ve tarihî bir zemine dayanmamaktadır. Eğer tenkit, bir beğeni veya güzellik karşısında bir tavır takınma ve izlenimlerin subjektif veya objektif bir üslûpla ifadesi ise bu hal insanlığın tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Ancak konumuz şimdilik bu olmadığı için, bu meseleyi bir tarafa bırakıyoruz.

Mustafa Nihat Özön'ün de dediği gibi tenkit Fransızca *Critique* kelimesinin karşılığıdır. *Tenkid* kelimesinin yapı itibariyle yanlış olduğu, doğrusunun *intikad* olması gerektiği konusu bir hayli tartışılmışsa da, *tenkit* kelimesi edebiyatımızda yaygınlık kazanmıştır. Muallim Naci Lügat-i Nâcî'de şunları söylemektedir: "Tenkid, intikad ile müterâdifdir. Bunlara bedel, *tenakkud* dahi kullanılabilir. Tenkid lafzının arabîde müsta'mel olmaması, bizim isti'mâlimize mâni' olmaz. Hattâ *tenkid*'i *intikada* tercihan isti'mâl ederiz. Cem'i: tenkidât"⁵ Şemsettin Sami ise, Kâmûs-i Fransavi'sinde *Critique* kelimesinin karşısında : "Muâhaze, i'tiraz. Âsâr-ı ilmiye ve fenniye hakkında mübâhase ve münâkaşa, tenkid, intikâd. Zem ve takbîh..."⁶ ifadelerini yazarken, Kâmûs-ı

² Akyüz, Kenan, "Türk Edebiyatı", İslâm Ansk., M.E.B. Yay., İstanbul 1988, C.12/2, s. 575-576.

³ Özön, Mustafa Nihat, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İnkıfâp Kitb., İstanbul 1954, s.269.

⁴ Mustafa Nihat'ın bu değerlendirmesi gerçekten ilginçtir. Zira biraz sonra da görüleceği gibi, Tanzimatçılar *tenkit* kelimesini bizzat kullanmış, bu kelime onlar tarafından dilimize sokulmuş, hatta bu kelimenin kullanımına dair pek çok da götürüldü koparılmıştı.

⁵ Öneroy, Olcay, *Edebiyatımızda Eleştiri -Tanzimat ve Servet-i Fünun Dönemleri-*, D.T.C.F. Yay., Ankara 1980, s.23. Öneroy bu eserinde, Tanzimatçıların tenkit faaliyetlerine umumi olarak değinmektedir,

⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Fransavî*, s.487.

Türki'sinde, yanlış olduğundan dolayı *tenkid* kelimesinin kullanılmamasını, bunun yerine *intikad* veya *tenkad* kelimelerinin kullanılması gerektiğini savunur.⁷

Tanzimat döneminde *Critique* kelimesi karşılığında sadece *tenkid* kelimesi kullanılmaz. Daha pek çok kelime bu kavramı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Recâizâde Mahmut Ekrem, yeni tarzda şiirler yazan gençleri ağır eleştirilerle bunaltan ve onları korkutup yıldırmaaya çalışan kişileri eleştirirken, o günlerde *Critique* kelimesinin hangi kavramlarla karşılandığına dair de bilgi vermektedir. Ona göre meydana boş bulanlar “tenkit veya intikad veya muâhaze yahut temyiz nâmiyle garazkârâne...” tutumlarla eleştiri yapmaktadırlar.⁸ Ekrem, bu ifadelerden önce “Volter’in asrında La Harb’den başka *critik* yoktur” diyerek *critique* kelimesinin sıfat halini de orijinal haliyle kullanır. Metinde *critique* kelimesi hem Fransızca (Latin harfleriyle) hem de ( ) şeklinde Osmanlı harfleriyle yazılmıştır. O halde Tanzimat döneminde *critique* karşılığı olarak “ *tenkid*, *intikad*, *muâhaze*, *temyiz*, *ta’rîz*, *tenakkud* ve *tenkad*” kelimeleri kullanılmıştır. Fakat bu kavramlardan hiç birisi *tenkid* kelimesi kadar yaygınlık kazanamamıştır.

3. Tanzimat Döneminde Tenkit Anlayışı

Tanzimat döneminde *tenkit* kelimesinin kullanılmasını verdikten sonra şimdi de devrin edebiyatçıların tenkit anlayışına değinmek istiyoruz. O dönem edebiyatçılarımız *tenkit* deyince ne anlıyorlardı? Bir şeyi veya bir eseri tenkit ederken nasıl bir tutum takınıyorlardı? Objektif veya subjektif miydiler? Tenkitlerinde tutarlılıkları ne derecedeydi?

Tanzimatta tenkitin yeni-eski tartışmaları üzerine bina edildiğini söylemiştik. Hal böyle olunca edebiyatçılarımız, kimi eskiyi tutarak yeniyi kötöleyenler, kimi yeniyi yücelterek eskiyi yerin dibine sokanlar,, kimi de her iki durum karşısında da objektif bir tutum takınarak sıhhatli değerlendirmeler yapabilenler olarak çeşitli gruplar ayrılabilir.

Tanzimat dönemi tenkit anlayışını *yapıcı* ve *yıkıcı* olarak ikiye ayıran Kenan Akyüz, yapıcı olanlar için “asıl gayeleri çağdaş bir Türk edebiyatının kurulabilmesi için batılı edebiyattaki değişik görüş tarzları, türleri ve onların tekniklerine dair bilgi vermektir” derken, yıkıcı olanlar içinse “Batılı bir Türk edebiyatının kurulabilmesi için, önce eski edebî alışkanlıkların yıkılması zarureti karşısında sık sık yapılan tenkitlerdir. Bu ikincilerin bazen şiddetli polemikler halini aldıkları da görülür.” Değerlendirmesinde bulunur. Yapıcı tenkitlere, Namık Kemâl’in, *İntibah*, *Celaleddin Harzemşah* ve *Bahar-ı Dâniş* tercümesi eserlerinin önsözleri ile, *Ta’lîm-i Edebiyata Dair Bir Risale*’sinde; Ziya Paşa’nın manzum *Mukaddeme-i Harâbât*’ında; *Recâizâde Mahmut Ekrem*’in *Ta’lîm-i Edebiyat*’ı ile *Takdîr-i Elhan*, III. *Zemzeme* (Önsöz), *Takrîzât* ve *Pejmurde* gibi eserlerinde; Ahmet Mithat’ın *Ahbâr-ı Âsâr* ve *Ta’lîm-i Ezhâr* adlı eserlerinde ve yine Ahmet Mithat, Nâbizâde Nâzım ve Beşir Fuad’ın çeşitli yazışmalarında rastlamak mümkündür. Kenan Akyüz, yıkıcı mahiyette olan tenkit anlayışındaki eserlere de örnekler verir ve bunların asıl hedefinin Divan şiirini yıkmak olduğunu söyler. Nâmık Kemâl’in bazı makaleleri (*Lîsân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir*, İrfan Paşa’ya Mektup ve Ziya Paşa’nın

⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 445.

⁸ Recâizâde Mahmut Ekrem, *Takdîr-i Elhan*, İstanbul 1886, s.35.

Harâbât'ına yazdığı **Tahrîb-i Harâbât**⁹ adlı eserleri), Ziya Paşa'nın **Şiir ve İnşâ** adlı makalesi.¹⁰

Yıkıcı ve yapıcı olmak üzere iki ayrı tarzda devam eden Tanzimat dönemi tenkit anlayışımızın her zaman aynı kararlılık ve cüretle devam ettiği söylenemez. **Şiir ve İnşâ** adlı makalesiyle eski şiire en ağır bir sûretle saldıran ve "bizim şiirimiz ne Necâî, Bâkî, Nef'î divanlarında bulunan kasideler, gazeller, kıtalar ve mesneviler, ne de Nedim ve Vâsîf şarkıları olduğunu vurgulayarak, o dönem içinde atik bir tavır ile gerçek Türk şiirinin avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında (değiş) ve (uçleme) ve (kayabaşı) tabir olunan nazımlar olduğunu ileri süren Ziya Paşa, bu dönemde gerçek Türk şiirinin halk şiiri olduğunu söylemeye başlar." Ancak Paşa 1874'te kaleme aldığı **Harâbât** antolojisinin Mukaddimesinde bu görüşlerin tam tersine Divan şiirini savunacak ve asıl Türk şiiri olarak onu kabul edecek, üstelik o:

Gâhîce Garîbî'yi okurdum
Âşık Kerem'e yanar dururdum
Âşık Ömer'i gâh alırdım
Uçkur sözüne şaşar kalırdım

diyerek Halk şiirini alaya alacaktır.¹¹

Ziya Paşa'yı bu kararsızlığa iten, devrinin kozmopolit, iki arada bir derede kalmışlık yapısıdır. Her şerde hissedilen ikilik, devrin insan fikriyatında da görülür. Namık Kemâl'in tenkit anlayışında da bu kararsızlığı müşahade etmek mümkündür. Dilin sadeleşmesi için büyük çabalar sarfeden bu edibimiz, eski alışkanlıkları bir türlü terkedememiş ve niyetini bir türlü eserlerine yansıtamamıştır. Eski şiiri alabildiğine tenkit eder, fakat şiirleri hemen tamamen, yapı olarak eski tarzdadır.

Fuat Köprülü, Namık Kemâl'in Âşık tarzı şiiri savunurken kullandığı ifadeden, onun âşık tarzı şiirlerden taraf olduğu izleniminin uyanmaması gerektiğini, asıl amacının İran taklitçiliğine hücum etmek ve netice olarak eski edebiyatı yıkmak olduğunu söyler.¹² Dolayısıyla Namık Kemâl'in eskiyi tenkit ederken savunduğu halk şiirine de taraf olduğu pek söylenemez. Onun eserlerinin çoğu ve kullandığı üslûp *yıkıcı*

⁹ "Tahrîb-i Harâbât"ın yazılmasına sebep olan vak'a şu idi. Ziya Paşa, Divan şiirinden beğendiği pek çok manzumeyi havî bir eser yayınlamış ve bu antoloji mahiyetindeki bu eseri tabii ki beğendiği eserlerden oluştuğunu söylemişti. Bu eser yayınlanınca Namık Kemâl fevkalade öfkelenmiş, yeni bir edebiyat kurulur ve gençler de bu edebiyat meylederken, yıkmaya çalıştıkları bir dünyayı tekrar diriltmeye uğraşan Ziya Paşa'ya öfkesini bu eserle ifade etmiş, Ziya Paşa'nın serdettiği pek çok fikre karşı kendi itiraz ve eleştirilerini de belirtmişti. Namık Kemal ve Ziya paşa arasındaki tartışmayla ilgili olarak Vasîf Mahir Kocatürk'ün değerlendirmesi şöyledir: "Namık Kemal bu eserinde Ziya Paşa'yı ok yağmuruna tutmuş gibidir. Yer yer sitemler, zarif ve acı alaylar vardır. Bunların içinde isabetlisi de var isabetsizi de... Edebiyat tarihimize ait hükümlerde bazen Ziya Paşa'nın görüşü yanlış, Kemâl'in hükmü doğru. Bazen Ziya'nın ki doğru, Kemâl'in tenkidi isabetsiz. Bazen -bugün bizim vardığımız görüş seviyesine göre- her ikisinin görüşü de saf, hattâ gülünç... fakat hepsi de şayân-ı takdir(...) Ziya, harâbât'ı ortaya koymakla fenâ mı etmiş?.. Hayır, böyle bir eser lazımdı... Kemâl bunu protestoda haksız mı? Asla! Çünkü bu eser, yapılan işi durdurucu, zevkleri ve dimağları geri çekici olabilir." Kocatürk, Vasîf Mahir, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat yay., Ankara 1970, s.665-666.

¹⁰ Akyüz, Kenan, "Türk Edebiyatı", İslâm Ansk., M.E.B. Yay., İstanbul 1988, C.12/2, s. 575-576.

¹¹ Parlatır, İsmail, "19'uncu yüzyıldan Türk Şiiri", *Türk Dili Dergisi*, *Türk Şiiri Özel Sayısı(IV)Çağdaş Türk Şiiri*, T.D.K Yay., Ankara 1992, Sayı: 481-482, s. 13.

¹² Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, T.T.K. Yay., Ankara 1984, s.311.

tenkit anlayışının iyi bir örneğini oluşturur. Şemsettin Kutlu onun *tenkit* anlayışıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Namık Kemâl’in *tenkit* anlayışı -denilebilir ki- tek yönlüdür. O, bir eseri eleştirmeyi onu sadece kötülleme, batırma şeklinde kabul eder. Zaten bu anlayışını en iyi belgeleyen şey, kendisinin kritik kelimesini Türkçe’ye *muâheze* sözcüğüyle aktarmasıdır. Bilindiği gibi *muâheze*’nin sözlük anlamı çıkışma, azarlama, kınama’dır. Öte yandan Harâbât için yazdığı *tenkit* denemesini “Tahrib-i Harâbât” olarak adlandırması bile -her ne kadar adlandırmada bir sözcük oyunu bulunmaktaysa da- yine onun *tenkid* tek yönlü anlamakta olduğunu açıkça belgeler. Zaten, ‘İrfan Paşa’ya Mektub’ başlıklı yazısı dışında Namık Kemâl’in hiç bir *tenkid* ve tartışma örneğinde, olumsuz yönlerin yanında olumlu yönlere de dokunma alışkanlığı pek göze çarpmaz. Bütün bunlarla birlikte Namık Kemâl’in Türk edebiyatında *Tenkid* türünün de öncülerinden olduğunu kabul insafli bir davranış olur.”¹³

Namık Kemâl’in bu katı *tenkit* anlayışını, yüzyıllardır devam eden Divan edebiyatında hiç bir güzellik bulmamasında, Divan şiirinin idealize ettiği *güzeli* bir karagoncolos gibi tarif etmesinde bulmak da mümkündür. Fakat yazdığı roman ve tiyatrolarla sosyal hayatı, ele aldığı makalelerle siyasî ve edebî hayatı *tenkit* eden ve bu sahalarda ilklerden olan, hemen her meseleye cevap yetiştirmeye çalışan ve yeni bir medeniyet dairesinin öncülüğünü yapın yapan bir şahıstan tam bir objektiflik beklemek de pek mümkün görünmemektedir. Eski şiirin nesi var nesi yok hepsine birden cephe alan Namık Kemâl, kanunların yenilenmesi ve modernize edilmesi esnasında, bir takım kanunların Fransa’dan alınmasına ise şiddetle karşı çıkar. Bu sefer karşımızda tümüyle doğulu bir Namık Kemâl vardır. “Şark Meselesi” adlı makalesinde onun bu tür *tenkit*lerini görmek mümkündür. Devlet idaresinin, dünyevî ve dinî idare tarzı olarak ikiye ayrılmak istendiğinden bahseden Namık Kemâl, bugün dahi tartışılan laiklik meselesine değinir ve bu tür fikirlerin tam karşısında yer aldığını vurgular. Bahsedilen bu anlayışlar çerçevesinde bir takım kanunların Fransa’dan alınmasını şiddetle *tenkid* eder: “Adına kavânin-i cedîde denilerek güyâ Devlet-i Âliye’nin hükümet-i dünyevîyesini hükümet-i dîniyesinden tefrika bir tarîk açılmış ve o sûretle Memâlik-i Osmâniye medeniyet-i hâzıra dâiresine idhal edilmiş gibi gösterilmek istenileceğine...” ve cezâ kanunları Fransa’dan alınacağına “Fıkh’ın ukûbât faslı tedvîn olunsa idi, Avrupa’ca İslâmiyetle medeniyet beyninde tezat bulunduğu dâir vücûdundan şikâyet olunan fikirlerin husûlune bile meydan kalmazdı.”¹⁴ Görüldüğü gibi bugünkü anlamda Namık Kemâl için çağdaş ve modern bir yazar sıfatını kullanmak oldukça zordur. Bu sıfat onun için Edebiyat bahsinde kullanılabilir, ancak Siyaset bahsinde biraz düşünmeyi gerektirmektedir. Yine o devrin siyasî ve idarî mekanizmalarına karşı en güzel *tenkit*lerden birini de Ziya Paşa yapmıştı.¹⁵

Tanzimat dönemi edebiyatçılarımızın *tenkit* anlayışlarını incelerken karşımıza çıkan bu ikilik ve belirsizlik aslında bir zihniyet probleminden kaynaklanmaktadır. Namık Kemâl veya diğer ediplerimiz bir meseleyi *tenkit*te bazen hayran oldukları, bir türlü kopamadıkları Batı anlayışını esas alırken, bazen de müslüman ve Doğulu olmaları daha ağır basmıştır. Bu yüzdendir ki, yenilik, batılı olmak veya medeniyet gibi sihirli

¹³ Kutlu, Şemsettin, *Türk Edebiyatı Antolojisi-Tanzimat Dönemi*, Remzi Kitb., İstanbul 1981, s.33.

¹⁴ Namık Kemâl “Şark Meselesi”, *Külliyât-ı Kemâl- Makâlât-ı Siyâsiye ve Edebiye*, Selanik Matb., İbret Gazetesi 3 Teşrin-i Evvel 1288, İstanbul, s.3.

¹⁵ Ziya Paşa’nın bu *tenkit*lerini Dr. Şaban Sağlık, otuz sayfa tutan bir makalede gayet etraflıca işlemiş ve Tanzimat döneminin pek bilinmeyen bir yönüne ışık tutmuştur. Bknz: Şaban Sağlık, “Bir Tanzimatçının Tanzimatı *Tenkidi*”, 19 Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dergisi, Samsun 1993, Sayı: 8, s. 213-242.

ve modern kavramlara bakmaksızın, tamamen mazlum bir müslüman doğulu edasıyla, İslamiyete saldıranlardan dolayı Namık Kemâl Renan Müdâfâ-nâme'sini¹⁶, Abdülhak Hâmid ise, "Dante, ey dâhi-i müfterî" mısralarıyla başlayan şiirlerini yazar ve Batının bu çirkin yüzünü tenkit ederler. Ziya Paşa'nın "Bilmem ki her işte mutlak / Avrupalıya mukallid olmak" beytiyle gün yüzüne çıkan bu zihniyet kargaşasında asıl mesele; edebiyatçılarımızın, yenileşmenin sadece edebî reformlarla mümkün olamayacağını, Batının değerler sisteminin aslında abir bütün olduğunu, bu bütünlüğün arkasında da çok derin bir Hristiyânî taassup ve İslâm ve Türk düşmanlığı yattığını anlamış olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁷ Batılı tarzdaki edebî tür ve akımların tamamen alınmasını savunan ve bu türlerde örnekler veren şâir ve yazarlarımız bu yeniliklerin kitaplarda kalmayıp; kılık kıyafete, sokağa, âile hayatına, fikrî zeminine de yansıdığını gördüklerinde feryadı basmışlar ve bu sefer bu hayatı tenkide yönelmişlerdir. Tanzimatla birlikte sadece yeni edebî türler gelmedi, yeni bir zihniyet, yeni bir medenî anlayış da geldi. Öyle bir istilayla geldi ki toplum birden zihni ve amelî bir karmaşaya düştü. İşte bu aşamada ediplerimiz bu sefer, ya direkt Batıyı veya Batının yanlış anlaşıldığı meselesini yazmaya, anlatmaya koyuldular veya dolaylı olarak gelen yeniliklerin hazmedilemediği meselesini işlemeye başladılar.¹⁸ Şiddetlenen tartışmalar sonucunda laf dönüp dolaşım ilerleme-geri kalma meselesine geldiğinde ve bizim geri kalmamızın sebebinin de İslâmiyet olduğu lafına ulaştığında Ziya Paşa:

Pâ-pend-i terakkî imiş devlete İslâm

Evvel yoğidi işbu rivâyet yeni çıktı

Demek zorunda kaldı. Aynı Ziya Paşa'nın birgün gelip de:

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm

Dolaştım mülk-i İslâmı bütün vîrâneler gördüm

hakikatini haykırarak mecburiyetinde kalması ve sosyal tenkide yönelmesi, savunduğu diniyle, o dini yaşadığı iddia eden insanların ve memleketin hâl-i pür-fecâatini müşâhede etmesi ve apaçık bir kargaşa ortamında kalması, o devir insanının ne büyük bir trajediyi yaşadığını göstermektedir. Şâir, dinine karşı çıkanları şiddetle tenkit eder, ama özlediği bir dünyayı da, tenkit ettiği dünyanın ve zihniyetin insanları kurmuştur. Bu durum karşısında hâlâ bazı değerleri savunuyor olmak gerçekten pek müşkil bir keyfiyet ve o insan için de müthiş bir ikilemdir. Tanzimat döneminin hemen her safhasını kaplayan bu ikileme zihni bir kargaşa çerçevesinden bakmak, kanaatimizce bir çok

¹⁶ Namık Kemâl, bu eserinin önsözünde, uzun zamandır gazetelerde, Renan'ın "İslâmiyet ve Maârif" adlı yazısından bahsedildiğini, kendisinin de bu yazıyı okuduğunu söyledikten sonra, İslamiyetin maârife mani değil, bilakis teşvikçi olduğunu isbat için yazılmış eserlerin yokluğundan şikayet etmekte, şunları yazmaktadır: "İslâmiyetin maârife mâni değil, bilakis mürebbi olduğunu isbat için yanımda lüzümü kadar kitap mevcûd olmadığına teessûf ederim. Mâmafih şâhib-i hutbe (Renan'ı kastetmektedir) kendi davasının butlanına yine kendi sözlerinde o kadar çok delil cem"¹⁷ etmiştir ki şu cevâbı yazabilmek için başka kitaplara mürâcaat mecbûriyeti sâkit hükmüne girmiştir." Namık Kemâl, Renan Müdâfâ-nâmesi, Mahmut Bey Matb., İstanbul 1326, s.2. (Eser toplam 56 sayfadır.)

¹⁷ Reçâizâde Mahmud Ekrem, Takdir-i Elhan'da Menemenlizâde Tahir'in şiirlerini eleştirirken bu meselelere de temas etmektedir: Biraz sonra da görüleceği gibi Ekrem, Bir Türk düşmanı olarak addettiği Viktor Hugo'ya -ölmü üzerine- mersiye yazan Menemenlizâde Tahir'i şiddetle eleştirmektedir.

¹⁸ Beşir Fuad'la (Beşir Fuad bir naturalist veya daha genel ifadeyle materyalist) romantikler arasındaki Romantizm-Realizm tartışmalarına burada değinmek lazım. Tanzimat devrindeki romantiklerimiz sırf ahlâk bozucu olduğu ve sınırlar tanımadığı için Realizme karşı çıkıyorlardı.

problemin halinde işe yarayacaktır.

4. Tanzimat Döneminde Tenkit Faaliyetleri

Bu başlık altında, edebiyatımızda Batılı anlamda yeni giren tenkit anlayışının edebiyatçılarımız tarafından nasıl algılandığına değinmeye çalışacağız.

Tanzimat ve tenkit deyince hiç şüphesiz hemen akla gelen bazı eserler ve tartışmalar vardır. Bunların en meşhurları şunlardır: Şinasî'nin Reşit paşa'ya yazmış olduğu Kaside ve onun dil bahsiyle ilgili olarak ortaya attığı meseleler çerçevesinde gelişen tartışmalar, Harâbât-Tahrib-i Harâbât, Takdir-i Elhan-Zemzeme ve Demdeme gibi eserler, abes-muktebes gibi tartışmalar, Beşir Fuat'la Muallim Naci arasındaki mektuplaşmalar¹⁹, Muallim Naci -Recâizâde Mahmut Ekrem ve çevreleri arasındaki münakaşalar vs.

Bu eser ve tartışmalara geçmeden önce, daha sonraki dönemlerde Tanzimatta tenkitle ilgili olarak yapılmış bazı değerlendirmelerden bahsetmek istiyoruz. Hemen bütün eleştirmenlerimiz, Tanzimatta tenkit fikrinin, eskiyi yıkmak ve yeni bir tarz inşa etmek temeli üzerine kurulu olduğunda hem-fikirdirler.

Batıdan bütün dünyaya yayılan yeni akımlar Osmanlı'yı da etkilemiş, özellikle Avrupa'ya gidip dönen fikir adamlarımızın müşahadeleriyle insanımız yeni bir medeniyet halkasına doğru sürüklenmiş ve toplumumuz yüzünü yeni bir dünyaya dönmek zorunda kalmıştır.

Çeşitli vesilelerle Avrupa'ya giden fikir adamlarımız yeni bir medeniyetin doğduğunu, Osmanlı'nın bunu kavramada geç kaldığını söylerler ve yeni reçeteler sunarlar. Tanpınar, Sadık Rifat Paşa'nın **Müntehebât-ı Âsâr**'ında yer alan **Avrupa Ahvâline Dâir Risâle** adlı kitabıyla, Paşa'nın insan merkezli bir sistemi Avrupa'da gördüğünü ve onu Osmanlıya getirmeye çalıştığını; Mustafa Sami Efendi'nin Paris Sefareti Başkatibi iken kaleme aldığı **Avrupa Risâlesi**'nin bir medeniyet değişikliği hususunda önemli ipuçları taşıdığını söyler ve "işte bu iki eserle açık bir tenkit ve mukayese fikriyle eskinin dışına çıkmış olur" der.²⁰

Dönem edebî tenkit durumuyla ilgili olarak en geniş bilgileri bulabileceğimiz eserlerden biri de Orhan Okay'ın **İlk Türk Pozitivisti Beşir Fuad** adlı eseridir. Tanzimat devrinin tenkit bakımından bir kargaşa içinde bulunduğunu söyleyen Orhan Okay, Beşir Fuad'ı dönemin yegâne objektif münekkidi olarak görür. "Beşir Fuad, Türk yazı hayatında bugün dahi gıpta edilecek müsbet ve objektif, şahsiyattan uzak bir tenkit tarzının bizde ilk mümessilidir." der ve devrin tenkitlerini müstehzi, şahsiyat dolu, alaycı ve meselelerin aslından uzak tenkitler olarak niteler.²¹ Mehmet Kaplan ise bizde ilk tenkitçi olarak Şinasî'yi kabul eder.²² Kaplan, Şinasî'nin bir tartışmasını esas alarak şunları söyler: "Bugün dahî benzerine az rastlanır bir titizlikle ve temizlikle

¹⁹ Daha sonra bu mektuplar kitap haline getirilmiştir ve toplam 101 sayfa olarak basılmıştır. **İntikad** (Beşir Fuat'la birlikte) Dersaâdet 1304.

²⁰ Tanpınar, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitb., İstanbul 1976, 4. Baskı, s. 120, 127

²¹ Orhan Okay, **Beşir Fuad**, s. 87.

²² Bu da göstermektedir ki eleştirmenlerimiz arasında ilk tenkitçimizin kim olduğuna dâir bir fikir birliği yoktur.

yaptığı 'Mebhûsetü'n-anhâ' münâkaşası bizde tenkidin ilk örneğidir."²³

Orhan Okay bizde etrafıca yazılmış ilk tenkit kitabının Beşir Fuad'ın kaleme aldığı *Viktor Hugo Biyografyası* olduğunu söyler ve kitabın tenkit tarihiyle ilgili şu husûsiyetlerine dikkatlerimizi çeker: "Beşir Fuad'ın Viktor Hugo'su Edebiyat Tarihimizde bir kaç bakımdan değer taşır, önce bizde yazılmış ilk tenkitli biyografidir. İkinci olarak, Viktor Hugo dolayısıyla Romantizmi tenkit eden ve Naturalizmi Türkiye'ye sokan ilk eserdir. Edebiyat tarihimizde *hayâliyyûn-hakîkiyyûn* diye isimlendirilen münakaşa bu kitapla başlamıştır."²⁴

Ekrem'in tenkit anlayışına da değinen Orhan Okay, Recâizâde Ekrem'in **Ta'lim-i Edebiyat** adlı eserinin " o zamana kadar alışlagelmiş, tamamen şekle bağlı edebî sanatların, edebî tenkidî üslûp istikâmetine doğru çeviren bir eser olduğunu" söyler.²⁵ Tanpınar, Ahmed Cevdet Paşa'nın **Tarih-i Cevdet**'i için de "bir tenkit eseridir" kaydını koyar.²⁶

Muallim Naci'yi bütün yönleriyle inceleyen Celal Tarakçı ise onun tenkit anlayışını şu şekilde ortaya koymaktadır: "Müessire değil esere, söyleyene değil söylenilene bakmak gerektiğine inanan Naci Efendi'ye göre tenkit, hakkın meydana çıkması için kullanılan en güzel vasıta. Fakat köttüye kullanınca çirkin neticeler ortaya çıkar."²⁷ Bir çok eleştirmenin aksine, Celal Tarakçı'nın ortaya koyduğu gibi Naci mutaassıp bir *eskici* değil, tersine her zaman doğrunun, objektifliğin, hakikatin yanında yer alan bir ediptir. Onun tenkit anlayışı şu çerçevede gayet güzel izah edilmiştir: "Naci Efendi, devrinde yeni edebiyat taraftarlarının Batıyı taklit etmelerini, eski edebiyat taraftarlarının da eskiyi aynıyle yaşatmak istemelerini yanlış bulur.o, hem eski edebiyattan, hatta ona kaynaklık eden Arap ve Acem edebiyatlarından, hem de Batı edebiyatlarından 'nazar-ı milliden' uzaklaşmadan yararlanılabileceğini kabul eder."²⁸

Tanzimat dönemindeki tartışmaların doğuş sebebi olarak Doğu-Batı, eski-yeni vs. gibi süregiden ikiliklerin âmil olduğunu söylemiştik. Edebiyatta yeni anlayışlar doğar; eski, her yönüyle tekrar ele alınıp tenkit süzgecinden geçirilmeye çalışılır. Dönemin tartışmalarının ana mihverini kovulmak istenen eskiler, edebiyata giren yenilikler oluşturmaktadır. Peki nedir bu yenilikler? "Şiir ve sanat anlayışı ve konuları bakımından büyük farklar ortaya çıkmaya başlar. Şiirde artık bir söz ve hüner gösterme sanatı değil, mânâ aranmaya başlanır.yeni bir hayal ve duygu dünyası kurulur. Şiire içtimâî ve metafizik konular da girer; tabiat da bir motif olmaktan çıkarak, bir tema haline gelir. İnsan ve bilhassa kadın, hayattaki gerçek varlığı ve değeri ile belirir ve böylelikle Divan şiirinin klişe sevgili tipinin yerini yeni ve yaşayan bir sevgili tipi alır. Şinasi ile başlayan bu yeni dil ve üslûp, Kemâl, Ekrem ve Hâmid'le daha da gelişir."²⁹

²³ Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, Dergah yay., İstanbul 1992, s. 57. Bu mesele dil bahsinde ortaya çıkan bir tartışmadır.

²⁴ Orhan Okay, *Beşir Fuad*, s. 138.

²⁵ A.g.e., s. 29.

²⁶ Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitb., İstanbul 1976, 4. Baskı, s. 170.

²⁷ Tarakçı, Celal, Muallim Naci, Kültür Bak. Yay., Ankara 1994, s.27.

²⁸ A.g.e., s.29.

²⁹ Akyüz, Kenan, "Türk Edebiyatı", İslâm Ansk., M.E.B. Yay.,İstanbul 1988, C.12/2, s. 567.

5. Ekrem ve Naci Etrafında Gelişen Tartışmalar ve Bunun Sonuçları

Şiirin, yaşanan gerçekle yüzyüze gelmesi, toplumun değişen dünyasına el atışı, yaşayan insanın kullandığı kelimelerin şiire girmesi, sokak hayatının edebi esere malzeme olması, Fransız edebiyatının tesiriyle yeni anlatım şekillerinin kullanılması, edebiyatçılarımız arasında çeşitli tartışmalara sebep olur. Tartışma ve tenkit ortamında en çok adı geçen şahıslardan biri Recâizâde Mahmud Ekrem'dir. **Ta'lim-i Edebiyat**'ı, **Zemzeme**'leri³⁰ ve **Takdir-i Elhan** adlı incelemesi büyük tartışmaları beraberinde getirir. Ekrem'in üstü kapalı bir şekilde Muallim Naci'ye laf atması iki edip arasında, sonucu devlet müdâhalesiyle son bulacak kavga ve atışmalara sebep olur. Bu bölümde Ekrem ve Naci'nin bazı eserlerini inceleyerek onların tenkit görüşlerine değinmek istiyoruz.

Ekrem, Tanzimat edebiyatçıları içinde tenkit bahsini en çok işleyen edebiyatçılardan biridir. Ayrıca, onun adını zikrettiğimiz eserleri hakkıyla incelendiğinde görülecektir ki o, zannedildiği gibi *körü körüne bir Batı hayranı* ve *mutaassıp bir eski düşmanı* değildir. Zemzeme önsözünde de görüleceği gibi, duygulandığı ve hisler âlemine daldığı zaman ilk başvurup teselli aradığı kaynak hep eski edebiyatımızın şiirleri olmuştur. Bundan, eski şiirimize fevkalade bir muhabbeti olduğunu anlıyoruz.

Recâizâde Mahmud Ekrem, **Takdir-i Elhan** adlı eserinde Tanzimatta tenkidin durumuyla bizleri fevkalade aydınlatacak değerli bilgiler sunmaktadır. Menemenlizâde Tahir'in **Elhan** adlı şiir kitabı için kaleme aldığı bu uzun değerlendirme³¹ Tanzimat edebiyatçıları için büyük bir öneme hâiz bir vesikadır. Biz bu eserin özellikle tenkit bölümlerinden yararlanmaya çalışacağız.

Ekrem, yaşadığı dönemdeki tenkitçilerin hemen hemen tamamını sürekli bir şekilde eleştirmekte, onları; edebiyat, sanat ve bedüyyâtı bilmemekle suçlamakta ve bir çoğunun *nev-zuhûr* olduğunu söylemektedir. Edebiyatta mantık aranmayacağını ifade eden Ekrem, bunu ancak câhil edebiyatçıların yapacağı kanaatini taşımaktadır. Vermiş olduğu bazı hükümlerin hemen yanına parantez açarak "*aman tenkitçiler duymasın!*" kaydını koymaktadır. Bu da onun devrindeki tenkitçilerden ne kadar bîzâr olduğunu göstermektedir.

Critique kelimesini *muâheze* olarak veren Ekrem, buna tenkit denildiğini de belirtmektedir. Şu ifadeleriyle de tenkit, münekkid, tenkidin nasıl olması gerektiği gibi hususlardaki görüşlerini serdetmektedir: "Bizim *muâheze* dediğimiz ve tenkitçilerin bu nâmı verdikleri şey, bir eser-i edebî hakkında 'bu terkip kâide-i nahviyeye mugâyirdir, burada sıfat-mevsuf mutâbakatı gözetilmemiş, vezinde sekte var, bu kâfiyeye uymamış, bu kelime bu mânâda kullanılmaz' gibi ekseriyede nâ-becâ olarak bir kaç gevezelik etmekten ve araya âmiyâne bazı mülâhazalar karıştırmaktan ve eshâb-ı âsârı istihzâ yolunda... istirkâb ettikleri kimselerin sâika-i hasetle tasrihan veya telmîhan şahıslarına dokunmaktan ibâret ise bunu her müteşâir, her âciz şâir yapabilir."³² Bu sözleriyle

³⁰ Zemzeme I, II ve III, başlıklarıyla Ekrem, Üç adet Zemzeme adlı eser yayınladı. Bunların yayın yerleri ve tarihleri sırasıyla şöyledir: 1. Konstantiniyye, 1299; 2. İstanbul 1300, 3. İstanbul 1301. Bkz: Celal Tarakçı, *Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tetkiki*, Samsun 1994, s.617.

³¹ *Takdir-i Elhan* 85 sayfa tutan hayli uzun bir değerlendirme eseridir. Recâizâde Mahmud Ekrem, *Takdir-i Elhan*, Mihran Matbaası, Dersaadet 1301.

³² *Takdir-i Elhan*, s. 34.

bizdeki tenkit anlayışını eleştiren Ekrem, Avrupa'daki duruma değinerek, bizde bir-iki edibe karşılık yüzlerce münekkid, Avrupa'da ise aksine yüzlerce muharrir, fakat ancak bir-iki münekkidin mevcûdiyetinden bahsedebileceğini söylemektedir: "Bilirsiniz ki Volter'in asrında o kadar üdebâ, o kadar hükemâ yetişmiş iken (La Harb) den başka bi-hakkın kritik³³ zuhur etmemişdi. Halbuki (La Harb) bile yazdığı şeylerden bazı mertebe, tarafgîrlikden, garazkârlıktan, bazen kendisini alamadığı için ahlâfının muâhezesinden kurtulamamışdı."³⁴ Ekrem, bu sözleriyle tenkitteki objektifliğin ne kadar zor olduğuna da dikkatlerimizi çekmiş olmaktadır.

Recâizâde Mahmud Ekrem, bu eseriyle yaşadığı dönemin mevcut tenkit faaliyetlerinin de bir portresini çizmektedir. Avrupalılar tenkit işini gayet ciddi tutarlar; bu işi: "Sûrat-i intikâl, tabîat-i şâirâne, kudret-i kalemiyye, hüsn-i üslûp, teşhîs-i bedâyî, dikkat-i temyiz, zerâfet-i efkâr, rikkat-i his gibi vehbî ve kesbî meziyyet-i âliyyeyi câmi' olanlara havâle ederler." Fakat Ekrem'e göre bizdekilerin umûmu bu özelliklerden mahrumdur; bizde meynanı boş bulanlar: "Tenkit veya intikad veya muâheze veya temyiz nâmıyla garazkârâne, hasedâne tutumla" yorumlar yapmakta, şöhrêt peşinde koşmakta, eli kalem tutan, her şeyi doğru düşünmeye alışmış edebiyatın sahihini, gayr-ı sahihini bir birinden ayırabilen ve eser neşreden gençleri korkutmaktadır. Bunlar bir-iki harf Fransızca öğrenmişler, fâilâtün fâilâtün'lü şarktan bir-iki eser okumuşlar, tenkitçiyiz diye geçinmektedirler.³⁵ Ekrem'in dönemin tenkitçilerine yönelttiği eleştirilerden biri de, onların sürekli kalıp ve şekille uğraşmaları, bir türlü öze inememeleri meselesi üzerinedir. Ekrem, eski şiiri eleştirirken, bu şiirin hayal dünyası üzerinde durur ve tıpkı Namık Kemâl gibi, Divan şiirinin sevgili tipini garip bir mahluk portresi olarak çizer.³⁶

Fakat Ekrem, yeni şiiri bütün gücüyle destekler ve gençleri bu yolda teşvik ederken bazı hassas noktalarda ise asla tavize yanaşmamıştır. Batıya ve Batılı olana körü körüne teslim olmuş nice insanımızın aksine o, ince bir perdeyi daimâ muhafaza etmiştir. Onun bu özelliği, Menemenlizâde Tahir'in Viktor Hugo için yazmış olduğu bir mersiyeyi tenkidinde açıkça görülmektedir. Tahir'in Hugo için yazdığı mersiyeyi şiddetle tenkit eden Recâizâde Mahmud Ekrem; Fuzûlî, Bâkî, Nefî, Nedim ve daha nice üstadlar için bir kalem bile oynatılmaz, bu büyük insanlar hakkında kimseler yazı yazmaz ve bu hazinelerimiz adetâ unutulmaya terk edilmişken, bir Türk gencinin Fransa'da ölmüş biri için mersiyeye yazmasını asla kabul edemeyeceğini söyler. Yine Ekrem, bugün eli kalem tutan herkesin, edebî gücünü bu büyük şairlerimize borçlu

³³ Bugün bizler *kritik* kelimesini isim olarak kullanmaktayız. Fakat burada da görüldüğü gibi bu kelimeyi Ekrem, *eleştirmen* karşılığında sıfat olarak kullanmaktadır.

³⁴ *Takdir-i Elhan*, s. 34-35.

³⁵ Kanaatimizce, Ekrem'in o günki tenkit anlayışımızı ve tenkitçilerimizi Avrupa ile kıyaslaması ve akabinde de bizdeki münekkidleri böylesine hafife alması biraz insafsızlık olmaktadır. Zira Avrupa bu tenkit geleneğini bizden çok önceleri başlatmış ve devam ettirmektedir. İkincisi Avrupa insanının *tenkit ruhu* beslendiği kaynaklar itibariyle (Yunan-Roma) çok eskilere dayanmaktadır. Üçüncüsü, o günlerde bizim toplumumuzda zihni, ameli, içtimâî çok büyük inkılâplar yaşanmakta, bir millet toptan îdetâ kabuk değiştirmektedir. Aldığı eğitim gereği, tamamen şarklılığı savunanlar yanında, şarktan bi-nasib olduğu için gözü Avrupa'dan başka bir şey görmeyenler de şiddetle Batıyı savunmaktadırlar. Bu ikisinin ortasında hakkı ve insafı elden bırakmayarak objektif davrananlar ise gayet azınlıkta kalmaktadırlar. Bu kargaşa ve curcuna ortamında herkes kendince bir hakkı savunurken -tam olmasa bile büyük bir oranla müteccânis bir hâle gelmiş- Avrupa tipi bir tenkit anlayışını savunmak ve bu tenkit yok diye de mevcut münekkitlere alabildiğince karşı çıkmak pek gerçeği yansıtmaya gerektir. Kaldı ki bugün bile, Ekrem'in şikâyet ettiği tenkit anlayışı hâlen bakidir ve çok kutupluluk olabildiğince devam etmektedir.

³⁶ *Takdir-i Elhan*, s. 37,38,42.

olduğunu söyleyerek, kendisini onlarla asla denk tutmadığını da ekler. “Fransa’nın seksen üç yaşında vefat etmiş ve vatanına bir ömr-i kâmilin hâsıl edeceği derecede semerât-ı irfân bırakmış olan bir ebû’l-fezâiline mersiye-hân olamam” diyen Ekrem, hemen bu cümlelerin peşine Viktor Hugo’nun Türkleri sevmediğini de ilâve eder. Yine o, bir tenkitçi için gerçek bir tuzak olan hissiyât meselesine özellikle dikkatlerimizi çeker: “Bu sırada hatırasını da hissiyatıma karıştırmaya füzum görmem.”³⁷

Yine Ekrem, tenkitçilerin fonksiyonlarına da sık sık işaret ederek, ehliyetsiz, câhil, garazkârâne tutumlu gâfil tenkitçiler bir çok gencin hevesini kırdığını, bu gençleri yaptıkları işlerden tamamen soğuduğunu söylemektedir. Ekrem’in sürekli şikâyet ettiği ve kendilerinden çok bizâr olduğunun anlaşıldığı dönemin tenkitçileriyle ilgili son hükmü şöyledir: “Bu tenkidcilerin cezasını kânun vermezse efkâr-ı umûmiye karşısında mahkûm, o da olmazsa târihin huzûrunda makdûh ve mezmûm olacaklardır.”³⁸

Diğer bir edibimiz olan Muallim Naci’nin **Demdeme**³⁹ adlı eseri, Recâizâde Mahmud Ekrem’in Muallim Naci’ye karşı yönelttiği eleştirilere verdiği cevapları havî bir eserdir. Naci, Ekrem’in kendi şiirlerine karşı yaptığı eleştirileri bayağı ve gülünç bulur. Ekrem’in sevmediğini ve gülünç bulduğunu söylediği şiirlerin tamamının kendine ait olduğunu ilave eden Naci, Ekrem’in elbette bu şiirleri sevmeyeceğini, çünkü bunların kendi şiirleri olduğunu, Ekrem’in, Naci’nin hiçbir şiirinin sevimleyeceğini kanaatini taşıdığını söyleyerek, Ekrem, taraflı tutumu ve yanlı tenkitleriyle büyük bir cehâlet örneği sergilediğini ifade etmektedir. Naci’nin yaptığı eleştiriler fevkalâde ağır ve o derecede de ithamkârdır. Ekrem’in Naci’nin şiirlerinde hiç bir güzellik görmemesi ve bu şiirleri çok bayağı ifadelerle eleştirmesi Naci’yi feci bir suretle kızdırmış ve ona karşı ağır bir üslûp kullanmasına sebep olmuştur. Aralarındaki vaki kavga⁴⁰, Recâizâde Mahmud Ekrem’in Dahiliye Nezâreti (İçişleri Bakanlığı)’ne başvurması üzerine devlet müdâhalesiyle son bulmuştur.⁴¹ Bu kavgalar, Tanzimat döneminde tenkit faaliyetlerinin ne büyük bir kargaşa ve curcuna içinde devam ettiğini, objektif tenkit anlayışının yerleşemediğini, bunun da ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

Muallim Naci ile Beşir Fuad’ın birbirlerine göndermiş oldukları mektupları havî olan **İntikad**⁴² toplam 101 sayfadan oluşan, mezkur ediplerin tenkit anlayışlarını bulmamız açısından fevkalâde değer taşıyan bir risâledir. Mektuplaşma, Beşir Fuad’ın Viktor Hugo üzerine bir eser neşretmesiyle başlar. Naci bu eseri okuyunca son derece beğenir ve Beşir Fuad’a hitaben bir takdir yazısı yazar. Bu yazıya karşılık Beşir Fuad da cevabî bir yazıyla karşılık verir. **İntikad**, Muallim Naci’nin 4 mektubuyla Beşir Fuad’ın

³⁷ A.g.e., s. 67-68.

³⁸ A.g.e., s. 85.

³⁹ Muallim Naci, **Demdeme**, Mihran Matbaası, İstanbul 1303.

⁴⁰ Aslında bu kavgaın son bulduğu da pek söylenemez. Zira o günden bu zamana kadar, bir grup insanın gözünde Ekrem ilerçiliğinin, Naci ise gericiliğinin sembolü olarak yaşamaktadır. Tamamen indî, şahsî ve gayr-ı ciddi olan bu görüşü Naci üzerine çok kıymetli bir Doktora hazırlanmış olan Celal Tarakçı şu sözleriyle eleştirmektedir: “Naci ile Ekrem arasındaki çekişmenin mahiyeti hakkında bilgi verenlerin çoğu tarafsız kalamamışlar, vâkıaları anlatacakları yerde işe hislerini karıştırarak bir taraf gibi davranmışlardır.” Bkz. Celal Tarakçı, **Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tetkiki**, Samsun 1994, s. 118. Bu münakaşayla ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. A.g.e., s. 118-138.

⁴¹ Ekrem’in Dahiliye Nezâreti’ne başvurması, araya Namık Kemâl’in girmesi ve Saâdet gazetesinde yayınlanan Demdeme’nin yayının durdurulması ilgili yazının orijinali için bkz: Celal Tarakçı, **Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tetkiki**, Samsun 1994, s. 136-137.

⁴² Naci, (Beşir Fuad’la birlikte), **İntikad**, Dersaâdet, 1304.

3 cevâbından ibarettir.⁴³

Naci, ilk mektubuna, Matbuât-ı Osmânî'nin sıkıcı bir şekilde devam ettiğini, Beşir Fuad'ın **Viktor Hugo** adlı eserinin edebiyat dünyasına bir canlılık getirdiğini söyleyerek başlar ve icad, mücid, yenileşme gibi kavramlar ve mevcut edebî ortamlarla ilgili görüşlerini açıklar. Naci için "eskinin hayranı, yeninin düşmanı" diyenler için en iyi cevaplar bu mektuplarda bulunabilir. Naci, Beşir Fuad'ın "Ne bir fikri yenidir diye kat'iyen reddetmek câizdir, ne de kabûle müsâraat göstermek, o yolda bir fikri tervîc edenlerin delâilini dinlemeli, düşünmeli, muhâkeme etmeli..." fikrine aynen katıldığını belirterek ne kadar açık görüşlü olduğunu ortaya koyar. Naci "kimi eskiyi savunup yeniye reddediyor, kimi yeniye savunup eskiye reddediyor. Peki bu nedendir?" diye bir soru sorar ve cevâbını da yine kendisi verir: " Killet-i temyizden, kesret-i garazkârâneneden." Naci'nin bu hükmü dönemin tenkitçilerinin ne durumda olduğunu da gözler önüne sermektedir. Naci'ye göre eski şiirin eleştirilecek yanları vardır, fakat beğenilecek tarafları daha çoktur. O, eski şiirle ilgili olarak bunları söylerken yeni şiiri ise bir türlü beğenemediğini ifade eder. Yeni şiiri *yâve-gû'*lukla suçlar ve şöyle der: "Zaman gelecek ki şiir kelimesinin anlamı *mânâsını kâilinin dahî anlamadığı söz* şeklinde verilecektir."

Beşir Fuad da cevâbî mektubunda Naci'ye şükranlarını sunarak kendi görüşlerini açıklar. Beşir Fuad'ın tenkit üzerinde çokça durduğu görülmektedir. O, terakkiyi, teşvik ve tenkite bağlar ve tenkitin faydalarını şöyle sıralar: 1. İnsanların hatasını tenkit meydana çıkarır. 2. Fikirlerin sakâmetini tenkit tashî eder. 3. Evhâm üzerine müessis olan hurâfâtı tenkit tahrîb eder. 4. Dermeyân olan fikirleri hadde-i tenkitten savâbını kabul ve aksini red eden tenkittir.

Fen ilimlerinden başka bir ilim tanımayan ve şiirin bile fen ilimlerinin bir subesi olması gerektiğini söyleyen Beşir Fuad için tenkidin bu kadar önemli olması tabiidir. Denilebilir ki, Tanzimat nesli içinde tenkide en fazla rol yükleyen ve bunu da hakkıyla yapan yegâne şahıslardan biri de Beşir Fuad'dır.

Tanzimat döneminin en önemli tartışma konularından biri de, kafiye'nin kulağa göre mi yoksa göze göre mi olacağını kavgasına sebep olan *abes-muktebes* tartışmasıdır. Mehmet Tahir'in, Hasan Âsaf'ın *Burhân-ı Kudred* şiirindeki *abes* ile *muktebes* kelimelerinin kafiye olamayacağına dair kaleme aldığı bir yazıdan sonra, şiirin şâiri Hasan Âsaf'ın "üstâd Recâizâde olur demişti" diye cevap vermesi üzerine, Recâizâde Mahmud Ekrem'in de mecbûren katıldığı ve bu sûretle alevlenen bir tartışmadır.⁴⁴ Bu tartışmanın ana eksenini "*kafiye göze göre mi olacak yoksa kulağa göre mi*" meselesi oluşturuyordu. Bu mesele etrafında yoğunlaşan tartışmalar geniş bir vadiye yayılmış ve tenkit tarihimizde ayrı bir yer almıştır.

6.Sonuç

Tanzimatta tenkit, umûmiyetle eski-yeni kavramları üzerinde cereyân eden, amelî olmaktan ziyâde zihnî platformda ele alınması gereken hassas bir konudur. Beşir Fuad'ın bir tespiti Tanzimat dönemindeki tenkidin nasıl bir zihniyet ve eğitim meselesi

⁴³ Orhan Okay, *Beşir Fuad*, s. 177.

⁴⁴ Parlatur, İsmail, "19'uncu yüzyılda Türk Şiiri", *Türk Dili Dergisi*, *Türk Şiiri Özel Sayısı (IV) Çağdaş Türk Şiiri*, T.D.K Yay., Ankara 1992, Sayı: 481-482, s.25,26,27.

olduğunu gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda bu tespit, Tanzimattaki tenkit faaliyetlerine bakarken ne gibi kriterlerden hareket edeceğimize dair bizlere ipuçları da vermektedir. Şüphesiz Tanzimatta tenkit dediğimizde hemen akla gelen Muallim Naci ve Recâizâde Mahmud Ekrem ve onların etrafında cereyân eden tartışmalar olmaktadır. Acaba onların tartışmalarının ve birbirlerini böylesine kırmalarının, daha da önemlisi anlaşamalarının temel sebebi nedir? İşte bu soruya Beşir Fuad gayet şümullü bir cevap vermiş, bu iki insan arasındaki veya Tanzimatın tamamıyla ilgili tartışmaları anlamamızda gerçekten önemli bir noktaya işaret etmiştir: “Ekrem Beyefendi hakikaten ve cidden iyidir. Naci de böyledir. Yalnız beyinlerinde (aralarında) olan fark, zann-ı âcizâneme kalırsa şudur ki: Ekrem Beyefendinin vukûfu edebiyât-ı şarkdan ziyâde Garbiyeye âid olup Naci hakkında kaziye ber-akisdır (Naci’de durum tersinedir.) ikisi de değerlidir. Fakat her biri başka bir yol tuttuğu için günden güne yek diğerinden tebâüd ediyor (uzaklaşıyor). Beyinlerinin (aralarının) telifi mümkün olmuyor.”⁴⁵

Beşir Fuad’ın da dediği gibi, bu edibler arasındaki esas uçurum beslendikleri kaynaklardan gelmektedir. Dünya görüşlerini ve sosyal veya edebî tenkit anlayışlarını bu kaynaklar zaviyesinden değerlendirmektedirler. Âdeta sırtlarını birbirlerine dönerek yürümeye başlayan insanlar gibidirler. Yüzlerini birbirlerine dönmedikçe bir noktada buluşmaları mümkün değildir. Beşir Fuad’ın bu tesbitinden de hareketle, Tanzimat dönemi değerlendirilirken çıkış noktamızı edebiyatçılarımızın beslediği kaynaklar cihetinden yaparsak daha doğru hükümlere varacağımız ve daha makul sonuçlara ulaşacağımız kanaatini taşımaktayız. Aksi taktirde yapılan değerlendirmeler -Celal Tarakçı’nın da işaret ettiği gibi- keyfi olmaktan kurtulamayacaktır. Burada esas olan şey de tenkit edilecek şahısların, yetiştirildiği ortamları, fikrî zeminlerinin oluşumunda kaynaklık eden eser ve şahısları, rahle-i tedrisinden geçtikleri kişilerin tesirlerini göz önüne almak ve tenkide başlanırken bütün bunları da hesaba katmaktır. Şüphesiz o insanlar çok büyük kargaşa içindeydiler. Bu kargaşanın temelini de yüzlerini döndükleri cihetlere, bazılarının sırtlarını dönmelerinden ve bilahare bu iki *sırttaşın* karşı karşıya gelmek zorunda kalmalarından kaynaklanmaktaydı. Tanzimatta tenkidi bu makale boyunca *bir zihni mesele* olarak ele alalım ve yazımızı bu eksen üzerine binâ etmeye çalışmamızın ana sebebi bu kanaatimizden ve inancımızdan dolaydır.

---

⁴⁵ Orhan Okay, *Beşir Fuad*, s. 176-177.

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

CANİK SANCAĞI'NDA
ERMENİ ÇETELERİNİN FAALİYETLERİ
(1894 -1896)

Arş. Gör. Rıza KARAGÖZ*

Tanzimat'tan sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nde azınlıkların siyasi emelleri uğrunda çıkardıkları olaylar ve isyanlar önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar içinde Ermenilerin çıkardığı isyanlar ise ayrı bir öneme sahiptir¹.

Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanına yayılmış vaziyette yaşıyorlardı². Hiç bir yerde nüfusun çoğunluğunu teşkil edecek sayıda değillerdi. Öte yandan, mezhep yönünden aralarında birlik yoktu. Çoğunluğu Gregoriyen olmasına karşılık, Katolik ve Protestan Kilisesi'ne bağlı olanları da vardı³.

Ermeniler hiç bir yerde çoğunluk teşkil edemedikleri ve mezhep yönünden de parçalanmış oldukları için millî kültürlerini muhafaza edememişler ve Türk kültürünün tesirinde kalmışlardır. Bu durumdan şikayetçi olmadıkları gibi, ülkenin her tarafında rahatça yaşıyorlar ve kendi işleriyle meşgul oluyorlardı. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamid dönemine gelinceye kadar Türk'lerle yan yana huzur ve emniyet içinde yaşamışlardır⁴.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi açıdan güçlü bir yere sahip olan Ermeni'lerin Tanzimat'tan sonraki uygulamalarda bürokratik güce de kavuştukları, ülkedeki reform hareketleri ve diğer gelişmelere sadece talep eden taraf olarak değil, aynı zamanda

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Ermeniler'in çıkardığı isyanlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İst.1987; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, İst.1988.

² Ermeni nüfusla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, İst.1984, s.165-174.; Mim Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, İst.1986, s.85, 96.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, Ank.1988, s.126-127. Canik Sancağı'nın nüfus yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nedim İpek, "Canik Sancağı'nın Nafusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniv.Eğitim Fak. Dergisi*, Sayı: 10, Samsun 1997, s.145-160.

⁴ Karal, aynı eser, VIII, s.127.

yönlendiren taraf olarak da iştirak ettikleri bilinmektedir⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Ermeni meselesi yoktu. Mesele, 93 Harbi'nde, Anadolu'nun kuzey doğusundaki yerleri işgal eden Rusya'nın buralarda yaşayan Ermenileri devlete karşı tahrik etmesi ile başlamıştır. Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları'nda Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılmasına dair hükümler konulmuştur. Bu hükümlere dayanan Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalelere başlayınca, mesele büyümüştür. Bu esnada Ermenilerin tahrik edilmesi sonucu kanlı olaylar çıkmıştır. Bu suretle Ermeni Meselesi, özellikle Rusya ve İngiltere'nin çalışmaları ile uluslararası bir karakter kazanarak, yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'ni uğraştırmıştır⁶.

Esasen Ermeni meselesi 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra, Rusya ve İngiltere'nin aralarındaki çıkar çatışmasından kaynaklanmıştır⁷. Ruslar Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerine yönelik emellerine kavuşmak; İngiltere de, Rusya'nın bu emellerini önlemek ve kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için ülkede bir "Ermeni Meselesi" varmış gibi hareket etmişlerdir. Savaş sonunda imzalanan Berlin Andlaşması'nın⁸ 61. maddesi Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler lehine bazı reformlar ve ıslahatlar yapılmasını öngörüyordu⁹. İşte bu madde Ermenilerin bundan sonraki faaliyetlerinde başlıca dayanak noktası olmuştur.

Anadolu Islahatı ile ilgili¹⁰ Avrupa devletlerinin teklifleri ve Osmanlı hükümetinin karşı teklifleri arasında bir uzlaşma sağlanamaması sebebiyle Ermeniler Anadolu'da pek çok isyanlar çıkarmışlardır. Bunların içinde en önemlileri I. ve II. Sasun İsyanları (1894 ve 1904), Bâbüâli Gösterisi (1895), Zeytin İsyanı (1895), Van İsyanı (1896), Osmanlı Bankası Baskını (1896), Yıldız Suikastı (1905) olup, bunlardan başka çeşitli yerlerde küçük çaplı bir çok olay daha meydana gelmiştir¹¹.

Ermeniler, isteklerine ulaşmak için organize bir hareket başlatmak gerektiği düşüncesiyle teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir. Anadolu'da faaliyette bulunan misyonerlerin fikri hazırlamaları ve İngiltere ile Rusya'nın teşvik ve himayeleri ile Ermeni cemiyetleri ilk defa Avrupa'da kurulmaya başlamıştır. 1897'de Hınçak, iki yıl sonra da Taşnak adlı cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler ileriki tarihlerde Anadolu'da şubeler açmışlardır. Cemiyetlerin şube açtığı yerlerden biri de Samsun'dur¹².

Ermeni komitelerinin Anadolu'da teşkilatlanıp organize ettikleri isyanların Canik

⁵ Öke, aynı eser, s.87.

⁶ Karal, aynı eser, VIII, s.126.

⁷ Karal, aynı eser, VIII, s.129-130; Nurşen Mazıcı, Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918, İst.1987, s.19-25; Öke, aynı eser, s.98-102.

⁸ Andlaşma için bkz.Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ank.1953, s.403-424.

⁹ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s.90.

¹⁰ Anadolu ıslahatı ile ilgili geniş bilgi için bkz.Ali Karaca, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), İst. 1993; Cevdet Küçük, aynı eser; Uras, aynı eser, s.149-411; Karal, aynı eser, VIII, s.126-145.

¹¹ Bkz.Mazıcı, aynı eser, s.34-50; Gürün, aynı eser, s.181-218; Uras, aynı eser, s.458-524.

¹² Karal, aynı eser, VIII, s.136.

Sancağı dahilinde de etkileri olmuş ve burada da bazı hareketlenmeler meydana gelmiştir. Esasen Canik Sancağı'nda geniş çaplı bir isyan meydana gelmediği için, isyanlarla ilgili olarak yapılan araştırmalarda buradaki gelişmeler ve asayiş bozucu hareketler üzerinde durulmadığı görülmektedir. Ancak belgeler, bilhassa 1894-96 yıllarında Canik ve kazalarında da yukarıda zikredilen amaçların gerçekleştirilmesi için bazı asayiş bozucu faaliyetlerde bulunulduğunu ortaya koymaktadır.

Biz bu araştırmamızda 1894-96 tarihleri arasında ülkenin başka yerlerinde vuku bulan olaylara paralel olarak Canik bölgesinde cereyan eden hadiseleri ve buna karşı alınan tedbirleri, tespit ettiğimiz arşiv vesikalarına istinaden ortaya koymaya çalışacağız.

Canik Sancağı'nda Ermenilerin adının karıştığı ilk asayiş bozucu olay tespit edebildiğimize göre 1888 tarihinde cereyan etmiştir¹³. Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa'da bazı Ermeni, Rum ve Gürcüler, kaçakçılık ve şekavet yapmak suretiyle halka zulüm ve baskıda bulunmuşlardır. Samsun cihetinde zuhur eden bu eşkıyalık olaylarını önlemek ve bozulan asayişi yeniden temin etmek üzere, Ünye redif deposundan Samsun'a silah nakledilmiştir. Buna rağmen asayişin temininde güçlük çekilmiş ve eşkıyalık olayları ancak iki yıl sonra bastırılarak huzur temin edilebilmiştir¹⁴.

1894 yılının ilk aylarından itibaren Canik Livası'nda silahlı Ermeniler ve onların işledikleri cinayetlerden belgelerde sıkça söz edilmektedir. Ülkenin diğer bölgelerinde bundan sonraki yıllarda ortaya çıkan isyan hareketlerinin hazırlık safhası diye nitelendirebileceğimiz olaylar Canik'te de zuhur etmiştir. Bu olaylar adi birer suç olmaktan öte, plânlı ve siyasi maksadı haiz faaliyetler olarak kendini göstermektedir. Meselâ Çarşamba'da, hasıl olan şüphe üzerine arama yapılan üç Ermeni hanesinde 7 adet tüfek ile 300 fişek ve Hınçak gazeteleri ile Hınçaryan adında muzır neşriyat ele geçirilmiştir¹⁵. Bu olayla ilgili olarak yakalanan 10 Ermeni mahkemeye sevk edilmişlerdir¹⁶. Söz konusu kişilerin evlerinde ele geçen silah ve bölücü faaliyetleri özendirici propagandaları içeren neşriyatlar göz önüne alındığında, Ermenilerin bölücülük faaliyetleri çerçevesinde Samsun ve kazalarında asayiş bozucu faaliyetlerde buldukları anlaşılmaktadır.

21 Kânun-ı evvel 1310 tarihli 4. Ordu Müşiriyeti'nden gönderilen bir telgraftan Samsun'daki Ermeni mahallelerinde bazı Ermenilerin silahlı dolaştıkları ve Canik'te bölücü faaliyetlerde buldukları anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu olayın, ülkenin diğer bölgelerinde meydana gelen hadiselerle göre ehemmiyeti haiz olmadığına işaret edilmişse de¹⁷, bölgede bu şekildeki faaliyetlere müsaade edilmemesi ve gereken tedbirlerin kanunlar çerçevesinde alınması hususunda irade sudur etmiştir¹⁸.

Bölgede daha geniş çaplı olayların meydana gelmesini önlemek için başta askerî

¹³ BOA, Y.Mtv. 37 (60), Topçu Dairesi'nin mazbatası, 18 Kânun-ı sâni 1304.

¹⁴ BOA, Y.Mtv. 44 (61), Canik Mutasarrıflığı'nın telgrafı, 23 Temmuz 1306.

¹⁵ BOA, Y.Hus. 291 (89), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 19 Şubat 1309.

¹⁶ BOA, Y.Hus. 298 (26), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 14 Mayıs 1306.

¹⁷ BOA, Y.Mtv. 112 (73), Makam-ı Seraskerî tezkeresi, 26 Kânun-ı evvel 1310.

¹⁸ BOA, Y.Mtv. 74 (9), Meclis-i Mahsus mazbatası, 1 Kânun-ı sâni 1310.

tedbirler olmak üzere çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler Ermenilerin şikâyetine sebep olmuştur. Bu ise yabancı devletlerin müdahalesini gündeme getirmiştir. Avrupa devletlerinin azınlıklara yönelik isteklerinden ve yaptırımlarından çekinen Osmanlı Devleti, olayları incelemek ve halkın şikâyetlerini dinlemek üzere bölgeye bir Tahkik Heyeti göndermiştir¹⁹. Tahkik Heyeti'nden, incelemeleri sırasında ülke menfaati hilâfına olmayan işler üzerinde fazla durulmaması ve böylece Avrupa'da aleyhimize bir takım iftiraların ve baskıların önüne geçilmesi, tahkikatın adilâne olarak ve sürüncemeye bırakılmadan yürütülmesi istenmiştir²⁰.

Tahkik Heyeti'nin, araştırmalarından sonra yazdığı raporlar neticesinde alınan önlemlere rağmen Ermeniler silahlanma faaliyetlerine devam etmişlerdir. Meselâ Canik Mutasarrıflığı'ndan gönderilen şifre telgraflarda Hacı Bey isimli bir kişi marifetiyle Samsun'a silah ve cephane naklolunacağını istihbar edildiği bildirilmektedir. Yapılan tahkikat neticesinde 20-21 yaşlarında Samsun'lu bir Ermeni'nin Hacı Bey adıyla tanındığı ve bu kişinin Hacı Ali adında bir dellaldan 14 tabanca ve 700 fişek satın aldığı tespit edilmiştir. Dellal Hacı Ali, emniyette verdiği ifadede bu silahları Çarşamba'lı üç Ermeni'ye sattığını itiraf etmiştir. Olay üzerine Hacı Bey ve Hacı Ali mahkemeye sevk edilmişlerdir. Mahkemede Hacı Bey, İstanbul'dan posta tatarı Hacı Salih tarafından nakledilen bu silahları Hacı Ali'den satın aldığını ve teslim ettiği kişilerin isimlerini itiraf etmiştir. Telgrafta adları zikredilen üç kişinin yanı sıra olaya karışan Kalıpçı Ohannes isimli birisinin daha tevkif ve tahkikatlarına devam edildiği, ayrıca üç Ermeni'nin daha arandığı ve olayla ilgili her türlü tedbirin alındığı ifade olunmuştur²¹.

Ermenilerin silahlanma ve asayiş bozmaya yönelik faaliyetleri sadece Canik Sancağı ile sınırlı olmayıp civar vilâyetlerdeki hareketleri desteklemek şeklinde de kendini göstermektedir. Meselâ Sivas Vilâyeti'nin Canik Sancağı'na yakın kazalarında çıkması muhtemel isyana destek vermek için, Samsun'daki Ermenilerden asker temin etme gayretleri dikkat çekmektedir²². Nitekim Ünye'den Samsun'a gelen Stefan isimli bir Ermeni, Sivas tarafları için asker yazmak üzere köylerine birisinin geldiğini haber vermiştir. Bu ihbar doğrultusunda tahkikat başlatılmış, Canik polis komiseriyle bir zabıt ve yeteri kadar zaptiye bu köye gönderilmiş ve tahkikat başlatılmıştır²³.

Öte yandan, Samsun ve kazalarında çıkan olaylar Lâdik'e de sirayet ettirilmeye çalışılmış²⁴, ancak gerek kaza naibi Saadeddin Efendi'nin kararlı tutumu ve gerekse kaza ileri gelenlerinin gayretiyle burada olay çıkmasına meydan verilmemiştir²⁵. Kazada sükunetin korunmasında Ermeni ve Rum halkın ileri gelenleriyle kaza papazının da katkıları olmuştur. Belgedeki "umum teb'a-i sadıkanın bir kat daha devlete bağlılığını göstermiş olduğu" ifadesinden anlaşılacağı üzere, Lâdik'teki gayr-i müslim cemaatin büyük çoğunluğu

¹⁹ BOA, Y.Res. 74 (30), Sadareten gönderilen telgraf müsveddesi, 12 Kânun-ı sâni 1310.

²⁰ BOA, Y.Res. 74 (30)

²¹ BOA, Y.Mtv. 143 (26), Canik Mutasarrıflığı'ndan Trabzon'a gönderilen telgraflar, 6 ve 9 Haziran 1312.

²² BOA, Y.Hus. 327 (66), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 25 Nisan 1311.

²³ Aynı telgraf.

²⁴ BOA, Y.Mtv. 132 (124), Lâdik'ten gönderilen telgraf, 22 Teşrin-i sâni 1311.

²⁵ Aynı telgraf.

olaylara destek vermemiştir.

Bu tarihlerde Canik'teki karışıklıklarda Minasoğlu Çetesi'nin önemli rolü vardır. Terme civarındaki Kurşunlu ormanlarında saklanan şaki Minasoğlu, civardaki Ermeni ve sair köylerden 10'u Rum, gerisi Ermeni olmak üzere 500 kişi toplamıştır²⁶. Minasoğlu, hepsi silahlı olan bu adamlarıyla, Canik Sancağı'ndaki kazalar ile Havza ve Amasya'ya baskınlar düzenlemeyi plânlamaktadır²⁷. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nden verilen emir gereği tahkikat başlatılmıştır. Canik Mutasarrıflığı'nın yaptığı tahkikat neticesinde, Minasoğlu'nun arandığı, ancak Amasya'ya hücum edeceğinin doğru olmadığı, buna rağmen her türlü hareketin dikkatle takip edildiği ve bu hususta gerek liva gerekse vilâyetçe takibata devam edildiği bildirilmiştir²⁸.

Minasoğlu'nun geniş çaplı bir isyan plânladığı anlaşılmaktadır. Kendisine muhaberede ve çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda yardım eden Samsun'da mukim tüccar Mısıryan'ın bir mektubunda, Minasoğlu çetesinin Amasya'ya yapmayı plânladığı hücumdan bahsedilmektedir. Söz konusu mektupta bu hücumun bir kaç ay ertelenmesi, Rus imparatoru ve İngiliz kraliçesinin görüşmesini ve bu görüşmede konuşulacak ıslahat tekliflerinin beklenmesini istediği şeklinde bilgiler olduğu öğrenilmiştir²⁹. Mısıryan'ın mektubundaki bilgilere istinaden Havza ve Lâdik taraflarında gerekli bütün askeri tertibat alınmıştır. Ayrıca Mısıryan'ın evinin aranarak, daha başka bilgi ve belgelerin olup olmadığının araştırılması istenmiştir³⁰.

Ermenilerin isyana varan hareketlerini önlemek ve Anadolu'da nizam ve intizamı sağlamak üzere bir teftiş heyeti görevlendirilmiştir³¹. İlk uğrak yeri Samsun olan heyet, buradan sonra uğradığı yerlerde beyannameler neşrederek asayiş temin etmeye çalışmıştır. Heyetin gönderdiği raporda, Samsun, Havza, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Mamürettil Aziz, Diyarbakır gibi yerlerdeki asayiş durumu, alınan tedbirler ve gayr-i müslimlere neşredilen beyannameler hakkında bilgi verilmiştir³².

Heyetin, müslüman ve gayr-i müslim halka hitaben neşrettiği beyannamelerde, yüzyıllardan beri her iki toplumun iyi geçindikleri ancak son yıllarda bazı fesatlar yüzünden aralarına düşmanlık girdiği ifade edilmekte ve bu düşmanlığı unutup, eskiden olduğu gibi herkesin işiyle meşgul olması tavsiye edilmektedir. Ayrıca asayiş bozukluğuna ve isyana sebep olanların devletçe cezalandırılacakları hatırlatılmaktadır. Beyannamede, herkesin

²⁶ BOA, Y.Mtv. 145 (130), 4. Ordu Müşiriyeti'nin telgrafı, 10 Ağustos 1312.

²⁷ BOA, Y.Mtv. 145 (130), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 12 Ağustos 1312.

²⁸ Aynı telgraf.

²⁹ BOA, Y.Mtv. 145 (130), 4. Ordu Müşiriyeti'nin telgrafı, 10 Ağustos 1312. Belgede sözlü edilen görüşmeyle ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. O tarihlerde giderek güçlenen Almanya ve onun Osmanlı Devleti'ndeki emellerinin İngiltere ile Rusya'yı birbirine yaklaştırdığı bilinmektedir. İngiltere ve Rusya, 1895'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi hususunda Almanya'ya karşı birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bu durum gözönüne alındığında İngiltere ile Rusya'nın görüşmelerde şüphesiz Ermeni Meselesini de gündemlerine almış olmalıdırlar.

³⁰ BOA, Y.Mtv. 145 (130), 4. Ordu Müşiriyeti'nin telgrafı, 10 Ağustos 1312.

³¹ Bu heyette bulunanlar ve uğradığı yerler hakkında bkz. Ali Karaca, aynı eser, s.62-63.

³² BOA, Y.Hus. 344 (70), Heyetin gönderdiği rapor, 17 Kânun-ı evvel 1312.

rahat etmesi için gereken tedbirlerin alınacağı da bildirilmektedir³³. Bu beyannamelerden anlaşılacağı üzere, devlet asayışı temin etmek için sadece askeri tedbirlere değil, nasihat yoluna da başvurmuştur.

Samsun'da Ermenilerin silahlanmaya ve isyana yönelik hareketleri müslüman halktan da tepki görmüştür. Meselâ, Samsun'da Hamidiye, Hançerli ve Subaşı camilerinin duvarlarına asılan yaftalarda, müslüman kadın ve kızlarının hıristiyan mağazalarına gitmemeleri tavsiye olunmuştur³⁴. Müslüman ve hıristiyan halk arasındaki münasebetlerin daha da gerginleşmesini istemeyen sancak idarecileri bu yaftaları toplatmıştır. Hatta bunları astığı tespit edilen Mehmed Efendi adlı şahıs mahkemeye sevk edilmiştir. Trabzon mahkemesinde yargılanan Mehmed Efendi bu davranışından dolayı bir müddet Trabzon'da ikamete mecbur kılınmıştır³⁵. Münferit olmakla birlikte daha ziyade bir tavır alma şeklindeki bu tepki bir çeşit ambargo niteliğindedir. Müslüman halktan Ermenilere yönelik daha büyük çaplı bir tepki, meselâ silahlı hareket görülmemektedir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Anadolu'da 1894-96 yıllarında meydana gelen isyanlara destek vermek amacıyla Canik Sancağı'nda da bazı Ermenilerin çetecilik faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilmektedir. Kendi lehlerine bazı ıslahatların yapılması için şiddet ve isyan hareketleriyle baskı kurmayı deneyen Ermenilerin esas hedefleri, Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devleti tesis etmektir³⁶. Bu hedefe ulaşmak için Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinden ve bu devletlerin (Rusya, İngiltere, Fransa) "Şark Meselesi" diye bilinen politikalarından³⁷ da istifade etmek isteyen Ermeniler, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi Canik Sancağı'nda da bu şekilde olaylar çıkarmak istemişlerdir. Ancak amaçlarına ulaşmada başarılı olamamışlardır. Söz konusu çete faaliyetlerine karşı alınan yerinde tedbirler, burada büyük çaplı bir olayın çıkmasına meydan bırakmamıştır.

Canik Sancağı'nda gayr-i müslim cemaatten kaynaklanan ciddi bir asayiş probleminin meydana gelemeşiinde, sancaktaki müslim ve gayr-i müslim halkın bu olayları çıkarmak isteyen gruplara destek vermeyişi de önemli rol oynamıştır. Ermeni komitelerinin, isyana yönelik faaliyetlerini desteklemeyenleri cezalandırma yöntemine rağmen Ermeni halkın büyük çoğunluğu, isyan teşebbüslerine katılmamıştır. Fakat Ermenilerin Canik bölgesindeki faaliyetleri bundan sonra da devam etmiştir. Birinci Dünya Harbi esnasında ve Milli Mücadele'nin başlarında, Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi Canik'te de Ermeni ve Rum kökenlilerin asayiş bozucu ve isyan mahiyetli olaylara sebebiyet verdikleri bilinmektedir. Ermeni teb'anın isyana ve bunun ardından Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarını da içine alacak şekilde bir bağımsız Ermenistan Devleti

³³ BOA, Y.Hus. 344 (70), Heyetin muhtelif tarihlerde neşrettiği beyannamelerin suretleri.

³⁴ BOA, Y.Hus. 327 (22), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 16 Nisan 1311.

³⁵ Aynı telgraf.

³⁶ Bkz. Ermeni Meselesi ile ilgili belgeleri bir dosya halinde hazırlayarak II. Abdülhamid'e sunan Hüseyin Nazım Paşa'nın raporu: *Ermeni Olayları Tarihi I-II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

³⁷ Bkz. Bayram Kodaman, *Şark Meselesi İşığı Altında Sultan Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983.

kurmaya yönelik faaliyetlerinin kontrol edilemez derecede artması üzerine 1915 yılında "Tehcir Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, yapılan tahkikatlar neticesinde olaylara karıştığı tespit edilenler, buldukları bölgeden başka yerlere sevk edilmişlerdir³⁸.

---

³⁸ 1915 Tehcir Kanunu hakkında geniş malumat için, yukarıda ismi zikredilen eserlere bakmak kâfidir. Bu kanunun uygulaması sırasında çok sayıda Ermeni'nin katledildiği ve soykırıma uğratıldığı şeklindeki iddialar, konu ile ilgili arşiv vesikalarının ortaya çıkarılması neticesinde çürütülmüş olmasına rağmen, bazı ülkeler bunu görmezden gelerek, sözde "Ermeni soykırımı" iddialarını sürdürmektedirler. Gerçeğe aykırı olduğu tarih ilmi tarafından ispatlanmış olmasına rağmen sözde Ermeni soykırımı iddialarını sürdüren bu devletlerin yaptığı şey, sadece siyasi emellerini gerçekleştirmek için böyle bir yol denemekten ibarettir. Ancak siyasi amaçlar uğruna alınan kararlar, tarihi gerçekleri örtmeye ya da değiştirmeye yetmemiş ve yetmeyecektir.

1883 (1299) SAMSUN HÜKÜMET KONAĞI YANGINI

Selim ÖZCAN*

Samsun, Orta Karadeniz kıyılarını Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'ya bağlayan önemli bir iskele şehri konumundadır. Tarih boyunca şehirde birçok yangın meydana gelmiş ve şehir, bu yangınların bir kısmında büyük zayıyata uğramıştır.

Samsun'un en eski tarihi M.Ö. VII. Yüzyılda Miletoslular'ın Karadeniz kıyılarında koloniler kurmaya başladıkları döneme kadar dayanmaktadır¹. İlk yangının, M.Ö. 1200 yıllarında Balkanlardan gelen "Firig" denilen deniz kavminin bir Hitit şehri olan Samsun'u yakıp yıkmasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır². Bundan sonra değişik güçlerin hakimiyetinde el değiştiren Samsun Osmanlılar dönemine gelinceye kadar kayda değer bir yangınla karşılaşmamıştır.

Osmanlılar döneminde "Kâfir Samsun" denilen Amisos³, 1425'te II. Murad zamanında hakimiyet altına alınmıştır. Bu esnada şehre hakim olan Cenevizliler Türkler'in şehre yaklaştıklarını öğrenince Amisos (Kâfir Samsun)'u yakıp yıkmışlar ve gemilere binip şehri terk etmişlerdir. Böylece şehir ikinci kez büyük bir yangınla karşı karşıya kalmıştır⁴. Bu yangın sonrasında Kâfir Samsun denilen Amisos, tarih sahnesinden ebediyen silinmiş ; geriye sadece şehrin enkazı kalmıştır. Yangını surların dışından seyreden Türkler, haftalarca tüten kara dumanlardan dolayı şehre "Kara Samsun" adını yakıştırmışlardır. Bu isim, günümüzde hala halk arasında kullanılmaktadır.

Osmanlı hakimiyetindeki Samsun'da diğer bir yangın, şehrin Canik muhassıllığına dönüştürülmesiyle muhassıllığa atanan Canikli Ali Paşa zamanında olmuştur. Bu dönemde Canikli Ali Paşa ve oğullarının Çorum şehri yüzünden Bozok mutasarrıfı ile araları açılmış; yaptıkları savaşı kaybetmeleri üzerine de 1779'da şehri ateşe vermişlerdir. Böylece şehir

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

¹ "Samsun", Yurt Ansiklopedisi, C.IX, S.6554.

² M. Emin Yolaltıcı, XIX . Yüzyılda Canik Sancağı'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1990, s.2

³ Miletosluların Karadeniz kıyılarında kurdukları kolonilerden biri olarak bugünkü Samsun şehrinin olduğu yerde konumlanan şehir.

⁴ B. Darkot, "Samsun", İ.A., C.X, s. 173.

yeni bir yangınla karşılaşmıştır⁵. III. Selim zamanında Canik muhassıllığına atanan Tayyar Paşa'nın ıslahat hareketlerine karşı çıkararak Amasya'yı basması, asiilan edilmesine sebep olmuş ve üzerine kuvvet sevk edilmiştir (1805). Bu olayla ilgili olarak 1806'da Samsun'dan geçen seyyah Joubert'in izlenimlerine göre karışıklığı önlemek için İstanbul'dan Samsun'a gönderilen donanma şehri topa tutarak yakıp yıkmıştır⁶. Bundan başka 1863 yılında Hançeri Camii Medresesi'nde kazaen çıkan bir yangın daha vardır. Bu olay şehrin neredeyse tamamen yanıp kül olmasına sebep olmuştur⁷.

Samsun tarihinde karşımıza çıkan bu yangınlar, Samsun tarihinin detaylı olarak ortaya konulabilmesinde zorluklar çıkarmaktadır. Çünkü yangınlar sadece maddi zayıyat vermemiştir. Maddi zayıyatın yanında daha tahrip edici manevi zayıyatta vermiştir. Manevi zayıyatta bu devre ait devletin resmi evrak ve belgeleri ile diğer tarihi kaynaklar kastedilmektedir. Bu kaynakların çıkan yangınlarla yok olması, dönemin aydınlatılmasında karşımıza güçlükler çıkarmaktadır. Nitekim Samsun tarihi hakkında yazılan eserlerin kısıtlı olması ve aynı bilgileri tekrarlamaları, yeterli kaynağa ulaşamaması bunu doğrulamaktadır.

Bilindiği üzere tarihin, gerçek bilgileri, belgelere dayandırılır. Belgeler olmadan varsayımlarla geçmişini aydınlatmak, belirli bir devir hakkında hüküm vermek, bir dönemi değerlendirmek tarih ilminin gerektirdiği tarafsızlığa ve ilmi objektifliğe de uygun düşmez. İşte toplumların geçmişini aydınlatan belgelerin ortadan kalkmasıyla toplumlar, tarihi tecrübelerinden istifade edemedikleri için geçmişlerinden kuvvet alamamaktadırlar. Bu da geleceğe daha güvenli ve akılcı bir şekilde yönelmelerine engel olmaktadır.

Bu çalışmamızla, Samsun'da -yukarıda kısaca bahsettiğimiz- yangınlardan sonra 1883 yılında çıkan Samsun Hükümet Konağı Yangını'nı ve sonuçlarını Osmanlı Arşivi Yıldız evrakı, Yıldız Sadaret Hususi Maruzâtı kataloglarında bulunan belgelerin ışığı altında değerlendirmeye çalışacağız.

Yangının çıktığı hükümet konağı hakkında kısa bir bilgi vermekte yarar vardır. Hükümet konağının yeri kesin olarak - Canik Sancağı'nın bu yangınla ilgili olarak vilayette olan yazışmalarında onun, yapılan soruşturma evrakında olsun- belirtilmemekle birlikte bu kayıtlarda verilen bilgilere dayanılarak bazı düşünceler ortaya koyabiliriz. Yer olarak günümüzde mevcut olan Hançerli Mahallesi'ne yarım saat mesafede ve denize nâzır olduğu⁸, iki katlı olup yirmi sekiz odasının bulunduğu⁹, bitişiğinde ise hükümet konağının idaresinde bir ahırın ve hapishanenin yer aldığı anlaşılmaktadır¹⁰. Yangının çıkmasında önemli sorumlulukları bulunan üç odacı görev yapmaktadır. Bunlar; ondokuz yaşındaki üç yıldır muhasebe, muhasebeci, tahsildar ve sandık emini odalarına bakan odacı Hamdi¹¹,

⁵ Mehmet Torun, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İst.1954, s.55.

⁶ B. Darkot, "Samsun", İ.A., C.X, s.175.

⁷ R. Vadala, *Samsun*, Paris, 1934, s.13.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzâtı (YA-HUS), Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikati, s.40.

⁹ BOA, YA- HUS, Nr: 176/91, Canik Zaptiye Taburunun Piyade Birinci Bölük Yüzbaşısı Ömer Ağa'nın Takriri, s.8.

¹⁰ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikati, s.39.

¹¹ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Samsun Hükümet Konağı Odacısı Hamdi'nin İstintakı, s.1-5.

onbeş yaşındaki bir yıllık odacı olan ve adliye odasına bakan odacı Hamdi'nin kardeşi odacı Arif¹² ve diğeri de seksen yaşındaki yirmibir yıldır odacılık yapan ve aşar, nüfus, emlek ve evkâf odalarına bakmakta olan Ahmet Ağa idi¹³.

28 Aralık 1883 Çarşamba gecesi çıkan yangının¹⁴, gece saat iki buçuk sıralarında Canik Zaptiye Taburu nöbetçi onbaşılardan Şerif Onbaşı tarafından görülüp "yangın var!" diye bağırması üzerine duyulmuş¹⁵ ve hemen hükümet konağı görevli ve sorumlularına haber verilmiştir. Hükümet konağı görevlileri ile askerî erkânın hazır bulunması ve ahalinin de katılımı sonrasında mevcut tulumlarla sabaha kadar yapılan çalışmalar sonunda yangın yerinde daha fazla büyümeden söndürülmüştür.

Hükümet konağında yangın devam ettiği sırada yangının yayılmasını önlemek düşüncesiyle zabıta dairesiyle hükümet konağı arasındaki ahır sökülerek yıktırılmıştır. Böylece ateşin, bitişindeki hükümet konağı arasındakı ahır sökülerek yıktırılmıştır. Bu olayda en büyük özveriye Samsun muhaddem kaimakamı Mehmed Reşid Bey göstermiştir¹⁷.

Hükümet konağındaki yangın önemli bir hususu gündeme getirdiği gibi, yöneticilere de bundan sonra daha titiz davranmaları gerektiğini göstermiştir. Buradaki ihmal, her yerde evrak ve kaydı kuyudatın mahzenlerde saklanmasına rağmen burada böyle bir tedbirin yerine getirilmemesidir. Bunun sonucunda çıkan yangında defter evraktan bazılarının yanması dikkat çekicidir.

Halbuki Osmanlı devlet teşkilatında evrakın muhafazasına titizlik gösterilirdi. Mesela, Hatt-ı Hümayunlar padişahlara bile emâneten verilir ve işi bittikten sonra yerine konulurdu¹⁸. Resmî evrakın tekrar çıkarılarak ilgili kalemlere getirilirdi. Bu tedbirin akşamları mahzene konur, sabahları tekrar çıkarılarak ilgili kalemlere getirilirdi. Bu tedbirin başlıca sebebi açıkta bırakılan evrakın herhangi bir şekilde zarar görmesini önlemektir.

Hükümet Konağı yangınında böyle bir tedbirin alınmaması üzerine hemen soruşturma ile doğru haber alınabilmesi için vilayet erkânından birinin Samsun'a gönderilmesi istenmiş; ancak bu sırada Canik sancağında bulunan Vilayet Adliye Müfettişi Ömer Behcet Efendi soruşturmanın yapılmasına memur edildiği gibi Trabzon'dan gönderilecek memurun gecikebileceğinden soruşturmanın başlamasının uzayabileceği endişesiyle askeriyeden ve memleketin ileri gelenlerinden oluşacak bir komisyonun hemen kurulması mutasarrıflığa bildirilmiştir¹⁹.

Bunun üzerine askeri mahkemeye ait işleri yürütmek üzere Sinop'tan Samsun'a atan Sinop Kumandanı Mirliva Hacı Hakkı Paşa yangını tetkik etmek üzere komisyon

BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Samsun Hükümet Konağı Odacısı Arif'in Tahriri, s. 12.

30A, YA-HUS, Nr: 176/91, Samsun Hükümet Konağı Odacısı Ahmet Ağa'nın Tahriri, s.11.

10A, YA-HUS, Nr: 176/91, Muhaddem Kaimakam Alayından, Harik Komisyonuna Tahrirat (4 Ocak 1883), s. 1.

11A, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik komisyonu Tahkikati, s.8.

12A, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikati, s.15.

13A, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s. 1.

14A, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s. 1.

15A, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s. 1.

16A, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s. 1.

17A, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s. 1.

18A, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s. 1.

19A, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s. 1.

anevi kültür unsurlarının oluşturduğu arşivler bir ülkenin varakası, bir nevi hatıratı, onun bütün varlığı, hakları ve gününe; bu gününden yarınlarına bağlayan dayanağıdır.

memur ile altı tane azamın komisyonundan odacılardan sonucunun sadarete bildirilmesi

Alayına hükümette görevli üç odacıdan Taburu Komutanı ve hükümette görevli askerlerinden Samsun tabur Ağasına kadar toplam otuz iki kişi gün süren araştırmaları sonucunda çalışmalarını mutasarrıflığa Alay Kaimakamının yangın komisyonuna yazdığı evrakını ilişikinde Samsun Trabzon'a geri dönüşünde soruşturmanın evrakını ilişikinde Samsun Alayı Kaimakamının yangın komisyonuna yazdığı 4 Ocak 1883 tarihli ve komisyonu reisi Mirliya imzalı Samsun Mukaddem Alayı kaimakamı Mehmed Efendi'ye yazdığı tahriratlar ile birlikte vilayete takdim etmiştir²³.

Yangını görenler ifadelerinde yangının meclis idare odasıyla onun altındaki muhasebe odasından başladığını; ama öncelikle meclis idare odası muhasebe kaleminin üzerinde bulunmasından yangının muhasebe kaleminden başlamış olduğunu belirtmişlerdir²⁴. Gene vilayetten memur olarak yangın soruşturması için Samsun'a gönderilen Mektubi Efendi'nin de yer aldığı soruşturma komisyonu yangının kasıtlı çıkarıldığına dair bir delil bulamamıştır²⁵. Aksine dikkatsizlik sonucu kazaen çıktığı belirtilmiştir. Hükümet konağının korunmasının yetersiz olup seksen yaşında bir ihtiyar odacı ile biri on dokuz diğeri on beş yaşlarındaki çocuklar tarafından korunmanın yerine getirilmeye çalışılması bu düşünceleri kuvvetlendirmiştir. Aynı zamanda evrakın kaydı kuyudatın korunmasının da yetersiz olduğu komisyon tarafından belirlenmiştir.

Önemli evrakın önceleri muhasebe kaleminden bir sandıkla akşamları hükümet konağını bitişinde bulunan hapishanedeki mahkumlar tarafından hükümetin avlusundaki mahzene götürülüp sabahları sandıkla tekrar getirilmesi usulü terk edilmiştir. Daha sonra evrakın mahzene nakli için mahkum verilmediği gerekçesi ile sandık mahzende bırakılıp akşamları önemli evrak, malzeme götürülüp sabahları getirilmeye başlanmış²⁶, sonucunda da esaslı gelir ve gider defterleri içinde bulunan devletin önemli evrak ve kuyudatının muhasebe meclis idare kaleminde bırakılarak yanmasına sebebiyet verilmiştir²⁷.

Devletin en mühim evrak ve kuyudatının böyle bir kazada korunamamasının, bile bile gözetilmeden mahzene nakledilmeyerek hükümet konağında bekletilmesi sonunda meclis kaleminden hiç bir şeyin kurtarılamadığı, meclis idaresinden ise bir torba müsvedde

²⁰ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliya İmzalı Tahrirat, s.1.
²¹ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahriratı, s.39.
²² BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikati, s.1-39.
²³ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilayeti'nden Yıldız Başkâtibine Tahrirat (19 Ocak 1883), s.1
²⁴ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilayetinden Yıldız Başkâtibine Tahrirat (25 Ocak 1883), s.1
²⁵ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilayetinden Yıldız Başkâtibine Tahrirat (19 Ocak 1883), s.1.
²⁶ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikati, s.2.
²⁷ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikati, s.43.